

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOS YL 2007 0002

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KAHVEHANELER,
KAHVEHANELERİN SOSYAL YAŞAMDAKİ YERİ ve
ÖNEMİ: Aydın Merkez Örneği

Yüksek Lisans Tezi

HAZIRLAYAN
Selin ŞAHBAZ

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Şebnem ÖZKAN

AYDIN-2007

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
AYDIN

Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Selin ŞAHBAZ'ın hazırlamış olduğu yüksek lisans tezi, aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından kabul edilmiştir.

ADI VE SOYADI :

ÜNİVERSİTESİ :

İMZASI :

Yrd. Doç. Dr. Şebnem ÖZKAN

Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit TATLİCAN

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN

Adnan Menderes Üniversitesi

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulu'nun sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Aslı SARAÇOĞLU
Enstitü Müdürü V

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Selin ŞAHBAZ

Yazar Adı - Soyadı: Selin ŞAHBAZ

Başlık: Geçmişten Günümüze Kahvehaneler, Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği

ÖZET

Türk kültürünün simgesi haline gelmiş bir içecek olan kahve özellikle bayramlarda ya da kız isteme törenlerinde bu simgesel yönünü belirgin olarak göstermektedir. Kahvenin geniş bir tabanda rağbet görmesiyle de insanlar bu içecek etrafında ‘sosyalleşmeye başlamış’ ve 16. yüzyılda toplumsal bir kurum olarak kahvehanelerin ilk örnekleri yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk açıldığı zamanlar kahve içilen yer olmasıyla bir tüketim mekânı olan kahvehaneler zaman içerisinde toplumsal gereksinimlerin karşılandığı yerler haline dönüşerek sohbet, eğlenme, dinlenme, haberleşme ve bilgilenme mekânı olarak birçok işleve aracılık etmiştir. Toplumsal yapıyla bütünleşen kahvehaneler, tarihte görüldüğü üzere siyasî ve dinî anlamda en çok tartışılan ve hakkında çeşitli fetvalar çıkartılan bir kurumdur. Buna rağmen varlığını koruması kahvehanelerin bir araştırma konusu olma yönünden çekiciliğini ve önemini arttırmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye’nin geleneksel kurumlarından biri olan kahvehaneler, sosyal yaşamda hâlâ önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden çalışma kahvehaneleri hem artsüremli hem de sosyolojik açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Önemli bir vurgu da kahvehanelerin kitlelerin eğitimi açısından önemli bir kamusal alan olduğu düşüncesidir.

Anahtar Sözcükler: Kahve, Kahvehane, Sosyal Mekân, Kahvehane Etkinlikleri, Kahvehane Kültürü, Yapısalcılık, Yapısalcı Çözümleme

Author Name and Surname : Selin ŞAHBAZ

Title: Coffee Houses From Past to Present, The Place and Importance of Coffee Houses in Social Life: Aydın Example

ABSTRACT

Coffee, the ritualistic and symbolic beverage of Turkish culture and social life, exhibit its social characteristics, especially during marriage ceremonies and Islamic religious holidays. The fact that coffee has become socially significant has led the first coffee house to be established in the 16th century. From a cultural and social standpoint, coffee houses serve as centers of social interaction, providing the people with a medium to talk, make political discussion, communicate with each other, entertain, play backgammon and chess. Integrating with social structure, the coffee houses are one of the most socially and religiously discussable institutions that remain speculative. However, the fact that coffee houses maintain their existence increases their attraction of being a topic of research

Today, coffee houses are one of the traditional places of Turkey like in the past and still have a very important place in social life. So, the present study is aimed at examining the coffee houses from both diachronic and sociological views. It is also important to emphasize that coffee houses should be considered an important public sphere for mass education

Key Words: Coffee, coffee house, coffee house activities, public sphere, coffee house culture, structuralism, structural analysis

ÖNSÖZ

Kahvehanelerin geçmişi oldukça eskiye dayanır. Belli bir sürekliliğe sahip olduklarından kahvehaneler, toplumun geleneksel kurumları arasında yer almaktadır. Tarihsel süreçle ilgili verilere bakıldığında, 1500’lü yıllardan itibaren kahvehanelerin halk arasında sevilip yaygınlaştığı, birçok kahvehanenin peş peşe açıldığı ve yoğun ilgi çektiği görülmektedir. Bunun altında yatan temel nedenlerin neler olduğunun sorgulanması, tarihsel bir incelemeyi gerektirmektedir. Ayrıca günümüze odaklanıldığında da, teknolojinin ilerlemesiyle kazanılan artı zamanın nasıl değerlendirilebileceği sorunsalına yanıt veren ya da bu yönde gereksinimi karşılayan mekânlardan biri olarak, karşımıza yine kahvehaneler çıkmaktadır. Buradan hareketle, kahvehanelerin süreklilik niteliği taşıyan kimi yapılar gibi, çağın koşullarına uyma konusunda oldukça ‘esnek’ oldukları belirtilebilir.

Bir içecek olarak bayramlarda, devlet törenlerinde, kız istemelerde, özel günlerde konuklara sunulan kahve, zamanla geleneksel, hâttâ törensel bir içecek haline gelmiştir. Birçok ülkenin kendine özgü (cappuccino, espresso nescafe...) kahveleri olmakla birlikte, bunlar arasında özellikle Türk kahvesi daha çok gelenekselleşmiş görünmektedir. Bir tüketim, sohbet, tartışma, eğlenme ve dinlenme mekânı olan kahvehaneler ise, bireylerin sıkça kullanıldığı merkezlerden biridir. Başlangıçta dinî ya da siyasî tepkileri beraberinde getirsel de, birçok yasaklamalara maruz kalsalar da, yaklaşık 600 yıllık tarihsel sürekliliğini devam ettirebilmeleri ve özgün bir kültürün oluşmasını sağlamalarıyla kahvehaneler, sosyolojik açıdan önem taşımaktadır. Bu mekânlar günümüzde kültürel aktarım, haberleşme ve oyun oynama gibi birbirlerinden farklı birçok fonksiyonu yerine getirmektedir. Tembellik, rehavet, sigara dumanı, ağır hava, gürültü, küfürleşmeler, kimi zaman kavga ortamı gibi olumsuz yönleriyle anılmasına rağmen, tüm bunların yanı sıra, sosyallik bağlamı derin, gündelik hayatı akışkan kılan, kişisel, toplumsal hâttâ siyasal ve kültürel zenginleşmeye katkı sağlayan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

‘Kahvehaneler’ konusu ele alınırken, farklı sosyolojik kavramsal açılım ve oluşumlar ön plana çıkarılabilir. Örneğin, kahvehaneler; toplumsal kimlik, kamusalılık, toplumsal cinsiyet (cinsiyetçi ayrışma), grupsal aidiyet, enformasyon şebekeleri gibi

özellikleriyle toplumsallığın farklı görünümelerini yansıtır. Bunların dışında kahvehaneler, ortak bir dile ve yaşantı kalıplarına ve sosyal yapılanmanın yeniden üretimine de aracılık etmeleri yönünden önem taşırlar. Toplumsal tabana yayılmış olan kahvehaneler, yaşı, medenî durumu, eğitimi, mesleği, ülkesi ne olursa olsun tüm bireylere ev sahipliği yapmaktadır. Bir çok yasaklamaya rağmen bir kurum olarak kahvehane toplumsal yapı içerisindeki yerini sağlama almış ve tarihsel gelişimini günümüze dek sürdürmüştür. Günümüzde de halkın bir araya gelip boş zamanını buralarda geçirmesi ve “kahvehane sohbetleri” yapması, kahvehanelerin hâlâ etkin bir kurum olarak taşıdığı önemi göstermektedir.

Kahvehanelerin sosyolojik açıdan taşıdıkları önemi ortaya koyma noktasında gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada, çalışma boyunca akademik alandaki desteği ve yönlendirmeleri için danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Şebnem Özkan’a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca uygulama alanında yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Ali Erdem Akgül ve Arş. Gör. Yusuf Ziya Sümbüllü’ye ve beni bugünlere getiren, bu çalışmanın bütün sıkıntı ve coşkularını benimle paylaşan anne, baba ve ablama şükran borçluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
EKLER LİSTESİ	ix
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM **KAHVE ÜZERİNE**

1.1. Kahvenin Sözcük Anlamı	4
1.2. Bir Bitki Olarak Kahve	5
1.3. Kahvenin Ortaya Çıkış Öyküsü	5
1.4. Kahvenin Yayılışı	8
1.4.1. Doğu’da Kahve	8
1.4.1. Batı’da Kahve	10

İKİNCİ BÖLÜM **ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ**

2.1. YAPISALCI KURAM	12
2.1.1. Genel Çerçeve	23
2.1.1.1. Yapısal Çözümleme Modelleri ve Bazı Ortak Paydalar	23
2.2. KAHVEHANELER: YAPISAL BİR ÇÖZÜMLEME MODELİ	28
2.3. VARSAYIM ve HİPOTEZLER	38
2.3.1. Araştırmanın Varsayımları	38
2.3.2. Araştırmanın Hipotezleri	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARTZAMANLILIK EKSENİNDE KAHVEHANELER

3.1. İLK KAHVEHANELER	39
3.2. KAHVE ve KAHVEHANE YASAKLARI	46
3.3. KAHVEHANE ÇEŞİTLERİ	53
3.3.1. Mahalle Kahvehaneleri	53
3.3.2. Esnaf Kahvehaneleri	54
3.3.3. Yeniçeri Kahvehaneleri	56
3.3.4. Âşık Kahvehaneleri	57
3.3.5. Çalgılı Kahvehaneler	58
3.3.6. Meddah Kahvehaneleri	62
3.3.7. Esrarkeş Kahvehaneleri	64
3.3.8. Tiryaki Kahvehaneleri	66
3.3.9. İmaret Kahvehaneleri	66
3.3.10. Seyyar Kahvehaneler	67
3.3.11. Diğer Kahvehane Çeşitleri	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜREKLİLİK ve DEĞİŞİM EKSENLERİNDE KAHVEHANELERİN TEMEL ÖĞELERİ

4.1. Kahvehane ve Eğlence	70
4.2. Kahvehane ve İletişim	75
4.2.1. Kahvehanelerde Birincil İletişim	77
4.2.2. Kitle İletişim Aracı Yönüyle Kahvehaneler	80
4.2.3. Savaş Döneminde Kahvehanelerde Etkin İletişim	83
4.3. Kahvehanelerin Eğitsel Yönü	88
4.4. Edebiyat Alanı Olarak Kahvehaneler	95
4.5. Kahvehane ve Boş Zaman	102
4.6. Kahvehane ve Psikolojik Doyum	109
4.7. Sosyalleşme Mekânı Olarak Kahvehaneler	115
4.8. Kahvehane Kültürü ve Cinsiyet Kalıp Yargıları	123
4.9. Kahvehane ve Siyaset	134

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAHVEHANELERİN GÜNÜMÜZ TOPLUMUNDAKİ YERİ: AYDIN MERKEZ ÖRNEĞİ

5.1. ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ	140
5.1.1. Araştırmanın Amacı	140
5.1.2. Araştırmanın Önemi	141
5.1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	141
5.1.4. Araştırmanın Yöntemi	142
5.1.5. Aydın İlının Tanıtımı	142
5.1.6. Evren ve Örneklem	142
5.1.7. Soru Formu	143
5.1.8. Uygulama	143
5.2. ARAŞTIRMA BULGULARI	144
5.2.1. DEMOGRAFİK VE SOSYAL ÖZELLİKLER	144
5.2.1.1 Yaş	144
5.2.1.1 Doğum Yeri	145
5.2.1.3. Medenî Durum	146
5.2.1.4. Eğitim Düzeyi	147
5.2.1.5. Meslekî Durum	148
5.2.1.6. Gelir Düzeyi	149
5.2.1.7. Çalışma Süresi	155
5.2.2 AİLE YAPISI	155
5.2.2.1. Evlenme Şekli	155
5.2.2.2 Çocuk Sayısı	160
5.2.3. KAHVEHANE ALIŞKANLIĞI	160
5.2.3.1. Kahvehaneye Tanışma	160
5.2.3.2. Kahvehaneye Kimlerle Gelindiği	161
5.2.3.3. Kahvehaneye Gitme Sıklığı	162
5.2.3.4. Kahvehanede Bulunma Süresi	162
5.2.3.5. Kahvehaneye Gitme Nedenleri	163
5.2.3.6. Evdeki Uğraşlar	164
5.2.3.7. Ailede Kahvehaneye Giden Bireyler	165
5.2.3.8. Çocuğun Kahvehaneye Gitmesine İlişkin Kanılar	168

5.2.4. KAHVEHANE ORTAMINA İLİŞKİN ÖZELLİKLER	169
5.2.4.1. Kahvehanede İletişim	169
5.2.4.2. Kahvehanedeki Sohbet Konuları	170
5.2.4.3. Oyun Alışkanlığı	171
5.2.4.4. Kahvehanelerin Özellikleri	173
5.2.5. KAHVEHANELERİN GÜNLÜK YAŞAMA ETKİLERİ	174
5.2.5.1. Kahvehanelerin Aile Yaşamına Etkileri	174
5.2.5.2. Kahvehanelerin İş Yaşamına Etkileri	176
5.2.5.3. Kişinin Yaşamını Etkileyen Birincil Sorular	177
5.2.5.4. Kahvehanelerin Talep Nedenleri	178
5.2.6. KAHVEHANE ve KIRAATHANE ARASINDAKİ FARKLAR	181
SONUÇ VE ÖNERİLER	183
KAYNAKÇA	188
EKLER	198
ÖZGEÇMİŞ	205

EKLER LİSTESİ**EK-1:** Anket Formu Örneği

198

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kişilerin Yaş Grubuna Göre Dağılımları	144
Tablo 2: Kişilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımları	145
Tablo 3: Medenî Duruma Göre Dağılım	146
Tablo 4: Eğitim Durumuna İlişkin Dağılım	147
Tablo 5: Meslekî Duruma İlişkin Dağılım	149
Tablo 6: Gelir Düzeyine Göre Dağılım	150
Tablo 7: Gelir Seviyesi ve Farklı Mekân Alternatiflerini Tercih Etme Arasındaki İlişki	152
Tablo 8: Gelir Seviyesi ve Ücretsiz Etkinlikleri Tercih Etme Düzeyi Arasındaki İlişki	153
Tablo 9: Çalışma Sürelerine İlişkin Dağılım	155
Tablo 10: Evlenme Şekli ve Kahvehaneye Gitme Sıklığı Arasındaki İlişki	156
Tablo 11: Eşler Arası Paylaşım Konuları	158
Tablo 12: Kahvehaneye Gelenlerin Çocuk Sahibi Olmalarına İlişkin Dağılım	160
Tablo 13: İlk Kez Kahvehaneye Kaç Yaşlarında Gelindiğine İlişkin Dağılım	161
Tablo 14: Kahvehaneye İlk Kez Kimlerle Gelindiğine İlişkin Dağılım	161
Tablo 15: Müdavimlerin Kahvehaneye Gelme Sıklığına İlişkin Dağılım	162
Tablo 16: Müdavimlerin Kahvehanede Bulundukları Süreye İlişkin Dağılım	163
Tablo 17: Kahvehaneye Gelme Nedenlerine İlişkin Dağılım	164
Tablo 18: Kahvehaneye Gitmeyip Evde Kalındığında İlgilenilen Uğraşlar	165
Tablo 19: Ailede Kahvehaneye Giden Başka Bireyler Olup Olmadığına İlişkin Dağılım	166
Tablo 20: Kahvehaneye Gitme Sıklığı	166
Tablo 21: Kahvehanede Kalınan Süre	167
Tablo 22: Çocuğun Kahvehaneye Gitmesine İlişkin Düşünceler	168
Tablo 23: Kahvehanede En Çok Kimlerle Sohbet Edildiği	169
Tablo 24: Kahvehanede En Çok Hangi Konularda Sohbet Edildiği	170
Tablo 25: Kahvehanede Oyun Oynama	171
Tablo 26: Kahvehanenin Oyun Oynamaya Etkisi	172
Tablo 27: Kahvehanelerin Olumlu Özellikleri	173
Tablo 28: Kahvehanelerin Olumsuz Özellikleri	173
Tablo 29: Kahvehaneye Gelmenin Aile Yaşamına Olumlu Etkisi	174

Tablo 30: Kahvehaneye Gelmenin Aile Yaşamına Olumsuz Etkisi	175
Tablo 31: Kahvehaneye Gelmenin İş Yaşamına Olumlu Etkisi	176
Tablo 32: Kahvehaneye Gelmenin İş Yaşamına Olumsuz Etkisi	176
Tablo 33: Kahvehaneye Gelenlerin Yaşamını En Çok Etkileyen Sorunlara İlişkin Açıklamaları	177
Tablo 34: Kahvehaneye Geldiğinde Sorunların Hafiflemesi	178
Tablo 35: Kahvehanelerin Talep Görmesinin Nedenleri	179
Tablo 36: Aydın'daki Kahvehane Sayısının Yeterlilik Durumuna İlişkin Düşünceler	180
Tablo 37: Kırkaathanelerin Kahvehanelerden Farklı Yönleri	181

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kahve ve Kahvehanelerin Doğu ve Batı Dünyasında Yayılması	45
Şekil 2: Din, Hukuk, Siyaset Açılarından Kahvehanelerin Art Zamanlı Görünümü	52
Şekil 3: Siyasî Dönüşümler Açısından Kahvehanelerin Stratejik Önemi	87
Şekil 4: Kahvehanelerin Kültür Mekânına Dönüşmesi	101

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	: aktaran
Ansk.	: Ansiklopedi
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Milâdî
M.S	: Milâttan sonra
md.	: Madde
s.	: sayı
ss.	: sayfa sayıları
TDE	: Türk Dili ve Edebiyatı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Her kültür kendi toplumsal alışkanlıklarının bir ürünüdür. Bir kültürü anlayabilmek için o toplumun alışkanlıklarının neler olduğunu ortaya koymak önemlidir (Evren, 1996:7). Türk kültüründe de geçmişten bu yana ön plâna çıkan yaygın alışkanlıklardan biri “kahve ve kahvehane” alışkanlığıdır. Hakkında türlü efsaneler türetilmiş olan kahve, yemeklerden sonra aranan, özellikle kız isteme, misafir ağırlama törenlerinde ve geçmiş dönemler için saraylarda merasimlerle sunulan geleneksel bir içecek olmuştur. Özellikle “Türk kahvesi” olarak dünyaya adını duyuran bu içecek bir kültür haline gelmiş ve kendi tarihini yaratarak bugün de popüler alışkanlıkların klâsikleri arasında yer almayı başarmıştır. Kahve önce doğu ülkelerinde, sonra da batıda hızla yaygınlaşarak özel bir içecek olma niteliğini kazanmıştır. Toplumsal değişimlere bağlı olarak bazen farklı niteliklerde olsa da kahve içme alışkanlığı dünyanın her köşesinde görülen bir etkinliğe dönüşmüştür.

Kahvenin halk arasında sevilmesi ve tutunması sonucu birçok yenisi açılarak kahvehaneler yaygınlaşmıştır. Uzun bir tarihi olan “kahve” ve “kahvehane”nin geçmişinde çeşitli yasaklamalar, gemilerin tabanı delinmek suretiyle çuvarlarla denize dökmeler, kahve pişirilen yerlerin yıkılması, içenlerin öldürülmesi gibi tarihe geçmiş çeşitli olaylar vardır (Toros, 1998). Önceleri dinî kesimler tarafından keyif verici bir madde olduğu için haram olduğu gerekçesiyle fetvalar vererek pek çok kez yasaklanan kahvenin, daha sonraları (özellikle kahvehanelerin çoğalmasıyla) siyasî nedenlerle yasaklanması yoluna gidilmiştir. Ancak aleyhte birtakım olaylar olmasına karşın, ‘kahve içme ve kahvehaneye gitme’ gün geçtikçe vazgeçilmez alışkanlıklar arasında yerini almayı başarmış ve tarih boyunca yaşananların süzgecinden geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu anlamıyla bir içecek olarak kahve ve özellikle de sosyal bir mekân olarak ‘kahvehane’ olgusunun oluşumu kurumsal bir değişimin önemli bir parçası olmuştur. Tarihte, Osmanlı kültürü de özellikle sohbet fasıllarının çok olduğu “kahvehane kültürü”nün başlatıcısı konumundadır. İlk kez 1551 yılında İstanbul Tahtakale’de kurulan kahvehane, zamanla bir kahvehaneler zincirinin oluşmasına zemin sağlamıştır (Evren, 1996). Önceleri kahve satışı amacıyla kurulan kahvehaneler,

zamanla Osmanlı insanının boş zamanlarında buluşabileceği bir merkez olarak büyük ilgi görmüş ve bir kültür mekânına dönüşmüştür.

Türk toplumunda toplumsal yapıyla son derece bütünleşmiş olan kahvehaneler yaklaşık 500 yıldır toplumsal yapıdaki önemini korumaktadır. 21. Yüzyıla bakıldığında, bu dönemdeki toplumsal değişmelerin kahvehaneleri de köklü bir değişime uğrattığı görülmektedir. Bununla birlikte kahvehaneler günümüzde de önceki süreçlere benzer şekilde Türk toplumuyla son derece bütünleşmiş ve sosyal kültürün önemli bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Birtakım tarihsel olaylarla da yapılandırılmış olmaları ve toplumumuzda varlığına kahvehanelerden daha yaygın bir şekilde tanık olunan başka bir kamusal mekânın bulunmaması, onları inceleme alanı olarak önemli bir yere koymaktadır. Bu araştırmadaki temel amaç, uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan, İstanbul'dan Kahire'ye, Halep'ten Şam'a hâttâ Avrupa'ya kadar uzanan kahve ve kahvehane kültürünün izlediği tarihsel gelişimi mümkün olduğunca ortaya koymak ve bu gelişim çerçevesinde sosyolojik anlamda stratejik görünen önemini anlamaya ve vurgulamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda “Geçmişten Günümüze Kahvehaneler, Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği” başlıklı beş ana bölümden oluşan bu çalışmada:

İlk bölümde; bir bitki olarak kahvenin sözcük anlamı, yayılışı ve Osmanlı toplumuna girişi;

İkinci bölümde; üstlendiği işlevler sayesinde toplumsal yapının bir parçası olan ‘kahvehaneler’e ilişkin temel yapısal öğeler açıklanarak oluşturulan kuramsal çerçeve;

Üçüncü bölümde; kahvehanelerin oluşumu, Osmanlı toplumunda kahve ve kahvehanelerin gördüğü tepkiler ve zaman içerisinde oluşan kahvehane çeşitleri;

Dördüncü bölümde; süreklilik ve değişim eksenlerinde ele alınan kahvehanelerin belirleyici öğelerine ilişkin tartışmalar;

Beşinci ve son bölümde ise; Aydın il merkezinde yapılan uygulamalı çalışma sınırlılıkları çerçevesinde kahvehanelerin günümüzdeki durumunun ne olduğu sınanarak nasıl algılandığına yer verilmiştir. Burada aynı zamanda, verilerden hareketle

hipotezlerin durumu genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Böylece, kültürel dokumuzun bir parçası olan kahvehanelerin öncelikle tarihsel perspektif içindeki oluşumu, sonrasında da bir mekân olarak ne gibi özellikler taşıdığı ya da ne gibi işlevler üstlendiği ve günümüzde ne şekilde algılandığı ortaya konulmuş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAHVE ÜZERİNE

1.1. Kahvenin Sözcük Anlamı

‘Kahve’nin etimolojik olarak kökeni konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Kahve, ‘kahva’ ya da ‘qahwah’ Arapça kökenli bir sözcük olup ilk zamanlarda; Ortaçağ Arapça sözlüklerinde ve özellikle de şiirlerde “şarap” anlamında kullanılmıştır (Arendonk, 1993: 95). Bazı eski kaynaklarda şarabın yanı sıra içki (bade) anlamına da gelmektedir. Arapça’da ayrıca ‘kahve çekirdeği’ ya da ‘kahve bitkisinin meyvesi’ anlamına gelen ‘bunn/bun’ sözcüğünün de Yemen civarında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Dünden Bugüne İstanbul Ansk, 1994: 386). Kahvenin keyif verici bir içecek olmasından ötürü Araplar tarafından bu ismin verildiği düşünülebilir.

Anavatanı Güney Habeşistan (bugünkü Etiyopya) olduğu için adını buradaki kahve yetişen bir bölgenin eski adı olan “Kaffa” dan aldığına ilişkin görüşler yaygındır. Etimolojik benzerlikten dolayı bu meyveye ya da içeceğe başlangıçta “Kaffa”dan gelen bir adın verilmiş olması ve daha sonraları bu terimin değişime uğramış olması mümkündür.

R. F. Burton da Arapça’dan çevirdiği *Binbir Gece Masalları*’nın İngilizce versiyonunda (1894) ‘kahve’nin iştah kesen anlamındaki “akhâ”dan türediğini ileri sürmektedir. Özellikle şarapla –kişiye yediği gıdadan soğutması yani iştahını kesmesi nedeniyle- ilgili bir sözcük olarak kullanılmıştır (Evren, 1996: 16). Hattox’a göre de kahve sözcüğünün türetildiği Arapça k-h-v/y kökü, bir şeyi tiksindirici hale getirme ya da bir şey için duyulan arzuyu azaltmaya sebep olan kahve kelimesinin “aşağılayıcı” bir sıfat olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Hattox, 1998: 16).

Bu konudaki farklı, ilginç bir etimolojik açıklama ise uzak bir olasılık olarak insana güç ve kudret verdiği için “kuvve” sözcüğünden geldiği görüşüdür (Hattox, 1998). Hâtta kahve geçmiş dönemde aynı zamanda “koku” anlamını da kapsamıştır.

Kahve sözcüğünün, kahve ortaya çıkmadan önce de kullanılma olasılığından söz edilmektedir. Etimolojik anlamda farklı adlandırmalarla anılan “kahve” sözcüğü ya da kahvenin adı kaynak olarak ilk kez Horosan’ın Rey şehrinde doğan (1450 -1525 yılları arasında yaşayan) Türk asıllı Ebubekir’in Arapça yazdığı tıp kitabında geçmektedir. İlgili eser Latince’ye de çevrilmiştir. Eserin yazarı olan tıp bilgini kitabında 1420 yılında İran’da kahve kullanıldığını, kahvenin oradan Aden’e gönderildiğini belirtmektedir (Toros, 1998: 8).

1.2. Bir Bitki Olarak Kahve

Yeryüzünün bilinen en eski bitkilerinden biri olan kahve çekirdeği (*Ana Britannica*, 1988: 405) ansiklopedik verilerde şu şekilde yer almaktadır:

“Kökboyasığiller familyasının ‘*Coffea*’ cinsinden tropik çalı türlerine, bu türlerin tohumlarına ve tohumlardan hazırlanan içeceğe verilen ad” olarak tanımlanmaktadır. Dona karşı hassas olan, sıcak ve rutubetli hava isteyen kahve ağacı, kumlu yamaçlarda yetişmektedir. Kahve ağacı 7-8 metre uzunluğunda bir bitkidir (*Yeni Türk Ansk*, 1985: 1628-1629). Ancak yoğun tarımın yapıldığı plantasyonlarda, ağacın bu kadar uzamasına izin verilmemekte ve budama yapılarak yüksekliği hep 2 metre tutulmaktadır.

Ekildikten 3–4 yıl sonra meyve vermeye başlayan kahvenin meyvesinin olgunlaşması 8–10 ay sürmektedir. Bir kahve ağacının ortalama ömrü 30 – 40 yıl ile sınırlıdır. Kahve bitkisinin 10–12 santimetre uzunluğunda oval yaprakları, küçük beyaz yasemin kokulu çiçekleri vardır. Kahve meyveleri dalların üstünde ve yaprakların dibinde salkımlar halinde yetişir. Başlangıçta yeşil renkli olan kahvenin olgunlaştıkça rengi kızarır ve meyvenin etli kısmının içinde zarla sarılı bir çift kahve çekirdeği bulunur. Bunların 5–10 tanesi 2 gram gelmektedir. Bir kahve bitkisinden alınabilecek en yüksek verim yılda 1 kilogramdır (Kahve-I, 1985: 9).

1.3. Kahvenin Ortaya Çıkış Öyküsü

Batı ülkelerindeki serüveni birkaç yüzyıllık olan kahvenin ‘asıl hikâyesinin’ Arap Yarımadası’nda çok eskilere dayandığı vurgulanmaktadır. M.S. 575 yıllarında ortaya çıktığı sanılan kahve önce 1470 -1500 tarihleri arasında Mekke ve Medine’ye,

ardından tüm İslâm dünyasına hızla yayılmıştır (Heise, 2001: 18). İlk kahveyi kimin içtiğine dair kesin veriler olmamakla birlikte, Hattox Tezkire yazarı Necmeddin'in (977 –1061 / 1570 - 1651) kardeşi Ebu'l-Tayyib el-Gazi, Hz. Süleyman'ın kahveyi kullanan ilk kişi olarak gösterildiği bir söylentiye aktardığını belirtmektedir. Bu söylentiye göre;

'Hz. Süleyman yolculukları sırasında bir kasabaya uğrar ve sakinlerinin bilinmeyen bir hastalığa yakalandığını görür. Cebrail'in buyruğu üzerine Yemen'den gelen kahve çekirdeklerini kavurur ve bundan bir içecek hazırlar. İçeceğin verildiği hastalar iyileşerek hastalıktan kurtulur. Anlatımın sonunda kahvenin daha sonra bütünüyle unutulduğu ve 16. (Hicri 10.) yüzyıl başlarında yeniden ortaya çıktığı' belirtilir (Hattox, 1998: 10).

Yukarıda ortaya çıkışına dair kesin bilgiler olmadığı belirtilen kahvenin tarihine ilişkin çok çeşitli ve ilginç hikâyeler vardır. Temelde üç efsane üzerine odaklanılsa da bunlardan en yaygını Yemen'deki Hristiyan manastırının çobanı Khaldi'ye ilişkindir.

Yemen'de Khaldi adındaki bir çoban bir gece ay ışığında keçi sürülerini güderken, hayvanların bazı yeşil ve sarı meyveleri yediğini görür. O ana kadar uyuklayarak gezen hayvanlar bu meyveleri yedikten sonra canlılık gösterir, oradan oraya zıplayıp durur, hâttâ mübalâğaya göre mehtapla dans etmeye başlarlar ve en ufak bir yorgunluk belirtisi göstermezler. Bunun üzerine Khaldi de bu yemişleri dener ve kendini dinç hisseder. Bu esrarlı meyvelerden Arap şeyhine ve keşişlere söz eder. Çoban ve iki keşiş sürünün otladığı yerlere gönderilir ve bilmedikleri çalı türünden bu bitkiden birkaç dal koparıp içecek olarak hazırlayıp içerler ve onlar da geceyi canlı, neşeli bir ruh hali içinde geçirirler (Heise, 2001). Ağacın meyvelerini kaynatarak içen ve kendisinde aynı canlılığı hisseden şeyh de bitkinin içindeki kafeinin uyarıcı etkisini bularak onu tüm din adamlarına tavsiye eder ve kahvenin hikâyesi de burada başlar (Jakob'dan akt. Toros, 1998: 6). Belirli saatlerde nöbet tutmayı ya da dua etmeyi gerektiren manastır kurallarına uymayı kolaylaştıran bu içecek tüccarların da ilgisini çekmiş ve yayılmaya başlamıştır.

İkinci efsaneye göre, kahve Ömer adındaki bir Şazilî¹ dervişi tarafından 1258’de Arabistan’daki Moka’da keşfedilir. Hikâyede, bir iftira yüzünden tekkesinden kovularak çöle sürülen bir derviş hiçbir şey yetişmeyen bu çölde aç kalmamak için bir çalının tanelerini kaynatarak içmek durumunda kalır ve üç gün boyunca yalnızca bu suyla yaşar. Onu kurtarmaya çöle gelen iki arkadaşı da bu ağacın meyve tanelerini içerler ve yakalanmış oldukları uyuz hastalığından kurtulurlar. Bu sayede de, o sırada Moka’da yaygın olan uyuz hastalığına yakalanmış olan halk bu bitkiyi ilaç olarak kullanmaya başlar ve tüm kaşıntılarından kurtulurlar. Olayın kısa sürede Moka’da yayılması sonucu ve tüm halk bu bitkiyi toplayıp kullanmaya başlar ve bu durum da hükümdarın ilgisini çeker. Bir rastlantı sonucu halkın iyileşmesini sağlayan Ömer de hükümdar tarafından affedilerek yurduna geri dönmesine izin verilir ve bundan sonra ismi Şeyh Ömer olarak anılmaya başlanır (Birsell, 1983; D’ohsson, 197?).

Son söylence ise doğrudan doğruya bir peygamberle ilişkilendirilir. Efsanenin kahramanı İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’dir. Amansız bir hastalığa tutulan Hz. Muhammed’e baş melek Cebrail bir gece elinde dumanı tüten siyah bir içecek getirir, bunu içen peygamber derhal iyileşir (Heise, 2001). Bu içecek peygamberin hastalığına iyi gelmesinin yanı sıra, yine peygamber tarafından yasaklanan sarhoşluk veren içkilerin yerine geçecek ve onların boşluğunu dolduracak bir içecek görevi üstlenmesi açısından önemlidir.

Tüm bu efsanelerin yanı sıra kahvenin ortaya çıkışına ilişkin en eski bilgi, Ortaçağ’da yaşayan tıp âlimi İbn Sina’nın ilaçlar öğretisi kitabından anlaşıldığı kadarıyla Sina’nın 1000 yıllarında kahveyi bildiği, kullandığı ve sevdiğini dile getirdiğine dairdir (Toros, 1998: 8). ‘Bunchum’ adındaki bu şifalı bitkiden elde edilen ‘kafi’ adlı sıvının kahve olduğunu iddia edenler varsa da bu bilginin de kuşku olduğu belirtilmiştir (Heise, 2001: 16).

Kahvenin ilk kez ortaya çıkışına dair pek çok hikâye vardır. Hâtta hikâyelerin başkahramanları ya da anlatımların kaynaklara göre farklı şekilde yer almasının dışında kahvenin tarihçesine ilişkin önemli bir kitap olan Hattox’un (1998: 11) “Kahve ve Kahvehaneler” adlı eserinde bu konuya ilişkin olarak 16. yüzyılın en önemli kahve

¹ Şazilî; “*Ebu’l-Hasan Ali B. Abdullah Abdülcebbar el-Şerif el- Zarcilli’nin kurduğu bir tarikat*” olarak tanımlanmaktadır (Kahve-II, 1985: 57).

yazarlarından Abdülkadir el-Ceziri'nin kahvenin doğuşuna ilişkin olarak okuyuculara şu uyarıyı yaptığı öngörülür:

“Sadece Yemen diyoruz, çünkü kahve İbn Saadeddin'in yaşadığı topraklarda, Habeşlerin ve Cebert'lerin memleketinde ve Acem² topraklarının başka yerlerinde ortaya çıktı, ama ilk kez ne zaman ve hangi nedenle içilmeye başladığını bilmiyoruz.”

Kahvehanenin ortaya çıkışı konusundaki tarihi gelişim yazılı kaynaklardan çok sözel aktarımlarla günümüze kadar gelmiştir. Fakat hangi kaynaklardan alındığı pek açık olmayan ve sayısı bir hayli fazla olan benzer efsanelerden konuyla ilgili temel verilere ulaşma çabasının güvenilir bir yöntem olduğunu ifade etmek mümkün görünmemektedir. Bu yüzden geç dönem Arap yazarları da kahvenin kökeni hakkında bir boşluk olduğunun farkına vararak ellerindeki malzemeyi zenginleştirip dinsel efsanelere oldukça fazla yer vermişlerdir.

1.4. Kahvenin Yayılışı

1.4.1. Doğu'da Kahve

Kahvenin ilk kullanımına 1000 yıllarında Habeşistan'da un haline getirip hamura karıştırılarak ekmek yapımında rastlanmaktadır. Kahvenin ilk kullanımı olan ekmek yapımına 1000 yıllarında Habeşistan'da rastlanmaktadır (Toros, 1998: 8; Ünver, 1962: 41). Bir içecek olarak ise 14. yüzyılda kullanılmaya başlanan kahvenin ilk defa nasıl ortaya çıktığı konusunda eski kaynaklarda farklı hikâyeler yer alsa da, öteden beri kahvenin anavatanı olarak Yemen bilinmektedir. Hattâ bunu destekleyici bir bilgi olarak “Kahve Yemen'den gelir!” özdeyişi gösterilebilir (Ceylan, 1995). Ammon Cohen'e göre kahvenin “Ortadoğu” olarak bilinen bölgeye Yemen gibi ücra bir eyaletten yayılmasının ardında büyük olasılıkla botanik-coğrafi nedenler yatmaktadır. Yemen'de hüküm süren doğal koşulların benzerliği, bu bitkinin diğer bölgelere de ekilip yetiştirilmesini kolaylaştırmıştır (Cohen, 2004: 60). Bu anlamda geçmiş yüzyıllara bakıldığında, Yemen'in gerçekten büyük bir kahve üreticisi olduğu görülmektedir. Fakat

² Burada “Cebert” sözcüğünün Etiyopya'nın Müslüman halkı, “Acem” sözcüğünün ise -‘İran’ı ifade eden özgül ve yaygın anlamından çok- ‘Arap olmayan’ı ifade eden genel anlamıyla kullanıldığı belirtilmektedir (Ceziri'den akt. Hattox, 1998: 11).

araştırmanın derinleştiği noktada, ilk kahve kullanımının anavatanı hakkında farklı görüşlere de rastlanmaktadır. Çeşitli görüşlerin varlığı söz konusu olsa da çoğu tarihçi ve araştırmacı bu bitkinin Yemen'e Habeşistan'dan geldiği ve orada üretildiği (ki bunu etimolojik olarak kahveye yakın bir benzerlik gösteren Güney Habeşistan'daki 'Kaffa' yöresine bağlarlar) konusunda hemfikirdir.

Kahvenin başka bölgelere taşınması da muhtemelen, tüccar ya da tarikat mensubu olup Yemen dışına çıkan kişiler aracılığıyla olmuştur. Kahvenin Yemen'de bir aşinalık kazanması ve bu ülkeden geçen hemen her zengine öğretilmesi onun içilmeye başlaması olarak gösterilebilir (Hattox, 1998: 23).

Yemen'den sonra H. 971/M. 1511 yılında Mekke'de içecek olarak iyice benimsenmiş olan kahvenin buraya niçin ve nasıl geldiği konusunda pek fazla bilgiye rastlanmasa da, Evren'in anlatımına göre kahvenin bulunmasında olduğu gibi buraya yayılmasının Şazilli tarikatına mensup dervişler tarafından sağlandığı bilinmektedir. Özellikle uzun süren zikirlerde zihin açıcı ve uyarıcı etkisiyle kullanılan kahve hayırlı bir iş olarak yorumlanmıştır. Dervişler tarafından dinî bir boyut kazandırılan kahve dinsel duygularla özendirici bir hale getirilmiş ve içilme alanı genişlemiştir (Evren, 1996).

Mekke'nin ardından yine 1510'lu yıllarda Kahire'de adını duyuran kahve benzer şekilde yani yine Yemenli dervişler tarafından Kahire'de tam anlamıyla tanıtılmıştır. İlahiyat fakültesinde okuyan öğrenciler arasında da alışkanlık haline geldiği gözlemlenen kahvenin, camilerde de zikir sırasında kullanıldığı vurgulanmaktadır. Bu sayede kahve içme alışkanlığını edinen dervişler toplu halde yaşadıkları Kahire'nin Azhar mahallesinde kahve içme geleneğini başlatmışlar, daha sonra bunu kente yaymışlardır (Evren, 1999; Arendonk, 1993). Bundan sonra da kahvenin muhtemelen Hac kervanları aracılığıyla Suriye'ye geçtiği ve sonra da 1550'lerin ortalarında tüm İslam ülkelerine ulaştığı bilinmektedir (Hattox, 1998). Bu anlamda bakıldığında 14. yüzyıl sonlarına doğru Güney Habeşistan'dan Yemen'e yayılan kahve kullanımı, 15. yüzyılda Mekke'ye ve oradan da önce Kahire'ye, Şam'a, Halep'e, İstanbul'a ve sonra diğer Müslüman ülkelere ulaşmıştır (Kahve, 1985: 370).

Kahvenin İstanbul'a gelişiyle ilgili bazı yazılı belgeler bulunmasına karşılık, bu olaya ilişkin olarak gösterilen tarihler farklılaşmaktadır. Osmanlı topraklarına geliş tarihi kesin olarak bilinmese de, Heise (2001: 21) kahvenin ilk kez I. Selim (1512–1520) zamanında H. 923/M. 1517'de içildiğine dair kayıtlar bulunduğunu ileri sürmektedir. Ünver ise 1517 yılında I. Selim Dönemi'nde kahvenin isminin duyulduğundan, bu tarihten bir asır sonra da yaygın bir şekilde içildiğinden söz etmektedir (Mecmuai Ebuzziya'dan akt. Ünver, 1962: 43). Evren de, tarihçi Solakzade'den yaptığı aktarımla kahvenin aynı şekilde ilk kez I. Selim zamanında Mısır seferinden sonra, fakat farklı bir tarih olarak 1519 yılında İstanbul'a geldiğini belirtmektedir. Müslüman tüccarlar tarafından Yemen, Cidde, Kahire kentlerinden İskenderiye deniz yoluyla buraya gelen kahve, daha çok büyük depoların ve kahve işleme bölümünün bulunduğu Eminönü'nden tüm İstanbul'a dağıtılmıştır (Evren, 1996).

Kahvenin yaygın bir kullanımına ilişkin olmasa da özel bir kullanımını aktaran bir diğer bilgi 1522 yılına aittir. Kanunî hükümdarlığının ilk yıllarında seçkin çevrelerde onay gören bu bitki, sultanın özel doktoru olan Bedreddin el-Kûsûni tarafından da her derde deva olarak bilinen, ilaç yerine kullanılan “tiryak”la bir tutularak, kahve tüketiminden yana bir görüş geliştirilmiştir. Kahvenin dünyaya yayılışı ile ilgili kaynaklarda verilen bir sonraki tarih ise kahvenin İstanbul'da ve aynı şekilde Rumeli'de ilk kez (Kanunî) Sultan I. Süleyman (1520–1566) zamanında 1543 yıllarında Habeşistan Valisi Özdemir Paşa tarafından Yemen yoluyla getirildiği yönündedir (Arendonk, 1993: 99). İsmail Hami Danişmend'e göre de İstanbul'un kahveyle tanışması Kanunî dönemine rastlamaktadır. Fakat Kanunî Dönemi olarak belirttiği bu tarih 1555 yılıdır (Köprülü'den akt. Ünver, 1963). Verilen bilgilerden yola çıkarak, çeşitli kaynaklarda farklı tarihler olmasına karşılık, birçoğunda kahvenin Kanunî Dönemi'nde bulunduğu dair veriler sunulmuş ve bunlar özellikle ansiklopedik yayınlarca da desteklenmiştir.

1.4.2. Batı'da Kahve

Batı dünyasında kahve içme alışkanlığının ilk yerleştiği merkez olan Venedik kahveyle 17. asırda Osmanlılar aracılığıyla tanışmıştır. İlk kez İtalya'ya Türkiye'ye elçilik görevi ile gelen bir diplomat tarafından 1624 yılında götürülmüştür. Elçinin Türkiye'den götürdüğü eşyalar arasında kahve çuvaları da vardır. Fakat bu dönemde az

miktarda götürülmüş olduğundan kahvenin gerçek tanıtımı Venedik'e 1640'da yine aynı şekilde Türkler tarafından götürüldükten sonra olmuştur (Toros, 1998). Öyle ki 1600'lerin başında Venedik'te açılan kahvehanelerin 1600'lerin ortalarına doğru bütün İtalya'ya dağıldığından söz edilmektedir.

Türk kahvesinin Fransa'ya ve Paris sosyetesine tanıtılması ise ilk kez 1669'da Türk elçisi Süleyman Ağa tarafından olmuş ve bu sayede kahve çağın pek çok ülüsünün vazgeçilmez alışkanlığı haline gelmiştir (Toros, 1998).

Seyyah ve tüccarlar sayesinde Avrupa'ya da yayılan kahve asıl ününü, 1683'te Osmanlıların Viyana Kuşatması'ndan sonra elde etmiştir. Kuşatma sonucunda yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu orduları Viyana kapılarından çekilirken geride bol miktarda kahve bırakmışlardır. Bu savaş sırasında Osmanlı ile Viyana arasında tercümanlık yapan³ ve kahvenin tadını bilen biri savaş bitiminde hizmetleri karşılığında Osmanlılardan kalan 500 çuval kahvenin tümünü alıp Viyana'da ilk kahvehaneyi açmıştır (Toros, 1998: 63; *Su Dünyası*, 2004: 59). Bu anlamda kahve harp ganimeti olarak Viyana topraklarına girmeyi başarmıştır. İkinci Viyana kuşatması ve kahvenin Viyana'ya yayılmasından sonra Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya'ya tanıtılması da Türkler tarafından olmuştur.

Tarih ve Toplum dergisinde ise kahvenin Batı dünyasında yayılmasına ilişkin olarak 17. yüzyıl ortalarına kadar Venedik, biraz daha geç dönemde Marsilya, Lyon, Paris, Londra, ve sonrasında Viyana ve İsveç'e kadar tüm Avrupa'da kahve alışkanlığının yayıldığı belirtilmektedir (Kahve-III, 1985: 94). Dünyanın her yerinde tüketilen ve petrolden sonra ikinci büyük ticaret ürünü olarak görülen kahve, bu nedenle olsa gerek, 'Kara İnci' olarak da anılmaktadır (Toros, 1998: 25).

³ Farklı kaynaklar Viyana'da ilk kahvehaneyi –Kaffehaus- açan bu kişinin Osmanlı hatlarına sızıp keşif yapan Kolschitzky isimli bir görevli olduğundan bahsetmektedir. Bu kişinin görevini başarıyla tamamlaması sonucu Osmanlı ordusunun geride bırakmış olduğu kahve çuvaları ödül olarak kendisine verilmiştir. Bu meşrubatının tadı ve yapımı konusunda daha önceden bilgi sahibi olan Kolschitzky de başta pek ilgi görmeyen bu içeceği daha sonra balla tatlandırma yolunu denemiş ve yaygın hele gelen bu içecek ile ilk Kaffehaus'u kurmuştur (Kahve, 1985: 374).

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. YAPISALCI KURAM

Sosyal bilimlerdeki en önemli tartışma konularından birisi birey ve toplum ya da daha teknik bir ifadeyle yapı ve eylem arasındaki ilişkinin niteliğidir. Yapı, genel anlamda, parçaları ve unsurları arasında yasaya uygunluk, düzgün bağlantılar ve karşılıklı ilişkiler bulunan bütün veya bir bütünü meydana getiren çeşitli parça ya da bölümlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin ve bütün içinde yerine getirdikleri fonksiyonların sonucu olan bir düzendir. Sosyolojide, toplumsal yapı kullanımında ise, *“toplumsal kurumların karşılıklı ilişkilerinden meydana gelen bütünlük, toplumsal ilişkilerin istikrar sergileyen bütünsel düzeni”* olarak karşımıza çıkmaktadır (Cevizci, 2001: 1001). Bu noktada kuramcının görevi, yapının özü ve değişme biçimini, yapı ve eylem arasındaki ilişkiyi eylemi yapının açık ürünü kılacak biçimde aydınlatmaktır.

Temel görüşlere göre “yapı” sözcüğünün “bütünlük” niteliğini vurgulayan ilk kullanım Herbert Spencer’in toplumu bir organizmaya benzetmesiyle ön plana çıkmıştır (Bottomore ve Nispet, 2002: 589). Organizmacılık anlayışına göre, organizmanın kendisini meydana getiren parçaların bütün içindeki yerlerine bağlı olan varoluş ve doğalarından dolayı, herhangi bir mekanizma ya da öğelerin toplamından farklı ya da daha fazla bir şey olduğu savunulur. Sosyolojide ilk kez Spencer’in ortaya koyduğu bu anlayışta ise, *“bir toplumdaki değişik toplumsal gruplar, insan vücudunun farklı organlarına benzer. Toplumun yapısı ve işlevinin ancak ve ancak canlı organizmaların doğasıyla kurulacak analogi yoluyla anlaşılabilceği öne sürülür”* (Cevizci, 2001: 706). Buna göre toplum doğadaki bir organizma gibi düşünülmekte ve toplumdaki tüm yapılar birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde bir bütün olarak incelenmektedir.

“Yapı”nın incelenmesi konusunda özellikle önerilen yöntem maddesi, parçaların toplamından daha fazla bir şey olan bütünler olarak sistemin ayırt edici özelliklerini ön plâna çıkararak, hâkim bilim geleneğinin indirgeyici atomistik ve analitik yaklaşımından ayrılmaktır (West’ten akt. Çevikbaş, 2001: 38). Yapı kavramını belirlemek için sık sık “bütün”, “bütünsellik” kavramlarına başvurulmaktadır. Örneğin

insan dili yalnızca birtakım seslerin toplamı değildir. Bu seslere (daha doğrusu ses birimlerine), sesler arasındaki bağlantılara dayanarak oluşan bir dizge, bir düzendir (Kızılçelik, 1994: 210). Yapı içinde öğelerin kendi başlarına bir değeri de yoktur. Ancak dizge içinde belli bir yer tuttukları için değer kazanmaktadırlar. Başka öğelerle kurdukları ilişki öğelere bir anlam vermektedir. Bir bakıma, yapı bağlantılardan oluşan bir denge durumudur. Bir öğenin değişmesiyle bütün dizge de değişmektedir (Kızılçelik, 1994: 211). Ele alınan konu, alan, ‘nesne’ bütünleştiği yapı içine konularak incelenir; daha sonra daha da geniş kapsamlı yapılar içine yerleştirilerek açıklanmaya çalışılır (Birkiye, 1984). Bu bağlamda her yapının karşılıklı ilişkili öğelerin örgütlenmiş bir bütünü olarak incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bir yaklaşım ve hattâ bir araştırma yöntemi olarak yapısalcılık, bütüncül dizge yaklaşımının yani yapının, bir uzantısı ya da özel bir yorumudur.

Dilbilim çalışmalarından esinlenen yapısalcılık Saussure’un öncülüğünde sosyal bilimlerde, bilhassa Lévi-Strauss (antropoloji), Roland Barthes, Julia Kristeva (semiyotik ve edebiyat kuramı), Althusser, Poulantzas (Marksizm ve sosyoloji), Godelier (iktisat), Foucault (felsefe ve bilim tarihi) ile Lacan’ın (psikanaliz) çalışmaları üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Bu kuramcılar yapısalcılığın kesin doğası konusunda görüş birliği içinde olmasalar da, insan toplumu ve kültürünün incelenmesine yapısalcı bir yaklaşımın temel kriterleri:

- ... bütünler nosyonunu (bir yapı, öğelerin basit bir toplamı değildir),
- yapısal dönüşüm fikrini (yapılar statik değildir, dinamik ve yeni öğelerin yapıya girip değişmesinin usullerini belirleyen yasalarla yönlendirilmektedir.) ve
- öz (kendini) düzenleme kavramını (yapının anlamı, içsel yasaları ve kurallarıyla ilişkisi içinde kendinde içerilidir) içerdigidir (Swingewood, 1998:347).

Bütünlük niteliğinin yapılar için belirleyici olduğu neredeyse söz götürmeyecek bir gerçekliktir. Durkheim, tıpkı moleküllerin atomların birliğinden oluşması gibi, toplumsal bütünün de bireylerin birliğinden oluştuğunu düşünmüştür. Yani, yapısal bileşim teker teker öğelerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır (Piaget, 1982).

Kökleri dilbilimde bulunan bir toplumsal ve kültürel analiz modeli olan yapısalcılık, farklı tanımlamalardan hareket edilse de, ortak paydada öncüleri tarafından

bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Bu görüşe göre yapısalcılığın “bilimsel bir yöntem” olarak çözümleme işlevinin ön planda olduğu söylenebilir. Öyle ki Jean Piaget *Yapısalcılık* adlı eserinde, yapısalcılığı temel özellikleriyle belirli bir öğreti ya da felsefe olarak değil, yalnızca bir yöntem olarak tanımlar (Piaget, 1982: 133). Çeşitli bilim dallarına, kültüre, sanata vb. alanlara uygulanabilen bu çözümleyici yöntem incelenen nesnenin yapısına yönelmektedir. Bu anlamda yapısalcılık; “yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi (yapıyı) aramaktadır (Kızılçelik ve Erjem, 1992: 457).

Bu çözümleyici, açıklayıcı yöntem İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure’ün (1857 – 1913) ölümünden sonra öğrencileri tarafından ders notlarından derlenerek yayımlanan (1916) *Genel Dilbilim Dersleri* adlı yapıt üzerine temellendirilir. 1928’de La Haye I. Dil Kurultayı’yla yapısalcı dilbilim, Saussure’ün dilbilimini temel alarak kurulur (Birkiye 1984: 12). Eserinin, ölümünden sonra öğrencileri tarafından kaleme alınmasından ötürü bazı noktalarda yetersizliklere rastlansa da, Saussure dil olgusuna bakışta tamamen yeni ve tartışmasız bilimsel bir görüş açısı getirmiştir. Hâtâ Saussure çoğu zaman modern linguistiğin kurucu babası olarak bilinir. Bilimsel anlamda her ne kadar yapısalcılığın özellikle Saussure’la birlikte başladığı savunulsa da, aslında öncesinde yüzyıllar boyunca dil ya da dilbilim konusunda birçok çalışmalar yapıldığı da görülmektedir. Öyle ki bu çalışmalar Saussure için de bir esin kaynağı olmuştur denilebilir.

19. Yüzyılda Fransız sosyolojisindeki ilk sistematik düşünür olan Comte; toplumun parçalanıp bireylere ayıramayacağını savunmaktadır. *Pozitif Felsefe* adlı eserinde de olayların hangi ortamlarda meydana çıktığını doğru olarak anlamak için bunların birbirleriyle bağlantısını kurarak bir bütün halinde incelenmesi gerektiğine inanır (Bottomore ve Nispet, 2002: 557–559). Comte toplumun doğru bir çözümlemesinin sadece yapılar kanalıyla gerçekleşebileceği, bu yapıların bireysel ya da bireylerarası değil, toplumsal olduklarını ve sosyal bilim açısından toplumsal olguların fiziksel olgular kadar gerçek olduklarını savunmuş, hâtâ bu görüşleriyle Durkheim’ı da etkilemiştir (Bottomore ve Nispet, 2002: 565). Genel anlamda 19. yüzyılda diller arasında daha önceki yüzyıllarda ilgiyi çeken, farkına varılan yakınlıkların sağlam temellere oturtulduğu karşılaştırmalı dilbilim, dilbilimin bir dalı olarak ortaya

konulmuştur. Artık dil zaman içinde bir evrim, bir değişim, bir gelişim olarak ele alınmıştır.

Yapısalcılık öncesi olarak nitelendirilen ve 20. yüzyıl başlarına, yani Saussure’a kadar geçen sürede dil hep bilgi ve düşünce bakımından ele alındığı için dil alanındaki çalışmalar daha çok kelimelerin tarihi, dillerin geçirdiği aşamalar, çeşitli dillerin akrabalığı gibi ampirik çalışmalar ile sınırlıydı (Piaget 1982: 73). Dilin ne olduğu konusunda bilimsel bir görüş sunan Saussure ise öncelikle dil olgusunun ne olduğunun saptanması ve tanımlanması gerektiğini ortaya atar. Bunu gerçekleştirmek için de dilin öğelerinin belirlenmesini sağlayacak bir yöntem aşaması gerçekleştirilmeli ve dilin farklı parçaları arasındaki ilişkilere bakılması gerekmektedir. Bu aşamadan sonra da dille ilgili dış olguların incelenmesine geçilir (Birikiye 1984: 12). Bu anlamda Saussure’ün kuramı; dilin ne olduğu, kullanıldığı toplumdaki yeri ve inceleme yöntemleri gibi konuları açıklığa kavuşturmuş, böylece karşılaştırmalı çalışmalardan “genel dilbilim” adı verilebilecek “çağdaş bir dilbilim”in ne olduğunu ortaya koymuştur.

Saussure bu incelemeyi yaparken özellikle eşzamanlı bir incelemeyi öngörmüş, bu görüşüyle de farklı eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Çünkü biraz önce de belirtildiği gibi, Saussure’dan önceki dilbilimciler çoğunlukla bir dil içindeki kimi sözcüklerin tarihsel değişimlerini analiz etmişlerdir. Önceleri, bir dil bütün olarak analiz edilirken, farklı dönemlerden gelen metinler örnek alınırdı. Saussure ise mevcut dil sistemi yapısının öncelikle eşzamanlı olarak incelenmesi gerektiğini vurgular. Çünkü farklı dönemlerdeki metinlerin altında, farklı dil sistemlerinin yattığını ve bu metinleri tek bir dil sisteminin örnekleri olarak ele almanın doğru olmayacağını savunduğu için eşzamanlı bir incelemeyi daha uygun bulur (Keat ve Urry 1994: 150). Ama bu noktada tüm eleştiriler özelde Saussure’ün genel anlamda yapısalcılığın sanki artzamanlılığı tamamen göz ardı ettiği yönündedir. Halbuki eşsüremlî dilbilim, artsüremlî dilbilimi dışlamaktadır. Sadece yöntemsel açıdan, artsüremlî boyut eşsüremlî boyuttan sonra gelir. Çünkü artsüremlî inceleme, eşsüremlî dizgelerin incelenmesini gerektirir; ancak eşsüremlî incelemeden sonra, dizgelerin evrimsel yasaları saptanabilir (Birikiye, 1984: 13). Bu anlamda yapısalcılık dilsel olguların öncelikle eşzamanlı bir incelemeyle ele alınması gerektiğini ileri sürerken, artzamanlılık/eşzamanlılık arasına aşılamayacak engeller koymaz. Godelier de yapısal çözümlemelerin tarihsel çalışmalardan daha önce

geldiğini savunur. Ancak belirli yapıların içsel niteliklerinin tanımlanması ve bu yapılardaki çelişkilerin bulunması noktasında tarihsel dönüşümlerin nedenlerini açıklayabileceğimiz görüşündedir (Bottomore ve Nispet, 2002: 591). Eşzamanlı çözümleme, artzamanlı bir çözümlemenin başlangıç noktasını oluşturduğu sürece anlam kazanır.

Saussure eşzamanlı incelemeye öncelik vermekle tarihi yadsıdığını savunanlara, *“Bir dizge olan dilyetisini hem çağdaş bir kurum, hem de geçmişin bir ürünü olarak gördüğünü, bu yüzden dizgenin bugünkü durumunu eski durumundan ayırt etmenin oldukça zor olduğunu”* söylemektedir (Saussure’den akt. Kıran, 2001: 119).

Yapısalcıların tarihsel incelemeyi bir anlamda ikinci plana koymalarının nedenini Lévi-Strauss ise tarih alanına ilişkin eleştiri yaparak, onun nesnellik olasılığını yadsıyarak açıklamaktadır. Çünkü ona göre; tarihsel olgunun kurulması ve seçimi sorununa gelince; bu seçimi ya tarihçi ya da tarihsel oluşumun yürütücüsü, soyutlama yoluyla yapacaktır. Sanki sonsuza dek sürecek bir geriye gidişin tehdidi altında bulunuyormuş gibi kesip biçecektir. Yoksa gerçekten bilimsel bir tarihin onları bir kargaşaya sokacağını düşünmektedir. Onun gözünde tarih ister istemez her zaman parçalı ve yanlı olduğu için tarih hiçbir zaman tarih değildir. (Birikiye, 1984:108) Bu anlamda Lévi-Strauss’un çalışmalarında artzamansal araştırmalar yerine eşzamansal araştırmalara olan genel bir tercih şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Buradaki temel amaç, toplumun evrensel olan yapısal özelliklerinin bulunabilmesi ve bu özelliklerin insan zihninin evrensel yapıları ile ilişkilendirilebilmesidir (Bottomore ve Nispet, 2002: 591).

Özellikle Saussure’ün amacı dili kendi içyapısı içinde betimlemektir bu adımda, dil kendi başına bir araştırma nesnesi olarak ele alınır. Burada dilin kendi başına ele alınıp, tarihsel boyutunun yanı sıra bir de sistem (dizge) olma yönüyle incelenmesi söz konusudur. “Yapı”nın belirleyiciliğinden hareket eden Saussure felsefi ve toplumsal problemleri bu yapı kavramından hareketle açıklamaya çalışır (Çevikbaş, 2001: 29). Genel olarak dili bireyin inşa edildiği yer olarak değerlendiren bir anlayış olan yapısalcılıkta, bir toplumsal bütünlüğü meydana getiren bütün pratikler dil içinde varolduğu için, dil toplumsal, tarihi ve bireyselin kesişme noktası olarak görülür (Coward ve Ellis 1985). Saussure Durkheim’ın yolundan giderek dilbilimi büyük ölçüde

bireyüstü bir olguda yani bireysel konuşma (parole) ediminden ziyade dil sisteminde aramıştır. Çünkü ona göre dildeki düzen belirli bir konuşma ediminden önce varolan sözcükler (veya “göstergeler”) arasında sistemli ilişkilere göre açıklanır. Bu yüzden konuşma edimi ikincil önemde bir olgudur.

Anthony Giddens’in da belirttiği gibi, yapısalcılığın kökeninde olan Ferdinand de Saussure’ün ele aldığı konuların başında dil (langue) ve söz (parole) arasındaki ayrım gelir. Saussure’a göre dil, bir dil sistemine verilen addır (İngilizce, Fransızca gibi...) ve evrenseldir. Söz ise dilin somut kullanımı, yani dilin belirli bir konuşucu tarafından belirli bir andaki uygulanmasıdır ve bireyseldir. O halde somut ve bireysel olan söz’ün arkasında, onu belirleyen soyut ve toplumsal bir sistem (yapı), dil vardır. Dilbilimin amacı da bu yapıyı ortaya çıkarmaktır (Kızılcılık, 1994: 221; Cassier, 1996: 149).

Bir göstergeler dizgesi olan ve bütünlük gösteren yapının öğeleri işaretlerdir ve yapısalcılığın kurucu “moment”ini sağlayan bu işaret kavramdır. Saussure için, dilsel birim bir değer, dil de öğeleri kendi başlarına bir gerçeklik taşımayan, ancak başka öğelerle kurdukları bağlantılar içinde kavranabilen –bir şeye işaret ettikleri için- bir göstergeler dizisidir. Kanımızca Saussure’un bu anlayışı yapısalcılığın da özüdür (Kızılcılık, 1994: 224). Saussure göstergelerin ya da işaretlerin ses imgesi/işitsel imge, yani “gösteren” (ruhbilimsel türden) ile işaret edilen kavram, yani “gösterilen” şeklinde iki bölümden meydana geldiğini ve bu iki bölümün de birbirlerinden önce varolmadığı gibi, ilişkilerinin dışında hiçbir anlamları olmadığını göstermiştir (Coward ve Ellis, 1985: 28). Bu anlamda gösteren ve gösterilen arasındaki bağ keyfi ve uzlaşımsaldır, bir şeyi anlatmak için kullandığımız sözcüğün hiçbir nedeni yoktur. Belirli bir ses ve onun kavramı arasında herhangi bir doğal bağlantı değil, olumsal (contingent) bir seçme ve bağlanma vardır (Best ve Keller, 1998; Hollinger, 2005). Bağlantının keyfi olmasının nedeni gösterileni fiziksel olarak taklit etmesi gereken doğal seslerin bile dilden dile farklılık göstermesidir. Kavramla imgenin bağıntısı olan işaret/gösterge ise, gösteren ile gösterilen arasındaki eşdeğerlilik ilişkisinin toplumsal olarak yerleşmesinde, kurallaşmasında meydana gelir. Bu yüzden dilde gösteren ile gösterilen simetrik görünür (Coward ve Ellis, 1985).

Barthes’a göre dil, anlam üreten, farklı gösterenler yoluyla gösterilenleri ya da düşünceleri ifade eden bir göstergeler sistemidir. Gösterge gösteren ile gösterilenin

çağrışımsal toplamıdır. Dolu ve yeterli biçimde sunulmuş, eksiksiz tek terimdir ve göstergeye “anamlama” adını vermiştir (Barthes 1996: 185). Yapı da, gösterenlere ve gösterilenlere anlamlandırma imkânı veren bir şeydir. Yapısalcı dilbilimde göstergelerin açıklanmasında tüm yapısalcı yaklaşımların amacı, Barthes’ın ifadesiyle, “bir nesneyi bozup yeniden oluşturmak ve bu süreç içinde söz konusu nesnenin işlev görme kurallarını da ya da işlevlerini bilinebilir kılmak”tır. Ancak nesnenin bozulup yeniden oluşturulması sürecinde nesnede sabit kalan bir “yapı” vardır. Barthes’e göre yapı “nesnenin... görünmez olarak duran birtakım yönlerini ya da diyelim ki doğal nesnede kavranılmaz olan bir şeyleri açığa çıkaran bir benzerlik”tir (Best ve Kellner, 1998: 34,35). Önemli olan bu gösteren ve gösterge ilişkisi bağlamında ortaya konmuş olan bir dil yapısının oluşmuş olmasıdır. Bu anlamda yapısalcı dilbilim, dili bir yapı olarak ele alır, bu yapı içindeki olguları “yapı”nın olguları olarak inceler. 1940’lı yıllardan sonra dilbilim dışındaki alanlarda da uygulanır. Yapılardan hareketle dilsel ve toplumsal fenomenlerin daha iyi anlaşılabilceği temel tezine dayanmaktadır. Verilen bilgiler doğrultusunda yapısalcılık genel olarak, gerçekliğin yapısını kavramada dili örnek alır, bunu insanın diğer faaliyet alanlarına uygular.

Yapısalcılığın temel özelliklerinden biri “toplumsal yapılar içindeki ilişki kalıplarının nispeten istikrarlı ve sürekli olduğu”dur. Yapısalcılık her şeyin, dünyanın, hâttâ öznenin bile (bunları oluşturan), yapılar arası ilişkilerden oluşuyor olarak görmektedir. Aynı bağlamda, yapısalcılık, bize normal, katı, istikrarlı, sağlam ya da doğal görünenin gerçekte temeldeki yapıdan başlayan üretim sürecinin nihai sonucu olduğunu ortaya koyar (Cevizci, 2001: 1003). Brown’da “yapı” ile toplumun istikrarını koruyan kurumsal ve örgütsel biçimleri kastetmektedir.

Yapısalcılığın özellikle dilsel çözümleme yönündeki önemi, “gözlenen fenomenlerin gerisinde yatan yapının çözümleme yoluyla açıklanabileceği” görüşü, yani bu çözümleme sayesinde “yapıların yüzeysel anlamından ziyade derin anlamını ortaya koymamızı sağlayacağı”dır. Yani yapısalcılar yüzeydeki anlamların gerisindeki gizli bilinçdışı yapıları gözler önüne serme girişimlerine ve bu arada, yüzeysel olanla derinde olan, olayla yapı, dışsal olanla asli ve içsel olan, bilinçliyle bilinçsiz olan arasında yapısalcılar tarafından karşıtlıklara kurulmuştur (Cevizci, 2001: 1004). Bir diğer taraftan da yapısalcılık “dilsel çözümleme noktası”nda fenomenlerin gerisinde yatan yapıyı çözümlerken; bunu “yapılara bağlama bağlı bir anlam yükleyerek” yapma

görüştüğüdür. Bir nesnenin (olayın, olgunun, anlatının vb.) yapısında birden çok terim ve birden çok bağlantının bulunabileceği yönü düşünülürse yapıya ulaşmak için bu terim ve bağlantıların aranması gerekecektir. Ancak, yapısalcı yaklaşım bunu yeterli saymaz. Çünkü yapı, öğeleri birbirine ve kendisine bağlı olan, ama öğelerin toplamından daha fazla bir şeyi oluşturan bir bütündür ve yapısalcı yöntem ele aldığı konuyu, bütünleştiği yapı içine koyarak, sonra da daha geniş kapsamlı yapılar içine koyarak aydınlatmaya çalışır (Akarsu, 1984).

Felsefi bir akım olarak yapısalcı ideoloji, bireyin etkinliğini, değiştirici gücünü yadsır (Kızılcılık ve Erjem, 1992: 458). Giddens’a göre, “yapı sabit” ve –Durkheimci tarzda- toplumsal aktörlere “dışsal” bir olgu olarak ele alındığında, eylemi mümkün kılan değil, daha ziyade onu kısıtlayan bir şey olarak görülür (Giddens, 2005: 57). Bir diğer deyişle, yapısalcılar, sorumluluğu özgür insana bırakan, insanın kendisini nasıl yaparsa öyle olduğunu söyleyen Sartre’ın tam tersine, insanın, bilinçli iradesinin ötesinde ya da bireysel kontrolünün dışında kalan yapılar tarafından nasıl yapıldı ya da oluşturulduysa öyle olduğunu öne sürerler. Yapısalcılık, bireyleri söylemlerin ve söylemler arasındaki ilişkilerin ürünleri olarak kavramsallaştırır (Cevizci, 2001). Yapısalcılık simge sistemlerinin, bilinçdışının ve toplumsal ilişkilerin öncelik taşıdığını, bunların karşısında öznenin ve anlamın türevsel olduğunu vurgulamaktadır (Best ve Kellner, 1998: 35). Descartes’ten Sartre’a kadar uzanan felsefede belirleyici olan özne kavramını ortadan kaldırmak isteyerek, özneyi, dilin, kültürün ya da bilinç dışının bir belirlenimi olarak alıp, öznenin yaratıcı ya da nedensel etkinliği olmadığını ortaya koymuştur. Sonuçta özne de tüm diğer belirlenimler gibi dilin bir oluşturması, yaratımı ve yorumlamasıdır. Özne de nesne gibi kurulur. Yani özne diğer tüm sistemler gibi yapılaşmış bir bütünden oluşur. Bu anlamda yapısalcılık, nesnelliği öznenen ayırarak bilime, tarihe ve toplumsal olgulara yaklaşır. Öyleyse özneye verilen ayrıcalıklı konumdan uzaklaşıp, dikkatimizi, dilbilimin nesnesi olan dile, ya da dil gibi yapı kazanmış diğer alanlara yöneltip verili olan her şeyi öznenen bağımsız değerlendirme yoluna gider (Çevikbaş, 2001: 38). Böylece dil, öyle bir güç kazanır ki, “tümüyle içten bir şey olmasına karşın, aynı zamanda dıştan ve bağımsız olan, giderek insana karşı güçlülük gösteren bir varlık olur” (Akarsu, 1984: 47).

Genel yönelimiyle yapısalcılık –bir dünya görüşü anlamında- Parmenides’e bir dönüş gibi de algılanmaktadır. Tüm yapısalcı yaklaşım bireyin etkinliğini ve değiştirici

gücünü yadsımaktadır (Kızılçelik, 1994: 217). Yapısalcılık, geleneksel hümanizm ideallerini bir yana bırakan modern bir “anti-hümanist akılcılık” olmaya yönelerek “öznenin ölümü” düşüncesini ön plana koyar (Birkiye, 1984: 45).

Bireyin yapılar tarafından şekillendirildiği görüşüyle ilgili olarak bireyin öznel bir çabadan ziyade kendini mevcut bir kültür içinde bulması ya da Durkheim’in görüşüyle yapıların bireye dışsal olması ve buyurucu bir şekilde onu etkilemesi örnek olabilir. Durkheim’in bireyciliğe tepkisi psikoloji vb. anlatım türlerini sosyoloji dünyasından dışlar durumdadır. Toplumsal olayların psikolojik bir açıklamasının olamayacağı görüşündedir. Yapı öznenin yaşantısını önceden belirler ve yapısalcılıkta özne merkezden uzaklaştırılır. Bu durumda sistem özneye kabul ettirilmek üzere tasarlanmıştır ve bu durumda özne sadece sistemin bir dayanağıdır. Ya da bir diğer şekliyle anlamın yapı içinde her zaman bu anlamı ima eden aşkın bir bilinç tarafından üretildiği düşünülmüştür ki, bu da idealizmin temelidir (Coward ve Ellis 1985: 11-14). Durkheim’in yapısalcı anlayışı yapıyı içinden çıktığı ya da belirlediği yaşamla birlikte bir bütünsellik içinde incelemektedir.

Durkheim’in sosyolojisi Saussure’ün dil teorisi açısından da büyük önem taşımaktadır. Saussure’ün kendisi de, metodolojik bireyciliğin karşısında, onun metodolojik kolektivizmini savunuyordu. Saussure’e göre, dil kolektif bir temsili, somut dilin kullanımını yönlendiren dilbilimsel kuralların soyut bir sistemini, “kolektif zihin ile dilsel grupların” ürünü olan formel ve tutarlı bir yapıyı oluşturuyordu (Swingewood, 1998: 348).

Althusser “öznenin ölümü” olarak bilinen düşüncüyü ilk olarak ortaya atan kişidir. Fransız psikanalist Jacques Lacan’dan özellikle bilinç dışı kavramını alan Althusser, gerçek bir dünyada değil, her toplumsal formasyonun ideolojik aygıtları tarafından yaratılmış ideolojik bir dünyada yaşadığımızı iddia eder. Buna göre tarih bizden istediği roller ve davranışları yerine getirmemizi sağlar. Bizler yaşantılarımızın kontrolümüz altında olduğuna inansak da, aslında bu sosyalleşme süreci ile yaratılan bir yanılsama ve bizlerin de tarihsel alinyasının iplerine bağlanmış kuklalar olduğumuzu ve bu gizemleştirilmiş ideolojik durumun da komünizmde bile varlığını sürdüreceğini savunmaktadır. Böylece Althusser, insan ruhunun somut ve kademeli özgürleşmesi olarak hümanist tarih anlayışını tamamen reddedebilmiştir (Slattery, 1992).

İlk olarak bir yöntem olarak ele alınan yapısalcılık, özellikle Strauss'un yapısalcı dilbilimi antropolojiye uygulamaya başlamasıyla dil-dışı alanlara taşınmış toplumsal hayatı dilsel sistemlerle araştıran bir bilgi kuramı sıfatı yüklenmeye başlamıştır. Yani bir tür çözümleme yöntemi olarak ele alınan yapısalcılık, özellikle Strauss'tan sonra bir öğreti olarak şekillenmeye başlamış ve Saussure'ün dil sistemleriyle ilgili düşüncelerini mitlere, âdetlere ve bütün sosyal sistemlere uygulamıştır. İlk önemli eseri olan *Akrabalığın Temel Yapıları*'nda (1949) ilkel toplumlar üzerine analizinde, mitler ve akrabalık sistemleri ve genel anlamda tüm toplumun yapısını ortaya çıkarmaya çalışır. Bu sistemlerin gördüğümüz karşılıklılık biçimlerini açıklamak için de ikili karşıtıtlıklara göre işlediğini öngördüğü "insan zihninin bazı yapıları"na bakmamız gerektiğini savunmaktadır. Yapıyı incelerken farklı insani ürünlere –mitler, totemler ve akrabalık sistemleri vb.- bakarak, onların karşılıklı ilişkileriyle ilgilenerak çözümlemeye çalışır (Ritzer, 1992). Dil sistemi gibi akrabalık sistemi de terimlerin değil ikili ilişkilerin (karı-koca, baba-oğul, kız kardeş- erkek kardeş ve en temelde doğa/kültür gibi) geçerli olduğu bir bütündür. Bu ikili sözcükler birbirinden ayrı olarak ele alındığında bir anlam ifade etmezler. Bu anlamda akrabalık sistemi terimlere göre değil, ikili çiftler temeline dayanarak işlemektedir. Strauss için tüm toplumsal sistemler, ilkel ve modern toplumlar, inanç sistemleri ve dünya görüşleri, sadece birbirlerinin varyasyonları, aynı evrensel ikili kodun farklı değiş-tokuş ve birleşimleridir (Hollinger, 2005: 133). Bu yaklaşım, kutsal-dindışı, sağ-sol gibi ayrımların kolektif bilincin asli unsurları olduğunu savunan Durkheim'in önermesine de uygun düşen bu yaklaşım, karşıtlık kavramının Lévi-Strauss'un çalışmalarında ve özellikle söylen çözümlemelerinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü, ona göre "söylenler ikili karşıtıtlıklar biçiminde sınıflanmış ve sayısız çeşitlemelerle yinelenen kavram dizgeleri"dir (Emiroğlu ve Aydın, 2003).

Lévi-Strauss kendimizle ilgili önemli doğruların, dünyada, ifadelerimizde ve yaratılarımızda, dilimizde ve kültürümüzde, edebiyat ve öykülerimizde, kısacası ürettiğimiz şeylerde bulunduğunu söylemiştir. Çünkü Lévi-Strauss'a göre bireyler öncelikle bilinç değil de, dilin, kültürün ve eğitimin ürünü olan toplumsal yaratıklardır (Cevizci, 2001: 599). Bu anlamda Lévi-Strauss mevcut yapıların bireyin başkalarıyla olan ilişkilerinden ortaya çıktığı görüşündedir. Yapısalcılığın temel dayanak noktalarından biri olan öznenin ölümü ilkesi Lévi-Strauss'ta şu şekilde biçimlenir: Strauss'un aktörleri de kısıtlanmaktadır, ancak toplumsal olgular değil, zihin yapıları

tarafından ona göre hem sesbirim sistemleri hem de zihinsel sistemler yapıların ürünüdür. Yani -Freud gibi- düşünce oluşumunun her yerde ve herkes için geçerli olabilecek ilkelerini bulmaya çalışmıştır. *Yaban Düşünce* adlı eserinde de, bu ilkelerin aslında tüm toplumlar için ortak olduğunu ve bunu anlamak için ilkel toplumların düşünce süreçlerinin incelemesi gerektiği üzerinde durur (Bottomore ve Nispet, 2002). Bu anlamda Strauss dile dayanan evrensel yapılar teorisini oluşturmaya çalışır. Çünkü ona göre, bireyin kendi kültür çevresinden ve içinde bulunduğu kavramsal bağlam ya da çerçeveden kaçabilmesi mümkün değildir. Lévi-Strauss'un temel amacı "kollektif olayların bilinçsiz niteliği"ni aramaktır. Toplumun yapısı temel zihinsel süreçlerin yüzeye yansımastır. Ona göre insanlar dünyayı benzer biçimde yapılandırmaktan başka bir şey yapmazlar. İlkel ve gelişmiş toplum arasındaki farkın nedeni ise sadece zihnin içinde işlediği koşullardır. Bu çerçevede Lévi-Strauss'un toplumsal hayatı dilsel sistemlerle analogiler kurarak sistematik olarak araştıran ilk kişi olduğu söylenebilir.

Lévi-Strauss, yapısalcılığın bir bilim olduğunu söyler. Buna göre, yapısalcılık, insan etkinliğinin temel öğelerini, eylemleri ve sözleri sınıflayarak başlar ve daha sonra bu öğelerin nasıl birleştiğini inceler. Bundan dolayı yapısalcılık her tür insan etkinliğiyle ilgili nesnel yasalara ulaşmayı amaçlayan bilimsel bir araştırmadır (Cevizci, 2001: 599). Mevcut görüşleri açısından bakıldığında Lévi-Strauss'un temel yeniliği, bir dizi toplumsal olguyu (örneğin; akrabalık sistemlerini) iletişim sistemleri olarak yeniden kavramsallaştırmak ve böylece yapısal analize uygun hale getirmek olduğu ifade edilebilir. Strauss öncelikle kültürü bir sistem olarak ele alır ve öğeleri arasındaki yapısal ilişkileri göz önünde tutarak çözümler. Lévi-Strauss akrabalık ilişkilerini yönlendiren kuralları sistemleştirmekle Pareto'nun düşündüğü anlamda bir toplumsal sistem modeli ortaya koymuştur. İdeal tip modelinde olan bu niteliğin amacı, gerçeği bilimsel olarak açıklamaya çalışmaktır (Armağan, 1982: 13).

Lévi-Strauss'un yapısalcılık konusundaki önemli katkılarından biri bu kavrama vermek istediği anlamdır. Bu, aynı zamanda geniş tartışmalara da yol açmıştır. Lévi-Strauss'a göre toplumsal gerçekliğin yapısı somut bir veri değildir; onu doğrudan doğruya gözlemlemek olanaklı değildir. Toplumsal gerçekliğin yapısı bu gerçekliğin içinde saklıdır, Onu bulup keşfetmek gerekir. Ona göre yapı, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi olamaz; yapı daha çok araştırmacının gerçekten hareketle oluşturduğu kuramsal bir modeldir ve matematiksel bir formüle indirgenebilir. Yapının işlevi,

toplumsal gerçeği, olduğu gibi betimlemek değil, onu anlaşılabilir kılmaktır (Armağan, 1982).

Bu gelişime bağlı olarak genel anlamda yapısalcılığın temel görüşlerine değinilecek olunursa; özellikle Keat ve Urry'e göre yapısalcı analizin muhtemel unsurlarından yola çıkarak yapısalcı perspektif ve araştırma konusu hakkında temel bir versiyon şu şekilde oluşturulabilir:

- Öncelikle yapısalcılar fenomenlerin tekil öğelerine ayrılmaması ve atomistik olarak incelenmemesi gerektiğini ileri sürerler. Her öğe sadece, diğer oluşturucu öğelerle ilişkisi yüzünden, kolayca anlaşılabilir. Her öğe sadece, diğer oluşturucu öğelerle ilişkisi yüzünden, kolayca anlaşılabilir.
- İkinci olarak yapısalcılar doğrudan gözlenebilen ve bilinebilen, sosyal realitenin arkasında yatan yapıyı tanımaya çalışırlar.
- Üçüncüsü yapısalcılık, hem yüzeysel hem derindeki yapısal fenomenlerin, zihnin yapısal özelliklerini ifade tarzlarını analiz eder.
- Yapısalcılığın dördüncü yanı semiyoloji veya genel göstergebilimini desteklemesidir. Semiyoloji de sosyal dünyadaki olay ve objelerin anlamlarının doğal olmaktan çok konvensiyonel (uzlaşım) veya sosyal olarak yapılandırılmış olduğu vurgulanır.
- Yapısal düzeyde çeşitli kültürel sistemlerin ikili karşıtlıklarla analiz edilebileceği ileri sürülür.
- Altıncı nokta mevcut dil sistemi yapısının öncelikli olarak eşzamanlı incelenmesi gerektiği vurgusudur.
- Son olarak yapısalcılar sosyal yaşamın farklı yönlerindeki; akrabalık kuralları, ekonomik yaşamın kuralları ve dilbilimsel kurallar arasında sistematik düzenliliklerin olduğunu ileri sürerler (Keat ve Urry, 1994).

2.1.1. Genel Çerçeve

2.1.1.1. Yapısal Çözümleme Örnekleri ve Bazı Ortak Paydalar

1950'lerden sonra da yapısalcılık olgusal sınıflandırma biçimini ifade eden pozitivist evrimciliğe bir tepki olarak bazı insan bilimlerinde gelişme göstermiştir. İşlevselciliğin ve Marksizmin bütüncül varsayımlarının pek çoğunu paylaşan

yapısalcılık yeni bir toplum teorisi olarak ortaya çıkmıştır (Çalışlar, 1997). Yapısalcılığın özellikle “modern yabancılaşma”nın bir olumlanış düşüncesi olarak karşımıza çıkardığı anti-hümanizm, değişmezlik, anti-tarihselcilik (tarihsel nedensizlik), ve yaratıcı bir öznenin eylemlerini yadsıyarak, özneyi merkezinden koparan bir anlayış olarak benimsediği öznelizlik görüşleri eleştirilmiştir (Birikiye, 1984: 45). Öznenin merkezini kaybetmesi seçim yapma problemini, alternatif eylem olasılığı ile iradeciliği, toplumsal yapılarla tarihsel süreçlerin iradeci boyutunu yok eden yapısalcılık bu nedenle, toplumsal yapıların karmaşık, tarihsel doğasını, onların çelişkilerinin, çatışmalarının ve kolektif faillerin eylemleriyle köklü dönüşümler geçirmelerini çözümleyememiştir (Swingewood, 1998: 363–364). Bu noktada yapısalcı dilbilimde temellendirilen yapısalcılık, 1940’lı yıllardan sonra dilbilim dışındaki alanlarda da uygulanarak gerçekliğin yapısını kavramada dili örnek almıştır. Yapısalcı dilbilim, dili bir yapı olarak ele alır, bu yapı içindeki olguları “yapı”nın olguları olarak inceler. Bugün budunbilim, toplumbilim, ruhbilim, dilbilimin yöntem ve kavramlarından büyük ölçüde faydalanan dilin betimlemesini yapan yapısalcı analiz, söylem, dil ve tarihteki yapısal dönüşümlere odaklanmaktadır. Dilsel göstergelerin, içerikleri açısından tarihsel olarak belirlenimli ve toplumsal bir özellik taşıdığına inanılarak, dilsel göstergelerle içerikleri arasında ayrılmaz bir bağ oluştururlar (Birikiye, 1984: 53).

Her yöntem, belli kuram ya da kuramlara dayanır. Ancak yöntemin uygulandığı inceleme, bilgi-nesnesine uygunluğunun gerçekleşmesi için, yöntemin dayandığı kuramın gene söz konusu nesne alanının da kuramı olması (onun yasalarından türemiş olması) gerekir. Bu durumda yöntem ile kuramın örtüştüğünden ya da bütünlüğünden söz etmek olanaklıdır. Yapısalcılığın ise kuram ile yöntem ayrımını dogmatik bir tavırla, yok sayarak bu ikisini bir bütün olarak görmesi bir yöntem olarak yapısalcı analizin oluşumunu tetikleyici bir noktadır (Birikiye, 1984: 60). Yapısal çözümleme ile yapısalcılar, nesnellik, tutarlılık, kesinlik ve hakikati isteyerek, öznellikten uzaklaştırılabilecek olan teorilerinin bilimsel olduğunu iddia etmektedir. Böyle bir iddia da yapısalcıların bir tür felsefe olmanın ötesinde bilimsel bir çözümleme yöntemi geliştirme isteklerinin sonucudur (Best ve Kellner, 1998: 35).

Dil merkezli bir düşünme biçimi olarak, her şeyi dil gibi yeniden düşünme çabası içine giren yapısalcılık, 20. yüzyıl düşüncesi açısından dilin sorunları, gizleri ve içerimleri ile bir paradigma olmuştur. Kuram ile yöntem ilişkisini ortaya koyarak

yapısalcıların yazılarında çok kullandıkları dizge ve yapı kavramlarını tanımlama çabasına girilmiştir. Burada izlenen yapısalcı çözümlemede de temel amaç, gizil, yani göstergeler alanından hemen fark edilmesi çoğu kez kolay olmayan yapıyı bulup ortaya çıkarmak, onu somut gerçeklikten ayırarak genel ilkeler, yasalar ya da gerçeği açıklayıcı bir model biçiminde yansıtma çabası olarak ifade edilebilir.

Toplumsal ve kültürel analiz modeli olarak çeşitli bilim dallarına, kültüre, sanata vb. alanlara uygulanabilen bu çözümleyici yöntem, incelenen nesnenin yapısına yönelmektedir. Bu anlamda yapısalcılık; “yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi (yapıyı)” aramaktadır (Kızılcıkel ve Erjem, 1992: 457). Araştırma konusu ya da nesnesinin görünüşü ile özlerinin aynı olmadığı düşüncesiyle doğada-evrende gözlemlenen şeylerin zihindeki temsilcileri olan kavramlar yardımıyla işlemlerin soyut zihinsel ortama taşınmasını sağlamaktadır. Bu anlamda yapısal yöntem anti-ampirist niteliktedir ve görünenin, algılananın, gerçek olanı, belirleyici olanı yansıtmadığı savına dayanır. Bu noktadan hareketle yapısal bir çözümlemenin temelde 2 amacı vardır:

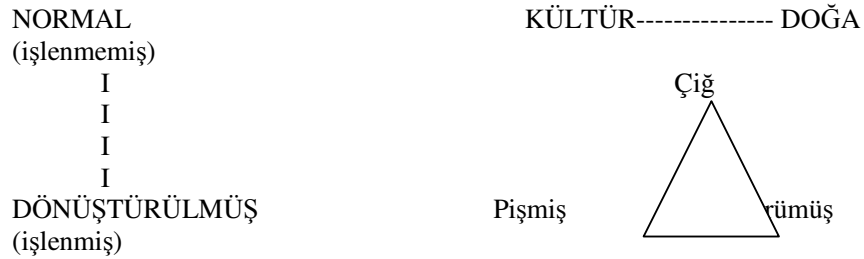
- Bunlardan ilki varolan ilişkilerin, göründükleri haliyle analize konu olamayacakları, çünkü sosyal olguları belirleyen ve dolaysızca algılanamayan ancak zihinsel modeller yardımıyla gözlenebilen olayları zihindeki ilişkiselliklerin yapısı (yani ortak yapıların) olduğu düşüncesiyle incelemektir.

- İkincisi sosyal bilimlerde ayrıntılardan çok ilişkinin, olgunun özünü veren ilişkisellikleri ortaya çıkarma çabasıyla, zihinde kurgulanan ilişkisellikler yapısındaki öğelerin, kendilerine yoğunlaşmaktan çok bu öğeler arası (parçalar arası) ilişkilere yoğunlaşması gerektiğidir.

Bu çözümlemeyi yaparken de yapısalcılığın belirleyici öğeleri olan: bütünlük, yapısal ilişki, düzenlilik gibi kavramları açıklayarak incelenen konu ile ilişkisi saptanır. Yapısalcı çözümleme noktasında yapısalcılığa bir yenilik getiren Lévi-Strauss bir dizi toplumsal olguyu iletişim sistemleri olarak yeniden kavramsallaştırarak analize uygun hale getirmiştir. Strauss öncelikle kültürü bir sistem olarak ele alır ve öğeleri arasındaki yapısal ilişkileri göz önünde tutarak çözümler (Armağan, 1982: 13). Lévi -Strauss’un amacı mitosun kültürel fenomenin dilbilimsel analize uygun olduğunu ortaya

koymaktır. Strauss’a göre mitos dil modeli bağlamında, bütün sosyal yaşamı oluşturan bilinçdışı süreçlerin izini takip edeceğimiz önemli bir alandır. Lévi -Strauss’a göre mitos onu üreten insan anlığının izlerini taşımaktan çok, her yönüyle tür olarak insanoğlunun ortak niteliklerinin açıklandığı alan olmaktadır. Bu yüzden mitos Strauss için kendi metodolojisinin test edilme alanları olarak görülebilir (Parladır, 2002: 93). Bu noktadaki ilk çözümlemesi de, besinlerin içinde bulunabilecekleri muhtemel mutfak üçlüsü-karşıtlığıdır.

Strauss’a göre dünyada dil kullanmayan insan topluluğu bulunmadığı gibi, mutfak geleneği olmayan bir toplum da bulunmamaktadır. Strauss bu bağlamda dil gibi temel, yapısal düzenlilikler düşüncesinden hareketle, dünyadaki mevcut yemek hazırlama biçimlerinin aslında tıpkı dilde olduğu gibi sınırlı sayıda değişkenin yapısal ilişkisine dayandığını düşünüyordu. Bütün yiyecek biçimleri, gelenekleri vb. farklılıkların altında aslında çürüme, kaynatma ve kızartma edimleri temelinde çiğ ve pişmiş karşıtlığına dayandığını ortaya çıkarmıştır.

Lévi-Strauss, bu çalışmasıyla kültürel bir fenomen olan “yemek”i Saussure’nin sentegmatik-paradigmatik ilişkiselliklerindeki gibi bir sistem içine oturtmuş ve onu tıpkı dilsel bir bütünlük gibi ele alarak yeme etkinliğini bütün farklı gelenekler ve toplumlar için geçerli temel bir karşıtlık sistemine indirgeyebilmiştir. Strauss benzer bir çalışmayı da akrabalık sistemleri üzerine yaparak, akrabalık terimlerinin yüzlerce dildeki birçok farklılığına rağmen on, on beş kavrama dayandığını gözler önüne sermiş ve yine akrabalık sisteminin dayandığı temel karşıtlığı da insanlık durumunun bir koşulu olan temel karşıtlığa (insan-hayvan/ kültür-doğa) indirgemeye çalışmıştır.

Mitos incelemeleri Lévi-Strauss için gerek akrabalık, gerekse totemizm çalışmalarında insan zihninin –karşıtlıklar oluşturma ve dolayımılama bağlamındaki-bilinçdışı işleyişini araştırmak için çok önemli bir araç sağlamaktadır. Daha doğrusu

Lévi-Strauss mitos incelemelerini bu düşüncelerini kanıtlamak için bir uygulama alanı olarak kullanmıştır. Strauss mitos çözümlemelerinde dili insan zihninin işleyişini anlamak ve açıklamak için en somut model olarak ele almış ve bu düzenli kültürel fenomeni tıpkı dilsel birimlerin kendi aralarındaki ilişkiler bağlamında izole ederek ilişkisellik sistemleri yapıları bulgulamıştır.

Yapısalcı çözümleme noktasına ilişkin bir diğer örnek Freud'un psikanalizidir. Freud'un analizine göre yapısalcılık temelde ego, id ve süperegö arasında uzlaşmazlıktan doğan, zihnin içinde işleyen derin, bilinçsiz yapılarla ilgilenir. Freud'un göstergeleri ise; rüyalar, dil sürçmeleri, şakalar ve fizik belirtiler olmak üzere dört şekilde ortaya çıkmaktadır.

Freud bilinçli yaşamın, açıklamalarına olanak vermediği bilinçdışı arzular vb. nin rüyalarda birtakım semboller aracılığıyla bilince çıkma olanağı bulunduğunu ortaya koyuyordu. Bilinçdışı arzular ve düşünceler, görüntüsel imgelerle yer değiştirirler ve uyku anında görüntüler biçiminde ortaya çıkarlar (Freud, 1972: 36). Bu görüntüler mutlaka çeşitli şekillerde bir gün önceki bilinçli yaşamımız hakkında anlamlıdır. Ancak bu simgesel görüntülerin anlamı göründükleri ya da hissettikleriyle sınırlı değildir. Onlar simgesel bir anlam yüklenmişlerdir ve özel bir çözümlemeden geçirilmelidir.

Freud, marazî fikirleri olan, ruhsal rahatsızlık yaşayanların rüyalarını analiz etmiştir. O rüya analizi ve hipnoz ile varolan bilinç engelini aşarak kişinin sorunlar altında yatan bilinçdışı süreçleri açığa çıkartarak sorunları gidermeyi dener. Çünkü bilinçdışı fanteziler, sözcükler yerine imgeleri yapıtaş olarak kullanırlar ve bu anlamda sözcükler açıklayıcı olmayabilir (Leledakis'ten akt. Parlador, 2002: 50). Bu da gösterir ki psikanaliz görünenin altında yatanı, alt yapıyı açıklamaya çalışmaktadır. Özellikle vurguladığı Oedipus süreci, ailenin ve uygarlığın olduğu her yerde yaşanacaktır ve bir organizma olan insan yavrusunun kültür içine çekilmesi süreci, bu belli koşullar altında evrenselidir. Böylece psikanaliz yapısalcı bir iddia ve düzenlilik ortaya çıkarmış olmaktadır. İnsan davranışının ortak zihinsel yapıdan kaynaklanan evrensel niteliklere sahip olduğunu ileri süren Freud, dilin insan düşüncesini biçimlendirmesi yönünde ortaya attığı psikanalitik teori ile insan gelişim evrelerini inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Benzer şekilde Roland Barthes'ın moda üzerine yaptığı göstergebilimsel yapı çözümlemesinde de, moda ya da giyimi çeşitli kültürel kodları göstermeye yardımcı olan gösterge araçları olarak ele alınmaktadır. “Ortakcinsiyetli Modalar” olarak tanımladığı çalışmasında, modaların rol değişimi konusundaki etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu konudaki en katı ayrım kuşkusuz cinsiyettir ve giysilerle ifade edilen kadın/erkek toplumsal ayrımı temel ayrım noktasıdır. Erkeğin egemen olduğu toplumsal düzende, giysinin cinsel yan anlamları olduğu düşünülmektedir. İki temel form olan elbise ve pantolonda elbise annelik işlevini, pantolon ise erkeklere ilişkin özellikleri temsil etmektedir. Barthes, moda konusundaki en etkili değişimlerden biri olan “pantolon”un kadınlar tarafından giymeye başlanmasının benimsenmesini toplumda erkekler karşısında kadınlara özgü en önemli özgürleşme eylemi olarak değerlendirilmektedir. Yani “pantolon” kadınların özgürlüğünün göstergesi haline gelmiştir. Farklı bir değerlendirmede ise özellikle liselerde kot giyilmesinin liselerin giysi sınırlandırmalarının çiğnenmesi ve gençlerin davranışları konusunda endişeleri olan itaatkâr yetişkinlere karşı başkaldırıyı simgeliyordu. 1950'lere gelindiğinde ise Levi's giymek başkaldırının şaşmaz bir simgesi olarak değerlendirilmekte ve bu durum okul yetkilileri tarafından şiddetli tepkiyle karşılanmaktadır (Gottdiener, 2005)

Genel anlamda yapısal çözümlemede dilin dünyası olan göstergeler, anlamın nasıl işlev gördüğünden söz edilmektedir. Bu kodlar ve göstergeler kuşaktan kuşağa, kültürden kültüre aktarım yoluyla iletilmektedir. Kültürün içine doğan bireyler kodlar ve göstergeleri hazır halde almaktadır ve bu göstergeler insanların zihninde anlam ifade eden, değeri olan bir şeydir. Göstergebilim çalışmalarında da amaç bu kodların ardındaki gizil yapıları çözümlemektir. Araştırma konusu olarak ele alınan “kahvehaneler” de bütün olarak ele alındığında, görünen yönlerinden farklı nitelikleri yapısında bulunduran bir göstergeler sistemini oluşturduğu için çözümleyici yöntemle açıklanmaya çalışılmıştır.

2. 2. KAHVEHANELER: YAPISAL BİR ÇÖZÜMLEME MODELİ

Tarihsel bir süreklilik taşıyan, toplumun geleneksel kurumları arasında yer alan kahvehaneler Türk kültür tarihinin önemli bir bölümüne kaynaklık ettiği ve kültürümüzün belirleyici bir sembolü olduğu için bir araştırma konusu olarak önem

taşımaktadır. Kültürel fenomenlerin karşılıklı bilim dallarınca incelenmesinde metodolojik bir önem taşıyan yapısal çözümleme ise kahvehanelerin yapısal özelliklerinin incelenmesi konusunda uygun bir zemin oluşturmaktadır. Gerek mimarisi, gerekse bu mekânda içilen kahve ve yapılan sohbet, oynanan oyunlar, tiyatro gösterileri gibi boş zaman etkinlikleri ve özellikle de iş saatleri dışında dinlenme, eğlenme ve psikolojik anlamda rahatlatma gibi nitelikleriyle özgün bir bütünü oluşturan kahvehaneler bu çeşitlilikleriyle tarih boyunca önemli bir yapı karakteri taşımıştır.

Sosyal bilimlerde yapı terimi genel anlamda, kafamızda toplum yaşamının daha kalıcı olan, yani zaman ve uzam boyunca "kurumlaşmış" özellikteki öğeleri anlamında kullanılmaktadır (Giddens, 1999: 67). Yapısalcıların bu noktadaki etkisi ise araştırılan nesnelerin somut durumunun betimlenmesi bunların zamana bağlı olmayan özelliklerinin açığa çıkarılması ve araştırılan sistemin olgu ya da öğeleri arasındaki ilişkilerin saptanması konusundaki vurgularıdır (Çalışlar, 1997). Bu ilişkileri ortaya koyabilme noktasında yapılacak işlem de Barthes'ın ifadesiyle, *"bir nesneyi bozup yeniden oluşturmak ve bu süreç içinde söz konusu nesnenin işlevlerini bilinebilir kılmaktır"* (Best ve Kellner, 1998: 34,35).

İnsanlar tarafından yenilip içilebilecek bir gıda maddesi olarak nerede ve ne zaman bulunup yetiştirildiği konusunda çeşitli tartışmaların bulunduğu 'kahve'nin yanı sıra kültürel ve ticari etkinliklerin merkezi olan 'kahvehaneler'in yarattığı sosyal gelişmeler, tarih boyunca, birçok araştırmacı tarafından değişik açılardan -özellikle de tarihsel ve sosyolojik anlamda- incelenmiştir (Açıkgöz, 1990: 1). Anadolu Türkleri ve Osmanlı Sarayı ile buluşmasından sonra tüm dünyaya yayılan kahve alışkanlığı, Türk milletinin damgasını vurduğu ve "Türk kahvesi" olarak adını duyurmayı başaran kültürümüzün özgün bir parçasıdır. Kahvehaneler de benzer şekilde, geçmişin anıldığı ve toplumsal paylaşımın gerçekleştiği kültürel mekânlar olarak önem kazanmıştır. Yapısal bir inceleme de üstlendiği işlevlerle toplumsal yapının bir parçası ve 450 yıldır ayrı bir geleneği oluşturan kültürel sembolik bir öğe olan 'kahvehaneler'e ilişkin belirleyici unsurları oluşturma konusunda yardımcı olmaktadır.

Birçok toplumsal kurum gibi kahvehaneler de günümüzden çok öncesinde ticari amaçlarla kurulmuş ve çok kısa sürede yaygınlık kazanmış mekânlar olarak dikkat

çekmektedir. İlk ortaya çıktıklarında, “kahvenin tüketim mekânı” gibi bir anlayış oluştursalar da, zamanla bu bilindik özelliğinin dışında toplumdaki çok çeşitli etkinliklerin merkezi konumuna gelmeleri ve toplumsal yapıyla bütünlük sağlamaları kahvehanelerin kültürel yönden önemini arttırmıştır.

Tüm toplumlar için etkin bir mekân olan kahvehaneler ilk kez İstanbul'da ortaya çıkmış ve daha sonra Doğu-Batı farkı gözetmeksizin tüm dünyaya yayılmıştır. Ama bir kültürün yayılması ve dünyayla bütünleşmesinin yerleşim yerlerine ya da zamana göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Yani ilgili süreçte bu yapı da iç ve dış dinamikler doğrultusunda bütüncül toplumsal yapıya uyum sağlamıştır. Örneğin, Doğu'da nargile ya da iskambil kâğıtlarıyla bütünleşen kahvehanelerin, Batı'da daha çok “kafe” tarzı bir görünümle karşımıza çıkması ya da eski dönemlere bakıldığında daha çok edebiyat, tiyatro, müzik gibi sanatsal alanlarla günümüzde ise birtakım oyunlarla bağdaştırılması gibi. Kahvehanelerin sosyal bir mekân olarak birçok toplumda bu denli ön plana çıkmasındaki etkinin ardında bir anlamda bir içecek maddesi olarak “kahve”nin rolü büyüktür. Özellikle geçmiş dönemlerde kahvenin ekmek yapımında kullanılması, bir ilaç olarak görülmesi ve de en önemlisi saygınlık kazanmış bir ikram maddesi olarak evlere, hâttâ saraylara girmesi onun dünya tarihindeki önemini arttırmaktadır. Öyle ki, geçmiş dönemlerde Arabistan Bedevileri'nde, sömürgeci düzenin temsilcileriyle kabile şefleri arasında, bir ateşkes anında ya da bir ittifakın mühürlenmesi sırasında yaşanan paylaşım olma yönünde etkilidir. Bu ateşteste bir kişi başka birine boyun eğdiğini göstermek istediğinde karşı tarafa sunduğu birtakım hediyelerin içinde, iki tarafın uzlaşma işareti olarak “kahve” de bulunmaktadır (Desmet- Grégoire, 2004: 78). İslâm Ansiklopedisi'nde yapılan bir tanıma göre de kahvenin “bahşiş” ve “hediye” anlamına da geldiği belirtilmiştir (Arendonk, 1993: 100). Ayrıca kahvenin 'evdeki misafirlere takdim edilme' alışkanlığı da, kahveyi sunan ailenin refah düzeyinin ve misafirlere olan saygılarının bir ifadesi olarak algılanmaktadır. Günümüzde de kız görmede, kız istemede, nezaket ziyaretlerinde, iş görüşmelerinde yoğun çalışma devrelerinde, yani günlük hayatın az-çok her alanında, Türk kahvesinin etkin bir rol aldığı bilinmektedir (Tansuğ, 1975). Tüm bunlar, “kahve”nin sevilen bir bitki olmasının ötesinde sembolik değerinin göstergeleridir. Bir içecek olarak kahvenin yanı sıra sosyal bir mekân olarak kahvehanelerin de toplumlar için taşıdığı önem büyüktür.

Kahvehanelerin toplum hayatına girmesiyle birlikte artık mahalle hayatı kahve etrafında biçimlenmeye başlamıştır. Öncelikle bir sohbet mekânı olduğu düşünülen kahvehanelerin zamanla eğlenme, dinlenme, toplanma, gazete okuma, gündemi takip etme, boş zaman geçirme, kültürel etkinlikleri meydana getirme gibi çeşitli fonksiyonları da üstlenmesi kültürel bir yapı olarak kahvehanelerin bilinen somut görüngülerinin yanı sıra, ilk bakışta dikkat çekmeyen derin anlamları da beraberinde getirmiş görünmektedir. Toplumsallık, aile bağları ve iktidar yapılarının eleştirdiği yapılar dışında toplumun toplumsal bağlan farklı biçimlerde yaratma ve yaşatma yeteneği olarak tanımlandığında (Grégoire, 1999) kahvehaneler çok önemli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan toplum katmanları için toplumsal ve siyasal baskıyı esnetmeye yönelik önemli bir işlev üstlenmektedir.

Kahvehaneler 16. yüzyılın ortalarında Osmanlı toprağına ve bilhassa siyasî ve kültürel başkent İstanbul'a geldiği andan itibaren sosyal hayatta değişik tepkilerle karşılaşmıştır. Özellikle günün siyasî söylentilerinin de hayat bulduğu ve medyanın henüz etkin olmadığı modern dönem öncesi toplumlarda halkı yönlendirme etkisinin olması, siyasî iktidarı elinde bulunduran kişiler için bir tehdit oluşturmuştur (Kırlı, 2000: 68). Hattâ cami ya da tekke gibi dinsel kurumlara bir alternatif olduğu düşünülen bu kurumlar cami müdavimlerinden bazılarını kendisine çekmiş ve merkezî bir konuma geçmiştir. Özellikle ramazan ayında erkeklerin bir bölümü karanlığın basmasından sonraki saati, cami yerine kahvehanede geçirmeye başlamıştır (Hattox, 1998: 107). Kahve içilmesinden çok merkezî otoriteye karşı birer eleştiri merkezi haline dönüşüp devlet sohbetlerinin konuşulduğu mekân haline gelmesi, hükümetin buralara müdahale etme gerekliliğini de beraberinde getirmiştir (Evren, 1997: 60). Büyük rağbet gören bu mekânlar Osmanlı aydınının ilgi odaklarından birisi olmuş ve zaman zaman gerek dinî gerek siyasî yasaklamalardan da nasibini almıştır.

Tüm yasaklamalara rağmen toplumsal yapı içerisinde üstlendikleri stratejik işlevlerle sağlam bir konum edinen kahvehaneler, yurdun her köşesinde hızla yayılmış ve tarihsel gelişimini günümüze dek sürmüştür. Her geçen gün müdavimleri, sayıları ve çeşitleri artmıştır. Öyle ki gruplaşan ya da kategorileşen (Fenerliler, Rizeliler, işsizler, nargileci kahvehanesi... gibi) kahvehaneler oluşmuştur. Bu anlamda her kahvehane de kendi özelliğine göre toplumun bir gereksinimi karşılamış ve buranın doğal üyesi olan

bireyler için sosyal bir aidiyet sağlayarak toplumsal yapıyı değişik şekillerde etkilemiştir.

Sosyal kimlik kuramı, insanların kendilerini ve başkalarını çeşitli gruplara ait olarak algılama eğiliminde olduklarını savunur (Kağıtçıbaşı, 1999: 278,249). Bir grupla özdeşleşen birey, kendini o grubun üyesi olarak görür ve sonucunda grubun değer, inanç, norm ve özelliklerini kendi benliğine atfederek, bütünleştiği yapının gereklerini ya da öngördüklerini yapmaya yönelir. Bunun nedeni bireyin kendini grubun bir parçası olarak algılamaya başlaması, grup içinde uzlaşma duygusunun yaratılması ve bu grupla birlikte toplumsal bir kimlik edinerek toplum içinde tutunabilmesini sağlamasıdır (Turner’dan akt. Arkonaç, 1998: 246). Bu anlamda bireyin herhangi bir kahvehaneye “mensup olması”, sürekli bir kahveye gitmesi, diğerleri ile kurduğu iletişim ya da paylaşım bireyin bu mekânâ özgü (toplumsal) bir kimlik oluşturmasını da sağlayacaktır. Yani her mekân gibi kahvehaneler de, işlevleri, kültürel iklimi, iç mekân kurgusu, müdavimleri sosyal, statüsel, kültürel duruşu itibarıyla birer kimlik imgesi taşımaktadır (Aytaç, 2005: 27). Bu bağlamda toplumsal ilişki ve pratiklerin bir kısmı ilgili mekânla doğrudan bağlantılı olarak kurgulanmakta ve onunla birlikte anlam kazanmaktadır.

Her ne kadar gruplaşan kahvehanelerin varlığından söz edilse de genel anlamda kahvehaneler herkese açık kurumlardır. Gerek ulaşılabilirlik, gerekse ekonomik bir mekân olması dolayısıyla alt sınıflar ve tabakalar ya da (Türk, Laz, Çerkez gibi) farklı çevreler arasında bir buluşma yeri olmayı daima korumuş ya da duruma göre bu özelliği hep yeni baştan ortaya çıkarak toplumda sosyal dengeyi sağlamıştır (Heise, 2001: 127). Grégoire’nin bir Fransız yazardan yaptığı aktarımında vurgulandığı üzere kahvehane “toplumsal ortamı yeniden dengeleyen gerçek bir elek” olarak tanımlanmıştır (Giard ve Mayol’dan akt. Grégoire, 1999: 21).

Değişik yaş ve statüye sahip insanların, birbirinden farklı toplumsal katmanların kesiştiği yerler olarak kahvehanelerde resmî bir ilişki gözetilmemesi ve özellikle birincil ilişkilerin yaşanması buradaki sohbetin etkin bir paylaşım ve bütünleşmeyi beraberinde getirmesini sağlamaktadır. Çünkü Türk toplumunda da konukseverliğin göstergesi içecekler arasında başı çeken kahve ve sonrasında oluşan kahvehaneler insanları birbirine yaklaştıran, gündelik yaşamda uzun süreli ve söz odaklı birlikteliğe zemin oluşturan, ahbablığı artıran, sohbeti koyulaştıran bir vasıta olmuştur (Özbaş, 1969).

Doğal bir sohbet akışının yaşandığı bu mekânlar, sadece erkeklerin yer aldığı, informal ilişkilerin yaşandığı bir yer olmaları gibi özelliklerle bireylere esneklik sağlamakta ve psikolojik anlamda rahatlamaya da olanak tanımaktadır. Halkın rahatça bir araya gelerek bir şeyler paylaşmasına zemin hazırlayarak ailevi, meslekî ya da kişisel birtakım sorunlar yaşayan insanların, sosyal bir alana katılımını sağlayarak bir süreliğine de olsa bireylerin mevcut sıkıntılarının hafiflemesine yardımcı olmaktadır. Bu mekânda özgürce yaşanan toplumsal ilişkiler özellikle alt ve orta kesimler için toplumsal bağımsızlığı yansıtan bir araç haline gelmiş ve sadece Türkiye’de değil dışadönük bir kültürel yapılaşma süreciyle Avrupa’da da ön plana çıkarak, ismini duyurmayı başarmıştır.

İlk ortaya çıktığı dönemde; hiyerarşiyi azaltan, toplumsal bütünleşmeyi arttıran kahvehaneler günümüzde toplumumuzda, azımsanamayacak oranda bir kesimin boş zamanlarını geçirdikleri mekânların başında gelmektedir. Özellikle tüm toplumları yakından ilgilendiren ve kültürlerinde önemli bir yer tutan çalışma ve çalışma dışı zaman ilişkisi, çalışma süreleriyle ilgili fiziksel ilişki ve çalışma dışı serbest zamanlarındaki davranışlarını etkileyen sosyal ilişki şeklinde kendisini göstermektedir (Karaküçük, 1999: 20). Andrew, modern zamanda boş zamanı, çalışmaktan farklı olan bir zaman veya koşul olarak anlama eğiliminde olduğumuzu belirtir. Andrew'e göre:

"İş, gerginlik, çaba, gayret ve zahmet içerir, oysa boş zaman çabasız, rahat ve zevk vericidir. İş zorlama ve zorunlulukla yapılır, oysa boş zaman zorlamasız ve varoluşu sürdürmek için zorunsuzdur. İş bir amaca yönelik bir araç olarak görülür, oysa boş zaman kendi içinde bir amaç olarak kabul edilir. İş diğerleri için harcanmış zamandır, oysa boş zaman insanın kendi zamanıdır. İşin toplumsal olarak yararlı ve toplum için bir zorunluluk olduğuna inanılır, oysa boş zaman tadı bireysel olarak çıkarılır. İş ödüllendirilir, oysa boş zaman kendi kendinin ödüllüdür ve kendi kendini tatmin eder. İş sıklıkla rutin veya yeknesaktır, öte yandan boş zaman bir özgürleşme veya tatildir, rutinden özgürleşmeye ve etkinliklerde seçim yapmaya olanak sağlar. Sanayi işi başkalarının örgütlenir, sıkı sıkıya programlanmış ve saatler tarafından düzenlenmiştir, oysa boş zamanda, insan işverenin zamanlamalarından, programlardan ve sistematikleştirmelerden kurtulmuştur " (Applebaum, 1997: 50).

Bireye psikolojik bir rahatlama sağlayan çalışma yaşamı dışındaki boş zamanını değerlendirme tarzları, kültürden kültüre farklılık gösterebildiği gibi kişiden kişiye göre

de değişebilir. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, her bireyin içinde yaşamış olduğu toplumun kültür kalıpları serbest zamanı değerlendirmede etkilidir. Özellikle Türk toplumunda bir yaşam tarzı oluşturabilecek kadar yayılmış olan kahvehaneler de, toplumsal yapıca belirlenmiş ve toplum üyelerinin boş zamanlarını geçirmesine olanak tanıyan mekânlardır. İş yoğunluğundan kurtulmak isteyenler sohbet etmek, dinlenmek için kahvehaneyi tercih ederken işsizlerin de kendilerine bir uğraş bulmak için kahvehaneye gittiği belirtilmektedir (Düzgün, 2005: 107). Bu anlamda boş zamanı değerlendirmede bireye çeşitli etkinlikler sunan kahvehaneler, bu etkinliklere katılan bireylere de ani ve doğrudan bir doyum sağlamaktadır (Tezcan, 1994). Sosyo-ekonomik durumlardan dolayı toplumumuzda serbest zaman etkinlik hizmeti sunan dernek, kulüp gibi alternatif mekânların yaygınlık göstermemesi de, herkesin ulaşabileceği kahvehane mekânını geleneksel ve yaygın boş zaman mekânı haline getirmiştir. Özellikle de metropol olarak tanımlanan büyük ve kalabalık kentlerdeki kadar seçeneğe sahip olamayan kırsal kesimler için kahvehane, eğlenme ve boş vakit geçirme aracıdır.

Kahvehanelerde geçirilen boş zaman etkinlikleri, kıraathanelerle birlikte daha verimli hale gelerek ‘tam anlamıyla’ bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Kıraathanelerde gündelik sohbetten çok tartışma, şiirler söyleme, kitap okuma ve çeşitli geleneksel sahne sanatları gibi kültürel etkinliklere ağırlık vermiştir. Müşterilerin çeşitli konulardaki bilgi ihtiyaçlarının karşılanması için, gazete, dergi gibi süreli yayınların bulunduğu mekânlara dönüşen kahvehaneler çeşitli yayınların müşterilere ulaştırılması ve dar bütçeli okurların da bir çay ya da kahve parasına çok sayıda gazete, dergi, kitap gibi kaynaklardan yararlanabilmesini sağlamıştır. Bu dönemde kahvehanecilerin meddahlarla, gölge oyuncularıyla kahvehanelerini daha da çekici kılma çalışmaları sayesinde kahvehaneler/kıraathaneler aynı zamanda halk edebiyatının sunulduğu ve geliştiği yerler olmuştur. Meddahların aktardığı kültürel birikimler, kültürel kimliğimizi oluşturan unsurlar bu mekânlardan tüm halka sunulmuştur. Özellikle de okuryazarlığın azınlıkta olduğu ve yazılı kültürün henüz gelişmediği dönemlerde bu mekânlarda düzenlenen eğlenceler, oyunlar sayesinde halk kendi kültürünü daha iyi tanıma fırsatını bulmuştur. Halk edebiyatının canlı bir şekilde üretimine tanıklık eden kahvehaneler, çeşitli manzumelere de konu olmuş, kahve ya da kahvehanelerle ilgili birtakım deyimler-atasözleri ortaya çıkmış ve hâtta türkülerde de yer almıştır:

- *Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.*
- *Bir acı kahvemizi içmeye gelin.*
- *Kahve, tütün, keyifler oldu bütün.*
- *Cehennem kadar siyah, ölüm kadar güçlü, aşk kadar tatlı.*
- *Kahvenin yüzü kara ama meydanı pak.*
- *Kahve gelir Yemen 'den...*

Bunların yanı sıra adını dünyaya duyuran Türk kahvesi ayrıca çeşitli sanat dallarında da işlenmiş, klasik müzik arşivinin unutulmazları arasındaki J. S. Bach, ünlü kahve Kantatı'nı, sanatçı bir kahve tutkunu olduğu için bestelemiştir. Dünyaca ünlü kahve tutkunları arasında Madame de Pompadour, Alexandre Dumas, Andr  Gide, Moli re, Pierre Loti, Victor Hugo, Balzac sayılabilir (Toros, 1998).

Bu mek nlerde musiki dinlenmesi, çeşitli edebi yazılar, şiirler okunması ya da Karagöz Hacivat gibi tiyatro gösterilerine günümüzde pek rastlanmazken, iletişim, buluşma, dinlenme, gazete okuma, gündemi takip etme, boş zaman değerlendirme, eğlence ya da sözlü kültür unsurlarının devamını sağlayan bir mekân olması gibi özellikler halen geçerliliğini korumaktadır. Yani belli yönleriyle kararlılığı koruyan bir kahvehane yapısının varlığından söz etmek mümkündür. Genel anlamda her toplum için “kahve içme, sohbet etme ve dinlenme mekânı” olma niteliğini korumuştur. Bu durum da, tüm zaman ve mekân farklılıklarına karşın fiziksel açıdan değişime uğrayan kahvehanelerin fonksiyonları itibariyle başlangıçtaki bazı özelliklerini günümüzde de etkin bir şekilde sürdürdüğünü ve mikro toplumsal yapılar içinde yer alan bu mekânların istikrarlılığını göstermektedir. Mevcut birtakım özelliklerin kararlılık göstermesinin yanı sıra günümüzde özellikle artan g  lerle birlikte kentsel alanlarda bir ‘tampon kurum’ görevi üstlenen kahvehanelerin toplumsal bütünleşme konusunda da etkin bir konuma geldiği ifade edilebilir. Sosyal yapının çeşitli yönlerini birbirine bağlayan bu tampon mekanizmalar sayesinde toplumun göreli bir denge halinde kalması mümkün olmaktadır (Kıray’dan akt. Başak, 2005: 43). Bu mekânlardaki iletişim süreci sayesinde her şeyden önce insanın kendini insan olarak gerçekleştirmesi, sosyal süreçlere girerek, birbirini tanıyarak kaynaşması ve diyalogda bulunması mümkün hale gelmektedir. Bu durumda bir dernek görevi üstlenen kahvehaneler bireyin sosyalleşme sürecine hız kazandırmaktadır.

Bir yandan da bir enformasyon merkezi gibi işlev gören kahvehanelerde, tüm halk bir ‘mir-i kelâm’ etrafında toplanıp halka oluşturur, onun sohbetinden yararlanırlardı. Bu kültürlü ve hoş sohbet kişiler sayesinde mektepler -medreselerde- edinilmeyen, kitaplarda yer almayan bilgiler edinilirdi (Aksel, 1864: 3589). Edinilen bu bilgilerin yayılması, toplumsal yaşama dair her şeyin yani kültürün paylaşılması ve dolayısıyla kuşaktan kuşağa aktarılmasını olanaklı kılmaktadır

Yalnızca erkeklere ait olan bu mekândaki en katı ayrımlardan biri cinsiyettir. Özellikle boş zamanlarda daha çok ev dışı etkinliklere rağbet eden erkekler için kamusal bir mekân özelliğindeki kahvehanelerde kadın/erkek toplumsal ayrımının temel ayrım konusu olduğu tartışma götürmez bir gerçekliktir. Bu belirleme Lévi-Strauss’un çiğ/pişmiş ya da Durkheim’in kutsal/kutsal olmayan ayrımları gibi yapısal ikili karşıtlıklara verimli bir analitik karşıtlık olarak gösterilebilir Bingöl (2005: 22) tarafından “düş ve arzu makinesi” olarak tanımlanan kahvehane imgesi, kadınları bu mekândan dışlarken, erkekler için kamusal bir alan işlevi görmektedir. Cinsiyetçi ayrımlara kaynaklık eden bu mekân kamusal alandaki erkek kültürün yeniden ve kolayca üretildiği bir alan durumundadır. Kahvehane olgusu Anadolu’da varolduğu Osmanlı döneminden beri, erkek baskın bir kurum olmuştur. Bir içecek olarak kahveyi herkesin tüketmiş ya da tüketiyor olmasına rağmen; kahvehane her zaman için yalnızca erkeklere ait bir mekân olarak varlığını sürdürmüş ve toplumsal yapıdaki cinsiyet algısını ortaya koymuştur. Sohbet ortamını sağlayan kahve erkekler için kahvehane mekânını oluştururken kadınlar da kahveyle birlikte yaratılan bu sohbet ortamını evlerinde oluşturmuştur.

Her yönüyle çok boyutlu bir incelemeyi gerektiren kahvehanelerin çok işlevli yönü şu şekilde ortaya konulmaktadır:

"Anadolu köyünün hakiki mabedi kahvedir. Kahveci mabedin teşrifatçısı. Kahve er meydanıdır. Mahsulün gidişatı kahvede konuşulur. Kız kaçırma haberi kahveye gelir. Filan vuruldu, kahvede duyulur. Vergi memuru kahveyi ziyaret eder. Muhtar kahvededir. Tarihteki tekkelerin yegâne ciddi rakibi kahveler olmuştur. 1940 harbi, Türk köylüsü tarafından kahvenin hoparlöründen dinlendi. Kahve harman zamanı, ekin zamanı boşalır.

Kahveci ekseriye hem berber⁴, hem şairdir. Lafın kısıtı kahve, köyün stratejik merkezidir”
(Sudi'den akt. Yıldız, 2002b: 636).

Her alanda değişim olduğu gibi, kahvehanelerin işlevlerinde de çeşitli değişimler olmuş, bazı işlevler daha çok ön plana çıkarken, bazı işlevler ortadan kalkmış ya da öncekilere yeni birtakım işlevler eklenmiştir. Bu da toplumsal yapının öncelikle bir dönüşümler sistemi olduğu ve bu doğrultuda, yapıyı belirleyen yasalar bulunmasının yanı sıra yapının varlığını dönüşümler aracılığıyla koruyup geliştirdiği yönünde netlik kazanmaktadır (Piaget 1982).

Osmanlı yaşam tarzının bir sonucu olarak topluma girmiş kahvehaneler, zamanın ve toplumun gereksinimlerine göre değişik biçimlerde şekillenmiş ve sosyokültürel aktarımla günümüze dek ulaşmıştır. Sinemaların ve televizyonların henüz hayatımızda olmadığı 16. yüzyıldan itibaren, Türk insanının yaşamına giren kahve ve kahvehaneler, Osmanlı izleri taşıyan geçmişe ait çok geniş ve çok renkli bir kültürel birikimi yansıtmıştır. Değişik sosyo-ekonomik seviyelerden insanların bir araya gelerek kültürel birikimlerini birbirine aktarabilmeleri sayesinde de kahvehaneler kültür taşıyıcısı ya da “hayat okulu” olarak tanımlanmıştır.

⁴ Eski İstanbul’da kahvehanelerin çoğunda bir köşede berber olduğu ve bu berberlerin ayrıca diş çekme, sünnnet etme gibi işlerle de uğraştıkları belirtilmektedir (Amicis, 1986: 75).

2.3.ARAŞTIRMANIN VARSAYIM ve HİPOTEZLERİ

2.3.1. Varsayımlar

- Sosyo-ekonomik yapıdaki konumlarına bağlı olarak toplumsal aktörlerin farklı alışkanlıklar, farklı gündelik yaşam pratiklerine sahip olmaları beklenir.
- Ailede ebeveynlerden herhangi birinde kahvehane alışkanlığının olması, onu örnek alan gelecek kuşakta da bu davranışın görülmesi durumunda, ailenin bu durumu kanıksaması beklenebilir
- Farklı mekânlar ya da ortamlara katılmak bireyin mevcut sorunlarından bir uzaklaşma sağlayabilir.
- Emekli kişilerin gün içerisinde çalışan kesime oranla çok daha fazla boş zamanı olduğu için kahvehaneye daha çok gitmeleri ya da burada daha uzun süre kalmaları, toplumsal değerler bağlamında olağan karşılanabilir.

2.3.2. Hipotezler

1) Kahvehaneye giden ve sosyo-ekonomik yönden özellikle alt kesimde yer alan bireyler, maddî yükümlülük açısından kahvehane harcamalarına eşdeğer yük getirebilen tiyatro, sinema, spor gibi alanlarda seçenekler bulunması ya da bu seçeneklerin kendilerine ücretsiz olarak sunulması durumunda dahi kahvehaneleri daha çok tercih edebilirler.

2) Kahvehaneye sık giden bireylerin ailelerindeki diğer bireylerde de kahvehane alışkanlığının olması durumunda ilgili alışkanlık, bu kuşakta artarak sürebilir.

3) Psikolojik ve sosyo-ekonomik sorunları daha yoğun yaşayan bireyler bu sorunları unutmak ya da bir süreliğine de olsa bu sorunlardan uzaklaşmak için, kahvehaneyi daha sık kullanıyor olabilirler.

4) İşsiz ve emekliler dışında kahvehaneye sık giden evli bireylerin evliliklerini görücü usulüyle yapmış, eşlerini evlilik öncesinde çok az tanıyan ve aile içi paylaşımı etkin bir şekilde yaşayamayan kişiler olmaları beklenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARTZAMANLILIK EKSENİNDE KAHVEHANELER

2.1. İLK KAHVEHANELER

Kahve 16. yüzyılda Yakındoğu'daki kentsel yaşamın birçok alanında etkili olmaya başlamış, kahve üretimi ve ticareti ise kısa bir süre önce can çekişme noktasına gelmiş birçok yöreye hayat vermiştir. 15. ve 16. Yüzyılda kahve içmenin gittikçe yaygınlık kazanmasının en çarpıcı ve en önemli sonucu, kent, kasaba ve köylerdeki toplumsal yaşamın etkilenmesidir. Güney Habeşistan, Yemen ve Kahire'yi aşıp tüm dünyaya yayılan kahve, içecek olarak alınıp satılması çerçevesinde zamanla kendine ait ve daha önce bilinmeyen bir kurum olan kahvehanelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu sayede 16. yüzyıl başlarına gelindiğinde kahve yalnız Yemen'deki tarikatlarla sınırlı bir alışkanlık olmaktan çıkmış ve daha da önemlisi kahve içmek bir eğlence haline gelmiştir. Bu amaçla oluşturulan genel mekânlarda, kahve alışkanlığı evlere oranla çok daha derin kökler salmıştır (Hattox, 1998).

“Dinlenmek, vakit geçirmek vb. için açılan ve kahve, çay gibi alkolsüz içkilerin satıldığı yer” (Meydan Larousse, 1990: 779) olarak tanımlanan kahvehanelerin öncelikle ticarî bir kurum olarak görülmesinin nedeni ise, bu mekânlarda kahve içeceğinin satışıdır. Kahvehanelerin açılması sayesinde kahve gündelik dinî faaliyetlerin dışına çıkıp, ilk kez kamusal bir mekânda tüketilmeye başlanmıştır.

Bu yeni işletmelerin biçimini, fiziksel düzenini büyük ölçüde örnek aldıkları mevcut mekânların ya da içinde oldukları binanın özellikleri belirlemektedir. Dolayısıyla başlangıçta kahve satışı için üç ayrı tipte kahve satış noktasının ortaya çıktığı belirtilebilir. Bunlardan ilki, ‘kahve ocakları’dır. Bu ocaklar çarşıda iş yapanlara kolaylık sağlamak için çoğunlukla bir alışveriş alanında yer alan *“ayaküstü satış”* dükkânları olarak tanımlanabilir. Bazen bir odacık şeklinde olan bu ocakta, tüccarlar ve müşterileri için kahve pişiriliyor, daha sonra çarşıdaki çeşitli dükkânlara götürmek üzere bir hizmetkâr görevlendiriliyordu (Hattox, 1998: 70).

İkinci tip kahve satış noktası ‘kahve dükkânları’dır. Bunlar küçük ve yerel dükkânlar olmakla birlikte kahve ocağı ile aynı özellikleri paylaşırlar. Fakat bu dükkânlar “*ayaküstü satış*” özelliğine sahip olmalarının yanı sıra, bu dükkânlarda müşterilerin oturup kahve içebildikleri sedirler de bulunmaktadır (Hattox, 1998: 71). Kahve ocaklarına ve kahve dükkânlarına alternatif olan üçüncü tür ise, bu yerlere göre daha farklı ve daha gösterişli olan kahvehanelerdir.

Zaman içerisinde çeşitli dönüşümlere uğrayan kahvehane mekânı gerçek anlamda ilk kez 1511 yılında Mekke’de (bir caminin yanında) ortaya çıkmıştır. Desmet’e göre ilk kahvehanelerin camilerin yanında olması – rastlantı değil - simgesel bir durumdur. Çünkü kahve içeceğiyle ilgili tarihi, dinî çevreler başlatmıştır ve kahvehaneler de bu süreçten etkilenmiştir (Desmet- Grégoire, 1999: 16). Evren (1996: 49) ise ilk kahvehanelerden şu şekilde söz etmektedir:

“İlk kez cami yakınlarında namaz saatini bekleyen kişilerin zaman öldürme mekânı olarak ortaya çıkan kahvehaneler, giderek kahvenin büyük ölçekli ve oldukça yaygın tüketimi nedeniyle caminin bir aksesuarı ya da yan yapısı olmaktan kurtulup, kendilerine özgü bir işleve kavuştu.”

Işın da aynı şekilde klâsik dönemde camilerin yanında açılan kahvehanelerin, ilk etapta dinî yaşantının bir uzantısı olarak düşünüldüğünü ve namaz vaktini bekleyen mahalle halkının zamanını kahvehanelerde oturarak geçirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Işın, bu geleneksel mekânlarda din duygusunu güçlendiren menkıbelerin ya da destanların okunduğunu, halk şairlerinin dinlendiğini ve kahvehane kültürünün bir ölçüt olarak dinî yaşantı içinde biçimlendiğini belirtir. Örneğin, kahvehanenin dış kapısı girişinde ortada fıskiyeli bir havuzun yer aldığı üç tarafı kerevetlerle çevrili bir avluya açılan tarzda mekân tasarımı prototipinin bir cami avlusu olması, dinî yaşantının buradaki mekân anlayışını da etkilediğini göstermektedir. Fakat bu geleneksel tasarımın 19. yüzyılda terk edildiğinin, kerevetlerin yerini iskemlelerin aldığı, hâttâ ortadaki havuzun kaldırıldığına altı çizilmektedir. Diğer yandan, kahvehane duvarlarındaki Hz. Ali’nin devesini ve Hacı Bektaş-ı Veli’nin mucizelerini gösteren geleneksel halk resimlerinin yerlerini de hürriyet kahramanlarının ya da müttefik devletlerinin imparator portrelerine bıraktığını belirtir (Işın, 2003: 88). Bu somut değişim gündelik hayatın eğlence kültüründeki farklılaşmanın kanıtıdır.

Mekke'den sonra ilk kahvehane 1521 yılında Kahire'de açılmış, ardından da 1573–1578 yılları arasında Halep, Şam, Bağdat ve Tahran'da da yarı gizli, yarı hoşgörülük içerisinde kahvehanelerin açılmış olduğundan bahsedilmektedir (Toros, 1998: 10). İstanbul'da ise ilk kahvehane 1511 yılına yakın bir tarihte görülmektedir. Tarihçi İbrahim Peçevî'ye göre İstanbul'da kahvehanenin Türkler ile tanışması muhtemelen (Kanunî) Sultan Süleyman'ın onayıyla, Halepli Hakem (Hükm) ve Şamlı Şems adındaki iki Suriyeli Arabın H. 962/M. 1554 -1555⁵ yıllarında açtıkları kahvehaneyle olmuştur (Saraçgil, 1999: 33). Bu tarih Arendonk (1993: 98), Hattox (1998: 67), Grégoire (1999: 17), Arıkan (2002: 23), Birsell (1983: 8), Ünver (1962: 43) tarafından, aynı zamanda ansiklopedik verilerce de desteklenmektedir. Bu iki kişi İstanbul'a gelerek hem kahve ticareti yapmaya hem de Tahtakale'de (Taht-el Kal) birer kahvehane açarak işletmeye başlamışlardır. Bu sayede resmî bir şekilde açılan ve ticaret siciline kaydedilerek alınan izinle birlikte, kahve ve kahvehane resmî olarak kabul edilmiş ve o tarihten başlayarak günümüze kadar gelecek bir kurumun ve dolayısıyla bir geleneğin ilk temelleri atılmıştır (Çağlayan, 2001: 12). Söz edilen kaynaklarda aktarıldığı üzere, kahvehane mekânı öylesine rağbet görmüştür ki, 16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Hakem ve Şems'in, İstanbul Türkleri arasında kahve alışkanlığının yayılmasını sağlayarak bir servet edindiklerinden bahsedilmektedir. Çoğu insanın da kahveyi öncelikle bir kahve dükkânında, yani kahvehanede tatmış olduğu düşünülmektedir (Hattox, 1998). Özellikle de ilk açılan kahvehanelerin kentin başlıca ticaret merkezlerinden biri olan ve bir liman şehri olarak tanımlanan Tahtakale'de kurulması, İstanbul'a ticaret amacıyla gelen tüccarlar başta olmak üzere her türlü insanı buraya çekmiştir. Karmaşık bir nüfus yapısına sahip olan Tahtakale, Haliç'teki ticari iskelelerle de bağlantılı olması nedeniyle, İstanbul'un dış dünyaya açılan önemli kültür merkezidir. Bu yönüyle bir ikamet alanından çok ticaret merkezi kimliğiyle ön plana çıkan Tahtakale'nin çoğunluk müşterisini esnaf tabakası oluşturmuştur (Işın, 2001).

⁵ Toros, (1998: 24) Kahvenin İstanbul'a gelişini ve bir kahvehane açışını eski tarihlerle şu şekilde vermiştir:

1554 -55 Peçevi tarihi c. 1, s. 363–366

1543 Kâtip Çelebi, Mizanul hak, Ebuziya baskısı, s.52

1554 Hammer (Ata tercümesi) c. 6, s.174

1561 Solakzade Tarihi

1504 Hafid Efendi, Glatad, s. 367–368

1543 Abdurrahman Vefik, Tekalif Kavaidi, c. 1, s. 202-203

1550 Nauvau Larousse Illustré

Kahvehanelerin öncelikle Doğu toplumlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun nedeni, geleneksel ve içe dönük bir yapı içinde son derece sınırlı olan toplumsal yaşamın, ibadet için cami, gündelik kazanç için ticarethane ve aile hayatı için konuttan ibaret olmasıdır. Bu anlamda kahvehanelerin oluşmasında ticari kaygı dışında temel amaç ortak yaşantı alanlarının oldukça az olduğu toplumlarda sosyal gereksinimi karşılamaktır. Kahvehaneler ortaya çıkmadan önce caminin doğal üyesi olan insanlar iki namaz arasında burada vakit geçirmektedir. Dinî konuların tartışıldığı camiler dışında ise yalnızca iki sosyal alandan daha söz edilmektedir. Bu mekânlardan biri olan hamam toplumsal ilişkiler sağlamada hem kadınlar hem erkekler için işlevsel bir özellik göstermektedir. Türk toplumunun değişik kültür katmanlarından gelen insanların buluştuğu bir mekân olan hamamlar ‘Türk hamam’ kültürü olarak geleneksel kent yaşamının dinamikleri arasında yer almayı başarmıştır. Fakat burası temizlik amaçlı gidilen bir yerdir ve kapsam ve çeşitlilik bakımından kahvehaneler gibi canlı eğlenceler sunulmamaktadır. Her ne kadar bu mekânlarda da kahve ve haşhaş içimi gibi özelliklerden söz edilse de, oldukça masraflı oldukları için insanlar her saat burada bulunamıyordu (Hattox, 1998).

Gözlemlenen bir diğer mekân ise kahvehaneler gibi yalnızca erkeklere ait olan meyhanelerdir. Kahvehaneler özellikle etkinlikler açısından meyhanelere benzetilse de, bu iki mekânı birbirinden ayıran temel özellik, ilk etapta Bizanslılar tarafından kurulan meyhanelerin dinen sakıncalı, haram sayılan bir maddenin satış yeri olmasıdır. Bundan dolayı dinen tasvip edilmeyen bu mekânlara gitmek ayıp ve günah sayılmaktadır. Bu yüzden de meyhaneler her zaman hukuk dışı ve Müslümanlarca uygun bulunmayan bir alan olarak kalmıştır. Kahvehaneler ilk etapta meyhanelerin devamı gibi algılansa da, buralara gitmek aksine ayıp ve günah olarak görülmeyen bir eylemdir. Hattâ tersine bu mekânlar “Müslüman kurumları” olarak tanımlanmaktadır (Hattox, 1998). Hamamlar ve meyhaneler dışında gündelik hayatın sınırlarını genişleterek halkın toplanabildiği bir sosyal mekân olarak özellikle Müslüman toplumlara alternatif oluşturan kahvehaneler halkın kısıtlı olan toplumsal yaşama katılımını sağlamıştır. Kahve, İstanbul’a geldikten sonra, evde de içilebilme olanağına rağmen daha çok kahvehanelerde yani dış mekânda tüketilmeye başlanmıştır.

Kanunî Dönemi'nde İstanbul'da 50 kadar olan kahvehane ya da ocak sayısının, II. Selim zamanında 600'ü geçtiği ifade edilmektedir (D'Ohsson, 1977: 57). Bu tarihten sonra, İstanbul'da, ardından ülkenin başka kentlerinde sayıları hızla çoğalan kahvehaneler zamanla kasaba ve köylere kadar yayılmıştır. Artık hemen her mahallede irili ufaklı kahvehaneler bulunmaktadır. Bu hızlı yayılmanın temelinde Osmanlı insanının hayat tarzı olduğu söylenebilir. Bu mekânlar Osmanlı devletinin sosyal bir içecek olarak kahveye ve bu içeceğin hazırlanıp tüketileceği kamusal alan olarak kahvehaneye bakış açısını ortaya koymuştur. Kahvehanelerin kurularak kendi varlıklarını kabul ettirmeleri ile birlikte, kahve toplumsal bir içeceğe; kahvenin tüketimi de kitlesel bir tüketim anlayışına dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte sıradan bir dükkân olan mekân, buluşma ve eğlenme yerine dönüşerek, toplumsal ilişkiler aracılığıyla kendisini dönüştürmeye başlamıştır (Çağlayan, 2001).

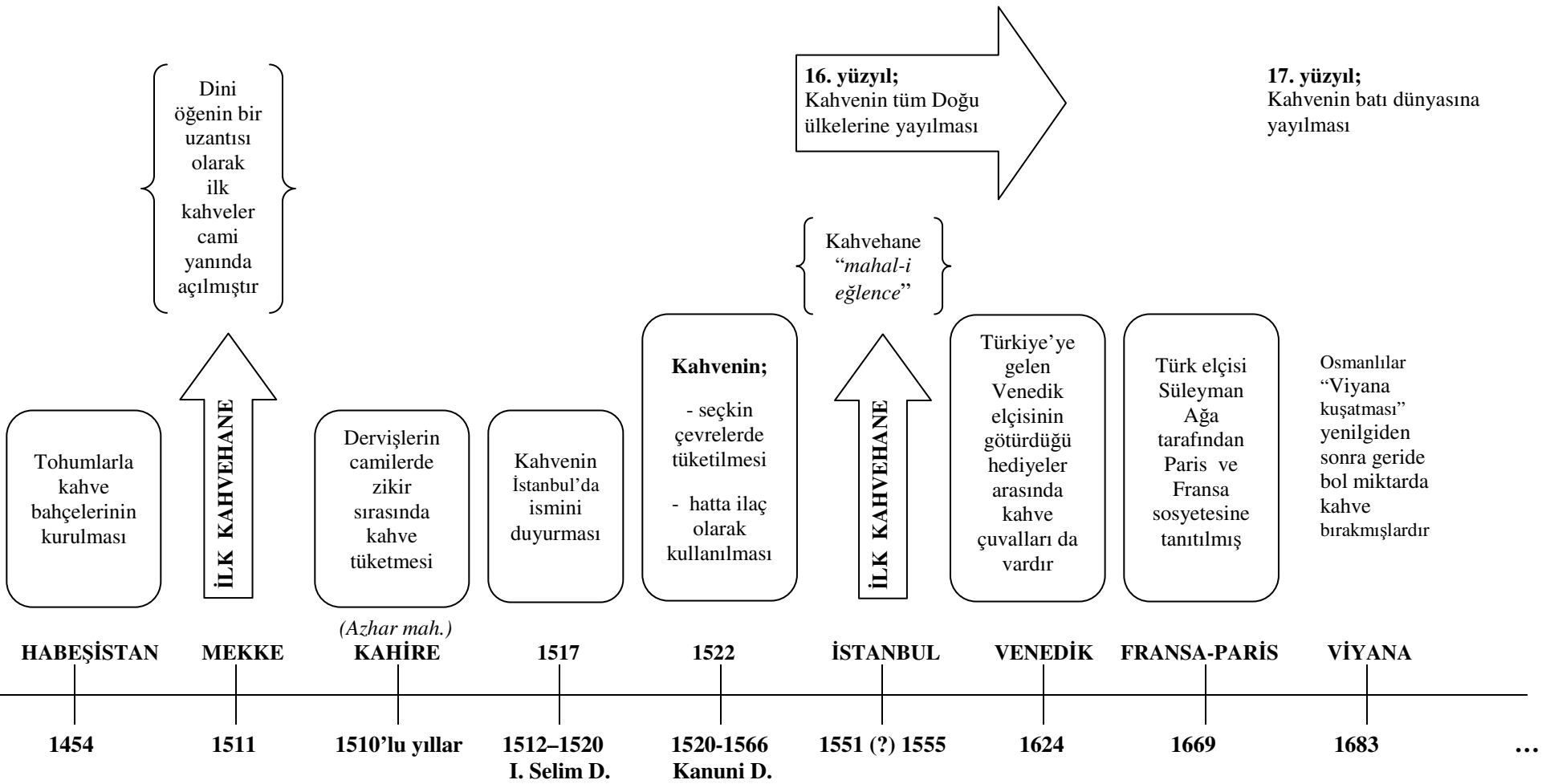
Saraçgil'e göre (1999: 33) ilk kahvehanelerin müşterilerini, yönetimdeki yeni seçkinler sınıfı, bürokrasi yani Kanunî Dönemi'nde özerk yapılı gerçek bir yönetim kurumu olan Kalemîye'nin üyeleri oluşturmuştur. "Keyiflerine düşkün bazı kişiler, özellikle okur-yazar takımından birçok büyük kimse kahvehaneler sayesinde bir araya gelmeye ve kalabalık toplantılar düzenlemeye başlamış ve buralar sıkça uğradıkları mekânlar haline gelmiş"tir (Ceylan, 1995: 415). Saraçgil, yavaş yavaş sayıları artan bu dükkânlarda, tavla, dama ve satranç oynanmasının yanı sıra, ilgili mekânların edebi bir nitelik kazandığını da vurgulamış; buraları, kitap ve güzel yazıların okunduğu ve bazen de şiir ve edebiyattan söz edilen yerler olarak tanımlamıştır.

Kahvehanelerin müşterilerine sundukları etkinliklerdeki çeşitliliğin yanı sıra, eski İstanbul kahvehanelerinin çoğunda köşede bir berber olduğu, hâttâ bu berberlerin diş çekme, sünnet etme, küçük cerrahi müdahaleler gibi işlerle de uğraştığı belirtilmektedir (*TDE Ansk.*, 1977: 107). Ünver de kahvehanedeki masa ve aynaların duruşundan hareketle eskiden bu mekânlarda bir berber köşesi olduğundan söz etmektedir (Ünver, 1996). Bu durum kahvehanelerin etkinlik alanını daha da genişletmektedir.

İlk zamanlarda kahvehaneler, Peçevi'nin belirttiğine göre, halkın buraya sadece kahve içmek için geldiği ve kahvesini içerken de yararlı etkinliklerle oyalandığı yerlerdi. Fakat zamanla, işsiz güçsüz takımının, emeklilerin zaman geçirmek için devam

ettiği mekânlar olarak görülmeye başlandı. Mahallelerde imamlar, müezzinler, hâtta yüksek rütbe ve makam sahipleri bile kahvehane müşterisi oldular. Kahvehanelerin halkla dolup boşalması ve iyice ilgi görmesiyle, mutaassıp din adamları, vaizler bundan rahatsız olur ve kahvelerin yasak edilmesi için harekete geçerler. Camilerde, mescitlerde kahvehanelere gidilmemesi için vaazlar, öğütler verilir. Harcanan çabalar sonucunda nihayet tarihteki ilk yasak Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nin (1520–1566) önde gelen isimlerinden biri olan Şeyhülislam Ebusuûd tarafından konur. Her padişah döneminde de uzun ya da kısa süreli olarak yasaklamalar yinelenir. Özellikle de IV. Murat Dönemi'nde idam cezasına kadar varan sert yasaklamalar uygulanmıştır.

Çeşitli yasaklamalara maruz kalsa da halk arasında yayılması engellenememiş ve kahvehaneler Işın'a göre özellikle ilk çıktığı dönemde, birçok kişiyi bir araya getirerek sosyalleşmeyi ve modernleşmeyi sağlayan mekânlar olmuşlardır (Işın, 2001: 28). Ayrıca kahvehaneler, “Osmanlı Devri Türk kültürünün oluşmasında müessir olan medrese, saray, teke ve asker ocağı gibi müesseseler arasında, din dışı ve gayr-ı resmî bir anlayışla toplum tarafından kendiliğinden teşekkül ettirilen bir kurum olduğu için ayrı bir önem taşımaktadır” (Açıkgöz, 1991: 4). Çok sağlam ve köklü tarihsel bir geçmişi olmasından dolayı da kahvehane mekânlarının yaygınlaşması sonucu alışkanlık haline gelmesi sonucu toplum tarafından rahatlıkla kabul görmüştür.

ART ZAMANLILIK EKSENİ

(10. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Kadar)

ŞEKİL 1: Kahve ve Kahvehanelerin Doğu ve Batı Dünyasında Yayılması

2.2. KAHVE ve KAHVEHANE YASAKLARI

Kahve, çekirdek olarak İstanbul'a ulaşımı sonrasında, ticarî bir mal ve sosyal bir içecek olarak varlığını kabul ettirmeyi başarmıştır. Fakat ulaştığı ve İslâmiyet'in etkili olduğu her yerde ve aynı şekilde Osmanlı toprağına ve özellikle siyasî, kültürel başkent İstanbul'a geldiğı andan itibaren çeşitli tepkilerle karşılaşmıştır. İlk anlarda tıbbi açıdan sağlığı zararlı bir madde olarak görülmüş ve daha sonra bu anlayış dinî bir niteliğe büründürülerek kahvenin yasaklanmasına dair fetvalar verilmiştir. Bunun yanı sıra yönetimce zaman zaman güçlü engellerin uygulanması söz konusu olmuştur.

Farklı kaynaklarda kahve ve kahvehanelere ilişkin olarak sözü edilen ilk yasaklama girişimi H. 971/M. 1511'de Mekke'de olmuştur (Hattox, 1998: 31; Arendonk, 1993: 97; *Ana Britannica*, 1988: 406). Çarşayı denetleme ve toplum ahlâkını gözetleme görevlerini yerine getiren Mekke polis şefi Hayr Beğ, Cuma sonrasında ibadetin tamamlayıp evine dönerken birkaç adamın şarapçılara benzer bir tavırla bir şeyi yudumlayarak içtiklerini görür. Bu içeceğin meyhane benzeri yerlerde içilen kahve olduğunu öğrenince bu içeceğin haram ilân edilmesi için harekete geçerek, kahvenin satış ve kullanımını yasaklar, satıcıları cezalandırır ve stokları yaktırır. Fakat bir yıl sonra yerine başkası atanınca kahve tüketimi yeniden başlar (Kahve IV, 1985: 25). Kahve içme etkinliğinin dinsel mekândan, eğlence ve zaman öldürme mekânı olarak görülen kahvehanelere taşınması Mekke'de bazı dindarların tepkisine neden olmuş ve şarap gibi sunulan bu içkinin yasaklanması yönündeki girişimler hızlanmıştır. 1517'de din âlimlerinden bir kurul toplanarak kahvenin haram olduğuna dair bir fetva vermiştir. Fetva sonucu Mekke'de kahvenin yetiştirilmesi ve satışı yasak edildiğı gibi eldeki tüm stoklar da yakılmıştır (Evren, 1996: 18). H. 932/ M.1525-26'da Mekke'de bir kez daha kahve yasağı tekrarlanır. Kahvehanelerde her türlü işlerin döndüğüne ilişkin haberler alan ve oldukça tanınmış bir fakih olan Muhammed ibn Arak yetkililere kahvehanelerin kapatılması talimatını vermiştir. Bir sonraki yıl Muhammed ibn Arak'ın ölümüyle kahvehaneler yeniden serbest hale gelmiştir (Hattox, 1998).

Mekke'den Kahire'ye yayılan, insanların bir araya gelerek içtiğı "İslam şarabı" olarak bol miktarda tüketilen kahvenin birçok kötülüğe kaynaklık ettiğı gerekçesiyle Kahire'de ilk yasaklama girişimiyle ilgili olarak 1524-1525 yıllarında Şafii din bilgini

Ahmed ibn Abdülhak el-Sunbatî'nin babasının bir fetva verdiğiinden söz edilmektedir. Fakat uygulanan ilk yasak H. 939/ M. 1532-33'te, Sunbatî'nin kendisine yöneltilen bir soruya ilişkin olarak kahvenin haram olduğunu açıklamasıyla başlamıştır. Bunun sonucunda kahvehane yandaşları ve karşıt görüşlüler arasında birtakım tartışmalar çıkmış ve Kahire kadısı Muhyeddin Muhammed ibn İlyas'ın kahve lehine bir hüküm vermesiyle olaylar yatıştırılmıştır. İkinci yasaklamanın 1539'da gerçekleştiğinden sözedilmektedir. Özellikle ramazan ayında oldukça yoğun olan kahvehanelerin, bir gece baskınında, bekçilerinin komutanı tarafından yakalanan kişiler sürüklenerek dışarıya atılmıştır. Bazıları bağlanırken, bazıları da zincire vurulmuştur. Fakat bu uygulama pek etkili olmamış ve birkaç gün içinde kahvehaneler yine aynı şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır (Hattox, 1998).

Kahve ve kahvehanelere sözü edilen İslâm ülkeleri dışında Osmanlı toplumunda ve özellikle de başkent İstanbul'da uygulanan yasaklamalar konusunda da birçok farklı kaynak mevcuttur. Fakat ilgili kaynaklardaki bilgiler bazı noktalarda değişkenlik gösterdiğinden, verilen bilgileri tutarlı kılmak çabasıyla söz konusu yasaklamaların Osmanlı'da yer alan ve bu yasaklamalarda ismi geçen padişahların dönemlerine göre bir sıralama yaparak verilmesi yoluna gidilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kahvenin içilmesinden çok kahvehanelerin merkezî otoriteye karşı bir eleştiri odağı olmasıyla ilgili olarak buralarda uygulanan ilk yasaklama, Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nde (1520- 1566) Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin kahvenin haram olduğu yolunda verdiği fetvalar aracılığıyla olmuştur (Evren, 1997: 60, 1996: 24; Saraçgil, 1999: 30). Kahvehanelere gösterilen ilgi sonucu dehşete düşen din adamlarının da Şeyhülislam'ı yalnız bırakmayarak ve bu içeceğe cephe aldıkları söylenebilir. Ne olduğu tam olarak bilinmeyen bu yeni madde, uyuşturucu muamelesi görmüş ve Kur'an'da hiçbir bilgi yer almamasına rağmen sözde kömürleşme derecesinde kavruan her şeyin Müslümanlık'ta haram sayılacağı bahanesiyle Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve beraberinde din adamlarınca yasaklanmıştır. Bir rivayete göre bu dönemde kahve taşıyan gemiler dipleri delinerek batırılmıştır (Arıkan, 2002: 23).

Ebussuûd Efendi'nin kahve ve kahvehanelere yönelik tepkilerini araştırma yoluna giden Saraçgil ise bu noktada çok farklı bir gerçekliği savunmaktadır. Saraçgil

(1999: 30), Ebussuûd Efendi tarafından bu içeceğe yönelik herhangi bir fetva yayınlanıp yayınlanmadığının belirsiz olduğunu, hâtta tersine Ebussuûd Efendi tarafından kahvenin olumlu bir bakış açısıyla karşılandığına yönelik işaretler olduğunu savunmaktadır. Bazı farklı kaynaklarda da Şeyhülislam'ın fetva vererek kahveyi yasakladığı doğrulanmaktadır. Fakat bu fetvayı kalben inandığı için değil, din adamlarını kahveye karşı tepkili olmalarından dolayı '*ic̣timai sebepler*'le verdiği belirtilmiştir (D'Ohsson, 197?: 57; Kahve-II, 1985: 57).

Kanunî Dönemi'nden farklı olarak bazı tarihçiler ilk kahve yasağının uygulandığı devre olarak III. Murat (1574–1595) Dönemi'ni gösterebilir de, Işın eldeki tarihi bilgilerin ve fermanların bu yasağın II. Selim (1566–1574) zamanında uygulandığını gösterdiği vurgulamaktadır (Işın, 2001). II. Selim (1566–1574) Dönemi'nde 1567 yılında bazı devlet adamları ve ulemanın kahvehaneler hakkındaki olumsuz raporlarıyla geçici bir süre yasaklanan kahve, halkın ve kahve tüccarlarının tepkisiyle kısa ömürlü olmuş, aynı zamanda hazinenin kahveden aldığı gümrük geliri de bu yasağın kalkmasında etkili olmuştur (Evren, 1996: 25).

İstanbul'da hızla yayılan kahvehanelere zaman içerisinde imam, müezzin, rütbe sahibi birçok insan gelmeye başlamıştır. Din bilginleri de, halkın kahvelere akın ettiğini, camilerin boşaldığını bahane ederek buralara gidilmemesi için "*kahveler kötülük yuvasıdır, meyhanelere gitmek oraya gitmekten iyidir*" gibi sözler söylüyorlardı (Işın, 2003: 238). Üçüncü Murat (1574–1595) Dönemi'nde 1583'te müftülerin "*her ne ki fahim mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır*" diye fetva vermesi sonucu III. Murat bu fetvaya dayanarak bir fermanla kahveyi yasaklamıştır (Kahve-III, 1985: 88). Kahvenin, kömürleşinceye kadar kavrulmasından dolayı, sağlığa zararlı ve sarhoşluk verici bir nitelik kazanabileceği kuşkularının da ortaya çıktığı söylenebilir. Bu nedene bağlı olarak kahveye yasaklama getirilmiş, bunun üzerine kahvehaneler kapatılmış ve kahve içenler de sürgün edilmiştir. Her ne kadar bu ilk yasaklamada daha çok kahvenin bitkisel özelliklerine bağlı gerekçelerden ve en güçlü silah olarak da din konusundan yararlanılsa da, kahvehanelerde günlük siyasî olaylardan bahsedilmesi ve devlet işlerinin eleştirildiği yerler haline gelmesi görünmeyen gerekçelerdir. Yasaklamalara rağmen kahvenin tadı herkesin damağında kaldığı ve kahvecilik de kârlı bir iş olduğu için bu dönemde ulema, şeyh ve vezirlerin gelir kaynağı olarak gizli kahvehaneler açmıştır. Yasağın ardından açılan bu kahvehaneler oldukça sık biçimde kullanılmıştır.

Vaiz efendiler ve müftüler de söylemlerini değiştirerek “*kahve kömür haddine gelmez imiş, içilmesi caiz imiş*” demeye başlamışlardır (Kahve III, 1985: 88). Kahve kullanımı konusunda devletin ve din adamlarının tarafsız kalarak içimi her Müslüman’ın kendi kararına bırakmasıyla kahve yasağı ortadan kalkmış ve kahvehaneler hızla artış göstermiştir. Aynı şekilde bu dönemde Şeyhülislam Bostanzade’nin verdiği fetvada geçen “*kahve içmek şeriata karşı değildir, çünkü kahve tohumları kömürleşme derecesine kadar yakılmamaktadır*” şeklindeki yorumlarıyla III. Murad Dönemi’ndeki yasaklama kararının padişahın son yıllarında geçersiz hale getirildiğinden söz edilmektedir (Açıkgöz, 1991). Ayrıca bu sözleriyle yasaklamalardaki asıl hedefin kahve değil, kahvehaneler olduğu ortaya çıkmış ve kahve ve kahvehane tartışmaları birbirinden ayrılabilmiştir.

III. Mehmet Dönemi’nde (1595 -1603) ise kahvehaneler birer siyasî muhalefet merkezi haline dönüşmüştür. Osmanlı’da “devlet sohbeti” denilen iktidar karşıtı etkinliklerin üretildiği kahvehaneler, merkezî yönetim açısından artık tehlikeli mekânları oluşturuyorlardı. Devlet yönetiminin eleştirildiği kahvehanelere yeni bir yasak daha geldi (Işın, 2001). Kahve satılan ya da içilen yerlerin toplumsal düzeni bozucu ve yıkıcı olduğu görüşüyle bu yasağın ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla ikinci yasaklamadaki neden, doğrudan yönetim kadrolarının rahatsızlığı, kamusal alanların kullanımı ve düzenlenmesiyle ilgilidir (Çağlayan, 2001: 9).

III. Mehmet Dönemi’ndeki yasaklamaları I. Ahmed (1603–1617) Dönemi’ndeki kısmî yasaklamalar takip etmiştir. Tütünle birlikte kahvenin daha da çok yaygınlık göstermesi sonucu bu dönemde Sadrazam Derviş Paşa tarafından uygulanmak istenen kahve yasakları uzun ömürlü ya da şiddetli olmadığı gibi, bunlara riayet de edilmemiştir (Arendonk, 1993: 98). Bu yasakların kısa sürmesinde daha önceki dönemlerdeki gibi halkın, tüccarların ve hazinenin tepkisi büyüktür.

Kahvehane yasağına ilişkin en şiddetli tepkiler ve ölümle sonuçlanan baskılar IV. Murat (1623 -1640) Dönemi’nde yaşanmıştır. I. Ahmet (1603 -1617) zamanında memlekete tütünün girmesi ve tiryakiliğinin yayılması kahvehanelerin şevkini arttırmıştır. Büyük kahvelere “ayak takımı” şeklinde nitelenen bekârlar giderken, kibar müşteriler ve efendi kimseler de mahalle kahvelerine çekilmiştir. Nihayet IV. Murad Dönemi’nde kahveleri kapatma kararı verdiğinde artık kahvehaneler kentin önemli

birimlerinden biri olmuştur. IV. Murad 1633'te kahvede içilen tütün sonucunda çıktığı iddia edilen bir İstanbul yangını⁶ bahane ederek tütün ve afyonla birlikte kahve içmeyi de yasaklamış ve kahve içenlere idam cezası koymuştur. Yasağa rağmen kahve içen birkaç kişi ise idam edilmiştir (Arıkan, 2002: 21). IV. Murad İstanbul dışında da kahve ve kahvehane yasağının uygulanmasına önem vermiş hâtta anlatımlara göre Edirne'de de yasağı dinlemeyen kahvecilerden birkaçı idam edilmiştir (Birsell, 1983: 14; Kahve III, 1985: 88). Her ne kadar IV. Murad yangın bahanesiyle kahvehaneleri kapatma yoluna gitse de Naima bu dönemde kahvehanelere yönelik baskının asıl gerekçesini, bu mekânlarda devlet büyükleri ve siyasî otoritenin eleştirilmesi ve devlet işleri, istifalar, atamalar... gibi devlet sohbetlerinin oluşarak ortalığa asılsız dedikoduların yayılması olduğunu belirtmektedir (Naima'dan akt. Saraçgil, 1999: 39).

1640–1648 I. İbrahim zamanına bakıldığında ise, bu dönemde kahvehanelerin hiçbir güçlüğü uğramadan yeniden açıldığı, artık kimsenin kahve ve tütün yasağına aldırmadığı, hâtta vezirlerin bile kendilerine çıkar sağlamak düşüncesiyle kahve yaptırıp günde bir iki altına kiraya verdikleri belirtilmiştir (Birsell, 1983: 15). Bu andan itibaren de kahve öylesine yaygın hale gelmiştir ki, bugün imparatorlukta kahvehanesi olmayan bir yer kalmamıştır (Kahve-II, 1985: 58; D'ohsson, 197?: 58).

Son olarak da IV. Mehmed (Avcı) Dönemi'nde (1648–87) “kömürleşmiş oranda kahvenin haram sayılmayacağı” yollu bir fetvayla yürürlükteki yasak kaldırıldı. II Mahmud (1808- 1839) Dönemi'nde 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında kahvehaneler bir kez daha kapatıldıysa da, kahve içmek serbest bırakıldı. Ocağın kapatılmasından sonra 1830 yılında ise kahvehane yasağına son verilmiş⁷ ve kahvehaneler bir daha kapatılmamıştır (Birsell, 1983; *Ana Britannica*, 1988). Bu tarihten itibaren –kahvenin serbestliğinin sağlanmasının yanı sıra- kahvehaneleri kapatmak

⁶ 1633 yılının Sefer Ayı'nın 27. Cuma günü kuşluk zamanında Cibali kapısı dışında bir kalafatçının yaktığı fundadan yangın çıkmış olan bu yangın 24 saat egemenliğini sürdürerek kayıkhaneleri, kale hisarındaki bazı evleri, Ayakapısı ve Mustafa Paşa Çarşısı, Hamza Paşa ve Yahya Paşa Sarayı, Aşık Paşa, Çeşmi Efendi, Kadı Çeşmesi ve Sultan Selim Sema, Üsküplü Camii, Unkapısı, Zeyrek Yokuşu, Aşık Paşa, Sultan Mehmet Camii, Büyük ve Küçük Kahraman, Saraçhaneyi ve Saigürz'ü de yakmıştır (Birsell, 1983: 12). Bu yangında şehrin neredeyse üçte birinin yandığından söz edilmektedir.

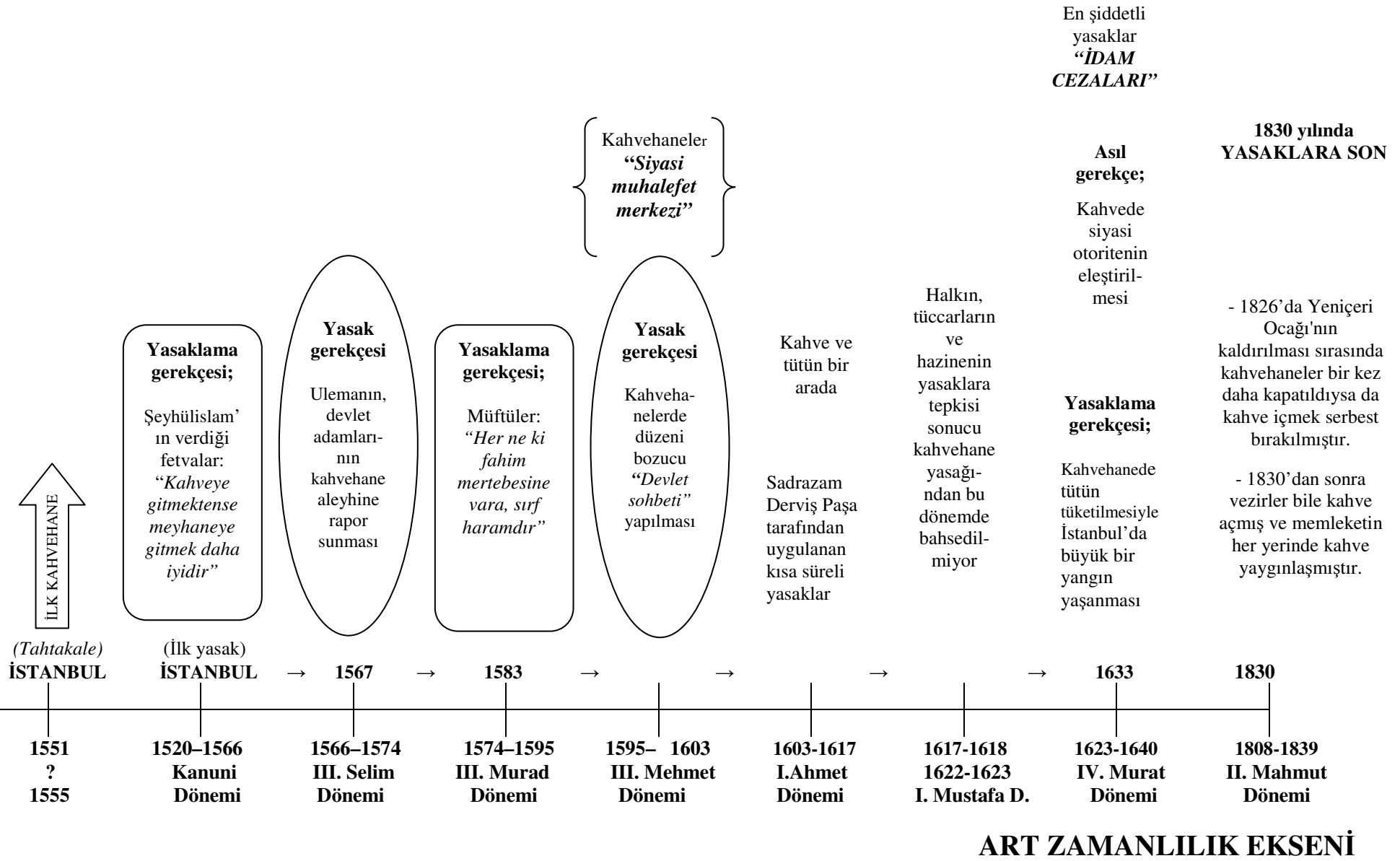
⁷ 1830'lerden sonraki yıllarda kahvehaneler bir daha bu şekildeki yasaklamalarla karşı karşıya kalmamıştır. Fakat “haşarat yuvası” sayılan kimi kahveler 19. Yüzyıl boyunca da yıktırılır. Ama bunlar tek tek olaylar olduğu için genel olarak kahvehaneleri olumsuz değerlendirme alışkanlığı ortadan kalkar (Birsell, 1983: 17).

yerine, bu mekânları sürekli gözetim altında tutabilmek için kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir.

Kahvenin ve beraberinde kahvehanenin özellikle dinî kurallara ve şeriata aykırılığı ile yasaklanması yalnızca İslâma özgü bir tutum değildir. Batı kesimine bakıldığında Papa da kendi dinî görüşü açısından hareketle kahvenin aleyhinde davranmıştır. 17. Yüzyıl ortalarında Marsilya'ya giren kahve, öncelikle Ait Fakültesi'nin doktorları tarafından yasaklanmıştır. Bunlar sağlık yönünden kahveye karşı çıkmıştır. İlk zamanlar İngiltere kralı da kahveleri kapatmış Prusya Kralı Büyük Frederik ise 1732 yılında ülkesinde kahveyi yasaklamıştır (Toros, 1998: 30).

Genel anlamda gözlemlenen tablo ise, gerek Osmanlı toplumunda gerekse diğer toplumlarda kahve ve kahvehanelere ilişkin olarak yasak konsa da, kahve tiryakiliği ve kaçak kahvelerin açılması engellenemeyince, yasaklar hep kaldırılmış ve yasaklamaya yönelik girişimlerden hiçbirisi başarıya ulaşmamış, her yasak bir süre devam edip ortadan kalkmıştır. Burada esas vurgulanması gereken nokta, kahvehane yasaklarına ilişkin dinî ya da ahlâki gerekçelerin aslında bazı noktalarda saptırıcı nedenler olduğu, zaman zaman uygulanan yasakların temel gerekçesi ise “her gruptan insanın buralarda toplanarak hükümet ve cemiyet aleyhine dedikodu yapmaları” dır (Hattox, 1998: 80; Toros, 1998: 30). Ayrıca kahvehanelerde günlük siyasî olaylardan söz edilmesi, hükümetin eleştirilmesi, bazı entrikalar çevrilmesi sonucunda da yetkililer buralara müdahale etmiştir. Çünkü bu durum halkın padişahın tekelinde olan siyasete katılması olarak algılanmış ve mevcut düzen için bir tehlike olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra içeri girip çıkanın belli olmadığı kahvehanelerde her türlü söylentinin yayılması aynı şekilde kahvehanelerin toplumsal düzene karşı bir tehdit oluşturması olarak algılanmıştır (Kırlı, 2000). Güçten düşmek istemeyen iktidar da zaman zaman buralara müdahale etme gereği duymuştur. Hâtta kimi sultanların haklarında söylenenleri duymak ve tebaanın şikâyetlerini öğrenmek için kılık değiştirip kahvehanelere gittiğinden bile bahsedilmektedir.

Tüm yasaklamalara rağmen kahvenin tadı, kahve sohbetleri ve kahvehanelerin insanları bir araya getiren cazibesi hiçbir zaman yenilememiş ve günümüzde de aynı şekilde kahve içme alışkanlığı ve kahvehane sohbetleri derinden kök salmıştır denebilir. Bu noktada göze çarpan bir saptama ise, devletin ya da din adamlarının kahvehaneleri yasaklama yoluna gitmeleri yerine buraların düzenlenerek topluma yararlı hale getirmesinin çok daha olumlu bir politika olacağı yönündedir

(1517'den 1830'a - Kahve ve Kahvehanelere Uygulanan Yasaklar)

ŞEKİL 2: Din, Hukuk, Siyaset Açılarından Kahvehanelerin Art Zamanlı Görünümü

2.3. KAHVEHANE ÇEŞİTLERİ

İlk kahvehanelerin açılmasından sonra kahvehanelerin hem sayısında hem de çeşitlerinde hızlı bir artış olmuştur. Toplumsal yapıdaki değişim ve çeşitlilik tüm yönleriyle kahvehanelere de yansımış ve farklı türleri ortaya çıkarmıştır. Her kahvenin kendine özgü yönetimi, müşterisi ve kahvehanecisi olmuştur. İlk kahvehane tipleri olarak sayabileceğimiz mahalle ve esnaf kahvehanelerini, yeniçeri, âşık ve semai kahvehaneleri izlemiştir (Evren, 1997). Bunların dışında esrarkeş, imaret, tiryaki, seyyar kahvehaneler gibi çeşitli kahvehanelerden de bahsedilmektedir. Geçmiş yıllarda İstanbul'un şöhret kazanmış fakat günümüzde daha az çeşitlilik gösteren kahvehaneleri şu şekilde sınıflandırabilir:

2.3.1. Mahalle Kahvehaneleri

Mahalle kahvehaneleri, ilk kahvehanelerin ortaya çıkmasıyla birlikte 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak gündelik yaşama sosyo-kültürel açıdan büyük katkıları bulunan mekânlar haline gelmiştir. Kentin tamamına yayılan ve her mahallede bir merkez oluşturma yoluyla gündelik yaşamın kültürel dolaşım sistemlerini kuran mahalle kahveleri önemli bir buluşma mekânı olmuştur. Bu yönüyle mahalle kahvehaneleri, kahvehane türleri arasında tarihsel devamlılık gösteren ve en yaygın olan mekânlardır

Mahalle kahvehaneleri bir bakıma tüm kahvehane tiplerinin de prototipini belirleme özelliğine sahip olmuştur. Bu kahvehanelerin önemli bir özelliği, mahalle ölçeğinde sivil mekân ile dinî mekân arasında yaşanan içe dönük geleneksel yaşam tarzının, dışadönük bir kültürel yapılaşma sürecine girmesine aracılık etmeleridir. İlk kez cami yakınlarında kurulan kahveler erkeklerin namaz saatini beklerken zaman öldürme mekânı olarak ortaya çıkmış ve giderek kahvenin büyük ölçekli ve oldukça yaygın tüketimi nedeniyle caminin bir aksesuarı ve yan yapıtı olmaktan kurtulup, kendilerine özgü bir işleve kavuşmuştur. Bu sayede mahalle sakinlerinin sivil ve dinî mekânlardan bağımsız olarak sokak kültürünü tanımaları ve bu merkezler aracılığı ile kent yaşamına doğrudan katılabilme olanağını elde etmelerini sağlamıştır (Evren, 1996: 47–49). İnsanlar bu kahvehaneler sayesinde ev, iş, cami üçgeninden çıkarak yeni sosyal bir yaşantıya kavuşmuştur.

Mahalle kahvelerinin açılmasıyla birlikte İstanbul halkı, tarihinde ilk defa, söz konusu klasik mekânların dışındaki bir mekâna gitmek için evinden dışarı çıkma fırsatı bulmuştur. Mahalleli ilk defa mahalle kahvesinde birbiriyle tanışmış, insan insanla buluşmuştur. Bu sayede geleneksel komşuluk ilişkileri dışında ilk defa gündelik yaşam farklı bir mekânda -yani artık mahalle kahvehanesi etrafında- şekillenmeye başlar (Işın, 2003: 241). Mahalle halkı sokak kültürünü tanımış ve bu merkezler aracılığıyla kent kültürüne doğrudan katılabilmektedir.

Başlangıçta oldukça kısıtlı olan, aynı çevre ve kökenden gelen insanların yer aldığı mahalle kahvelerinin zamanla kendi kimliğine kavuşması, bu mekânları değiştirip çeşitlendirmiştir. Bu tür kahvehanelerin ilk müdavimleri yaşlılar iken, giderek çeşitli katmandaki, kültürdeki ve yaştaki insanların da kaynaşıp ilginç bir mozaik oluşturmasını sağlamıştır. İnsan mozaigindeki bu çeşitlilik, mahalle kahvehanelerinin sosyo-kültürel yapısını da etkileyerek, yalnızca kahvenin geniş ölçüde tüketildiği, kimi oyunların zaman öldürme aracı olarak kullanıldığı bir yer olmaktan çıkarıp, gündelik politikadan yerel sorunlara kadar çeşitli konuların tartışıldığı, eleştirildiği, çözümlerinin arandığı, herkesin kendi düşüncesini serbestçe dile getirme olanağı bulduğu bir mekân olmasını hızlandırmıştır. Mahalle kahveleri aynı zamanda mahalle halkını ilgilendiren idari ve toplumsal kimi konuların da konuşulup çözüme ve karara bağlandığı bir yer olmuştur. Çeşitli sorunlar çerçevesinde örgütlenme bilincinin ilk tohumlarının atıldığı bu tür kahvehaneler “kültürel paylaşmanın dengeli bir biçimde” gelişmesine de zemin hazırlamıştır (Evren, 1996: 49). Bu sayede mahalle kahvehaneleri toplumsal iletişim merkezleri olarak önem kazanmıştır.

Halkın bu kahvehanelere yoğun ilgisi ve yönetime karşı hoşnutsuzluğun yüksek sesle, topluca dile getirilerek “devlet sohbeti”nin koyulaştırılması, zaman zaman bu kahvehanelerin güvenlik nedeniyle kapatılmasına neden olsa da, mahalle kahvehaneleri İstanbul’un en yaygın kültür mekânları olmayı başarmıştır.

2.3.2. Esnaf Kahveleri

Mahalle kahvehaneleri ile birlikte 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan esnaf kahvehaneleri tümüyle İstanbul’un ticaret merkezi sayılacak yerlerde kurularak “şehrin

iktisadi yaşamı içinde oluşan üretime dayalı kültür geleneğinin” mekânları olmuştur (Evren, 1996: 50). Buraları zaman öldürme ve eğlenmekten çok, iş kolları arasında dayanışma sağlamak, iş bulmaya yardımcı olmak gibi konulardaki yardımlaşmaları amaçlamaktadır. Dolayısıyla esnaf kahveleri bir meslek kahvesi ve lonca teşkilatının bir şubesi gibi görev yapmıştır.

Bu tür kahvehaneler daha çok İstanbul’da iktisadi yaşamın yoğun olduğu yerler olan Haliç kıyıları, Eminönü, Beyazıt, Aksaray, Galata ve Üsküdar bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Farklı meslek gruplarının toplandığı kahvehaneler olmasının yanı sıra her meslek grubunun kendine ait kahveleri olması da bu müşteriler arasında ortak bir yön oluşturmaktadır. Lonca siteminin esas alındığı bu kahvehanelerin esnaf kethüdaları tarafından yönetilme gibi kendine özgü bir düzeni olmuştur (Evren, 1996: 50). Bu kahvehanelerde lonca teşkilatının ileri gelenleri zaman zaman toplanıp çarşı ticaretinin iktisadi sorunları üzerine tartışmış ve kararlar almışlardır.

Esnaf kahvehaneleri müşterilerinin özelliğinden dolayı iki farklı gruba ayrılır: İlk grupta ticarethane sahibi olmayan alt sınıf esnaflar; hamallar, saraçlar, seyyar satıcılar, inşaat işçileri, duvar ustaları ve taşımacılığa dayanan meslek grupları bulunmaktadır. Bu tür kahvehaneler taşımacılık ve inşaat işlerinin yoğunlaştığı Haliç kıyılarında yer almıştır. Geleneksel mesleklerin önemini kaybederek zamanla ortadan kaybolmasıyla, bu grup esnaf kahvehaneleri de özelliklerini yitirerek tenhalaşmış ve işçi talebini karşılayan ırgat pazarlarına dönüşmüştür. İkinci grup esnaf kahvehaneleri ise ticarethane, işyeri sahibi orta ve üst sınıf esnafın gittiği mekânlardır. Buraları da yine ticaret yaşamının en canlı olduğu yerlerde, özellikle Kapalı Çarşı ve Beyazıt çevresinde yoğunlaşmış ve İstanbul’un ilk ticaret büroları olarak işlev görmüştür (Evren, 1996).

Esnafın yoğun olarak bulunduğu yerlerde kurulan bu kahvehaneler çeşitli meslekten ya da aynı meslek sahibi insanların bir araya gelerek toplandığı, iş alıp verdiği, meslek sorunları üzerine tartıştıkları mekânlar olmuştur. Esnafların ve işsiz insanların oturarak iş beklediği bu yerler âdeta bir iş bulma merkezi haline gelerek gündelik ihtiyacına cevap vermiş, ayrıca birer lonca merkezi olarak da işlev görmüştür.

2.3.3. Yeniçeri Kahvehaneleri

Tulumbacı kahvehanelerinin öncüsü sayılan yeniçeri kahvehaneleri, 17. yüzyıl ortalarından itibaren faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu tarihlerde yeniçerilere evlenme izni verilmesi, onların kışlanın içedönük yaşamından sıyrılarak halk arasına girmelerine ve ticaret yaşamına atılarak esnaflaşma sürecini başlatmalarına zemin hazırlamıştır. İçe dönük askerî kışla disiplininin dışına çıkan yeniçeriler, kısa bir sürede kışla dışı toplanma mekânı olan kahvehanelerini oluşturdular (Evren, 1996: 52). Hepsî gayet büyük ve fevkalâde süslü olan bu kahvehaneler kent nüfusunun yoğun olduğu yerlerden çok, genellikle İstanbul'un en güzel manzaralı yerlerine, Boğaziçi sahillerinde ve denize nazır kesimlerde kurulmuştur.

Yeniçerilerin kışla dışı yaşamlarına bir dizi farklılıklar getiren bu mekânların da kendine özgü kuralları, uyulması gereken geleneklerinin olması, buraların idarî açıdan kışla disiplininin sürdürüldüğü yerler olmaktan tümüyle kurtulamadığını göstermektedir (Evren, 1996, 1997). Öncelikle her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı. Bu kahvehaneleri açıp işletenler yeniçeri ocağı içinde sivrilmiş, tanınmış ve zorba kimselerdi. Öyle ki,

“Zorba, palasının parladığı ve sesinin gürlediği semtin Müslim ve gayri Müslim, zengin ve hallice ne kadar tanınmış siması varsa isimlerinin bir deftere yazar ve ismin yanına açacağı kahvehane için dilediği eşyayı kaydederdi. Sonra adamlarından gözü pek, zıprılığı ve itliği ile tanınmış birine bu defteri verir ve isimlerini kaydettiği zevata yollar idi. (Evren, 1996: 56–58)

Görevlendirilen bu adamlar belli kişilere giderek kahvehane hediyesi adı altında haraç keserlerdi. Bu haraçlar sayesinde de yeniçeri, kahvehanesini dayayıp döşer, hâtta içinin takımlarını bile tedarik ederek kahvehanenin tüm ihtiyaçlarını karşılardı. Böylelikle mükellef ve muhteşem yeniçeri kahvehanelerinin hepsi, sahipleri tarafından hiçbir para harcanmadan açılmış olurdu.

Ocak teşkilatını mahalle aralarına taşıyan her yeniçeri ortasının ayrı bir kahvehanesi olduğundan giriş kapılarının üzerine sahibinin bağlı olduğu yeniçeri ocağının simgesi olan bir nişan asılırdı. Çoğunlukla iki katlı olan bu kahvehanelerin tam

ortasında mermerden yapılmış fiskiyeli bir havuz, havuzun etrafında ve pencerelerde fesleğen çiçekleri ve gelin odası gibi süslü kahve ocağı bulunmaktadır. Bu kahve ocağında ise, kapaklı ve açık boy cezveler, dolap dolap fincanlar, altın ve gümüş fincan zarfları, birkaç altın ve gümüş başlıklı nargileler, yasemin çubuklar ve bir servet değerinde kıymetli lüleler de yer almaktadır. Bunlardan başka diğer yeniçerilerin hediye ettikleri ve uğuruna inanılan kanarya kuşunun yanı sıra en az 30 -40 kafes kanarya mevcuttur. Bu kahvehanelerin bir diğer özelliği -peyke, sofa ve bir saz yerinin yanı sıra- kahvehanenin en hâkim yerinde “baba sofrası” adı verilen Bektaşî şeyhinin yerinin bulunmasıdır. Her yeniçeri kahvehanesinde bir Bektaşî babasının bulunmasından dolayı, bu mekânlar “Bektaşî tekkesi” niteliği de taşımaktadır. Hâtta duvarlar Bektaşî levhaları ile süslüdür (Evren, 1996: 56–60).

Dar toplumsal çevreden çıkarak, kent yaşamına nüfuz eden bu mekânlar ayrıca “baldırı çıplak külhanilerin sabahtan akşama kadar saz, söz ve hâtta afyon ve esrar ile keyif çatıp eğlendikleri yer”ler olarak görülmektedir. Her kahvehanenin gözde köçekleri, sazendeleri (*çalgıcı-sazcı*), kıssahanları (*kıssa, hikâye, masal söyleyen kimse*), eli ayağı düzgün şab-ı emred (*tüysüz genç*) uşakları bulunurdu (Koçu, 1985; 17).

Eğlencenin yanı sıra devlet yöneticileri, reformlarla ilgili her türlü söylentinin gündeme geldiği, haksızlıklara ve yetersiz yöneticilere karşı en yüksek sesin çıktığı mekânlar da buralar olmuştur. “ayaklanma merkezi” olarak görülen bu kahvehaneler ayrıcalıklı bir konuma erişerek iktidar ile ciddi takışmalar içine girmiştir. En ünlüleri; Kuledibi Kahvehanesi, Hendek Kahvehanesi, Çardak İskelesi Kahvehanesi, Toygar Tepesi Kahvehanesi, Balaban İskelesi Kahvehanesi, Esir Pazarı Kahvehanesi, Hasan Paşa Kahvehanesi ve Irgat Pazarı Kahvehanesi’dir (Evren, 1996: 60). Yeniçerilik geleneğinin bir devamı olarak görülebilecek inanılmaz bir düzen ve güzellik içerisinde olduğu söylenen bu kahvehaneler II. Mahmut’un (1808–1839) 1826’da yeniçeri ocağını ortadan kaldırmasıyla tarihe karışmıştır.

2.3.4. Âşık Kahvehaneleri

Kahvehanelerin 16. yüzyılda Türkiye’de açılmaya başlamasıyla benzer tarihlerde âşık tarzı şiir geleneğinin de kendini hissettirmeye başladığından söz

edilmektedir. Âşık adıyla tanınan saz şairlerinin toplandıkları bu mekânlar Çobanoğlu'na göre;

“Edebi bir forum niteliği kazanan ve dinî bir hüviyete sahip olmayan kahvehaneler, tabiatıyla tekkelerin dinî ve ilahi havasının tatmin etmediği tekke mensuplarıyla klasik anlamdaki tasavvufî öğretilere mensup olarak her zaman lakayt kalmış olan Bektaşî tarikatına bağlı Yeniçeri Ocağı'nın ordu şairlerini kendine çekmesi son derece tabiydi. Bu unsurlar kahvehanelerde âşık tarzının temelini atmışlardır” (Çobanoğlu'dan akt. Düzgün, 2005: 52).

Halk edebiyatının anonim yapısına kendi kişiliklerinin damgasını vuran saz şairleri, koşma, mani, türkü ve destanlarla bir gösteri sunmaktadır. Âşık kahvelerinde, saz çalıp şiir okuyan şairler, genellikle kent yaşamı içinde yoğrulmuş fakat kırsal kesimin halk edebiyatıyla da yakından ilgilenen kişilerdi (Işın, 2003). Âşık kahvehaneleri “kentteki taşranın sesi ve sıradan insanın gündelik olaylar karşısındaki duygularını, düşüncelerini yansıtan bir forum” olarak tanımlanmakta ve kent ile kırsal kesim arasında bir çeşit iletişim kanalı görevini üstlenmektedir (Işın, 2001: 36).

Konuyla ilgili kaynaklarda 16. yüzyılda isminden söz edilen âşık tarzının 19. yüzyılda oldukça yaygın olduğu ifade edilmektedir. Buraların, 19. yüzyıl sonlarına doğru da eski itibarını kaybettikleri belirtilmektedir. Âşık kahvehaneleri geleneği, 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da zayıflamasına rağmen Erzurum, Kars, Sivas, Artvin, Kayseri, Konya ve Adana başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde varlığını sürdürmüştür (Düzgün, 2005: 54–58).

2.3.5. Çalgılı Kahvehaneler

Âşık kahvehanelerinden sonra bu geleneği sürdüren ve büyük kentte yine kendine özgü bir dünyası olan semai kahvehaneleri gelmektedir. Toplumsal tabanı yeniçeriliğe dayanan ve kültürel dünyası âşık edebiyatıyla beslenmiş bu mekânlar asker-esnaf zümresinin yarattığı yeni bir kahvehane türüdür (Evren, 1996: 63). Âşık kahvehanelerine benzeyen, ama işleyiş tarzı, müdavimleri ve işlevleri bakımından onlardan çok farklı olan bu yeni türde çoğunlukla semai biçimindeki halk edebiyatı ürünleri sunulduğu için bazıları tarafından “semai kahvesi” olarak adlandırılmıştır. Âşık

sazından farklı ve çok çeşitli çalgı aletlerinin çalınmasından ve ramazan ayına özgü çalgıcılar getirtilmesinden ötürü de özellikle Tanzimat’tan sonra “çalgılı kahve” biçiminde adlandıranlar da olmuştur. Hâtta bunlardan başka daha çok tulumbacılar tarafından işletilmesi ve buralara devam edenlerin çoğu kez tulumbacılar⁸ oluşması, bu mekânlara “tulumbacı kahvesi” denilmesine de zemin hazırlamıştır (Düzgün, 2005). Tulumbacıların yanı sıra yeniçeri ocağından atılmış kişiler, arabacı ve sandalcı gibi ayak takımı ile kabadayı ve külhanbeyleri hâtta memurlar bu kahvehanede buluşurlardı (Georgeon, 1999: 63; Birsell, 1983: 184).

Hemen her meşhur semtte birer tane bulunan semai/çalgılı kahvehanelerin en önemlileri İstanbul’da Beşiktaş, Çeşmemeydanı, Tophane, Boğazkesen, Eyüp, Defterdar, Kasımpaşa, Unkapanı, Galata, Fındıklı, Kadıköy, Üsküdar, Halıcıoğlu gibi semtlerde bulunmaktaydı (Kahve II, 1985: 59; *Ana Britanica Ansk.*, 1994:388). Mehmet Halit Bayrı’nın araştırmasına göre İstanbul’un tanınmış semai/çalgılı kahvehaneleri ise; Çukurçeşme’de Katip Mahmud’un kahvesi, Aksaray’da Kadayıfçı Ali Bey’in Kahvesi, Divanyolu’nda Arnavut Mehmet’in Çalgılı Kahvesi, Unkapanı’nda Halit Hoca Kahvesi, Balat’ta Istrati caddesinde Laz Yakup’un Kahvesi, Eyüp’te İsmail’in Kahvesi, Hancıoğlu’nda Dolmacı Mihran, Kasımpaşa’da Midyeci Süleyman, Çeşme Meydanı’nda Galip Reis, Galata’da Ahmet Reis, Galata Yüksekaldırım’da Arap Hüseyin, Beşiktaş Somon İskelesi’nde Zil Ahmet, Tophane Boğazkesen’de Edepsiz Süreyya’nın Kahvesi...’ dir. Bu kahvehanelerin hemen hepsi de oraların en gözde tulumbacı kahvehaneleriydi (Bayrı, 1950: 163–164).

Kendine has süslemesi olan bu kahvehanelerin tavanı, tek tahtası bile görülmeyecek şekilde elvan (krepon) kâğıtlarından yapılan güller ve beşikörtüsü tarzında kâğıt zincirlerle donatılırdı (Birsell, 1983: 183). Kapının yanındaki bir köşede çalgıcılara ait bir yer ayrılır, buraya da yerden yüksek, şanomsu bir set yapılır ve güzel resimler kâğıttan güllerle donatılırdı. Üç tarafta kalan duvara ise birkaç çivi çakılarak

⁸ Çarşı ve pazarlarda ve özellikle hükümet dairelerinde yangınlar için çok sayıda tulumba ve idare edecek kadar tulumbacı vardı. Bunlar sair günlerde öteberi satmak, yük götürmek, sırk hamallığı yapmak ve küfe taşımak gibi işlerle geçinip giderlerdi. Yangın olduğunda hepsi işini bırakır, toplanır, tulumbalarını kaldırır, yangın yerine koşarlardı. Geceleyin bir kısmı resmî dairelerde, diğerleri halkın yardımıyla yaptırılmış özel binalarda kalırlardı. Akşamları ise kendilerine mahsus tulumbacı kahvehanelerinde otururlardı. Akşam olunca kahvenin duvarına tulumba hortumu, tulumba borusu, yangın feneri, kırbaç, tulumba vidasını çevirecek demir anahtarlar arma şeklinde asılırdı (Abdülaziz Bey, 1995: 312).

bunlara da çalgıcıların çalgıları asılır, kendileri için de sandalyeler dizilirdi. Kahvehanenin duvarında yine güzel resimler ve aynalar asılır, bunların etrafı da civan kâğıttan güller ve çiçeklerle donatılırdı. Bütün masaların tümü kaldırılarak yerlerine müşteriler için küçük hasır iskemleler ve tabureler hazırlanırdı (Bingöl, 2004).

Çalgılı kahvehanelere giriş paralı idi. Tarifede o günün değerinde 20 para yazmasına karşılık bu parayı vermek o zamanın âdetlerine, geleneklerine göre ayıp sayıldığından buna bahşiş de eklenirdi. Verilen paranın miktarı, kahve müşterisinin konumunu da ortaya koyması açısından bir hayli önemliydi. Ödenen ücretin dolgunluğu, ödeyenin farklı bir ilgi görmesini sağladığı gibi, kahvenin en uygun yerinde oturtulmasını da sağlardı (Evren, 1996: 70).

Cuma akşamları ve kış mevsiminde açılan bu kahvehaneler özellikle ramazan geceleri işlerdi. Hazırlıklarına ramazan öncesinde başlanan bu kahvehaneler, ramazan ayı boyunca faaliyet gösterip, arife gününün akşamı kapanırlardı. Bu tür kahvehaneleri müşterisinin beğenisini kazanacak bir şekilde yapmak ustalık isteyen bir iştir. Bu kahvehanelerdeki eğlenceler teravih namazından sonra başlar ve sahura kadar devam ederdi. Bu kahvehanelerin en belirgin özelliği ise klasik kahvehanelerin oturma düzeninden soyutlanıp, aralıksız iskemlelerin gösteri düzenine uygun bir konumda yerleştirildiği tümüyle tiyatroya bir gösterim düzenine sahip olmasından geliyordu. Gösteri yapılan yere, yükseltip sahnemsi bir özellik kazandırılmıştır. Bu kahvehaneler, aslında klasik kahve ile tiyatro arasında “köprü” vazifesi görmüşlerdir (Evren, 1997, 1996).

Diğer kahvehaneler arasında ayrı bir yeri bulunan çalgılı kahvehaneler, müzik icra etme açısından önemli bir mekân olarak ele alınmaktadır. Çok çeşitli çalgıların kullanıldığı bu kahvehanelerde özellikle ramazan ayında sazlarındaki maharetine göre gecelik hesap ile en az dört çalgıcıyla önceden anlaşılır onlara pey verilirdi. Sazları alınarak çalgı yerindeki çivilere asılan çalgıcılar geceleri program bitiminde sazlarını alıp götüremezlerdi. Çünkü çalgıcılar ücretlerini aldıkları için çalgılarını koltuk altı ederlerse ertesi akşam uğramayacaklarından korkulurdu (Kahve III, 1985: 18; Evren, 1997: 67). Çalgılı kahvehanelerin eğlence programı ise şu şekildeydi: geceyi bir klarnet, çığırtma (ince düdük), çifte nara, darbuka ve zilli maşadan oluşan mini orkestra öncelikle marş çalarak açardı. Sonrasında polka, alafranga ve çiftetelli gibi oyun

havaları, bazı halk şarkıları çalınır ve müzik bitiminde saz şairleri tarafından atışma, taşlama ve hiciv şeklinde “adam aman” sözleriyle başlayan ayaklı maniler söylenmeye başlanırdı. Yaklaşık bir saat süren manileri sırasıyla koşma, semai, yıldız, destan, kalenderiye takip ederdi (Kahve II, 1985; Evren, 1997). Bunlardan sonra ise saz şairlerinin de katıldığı bu toplantılarda muamma (âşık geleneğinde manzum bilmece) çözmek gelirdi. Çözülmesi istenen muammalar manzum olarak yazılıp süslü bir çerçeve ile duvara asılır, çözülene dek orada kalırdı. Çözene ise para, şal, ipekli kumaş gibi bir armağan verilirdi. Eğer ramazan sonuna dek çözülmezse, bu muammayı yazan söyler ve armağanı da o kazanırdı (Birsell, 1983).

1826'dan sonra İstanbul'un kültür dokusuna giren semai kahvehaneleri ya da yaygın adıyla çalgılı kahvehaneler programlı eğlence anlayışının da yansıtıcısı olmuş ve günün modasına uygun, geçerli olan her etkinliğe yer verilmiştir. Önceleri âşık tarzının egemen olduğu bu kahvehanelerde II. Abdülhamid Dönemi'nden (1876–1909) itibaren alafranga müzik zevki geliştirilmiş, hâttâ bu dönemde en parlak devrini yaşamıştır. Ama bu kahvehanelerinin esas etkinliği her devirde özelliğini koruyan manilerle -aşk, sevdâ, kabadayılık, harpler gibi her türlü konudan söz edilen- destan okunması olmuştur (Evren 1996: 72; Işın, 2003: 287). Çobanoğlu, çalgılı kahvehaneleri batılı eğlence kurumlarının İstanbul'da yaygınlaşması sonucunda bu eğlence merkezlerine karşı kendini yenileme hareketi olarak görmektedir (Düzgün, 2005: 67). Özellikle ramazan programlarıyla çok ünlü olan çalgılı kahvehaneler günümüzde bulunan -gazinolarında olduğu gibi düzenli bir programın uygulandığı- pek çok eğlence programının bir başlangıcı sayılabilir.

Âşık kahvehanelerinin varlığı sonra hayli sarsılmıştır. 1910'dan sonra çözülen ve tek tük yaşayan bu kahvehaneler I. Dünya Savaşı'yla birlikte, eski canlılıklarını tamamen yitirerek 1920 sonlarına doğru ortadan kalmıştır (Kahve II, 1985; Evren, 1996). Maniler, koşmalar, muammalar ve fasılların birbirini izlediği ve İstanbul'un kültürel yaşamını besleyen semai kahvehaneleri, etkinlikleri kadar iç donanımlarıyla ünlenmiştir.

2.3.6. Meddah Kahvehaneleri

Meddahların öykü anlattıkları kahvelere meddah kahvesi adı verilirdi. Buralar özellikle ramazan ayında ve bayramlarda çok rağbet gören yerlerdi. Bu zamanlarda büyük kahvehanelerin hemen hepsi meddah gösterileri düzenlerlerdi. Eğlenceli hikâyeler anlatarak halkın ilgisini çekip, güldüren meddahlar kahvehanelerin renkli kişilikleriydi. Masallarda olduğu gibi peri, dev, yaratıklar, insanüstü güce sahip kahramanlara yer verilmeyen hikâyelerin anlatıldığı bu kahvehaneler özellikle ramazan ayında büyük ilgi görür ve meddahların yeteneğine göre dolup taşardı (Çetinkanat, 1997: 13).

Kahveciler ünlü meddahları, çeşitli gösterici ve eğlendiricileri belirli aralıklarla ağırlamak için çaba gösteriyorlardı. Çünkü böylelikle kahvehanelerin müşterileri çoğalıyor, bir yandan da adı ve saygınlığı artıyordu. Gösterici ne yapacağını ve gösterinin ne kadar süreceğini önceden kararlaştırıyor, ücreti kahvehaneci tarafından ödeniyordu. Kimi uygulamalarda gösterici ücretinin müşterin ödediği de oluyordu (Bingöl, 2004).

Meddah kahvehanelerinin oturma düzeni yarım ay şeklinde her müşterinin meddahı görebileceği ve duyabileceği, yani programı rahat izleyebileceği tarzda düzenlenmiştir. Meddahların kendilerine ait kahvehaneleri olduğu gibi başka kahvehanelerde de çalışmışlardır. Kimi zaman eğlendiren, kimi zaman eğitici sözler söyleyen meddah, o gün anlatacağı hikâyeyi kahvehanedeki müşterilerin yaşı, eğitimi, sınıfı, meslekî durumuna göre seçerdi (Evren, 1996). Örneğin, eğitimsiz ya da çocuk seyircisinin olduğu zamanlarda kahramanlık temalarını içeren hikâyeler anlatırdı.

Meddahlar hikâyelerini iskemle üzerine oturarak anlatır ve hikâyelerine başlamadan önce de ya bir atasözü okur ya da eğitici bir öğüdü söylerdi. Çoğunlukla da hikâyelerine “*edeyim meclise bir kıssa beyan, kıssadan hisse ala arif olan*” diye başlardı. Bundan sonra dinleyenleri ya başıyla üç kez selâmlar ya da bastonunu yere atarak el çırpıp, hikâyesini anlatır ve anlatımını tamamladıktan sonra da: “*Bu kıssadır bir mecmua kenarında kaybolmuş, biz de gördük söyledik. Sakiye sohbet kalmazmış baki. Her ne kadar sürç-ü lisan ettiyse affola, inşallah gelecek defa daha güzel bir hikâye söyleriz*” gibisinden bir bitiriş yapardı (Evren, 1996: 101). Başlangıçta

söylenceler, masallar, meseller, destanlar anlatan meddahlar, kendilerini hayranlıkla dinleyen kahvehane müşterilerine sonraları güncel konular anlatmaya başlamışlardır. Bu anlatım sırasında mendil ve sopa meddahın değişmeyen iki aksesuarıdır (Evren, 1996: 102, 1997: 71).

Öyküsünü âdeta yaşıyormuşçasına anlatan meddah salt anlatıcı, hoş sohbet konumundan çıkıp dinleyicilerin yaşadığı ortamlarda geçen kaba saba ve güldürücü olayları anlatışıyla mizahçı, çeşitli insan sesini, her şiveyi hâttâ hayvan seslerini gerçeğinden ayırt edilemeyecek biçimde seslendirerek taklitçi yanlarını geliştirmişlerdir (Bingöl, 2004: 72). Sesini dilediği yerde alçaltıp yükselterek ve hikâyesinin bazı noktalarını biraz bekletip yavaş yavaş söyleyerek dinleyenler üzerinde gerilim etkisi yaratırdı. Hikâyenin en can alıcı yerinde de kesip, para toplardı. Eğlenceli hikâyeler anlatarak kahvehaneleri dolduran halkın ilgisini çeken ve onları güldüren meddah ilgiyle canla başla dinlenirdi. Bazen bu hikâyelere duyulan ilgi inanılmaz boyutlara ulaşırdı. Hâttâ mutlu bitmeyen sonlarda, kimi zaman kabadayılar ve benzeri kişilerin meddahlara saldırıp, dövdüğü, hâttâ seyrek de olsa canına kıyma aşamasına geldiklerinden bahsedilmektedir (Evren, 1996: 102).

İstanbul'un çeşitli semtlerinde meddah kahveleri vardı. 19. Yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında meddahların öykü anlattığı başlıca kahvelerden birkaçı şunlardı: Aksaray'da Dilküşa Kırathanesi, Beşiktaş'ta İskele Gazinosu, Divanyolu'nda Türkiye Kırathanesi, Kumkapı'da Şefik Kırathanesi, Sultanahmet'te Köşebaşı Kırathanesi, Beyazıt'ta Afıtab Kırathanesi, Beyazıt'ta Mısır Lokantası Bahçesi, Üsküdar'da Taşçıbaşı Kırathanesi, Dolmabahçe'de Yüksek Kahve, Fatih'de Reşadiye Kırathanesi, Çemberlitaş'ta Osmanağa'nın Kahvesi'dir (And, 1969: 7-8). 19. Yüzyılın ünlü meddahları arasında ise Küpeli Çavuş, Müsahib Çavuş, Abdi Bey, Müsahib Said Efendi, Başmüsaheb Hatif Efendi, Latif Efendi, Kör Osman, Aşık Hasan, Tespihçioğlu Muhasib Nuri, Kız Ahmet, Kör Hafız, Hacı Müezzini, Ayvazoğlu, Lüleci Mehmed, Yağcı İzzet, Muhsin, Borazan Tevfik, Süruri, Koca Yekta, Kavuklu Ali, Kurban Osep.... ilk akla gelenlerdi (Evren, 1996:103, 1997: 71).

Ramazanlarda ve bayramlarda faaliyet gösteren meddahların, kendilerine özgü kahvehaneleri olduğu gibi, mevcut kahvehanelerde de çalışma olanaklarını bulduğu iddia edilmektedir. Ama çoğunlukla meddahlar âşıklar gibi hemen hemen her türde

kahvehanelerde çalışmışlar, yoğun olarak çalıştıkları kahvehanelerin de kendi adlarıyla anılmalarına zemin hazırlamışlardır (Evren 1996: 101).

Günümüzde yitirilmiş diye bakabileceğimiz meddahlık, eskiden insanların büyük bir ilgiyle dinledikleri, kültür yaşamının vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu tip kahvehaneler özellikle okumanın gelişmediği, dinlemenin rağbet gördüğü zamanlarda kitle haberleşmesi açısından önem taşımaktaydı. Meddahlar anlattıkları öykülerin yanı sıra resmî haber kaynağı gibi devletçe alınan kararları da aktararak ve padişahları eleştirerek bir nevi gazete işlevi de görmüşlerdir (Çetinkanat, 1997: 13). Meddah kahvehaneleri ayrıca Karagöz oyunlarının yaşam bulduğu mekânlar olma özelliğini de taşımışlardır.

2.3.7. Esrarkeş (ya da esrar) Kahvehaneleri

İstanbul'un en eski kahvelerinin bulunduğu Süleymaniye'deki Tiryaki Çarşısı kahvelerine kültürlü ve bilgin kişilerin satranç, dama vb. oyunlar oynamak için geldiğinden bahsedilmektedir. İstanbul'un dört bir yanından insanların akın ettiği bu kahvehaneler Esir Pazarı Çemberlitaş'a ve Tavukpazarı dolaylarına aktarılınca yavaş yavaş önemini yitirerek 17. yüzyıldan sonra esrar çekenlerin bulunduğu bir yere dönüşmüştür (Birsell, 1983: 239). Müşterilerinin daha çok esrar içenlerden oluştuğu bu gibi yerlere dönemin tanınmış şair ve yazarlarının da devam ettiği ifade edilmektedir (Evren, 1996).

Mekân olarak bir özelliğe sahip olmayan hâttâ son derece bakımsız ve itici bir görünüme sahip olan bu yerler, bilinen kahvehanelere hiç benzememektedir. İçleri gayet pis, tiksindirici, tavanları isle kararmış, her tarafını örümcek ağları sarmış, sıvaları dökülmüş, camları hiç silinmediğinden karanlık, iğrenç kokular saçan birer sefalet yuvası olarak görülmektedir. İçeride birkaç kerevetten, bir kırık su testisinden, paslı bir tasta ve mıcır ile yanan bir mangaldan başka bir şey bulunmadığından bahsedilmektedir (Birsell, 1983).

Bu kahvehanelerin her birinde barınan yedişer kişilik gruba 'Kıdemli Dede' adı verilirdi. Bu kişiler bazılarının göre insanlıklarını yitirmiş, miskin, iğrenç ve işe yaramaz yaratıklardır. Evren'in anlatımına göre, "Şiddetli esrar müptelâları bir kerede her biri

zeytin büyüklüğünde dört esrar hapını yutarlar, sonra üstüne bir bardak su içerler ve rüyalara dalmak için uzanırlar. Yarım saat kırk beş dakika geçtikten sonra, yavaş yavaş hepsinde bir hareketlenme başlar. Neşeli ve garip hareketler yapan adamlar mutluluk içinde yüzerler, sonra evlerinin yollarını tutarlar. Hiç birinde şuur diye bir şey kalmamıştır. Hakikatte bulunmayacaklarına inandıkları büyük mutluluğun derin zevkiyle kucaklaşırlar” (Evren, 1996: 96). Halk arasındaki bir inanca göre ise Kıdemli Dede’ler dünya işlerinden elini eteğini çekmiş, Tanrı’dan başka her şeyle ilgisini kesmiş, kimseyle konuşmayan, çok bakımsız, sakalları yıllarca hiç kesilmemiş ve vücutları su yüzü görmediğinden tenleri de kararmıştır. Bunlar kendi iç âlemlerine dalmış insanlardır. Bu dedeler dış dünya ile ilişkilerini gerçek görevi tahsildarlık olan üçer kişilik yardımcılarıyla (*mürit-avane*) kurarlardı (Kahve III, 1985; Ali Rıza Bey, 197?: 79). Kıdemli Dede’lerin ermiş kişiler olduğuna inanan bir takım ‘Allahlık adamlar’ onlara haftalık bağladıklarından bu üç kişi bunları toplamaya çıkardı (Birsell, 1983: 241). Bu sayede Kıdemli Dede’ler gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak geliri elde etmiş oluyorlar, ayrıca buraya gelenler tarafından saygı görüyorlardı.

Esrarkeş kahvehanelerine Kıdemli Dede’lerden başka “sikkeli külahlı dervişler, keşküüllü, asalı derbeder seyyahları yalınayak başıkabak beygir sürücülere, kürklü, hırkalı, entarili, mahalle beyleri ve arada sırada mektepliler”in de geldiğinden söz edilmektedir (Sema’dan akt. Alçın, 2002: 69). Bu kahvehaneler de bir de ocaktan sorumlu ‘Ocakçı Dede’ vardır. Bu ocakçıların görevi, daima ocak başında bulunmak ve ocağı örtülü tutmak, nargileleri doldurmak, bir de çay pişirip vermekten ibarettir (Ali Rıza Bey; 197?).

İstanbul’un özellikle Tahtakale, Tophane, Silivrikapı, Mevlevihanekapı, Tavukpazarı, Aksaray, Üsküdar, Bozdoğan Kemer, Çifte Fırınlar, Küçük Langa ve Süleymaniye semtlerinde bulunan bu kahvehaneleri işletenlerden bazıları: Galata’da Hacı Mihran, Feriköy’de Eyüplü, Kadıköy’de Kulaksız Alaatin, Acem Ali Bey, Süleyman, Tophane’de Arabacı İsmail, Madam Katina, Yenişehir’de Dayı Yani, Yenicami arkasında Gavran Mustafa, Arnavut İsa, Kumkapı’da Leon Ağa, Tavukpazarı’nda İsmail Ağa, Vefa’da Nuri Çavuşlar’dır (Evren, 1996: 98; Birsell, 1983: 239). Hattâ İskender Boğazi’nde ve Çifte Furunlar’da esrarkeşlere mahsus olan kahvehanelerin 1900’lerin başına kadar açık olduğundan söz edilmektedir (Ünver, 1962: 63).

Normal insanların uğradığı bilindik kahvehanelerden farklı bir yapı ve işleyiş sergileyen bu kahvehaneler genel anlamda olumsuz değerlendirmelere maruz kalarak, köhne ve tiksindirici bir mekân olarak görülmüşlerdir. Belirli müşteri kitlesi olan bu kahvehaneler, esrar kullandığı ve her zaman sarhoş ve kendilerinden geçmiş olduğu belirtilen bu tip insanların sokaklarda toplanarak nahoş görüntüler yaratmaları yerine belirli bir yerde toplanmaları açısından bir düzen sağlamaktadır.

2.3.8. Tiryaki Kahveleri

İrfan sahibi olanların gittikleri yerler olarak görülen tiryaki kahvehanelerinde lüle nargile içmek çok yaygındır. Hâtta yogurt çanağına yakın büyüklükte kahve fincanlarının ocağın etrafında dizildiği, çubuklar ve nargilelerin tüm köşelerde yerini aldığı belirtilmektedir (Evren, 1996: 99). Kibarlık ve seçkinlik göstergesi olmasından dolayı, bazılarında satranç ve dama oynanmıştır.

Tiryakilerin kahvehaneleri hakkında Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey şu bilgiyi vermektedir: “Tiryaki çarşısındaki kahvehaneler; vaktiyle bu çarşıda ilim ve irfan sahibi kibar ve zarif kişiler için muntazam kahvehaneler vardı. Terbiye ve güzellikten mahrum, muaşeret bilmeyen birtakım kimseler bu topluluklardan zevk almadıkları için onların kahvehaneleri de ayrı idi. Kibar kahvehanelerinde santraç, dama ve benzeri oyun meraklıları bulunurdu. Zamanın irfan sahibi bu gibi oyun meraklıları İstanbul'un her tarafından bilhassa bu kahvehanelere gelirlerdi” (Ali Rıza Bey'den akt. Evren, 1996: 99).

2.3.9. İmaret Kahvehaneleri

Camilerin yanında ya da çok camilere yakın yerlerde kurulan bu kahvehaneler daha çok iki namaz arasındaki sürede eve gitmeyen ya da cami kapısının kapalı olması durumunda bekleyen kişilere hitap etmiştir (Yıldız, 2002a: 21). Burada zaman geçiren müşterilerin sıkılmaması ve onları memnun etmek için de kahveciler program hazırlamışlardır. Özellikle akşam yatsı arasında Battalgazi, Hamzanâme gibi halk kitapları okunmuş, meddah ve saz şairlerinin halk masalları ve halk şiirleri söylemiş, alçak sesle şarkılar mırıldanılmıştır (Kahve II, 1985: 59). Karagöz, hokkabaz, ortaoyunu

vb. millî oyunların ilk olarak oynandığı yer burası ve kıraathaneler olmuştur (Evren, 1996). Hâtta bu kahvehanelerin de daha sonra kıraathaneye dönüştüğü söylenmektedir.

2.3.10. Seyyar Kahvehaneler

Daha çok kahvehane olmayan yerlerde faaliyet gösteren seyyar kahveler, belirli bir mekâna bağlı olmadan, kahve gereksinimi için hazırlanmış gezici bir kahvecilik sistemidir. Her yere gidilebilen ve insanların içmesi için kahve hazırlayan seyyar kahveciler daha çok, kahvehanelere ulaşımın zor olduğu yerlerde etkinlik göstermişlerdir. Bu kişiler, gün boyu sırtlarına astıkları küçük bir ocak, fincan ve kahve yapma malzemeleri ile dolaşarak, istenilen yerde ocağın üzerine cezveyi koyup anında servis yapabilmişlerdir (Evren, 1996, 1997).

Seyyar kahve ocaklarını işletenler daha çok çömelinecek ve oturulacak taş basamaklı uygun yerleri seçmektedirler. Sırtlarındaki takımlarını sererek seyyar kahvehanelerini oluşturan bu kahveciler bazen, birkaç tane iskemle bulundurarak bu iskemlelerde gelen müşterileri sırasıyla oturtmuşlardır. Bunun aksine bazı kahve tiryakilerinin ise, mutlaka kahveyi ayakta içmeyi tercih ettiklerinden söz edilmektedir (Ünver, 1962: 69; Evren, 1996: 104).

Özellikle 19. yüzyılda sayıları oldukça fazla olan bu kahvehanelere I. Dünya Savaşı öncesine kadar cami meydanlarında, parklarda, pazaryerlerinde rastlanmıştır (Ünver, 1962: 68). Seyyar kahve ocakları, yabancı gezginlerin dikkatini çokça çekmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu tür kahvehanelerin bilgisine yazılı belgelerden çok eski kartpostallardaki resimlerden haberdar olduğu vurgulanmaktadır.

2.3.11. Diğer Kahvehaneler

Yukarıda söz edilen kahvehaneler dışında tarihte adı geçen farklı kahvehaneler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Avcıların gittiği ve çoğunlukla avcılar kulübünün lokali şeklinde bir misyon üstlenen ve lokal özelliğinde olan ‘Avcı kahvehaneleri’nin duvarlarında av ve avcılıkla ilgili süslemeler vardır (Çağlayan, 2001: 33).

Bir diğer kahvehane çeşidi özellikle Büyükdere, Kâğıthane, Haydarpaşa Küçüksu, Beykoz çayırlarına nazır yerlerde bulunduğu belirtilen kapalı bahçeli ‘yazlık kahvehaneler’dir. Arkasında depo gibi yerlerin bulunduğu ve ani yaz yağmurunda bu kapalı alana geçilen yazlık kahvehaneler yaz ayları için de kiraya verilebilmektedir (Ünver, 1962: 68).

Sabahçı kahvehaneleri, daha çok kent merkezinde ve işlek yerlerde bulunan bu kahvehaneler günün 24 saati açık olan ve gece işçilerinin, işsiz güçsüz takımının devam ettiği, müdavimlerden çok gelip geçici müşterilerin yer aldığı mekânlardır. İletişimin düşük olması ve oyun gibi etkinliklerin yer almamasından dolayı bu kahvehanelere daha çok müzikle canlılık getirilmektedir (*TDE Ansk.*, 1977: 105).

Bunların dışında, imaret kahvehanelerinin bir devamı olarak görülen ve Tanzimat sonrasında bir okuma mekânı olarak hizmet veren ve günümüzdeki bir kültür merkezi önemini taşıyan “kıraathane”ler, büyük kentlerde taşradan gelmiş aynı yöre insanların devam ettiği “hemşehri kahvehaneleri” ve günümüzde de varlığını sürdüren, genç kuşakların yabancı olmadığı, nargile tutkunlarının gittiği “nargileci kahvehaneleri” de vardır (*TDE Ansk.*, 1977: 105). Buraların müdavimi olan nargile tiryakilerinin bazılarının kendilerine özgü nargile takımları ya da marpucu vardır. Özellikle klasik kahvehane tipinden uzaklaşmayan yerlerde hâlâ nargile bulunmaktadır.

Tüm bu kahvehane çeşitlerinin yanı sıra “Garipler Kahvesi, İşçi Kahvesi, Kır Kahvesi, Köy Kahvesi, Kuşçu Kahvesi, Lonca Kahvesi, Pehlivan Kahvesi, Semt Kahvesi... gibi kahvehane çeşitleri de bulunmaktadır (*Büyük Larousse Ansk.*, 1986: 6194). Işın’ın tanımlamasıyla tüm kahvehaneler âdetâ “Tanrısız tapınaklardı ve hepsinin müridi ve mezhebi farklıydı” (Işın, 2003: 280). Bu anlamda zamanla hemen her sosyal sınıfı temsil eden kahvehane çeşitliliğinin ortaya çıkarak çok farklı gruplara ev sahipliği yaptığı ifade edilebilir. Açıklanan tüm bu kahvehane çeşitleri, ait oldukları çevrenin değerler sistemini ve müşterilerinin yaşam tarzlarını örneklemeleri açısından önemlidir. Çağlayan’ın vurguladığı üzere “kahvehaneler, toplumsal çeşitliliğin kamusal

alana yansımış halleri ve toplumsal ilişkilerin kamusal olarak ortaya konulduğu önemli mekânlardır” (Çağlayan, 2001: 43). Özellikle de İstanbul’da çok farklı bir kültür mozaığının olması nedeniyle kahvehane çeşitliliğı artarak farklı bölgelere de yayılma imkânı sağlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜREKLİLİK ve DEĞİŞİM EKSENLERİNDE KAHVEHANELERİN TEMEL ÖĞELERİ

4.1. Kahvehane ve Eğlence

İnsanların bir araya gelip diyaloga girmesine olanak sunan, gündelik yaşamı doğrudan etkileyen eğlence türleri ve mekânların başında günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılan kahvehaneler gelmektedir. 16. Yüzyılda ortaya çıkan kahvehaneler ilk çıktıkları anlarda özellikle İstanbul halkının ilk kapalı genel/sivil eğlence merkezini oluşturmuşlardır (Meriç, 2000). Özellikle H. 959/ M. 1551 yılındaki bir vesikada; “kahve-hane mahal-i eğlence” (Açıkgöz, 1999: 3) şeklinde yapılan tanımlama bu mekânların bir “eğlence merkezi” olarak görüldüğünü göstermektedir.

Kahvehanelerin tarih sahnesinde varlık göstermesi öncesinde ise, eğlence yaşamı, tarikat üyeleri için sufi meclisleri ve özel gecelerde camide yapılan kutlamalar gibi çeşitli dinsel uğraşlarla sınırlıydı. Tarikat üyesi olmayan ve özellikle kentlerde yaşayan kişilerin ise bir araya gelip gittikleri yerler olarak kumarhaneler ya da içki içilen yerler olarak “meyhane”lerin adı geçmektedir (Hattox, 1998: 109). Eğlence mekânlarının varlığından söz edilen ilk anlatımlarda da kahvehaneler genellikle meyhanelere benzetilmektedir. Hâtta öyle ki genel bir eğlence merkezi olarak kahvehaneler Hattox’un deyiimiyle “*şarapsız meyhaneler*” olarak tanımlanmaktadır. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan meyhane ve şarap yasağından dolayı da kahvehaneler oldukça yaygınlık göstermiş ve (sanki) eğlence yaşamındaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır (Saraçgil, 1999). Eğlencenin yaygın hale geldiği bu mekânlar artık kentin her yanında, varoşlarda ve en ücra köylerde bile görülmekte, kentlere gelen ziyaretçiler de bir ya da birkaç kahvehaneyi rahatlıkla bir arada görebilmektedir (Johnson, 1995).

Kahvehanelerin çoğalmasıyla birlikte, sahipleri müşterileri çekmek için yarışa girmişlerdir. Birçoğu canlı eğlenceler düzenleyerek rekabette üstünlük kazanmaya çalışmıştır (Hattox, 1998: 92). Modernleşme süreciyle birlikte de kahvehaneler birçok

değişim yaşamıştır. Bunlardan biri de kahvehanelere müziğin girmesidir. Kahvehanelerde müziğe yer verilmesi, yukarıda adı geçen “şarapsız meyhaneler” tanımlamasından başka “gazino” şeklinde yeni bir kavramlaştırmaya neden olmuştur (Meriç, 2000: 384). Müşteri çekmek ve gelen müşterileri de kaçırmamak için, müzik ve şarkı gibi değişik eğlenceler, oyunlar, gösteriler sunan kahvehaneler hızla tüm eğlencelerin merkezi haline gelmiştir (Bingöl 2004). Öyle ki fiziksel ortam ve tarzı bakımından meyhaneye oldukça benzer bir yapıda olan kahvehaneler, ilk ortaya çıktıkları anda birçok insanın meyhaneler için hiçbir zaman hayallerinden bile geçiremeyeceği bir üne kavuşmuştur. Hattâ bazı kahvehaneler hem meyhane hem de kahvehane olarak ikili bir rol üstlenmiştir. Örneğin; Birinci Dünya Savaşı günlerinde “İbiş Ağa Gazinosu”, daha sonraları da “Eyüp İskele Gazinosu” olarak tanınan mekân, gündüz kahve gece gazino olarak işletilmiş ve ramazan gecelerinde de Karagöz oynatılmıştır (Birsell, 1983: 47). Bir diğer örnek Galata Sakallı Kosti’nin Kahvesi olarak bilinen yer de diğer adıyla “Sakallı Kosti’nin Meyhanesi” olarak anılmaktadır (Birsell, 1983). Aynı şekilde Okçularbaşı’ndaki Karakulak Hanı Kahvehanesi de ramazan ayında her gece ve diğer zamanlarda cuma ve pazar geceleri İstanbul’un en ünlü sazlarından ibaret bir saz takımı bulundurmakta ve toplumun musiki ihtiyacı karşılanmaktadır (Ünver, 1963: 56). Böylelikle kahvehanelerdeki eğlence daha hareketli hale gelmekte ve daha geniş bir kesime hitap etme özelliğine sahip olmaktadır.

Meyhanelerle oldukça özdeşleştirilmiş durumda olan kahvehaneler meyhanelerle birlikte yasaklamalardan da nasibini almıştır. 1583’de İstanbul meyhane ve kahvehaneleri “*açıkça şarap satıldığı*” gerekçesiyle kapatılmıştır. Satış yapmaya devam edenlerin “kürek cezası”yla cezalandırılmasına gidilmiştir (Erdoğan, 2002: 641). Doğal olarak bu durum da diğer yasaklamalar gibi uzun sürmemiş ve kahvehaneler çok geçmeden tekrar gündelik yaşam içinde yer almıştır.

Türk kahvehaneleri her ne kadar meyhanelere benzetilse de özellikle Johnson’un Hristiyan kahvehaneleri ile yaptığı karşılaştırmada, daha fazla canlılık, müzik, şarap ve diğer alkollü içeceklerin bulunduğu Hristiyan kahvehanelerine göre, Türk kahvehanelerinde daha sessiz ve sakin eğlence biçimlerinin hüküm sürdüğü belirtilmiştir (Johnson, 1995). Kahvehanelerin bulunduğu farklı toplumlarda da ilgili mekânlarda aynı şekilde eğlence akışına katkıda bulunan dansçılardan söz edilmektedir. Örneğin; ‘Safeviler’ döneminde kahvehaneler, erkeklerin aralarında oyunlar oynadığı

bir yer olmasının yanı sıra, yine bu dönemle ilgili tanıklıklar, kahvehaneleri şarkı söylenen, müzik yapılan ve dans edilen yerler olarak anlatmaktadır. Müzisyenler ve profesyonel dansçılar, özellikle de estetik görünüm ve danslarıyla ün salmış Gürcü delikanlılarının da buralarda yer aldığı aktarılmaktadır Aynı şekilde Mısır kahvehanelerinin bazılarında da meddahların yanı sıra dans eden genç oğlanların olduğu savunulmaktadır (Grégoire -Georgon, 1999). Erdoğan da Halep kahvehanelerinde gündüz programlarında “çengilerin ve emredd⁹ oğlanların” yer alması nedeniyle 1565’te bu kahvehanelerin kapatıldığından bahsetmektedir (Erdoğan, 2002: 641).

Özellikle ramazan ayında, hareketlenen Türk kahvehaneleri eğlencenin merkezi bir mekân durumuna gelmişlerdir. Bu durum da kahvehanelere karşı olumlu bir bakış açısı geliştirilmesini sağlamıştır (Refik’ten akt. Yıldız, 2002b: 638). Sakaoğlu, eğlenceli, protokol ağırlıklı, saray ve padişah faktörlerini de kapsayan İstanbul ramazanlarını, ‘bir ay süren bir festival’ olarak nitelendirmekte ve yılın bu ayında ibadetle birlikte özgürlüklerin de yaşandığını savunmaktadır (Sakaoğlu, 2002). Özellikle “Meddah Kahvehaneleri” sayesinde de sinema ve televizyonun olmadığı dönemde halkın eğlence gereksinimini kahvehanelerdeki meddahlar karşılayabilmiştir. Kahvehaneciler ünlü meddahları, çeşitli gösterici ve eğlendiricileri ağırlamak için çaba göstermişlerdir. Çünkü böylelikle kahvehanenin müşterileri çoğalmış, öte yandan da ünü ve saygınlığı artmıştır (Bingöl 2004: 72). And’ın çeşitli kaynaklardan derleyerek azdığı metinde de adı geçen meddah kahvehanelerinden bazılarının isimleri şu şekildedir: Aksaray Yeşil Tulumba Dilküşa Kırathanesi, Fatih Caddesi’nde Reşadiye Kırathanesi, Üsküdar’da Taşçıbaşı Kırathanesi, Kumkapı İstasyonu’nda Şefik Kırathanesi, Aksaray Tramvay İstasyonu’nda Merkez Kırathanesi, Sultanahmet Köşebaşı Kırathanesi, Dolmabahçe Gazhane Caddesi Yüksek Kahve, Beşiktaş Köprübaşı Lazari’nin Kahvesi, Çemberlitaş’ta Osmanağa’nın Kahvesi... vb. (And, 1969: 7-8) .

16. Yüzyılda kahvehanelerin çoğalmasıyla yaygınlaşan meddahlık 17. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Tarihimize bakıldığında da geleneksel Türk seyirlik oyunlarının en önemlilerinden birisi konumundadır. Tek kişilik bir gösteri olan bu

⁹ **Emredd:** “Daha bıyık ve sakalı çıkmamış tüysüz genç” olarak tanımlanmaktadır (Osmanlıca Türkçe Sözlük, 2003: 73).

oyunda meddah, öyküsünü anlatırken canlandırma ve benzetme öğelerinden yararlanarak çeşitli taklitler yapar. Değneğini/bastonunu tüfek, süpürge, at vb. yerine aksesuar olarak da kullanan meddah, bir hikâye düzenler ve hikâyedeki çeşitli insanları doğdukları memleketin ağzıyla konuşturarak, dinleyenleri de eğlendirirdi (Abdülaziz Bey, 1995: 395).

19. Yüzyıla kadar süren meddah oyunlarını sunan meddahlardan bazıları: Sandalcı Halil Ağa, Meddah Hasan Ağa, Meddah Emin Efendi, Kız Ahmet, Camcı İsmail, Kavuklu Ali, Lüleci Mehmed, Yağcı İzzet... gibi isimlerdir (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1994: 320, Evren 1997: 71). Özellikle dinsel ve tarihsel kahramanlık serüvenlerini anlatan meddahlar, seyircileri hem saatlerce eğlendirir hem de onları oyundaki gizli ya da açık iletilerle bilgilendirirlerdi.

Eğlence anlayışına farklılık getiren bir diğer boyut, programlı eğlence türünün yansıtıcısı olan “Semai Kahvehaneleri”nde de günün modasına uygun olarak geçerli olan her türlü etkinliğin yer almasıdır. Önceleri âşık tarzının egemen olduğu bu kahvehanelerde âşıkların karşılıklı beyitler söyleyerek ve sazlar çalarak atışmalarına tanık olunurdu (Aksel, 1964). Düzgün de, benzer şekilde 16. yüzyılda saz eşliğinde şiir söyleyen ozanların varlığından bahsetmektedir. Ancak bu âşıkların kahvehanelere girmesi ve âşık kahvehanesi geleneğinin yaygınlaşmasının 17. yüzyılın ortalarını bulduğunu, 19. yüzyılda da bu kahvehanelerin İstanbul’da oldukça gözde mekânlar olduğunu söylemektedir. 20. Yüzyıl başlarında ise Erzurum, Kars, Sivas, Artvin, Kayseri, Konya, Adana başta olmak üzere Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde varlığını sürdüren âşık kahvesi geleneğinin İstanbul’da zayıfladığını belirtmektedir. Fakat günümüze bakıldığında da Düzgün’e göre; özellikle son çeyrek yüzyıl içinde Anadolu’dan büyük kentlere göçün hızlanmasıyla -nitelik ve fonksiyon bakımından farklılaşsa da- buralarda da benzer mekânlar yaratılmıştır (Düzgün 2005: 52–58).

II. Abdülhamit Dönemi’nden (1876 -1909) itibaren alafranga müzik zevkinin geliştirildiği Semai kahvehanelerinde yer alan esas etkinlik ise her dönemde özelliğini koruyan koşma, mani ve destanlar okunması olmuştur (*Dünden Bugüne İstanbul Ansk.*, 1994: 386; Numan, 1981: 59). Öyle ki, o dönemlerde söylenmiş olan maniler ve

destanlar günümüze dek taşınmış ve halk hikâyelerinde adı geçen bu kahvehaneler edebi alanda da önemini koruyabilmiştir.

Semai ya da çalgılı kahvehaneler; çalgı, oyun havaları, çığırma, şarkı ve türkü gibi çeşitlilikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bunların başında ilkel bir flüt olan çığırtma, arkasından da ağzına deri geçirilmiş bir çömleği andıran darbuka gelmektedir. Çalgıyı bütünleyen öteki çalgılar ise; zilli maşa, zurna veya klarnet ve çiftenaradır (Ali Rıza Bey, 1973: 147). Bu durumda kahvehanelerin çalgılar konusunda zengin bir mönüye sahip olduğu söylenebilir. Henüz ne bar, ne pavyon, ne de gazino gibi eğlence yerleri uzmanlaşmadığı için halka çeşitli gösteriler sunmak amacıyla; kahvehanelerde çalgıcılar ve şarkıcılar türlü türlü fasıllar yapmakta ve izleyicilere hoş vakit geçirtmektedir (Bingöl, 2004). Bu yönüyle bakıldığında 16. ve 17. yüzyılın Türk kahvelerinde müzikli eğlencelerin çok olağan bulunduğu birçok seyyahın da gezi notlarında yer alan bir bilgidir (Heise, 2001).

Kahvehanelerle özdeşleşen bir diğer değişmez öge ise “nargile” içimidir. Son zamanlara dek yalnızca nargile içilen kahvehanelerden söz edilebilmekte, hâttâ bugün bile bu tür kahvehaneler varlıklarını sürdürmektedir. Kahvehanelerde eğlence malzemesi olarak ön plana çıkan bir diğer unsur ise oynanan oyunlardır. Özellikle kibar bir oyun olarak tanımlanan ve özellikle saraylarda da yayılan satrancın, her vakit oynanan tavlânın ve daha çok ustalık isteyen bir oyun olan damanın yanı sıra mankala ve kumar eğlencesi diyebileceğimiz bahis oyunlarının Osmanlı toplumunda kahvehanelerde oynandığı ve yaygın olduğu belirtilmektedir (Abdülaziz Bey 1995: 382). Günümüzde ise bu oyunların yerini daha çok iskambil kâğıtlarıyla oynanan oyunların ya da okeyin aldığı söylenebilir.

Köylerde ve kentin hemen her sokağında yer alan kahvehaneler, Türkiye’de geniş bir çevrenin başlıca eğlence yerleri olmuşlardır. Özellikle II. Selim Dönemi’ndeki (1566 -1574) kahvehanelerden sonra tüm kahvehaneler kullanımı serbest bırakılan bir içeceği müşterilere sunmakla yükümlü yerler haline gelmiştir. Kahvehanelerin ucuz bir eğlence yeri olması ve ayırım gözetmeksizin hem zenginleri hem de yoksulları ağırlamaları önemli özelliklerden biriydi (Grégoire -Georgon, 1999: 35). Kahve içiminin henüz kahvehanelerde yaygınlık göstermeden önceki kullanımına bakıldığında da daha çok eğlence ve bayramlarda ya da yemeğe davet edilen misafirlere yemek sonrasında sunulan

bir içecek olduğu görülmektedir. Bu anlamda bir içecek olarak ‘kahve’nin ve bir mekân olarak da ‘kahvehane’nin daha çok birlik ve beraberlik içinde yaşanan “eğlence kültürü”n de içinde barındırdığı söylenebilir. Tüm örneklerden hareketle kahvehanelerin sayılarının fazla olması ve çok çeşitli gösterilerin sergilenmesi özelliği ile toplumun her kesimi için bir “eğlence merkezi” olarak işlev gördüklerinin altı çizilebilir. Özellikle de çalgılı kahvehanelerin İstanbul’da yaygınlaşması batılı eğlence kurumlarına karşı eğlence yaşamındaki bir yenileme hareketi olarak değerlendirilebilir.

3.2.2. Kahvehane ve İletişim

Sosyal yapının bir parçası olan iletişim insan ilişkilerinin vazgeçilmez bir ögesidir. Çok boyutlu bir süreç olan iletişimin birçok tanımı bulunmakla beraber Zıllıoğlu’nca (2003: 85) iletişim genel olarak, “*bir toplumun üyelerinin ortak maddî ve manevî etkinlikleri dolayısıyla aralarında oluşan bağlantıları doğrudan ve dolaylı yollarla göreceli olarak toplumun bütününde gerçekleştiren süreçlerin tümü*” olarak tanımlanmaktadır. İletişimde esas amaç bilgi vermek olduğu için bilgi, düşünce ve görüşler, sözlü, sözsüz ya da yazılı şekilde kaynaktan hedefe ulaştırılır. Bu anlamda iletişim bilginin ya da haberin bir yerden başka bir yere aktarımı sürecidir.

Değişik iletişim sistemleri geliştiren insan, belli bir toplum yaşamına sahip diğer canlılarda bulunmayan bir kültürel yaşamı gerçekleştirmiştir. İnsan iletişimini en gelişmiş hayvanlardan değişik ve üstün kılan yönü ise içgüdüsel olmayan biçimde örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin de ‘dil’ yani konuşma becerisi yoluyla gerçekleştirilip sürdürülmesi ve değiştirilebilmesidir (Zıllıoğlu, 2003). Bu bağlamda diğer türlere göre insanın duygularını ifade etmek üzere dilbilgisi kuralları çerçevesinde kelimeleri bir araya getirme ve cümle oluşturma üstünlüğü vardır. Özellikle yapı olarak insanlara benzetilen, (Darwin’ci görüş çerçevesinde insanla ortak bir atadan gelen “yeğen”ler olduğu belirtilen), hâttâ bir hafızaya sahip olduğu ve kelimeleri anlayabildiği savunulan maymunlarda bile bu kelimeleri kendi aralarında birbirlerine bağlayarak dili kullanma yeteneği yoktur. Bu durum da diğer canlıların beyinlerinde insanlarda olduğu gibi dili işlemeye, gramer oluşurmaya ve onu kullanmaya yönelik gelişmiş bölümler bulunmadığını göstermektedir (Langaney vd., 2000: 18-19). Tüm bu verilerden hareketle, insanların dil aracılığıyla kurdukları sembolik iletişimin diğer tüm canlılardan çok daha soyut ve karmaşık bir süreç olduğu söylenebilir.

Strauss ve Sayles'e göre dil temelde gerçekleri ve hissedilenleri ifade etmede sembol kullanma yöntemidir (Tutar ve Yılmaz, 2003: 69). İletişim sırasında da bireyler dil aracılığıyla ortaklaşa olarak üretilen anlam yüklü bu simgelerin paylaşımı yoluyla iletimi sağlamaktadır. Bu süreçte ilk etapta kişisel kanaatler ve davranışlar söz konusu olsa bile, tüm bunlar toplumsal yapıya bağlı olarak gerçekleştiğinden ilgili düzey toplumsal bir nitelik taşımaktadır. İlk aşamada kendi oluşturdukları sembollerle çevrelerindeki nesnelere ve olaylara anlam yükleyen bireyler, toplumsal iletişim aracılığıyla bu anlamları paylaşmakta ve standartlaştırmaktadır. Sonuçta kişiler arası iletişim bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde bir olgudur (Usluata, 1994). Çünkü insan ancak toplumsal yaşamda bulunduğu durumda var olabilen bir varlıktır. Toplumsal yaşama katılması da diğerleriyle etkileşim kurması yoluyla gerçekleşir. Bu etkileşim bir yandan bireylerin fizyolojik gereksinimlerini karşılamasını ve sosyalleşmelerini sağlarken, diğer yandan da toplumun varlığını sürdürmesini sağlayan bir süreçtir (Haviland, 2002). Bu anlamda insanlar ihtiyaçlarını karşılamak, amaçlarına ulaşmak ve en önemlisi de sosyal yaşama katılabilmenin mümkün olabilmesi için iletişim kurmaktadırlar. Kişilerin birbirleriyle anlaşabilmeleri ve paylaşımın sağlanabilmesi amacıyla da ortak bir dil oluşturulması ve bu dildeki sembollerin toplumun tüm üyeleri tarafından bilinmesi gerekmektedir.

Latince “communis” kavramından gelen iletişim (communication) kavramının temeline bakıldığında, communis kelimesinin kökeninde “common” –yani ortaklık ve paylaşım- sözcüğü olduğu görülür. Bu yönüyle iletişimin kurulabilmesi için de ortak anlamlı sembollerin ve kavramların bulunmasına ve karşılıklı etkileşime ihtiyaç vardır. Çünkü gönderici ve alıcının rahat iletişim kurabilmeleri, ortak anlamlı kavramlar ve semboller kullanmalarına bağlıdır (Usluata, 1994: 3). Komünikasyon (communication) sözcüğü ile birlikte ve aynı anlamı karşılamak için yakın zamanlara kadar haberleşme kavramı kullanılmaktadır. Günümüzde kullanımı yaygınlaşan iletişim sözcüğü ise haberleşmeyi de içeren daha geniş kapsamlı bir ileti alışverişi anlayışını yansıtmaktadır (Zillioğlu, 2003). Schramm, Porter, Laswell ve Wright'ın toplumun geneline, siyasal ve ekonomik sistemlerine göre yaptıkları değerlendirmelerde iletişimin işlevlerini dört temel başlık altında sınıflandırmışlardır. Bunlar; eşgüdüm sağlamak, kuşaklar arası aktarım ve eğlencenin yanı sıra haberdar etme işlevi olarak belirtilmiştir (Zillioğlu, 2003). Bu anlamda iletişim bir ileti alış verişinden çok toplumsal nitelikli bir etkileşim ve paylaşım gibi farklı unsurları da içermektedir. İnsanlar gündelik yaşamda diğer

insanlar, gruplar ve kurumlarla iletişim kurarak yaşar ve yine iletişim sayesinde insanlar ya da toplumlar arasında etkileşim ve enformasyon akışı sağlanır.

Evrensel bir gerçeklik olan dil toplumların özgün koşullarına göre yapılarak büyük bir çeşitlilik kazanır. Her toplumun ya da kültürün kendi yaşam çevresine, gereksinimlerine ve etkinliklerine uygun sözcükleri vardır Geçmişteki kültür aktarımını geleceğe taşıyarak toplumsal kültürel varlığı sürdüren iletişim, ortaya çıkan yeni toplumsal/kültürel anlamların, değerlerin, kuralların ve rollerin de toplumda yayılabilmesinde, böylece toplumsal/kültürel sistemin yeniden üretiminde ve değişiminde de büyük rol oynamaktadır (Zıllıoğlu, 2003: 62). İletişimin gerekliliği olarak dili, kültürel muhtevanın bir ansiklopedisi, hazinesi ya da sözlüğü olarak gören Güvenç “*toplumda madde ve kavram olarak varolan her şeyin ‘dil’de de varolduğunu ve kültürel ve tarihi mirasın ancak dil aracılığıyla yeni kuşaklara aktarılabilceği*”ni belirtmektedir (Güvenç, 1996: 108). Bu kültür aktarımı da biyolojik kalımdan ziyade etkinlikler ve etkileşimle kazanılan toplumsal ve simgesel boyuttur ve sosyal etkileşimin zeminini oluşturmaktadır (Haviland, 2002). Şu halde iletişimi toplumsal açıdan bu derece önemli kılan insanın ürettiği maddî ve manevî dünya ile yani kültür ile olan bağlantısıdır. Kişilerin birbiriyle anlaşabilmeleri ve kültürel sistemin devamlılığının sağlayabilmesi için sembolik iletişim kullanılması gereklidir.

4.1.1. Kahvehanelerde Birincil İletişim Olanakları

Kahve içmenin olduğu gibi kahveyi kahvehanede sohbet ederek içme geleneğinin de Türklerden geldiği bilinmektedir (Koloğlu, 1986: 45). Hattâ öyle ki kahvehaneler insanların “sohbet” gereksiniminden doğmuş kurumlar olarak görülmektedir (Numan, 1981: 74). Zamanla yaygınlaşan bu mekânlar, insanlar için, evin dışına çıkmada bir gerekçe oluşturmuştur. İnsanlar, artık kahve içmekten çok, arkadaşlarla buluşmak ve eğlenmek için de kahvehanelere gitmektedirler. Kapıdan kapıya dolaşan seyyar kahvehanelerin pek yaygınlaşmamış olması ve birkaç satış denemesinden sonra ortadan kalkması, kahve içmenin asıl amaç olmadığını göstermektedir (Hattox, 1998). İstanbul’daki Hacı Hasan Kahvehanesi’ne sıkça giden ve kahvehanelerin sohbet yönündeki işlevselliğini vurgulamak isteyen İngiliz konsolosu Grenville Murray: “...kahvehanelere gide gele Türklerden hoşlanmaya başladığını ve

onları sevdiğini (...), bu sade ve çok ilginç sohbetlerden tat almayı öğrendiğini” yazmıştır (Georgeon, 1999: 49).

Hattox’un kahvehanelerle ilgili olarak vurguladığı temel nokta da, biçimsel eğlence ve oyunların dışında, kahvehanenin her şeyden önce bir konuşma yeri olduğudur. Yazar, kahvehanelerde konuşulan konunun ciddi, önemsiz, çok uygun bulunmayabilecek amaçlara dönük olsun, hiçbir mekânın fikir alışverişine kahvehaneden daha uygun düşmeyeceğini ifade etmektedir. O’na göre büyük kent kahvehanelerinin yarattığı gevşetici çevre ve hoşça zaman geçirme ortamı içinde yapılan konuşmalar sohbe canlılık kazandırmaktaydı (Hattox, 1998: 88). Yalnız bazı konuşmaların da çoğu zaman dile düşmüş dedikoduları yeni dinleyicilere aktarmaya yönelik kahvehane yaratıcılığının ürünü olan hafif ve boş türden olduğunu vurgulayarak Carlier’in ve Grégoire’nin görüşlerini de desteklemektedir.

Carlier’in de kahvehanelerle ilgili dikkat çektiği nokta, bu mekânları “gevezelik mekânı” olarak tanımlamasında ortaya çıkmaktadır (Carlier, 1999:196). Çünkü kahvenin içindeki kafeinin uyarıcı etkilerinin de kahvehane müşterilerinin herkesçe bilinen gevezeliğine katkıda bulunduğu bilinmekteydi. Bu faktörün kahvehanelere özgü kimi zaman ciddiyetten uzak ve canlı sohbetler üzerinde etkili olduğu düşünülüyordu Georgeon’e göre de eğitim, ticaret, kültür ve sanat... alanındaki sohbetlerin yanı sıra gevezeliğin yapıldığı en uygun ortam kahvehanelerdir (Georgeon, 1999: 49). Kahvehaneler için de tehlike sayılan durum budur.

Gevezelik yapılan bir yer olmasının yanı sıra başlıca ‘enformasyon merkezi’ olarak görülen kahvehaneler kişilerarasındaki bu sohbet sürecinde bilgi alışverişinin mümkün olduğunca eksiksiz olması için sosyal sınıf ve statü farkını ortadan kaldırarak herkesin birbiriyle iletişime geçmesini sağlaması yönünde de önem kazanmaktadır D’Ohsson, 16. yüzyılda İstanbul’un yeni açılmış kahvehanelerine akın edenler arasında “beyler, soylular, devlet görevlileri, müderrisler, kadılar ve diğer ulema” kesiminden kişilerin de bulunduğunu belirtmektedir (Hattox, 1998: 82). Yani, kahvehaneler toplum içerisindeki çok farklı statüdeki insanları biraraya getirerek haber akışına çeşitlilik kazandırmış ve toplumsal iletişimin çok yönlü olarak gerçekleşmesini sağlamıştır. Özellikle de klasik dönemdeki kahvehanelerin, kerevetler üzerinde bağdaş kurarak yan yana veya karşı karşıya oturulabilen ve grubun birbirini görebileceği, iletişime

girebileceği şekilde düzenlenmesi, insanlara yüz yüze ilişkilerin yaşandığı daha samimi bir ortam sağlayabilmektedir. Oturulacak yerlerin benzer olması insanları birbirine daha çok bağlayarak aradaki düzey farklılıklarını da ortadan kaldırmakta ve kahvehaneler bir “muhabbet meydanı”na dönüşmektedir. Fakat günümüzde bu kerevetlerin yerini sandalyelerin ve taburelerin alması bir anlamda, eski dönemlerdeki sohbetlerin bu niteliğini görece değiştirmektedir. Çünkü sandalyeler ve tabureler eski düzenin tersine bireyselliği körükleyici nitelikte olan oturma araçları olarak görülmektedir (Alçın, 2002). Ama yine de kahvehaneler sohbet ve düşünme imkânı sağlayan kurumlardan biri olmayı sürdürmüş Hattox’un tanımlamasıyla da “yeni toplumsal davranış kalıplarının ifade edilmesine olanak sağlayan yeni bir toplumsal ilişki mekânı” olmuştur (Yıldız, 1996: 161). Hattâ bireyselliği körüklediği düşünülen masa ve sandalyelerin özellikle de yaz aylarında kapı önlerine konularak kahvehanenin açık havaya taşınması, dış çevreyle olan bağlantıyı arttırmış ve bu iletişim sürecinin daha geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Sennett’e göre de;

“Enformasyon merkezi olarak kahvehaneler, sohbetin doğallıkla geliştiği yerlerdir. Kahvehanedeki öteki insanlarla keyif içinde gerçekleşen konuşmanın da aslında temel bir kurala tâbi olduğunu söylemektedir. O’na göre, kahvehane, dinlemeden konuşanların değil, dinleyenlerin yeridir. Kahvehanede konuşurken sohbetin özgür akışı engellenebilir düşüncesiyle, karşıdaki insanın toplumsal kökenine değinmek dahi çirkin bir davranış olarak nitelendirilmektedir” (Yıldız, 2002a: 25).

Bu anlamda kahvehanedeki iletişim sürecinde ‘kural’ olarak tanımlanan şey, bu mekân içerisinde konum ayrımlarının geçici olarak askıya alınması ve rahat bir iletişim ortamının sağlanmasına olanak tanımaktadır. Burada oturan herkesin; birbirlerini tanısin tanımasın, çağrılсын çağrılmasın, yetkili olsun olmasın, istediği insanlarla konuşmaya ve herhangi bir konuya katılma hakkı vardır. Buradaki sohbetin bir diğer özelliği de, yan masada bir sorun üzerine tartışanlarla dostluğu olmasa bile “*yanlış mı düşünüyorum Allah aşkına, sen söyle arkadaş!*” gibi bir girişle düşüncelerini hiç çekinmeden paylaşabilmesidir. Bu anlamda kişiler kahvehanede diledikleri sohbeete katılma şansını elde ettikleri için, bir masa etrafında konuşulanlara kulak misafiri olmaya gerek yoktur (Bilbaşlar, 1943: 91). Özellikle de kutsallık atfedilen camilerden farklılaşan bu mekânlarda çok çeşitli konuların ya da en azından daha çok dinî ağırlıklı olmayan konuların konuşulup tartışılabilmesi insanlara özgür bir iletişim ortamı yaratmaktadır.

4.1.2. Kitle İletişim Aracı Yönüyle Kahvehaneler

Haberleşme araçlarının henüz gelişmediği modern dönem öncesi toplumsal ilişkilerde söylenti en önemli iletişim aracı olmuştur. Çünkü okuma yazma oranının çok düşük olduğu ve dolayısıyla yazılı basın yoluyla haberleşmenin çok kısıtlı olduğu toplumlarda, iletişim ve haber yayımı büyük ölçüde söylenti aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kulaktan kulağa yayılan bu bilgi alışverişinde kaynak meselesi pek önemli değildir. Öyle ki Kapferer hiçbir izi, hiçbir silahı ve hiçbir kanıtı olmayan bu bilgiyi “uydurma” bir bilgi olarak tanımlamaktadır. Özellikle nadir görülen türden bir olayın ya da şaşırtıcı bir olgunun “altın değerinde” oldukları için söylentiye yol açtığını söylemektedir. Burada amaç onu ilgilendiren taze bir haberle grubun dikkatinin harekete geçirilmesi ve katılımının sağlanmasıdır. Bir söylentinin oluşum sürecinde konuşmayı başlatan biri olsa bile söylentiye oluşturan üçüncü kişilerdir. Çünkü, Kapferer’in deyimiyle söylentide grup, anlatılan dağınık parçalardan oluşan ‘yap-boz’u yeniden oluşturmaya girişmektedir. Parçaların sayısı ne kadar fazlaysa, yorum o kadar gerçeğe uygun olurken, ne kadar çok parça eksikse, grubun bilinçaltı o kadar fazla yoruma ağırlık vermektedir (Kapferer, 1992). Bu yorum sürecinde de gerçeğe doğrudan bağlantısı olmayan bilgiler bilgi boşluklarını doldurmada etkin bir rol oynayabilmektedir.

Özellikle kahvehanelerin ilk çıktığı döneme yani 16. yüzyıla bakıldığında gazete, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının olmamasının, haberleşmenin yüz yüze gerçekleşmesini gerektirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla bir insanın dostlarıyla toplanıp konuşması ve haberleşmenin sağlanması büyük oranda bir mekâna bağımlı olmasıyla mümkündür. Kahvehaneler de bu gereksinimi karşılamaktaydı. Az çok denetim dışı olan kahvehaneler, günlük yaşama her türden dedikodu, fısıltı ve söylentinin kaynağı olmuş ve bu söylentiler de ‘fısıltı gazeteleri’yle yayılarak bir çeşit resmî olmayan bir medya görevini görmüştür (Allport ve Postman’dan akt. Oskay, 1973: 161). Bu anlamda mahalleler için kahvehaneler buluşma yeri ve haberleşme merkezi konumundadır. Toplum içinde olup bitenler bu mekânda yayılmış ve insanlar memleketin diğer bölgeleri hakkında bilgi sahibi olmuşlardır Hattox’a (1998: 89) göre de “*en son haberleri, daha doğrusu en taze söylentileri ya da dedikoduları duymak isteyen bir kişinin de yapması gereken tek şey kısa bir süre kahvehanede oturmak*”tır. Çünkü mevcut söylentiler ya da haberleşme sayesinde

insanlar çevrelerinde olup bitenleri öğrenerek, duyduklarını, gördüklerini başkalarıyla paylaşarak gerçeği öğrenme ve yayma gereksinimini karşılamaktaydı.

Belirsiz anonim söylentilerin hayat bulduğu kahvehanelere karşı tahammülsüzlük de söz konusu olabiliyordu. Bu durum yalnızca Osmanlı devletine özgü bir tutum da değildir. 17. Yüzyıldan itibaren kahvehanelerin Avrupa’da da boy göstermesiyle beraber, kahvehane söylentilerinin sosyal düzene karşı bir ‘tehdit’ oluşturduğu, Avrupa devletlerinin de sıklıkla üzerinde durdukları bir konudur. Bu dönemde özellikle devlet adına çalışan jurnalcilerin çokluğundan bahsedilmektedir. Devlet adamları kahvehanelerde devlet sohbeti yapılıp yapılmadığını öğrenmek için bu mekânlara hafiyeler koymuştur. Öyle ki Osmanlı’da kahvehane işletenlerin bir kısmı devletin maaşlı hafiyesi iken, bir kısım hafiyenin ise, halk arasından seçildiği anlaşılmaktadır (Kırlı, 2000: 62). Özellikle, 1840’dan sonra II. Abdülhamit Dönemi’nde (1876–1909) bu anlayış oldukça yaygın hale gelmiştir. II. Abdülhamit kahvehanelere hafiyeler göndererek denetim sağlamaya, bu mekânlarda konuşulanları öğrenmeye ve böylece kendisi açısından potansiyel tehlikeleri zamanında önlemeye çalışmıştır (Öztürk, 2006). Bu durumda da devletin istihbarat toplamak için kahvehaneleri kullandığı açıktır.

16. Yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında Müslüman Osmanlılar ve Venedikliler arasında kurulan ticari bağlantı ağlarıyla ortaya çıkan (eşkıyanın kervan yollarını kesmesi, korsanların saldırıları, uzak bir ticaret merkezindeki iflaslar, bir vergi mülteziminin aşırı isteklerde bulunduğu ve sınır bölgesindeki bir Kürt Beyi’nin kendi topraklarından geçmelerini daha çekici kılmak için tüccarlara elverişli gümrük koşulları oluşturduğu gibi) bazı haberler de kahvehanelerde konuşulmuştur (Faroqhi, 1997: 83). İstanbul dışındaki görevlerinden geri dönen askerlerin, memurların ya da gezginlerin hikâyeleri sayesinde İmparatorluğun diğer bölgeleri hakkında tüm insanlar bilgi edinmişlerdir (Georgeon, 1999). Kahvehaneler aynı zamanda ticaret işlerinin konuşulduğu, pazarlıkların yapıldığı, karara varıldığı yerler olmuştur. Bunun yanı sıra belirli bir alanda iş arayanların (inşaat işçilerinin, hamalların, nakliyecilerin hâtta eski sinema emektarlarının) toplandığı ve iş beklediği merkez konumunda olan kahvehaneler de vardır. Buralar adeta “İş ve İşçi Bulma Kurumu” gibi işlev görmüş ve günümüzde de olduğu gibi insanlar için çeşitli fırsatlar sağlamıştır.

Türk toplumunda oldukça yaygınlaşmış olan kahvehaneler, özellikle haberleşme araçları ya da gazetelerin yokluğunda ve sansür ve diğer yasaklamalar uygulandığında halkın bir araya gelerek merkezî otorite dışında fikir tartışmalarına olanak veren yeni bir kürsü oluşturmuştur. Cami konut, ticarethane arasına sıkışan bir yaşam tarzında kahvehaneler kitle haberleşmesinde etkin bir rol üstlenmişlerdir. Memleket ve dünyanın durumuna dair bilgiler, buralarda sözlü olarak yayılmıştır (*TDE Ansk.*, 1977: 105). 1850'lerden sonra ise kıraathanelerin ortaya çıkmasıyla birlikte sözlü iletişimin yanı sıra yazılı haberleşmeyi de sağlayan bir mekân haline gelen kahvehaneler o dönemde çıkan bazı gazetelere kaynaklık etmiştir. Kültür ögesi olarak gazetelerin memleketimize girmesi ile bazı gazetelerin dağıtım yeri kahvehaneler olmuştur. Bu sayede devlet politikalarını ve fen, sanat, ticaret ve ziraata ait her türlü haberi halka iletme şansı doğmuştur. II. Mahmud (1808- 1839) Dönemi'ne kadar ise devletle halk arasındaki iletişimde, devlet halka ulaşmak istediğinde fermanlar çıkarılır (hâttâ taşra halkının haberi bile olmaz) ve bazen yerel birimlerde "duyduk duymadık demeyin" ile başlayan bildirmeye tellâlar –haber okuyucular- tarafından iletilirdi (Erdoğan ve Kartari, 1999: 77). Okuma yazma oranının çok düşük olması, gazete haberlerinin geniş kitlelerce okunup bilgilenmesini engellemektedir. Gazetelerin kahvehanelere girip elden ele dolaşmasıyla birlikte, bu engel bir dereceye kadar aşılabilmektedir. Çünkü kahvehanelerde kahvehane müşterilerinden biri, okuma bilmeyenler için gazeteyi yüksek sesle okumakta ve bu şekilde haber geniş kitlelerce öğrenilmektedir. Gazetelerle birlikte, haberleşme artık kapalıktan kurtulmuştur. Gazetelerin okur-yazar olamayanlara okunması ve ekonomik düzeyi uygun olamayan okurların ise çok sayıdaki gazeteye ulaşabilmesi en ücra köşelerdeki kahvehaneler dâhil, ülkenin her yanında haberlerin ortaklaşa yorumlanıp tartışılması fırsatını doğurmuştur. Bu durum da kahvehanelerde bir kamuoyunun ortaya çıkmasını sağlamıştır (Faroqhi, 1997: 283) .

Kendisine kahvehanede yer bulan bir başka büyük yenilik olan radyo da, yine kahvehaneler aracılığıyla halka tanıtılmış, çok yaygın olarak evlerde bulunmadığı dönemlerde –nasıl ki birçok gazetenin ilk basım yeri kahvehaneler olduysa - benzer şekilde, gazete gibi kahvehaneler aracılığıyla köy kahvehanelerinde dahi halka ulaşmıştır (Çağlayan, 2001: 20). 1940'lı yıllarda Anadolu'daki kahvehanelerde radyonun, özellikle haberlerin dinlenilmesinde stratejik önemde bir kitle iletişim aracı olduğu bilinmektedir. Bu yıllarda 7:30 ve 10:30 saatlerinde yayınlanan haberleri dinlemek için erkekler

kahvehaneleri doldurmaktadır. Radyo genellikle bu saatlerde açılmakta haberler bittikten sonra da kapatılmaktadır. Bu radyolar aküyle ya da pille çalıştığı için kahvehane sahibi ve kahvehaneyi dolduranlar bir program tercihi yapmak zorundadırlar (Öztürk, 2006). Radyonun kahvehanelerde yer alması, geniş bir dinleyici kitlesinin kahvehanelere yönelmesini sağlamıştır.

4.1.3. Savaş Dönemi'nde Kahvehanelerde Etkin İletişim

Kahvehanelerin halkın haberleşmesinde ön planda olduğu dönemlerden biri de Kırım Savaşı'yla birlikte (1854 -1856) yeni bir haber gereksinimini karşılamadaki etkisidir. 1860'lı yılların başında, devlet basınından daha özgür bir basının gelişmesini sağlamıştır. Yeni haberleri müşterilere ileterek haber ihtiyacını karşılayan, “havadisçi” diye tabir edilen kişiler özellikle kahvehanelerdeki haber akışında etkin bir rol oynamıştır (Georgeon, 1999). Aynı şekilde Cumhuriyet Dönemi yıllarında; 1918 -1922 sırasında da, bazı kahvehaneler Anadolu'da Mustafa Kemal'in yürüttüğü direniş hareketi sırasında önemli bir köprü görevi üstlenmiştir. Özellikle bu dönemde ismini duyuran “*Bayraklı Kahvehanesi*” siyasal bir işlev üstlenerek Anadolu'ya gönderilecek silahların deposu, hâttâ daha da önemlisi Anadolu'daki mücadeleçilerin haberleşme merkezi olma özelliğini kazanmıştır (Öztürk, 2006: 89).

Kemal Tahir'in II. Meşrutiyet'le Mütareke Dönemi arasındaki olayları anlatan *Yorgun Savaşçı* adlı romanında da Kurtuluş Savaşı yıllarında bozgunlardan acılı dönen savaşçıların toplanıp örgütlenmesi anlatılmaktadır. Yazar bu romanında özellikle denize kıyı olan hamal kahvehanelerinin subayların planlarını yaptığı ve haberleşmeyi sağladığı direnme ve örgütlenme yerleri olarak önemini vurgulamaktadır (Tahir, 1997). Bu örgütlenme ve direniş sayesinde akıl almaz güç şartlar içinde, ayaklanmalar bastırılmış, düzenli ordu kurulmuş ve olay bu ordunun başarıları ile sona ermiştir. Sakarya Savaşı Dönemi'nde de kamuoyunun örgütlenmesinde kahvehaneler halkın nabzının ölçülmesinde ve halktan olumlu tepkinin alınmasında etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca savaşın ramazan ayında olunması nedeniyle özellikle dinsel vurgu ön plana çıkarılarak, halkın kahvehanelerde oyun oynamak yerine “kutsal mücadele” sayılan savaşı kazanması konusunda ordu için dua etmesinin önemi vurgulanmıştır. İlk Meclis binasının yanındaki ‘Kuyulu Kahve’nin de Savaş Dönemi'nde önemli bir mücadele alanı haline geldiği ve bu

kahvenin cephedeki haberleri insanlara iletteğinden sözedilmektedir. Ayrıca bazı gazetelerin gizli bir şekilde sokulduğu bu kahvehane, mevcut gazetelerin diğer kahvehanelere dağıtımını konusunda da etkin bir rol oynamaktaydı (Öztürk, 2006). Böylelikle kahvehaneler örgütlenme, haberleşme ve ulusal mücadele alanındaki rolleriyle “Millî Mücadele Ruhu”nun gelişmesinde oldukça etkili olmuştur.

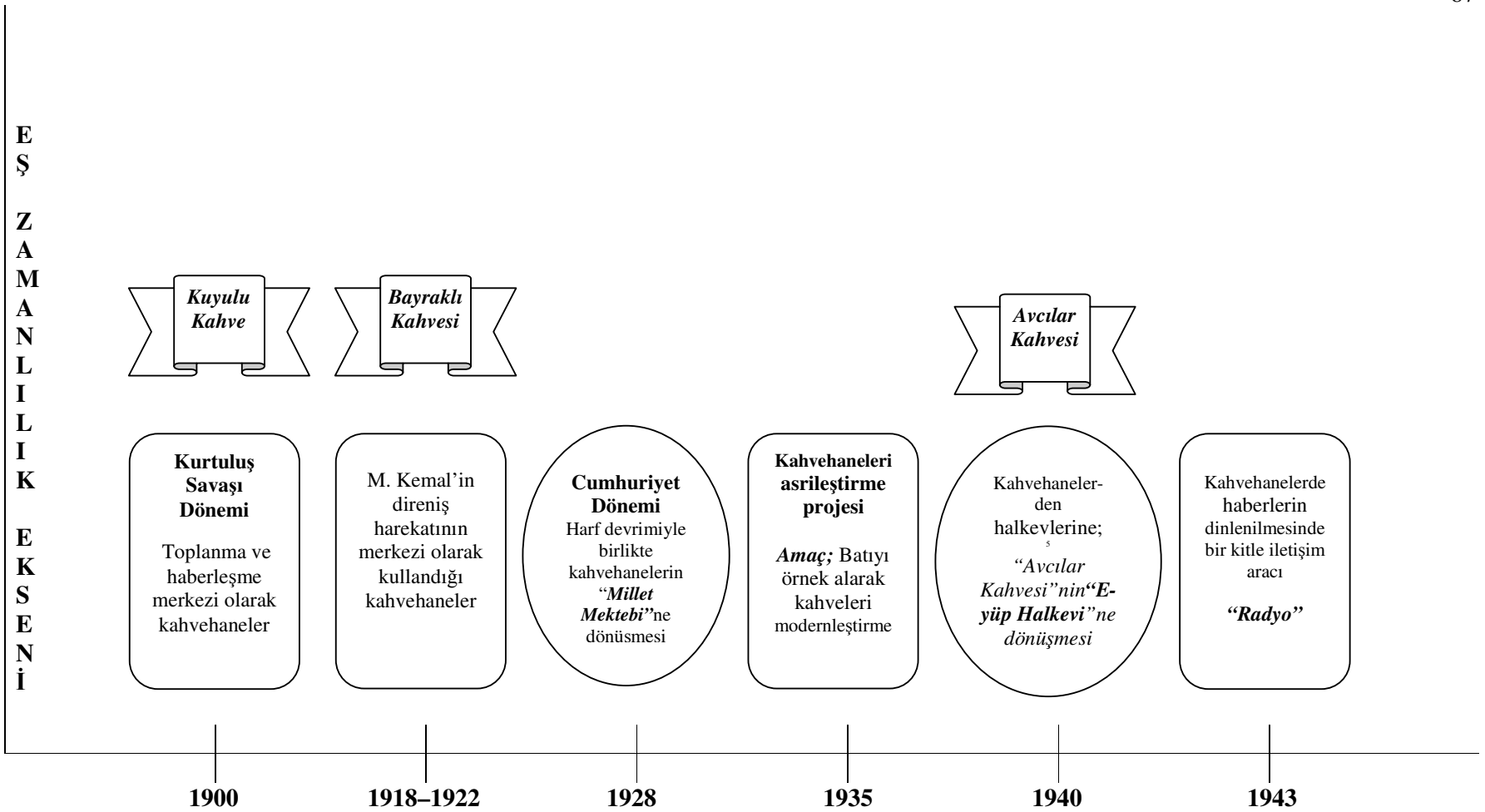
“İletişim mekânı” olarak tanımladığımız kahvehaneler; gerek birincil iletişimin yaşandığı, gerek kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde söylenti yoluyla haberlerin yayılarak toplumun her kesimine ulaşmasının sağlandığı, gerekse de savaş dönemlerinde etkin bir iletişim kanalı oluşturarak önemli kararların alındığı bir merkez olmuştur. Bu anlamda geçmişten bu yana müşterilerine diledikleri kadar oturabilme, uygun gördükleri kişilerle diyalog kurma, istedikleri konuda konuşabilme fırsatını sunan kahvehanelerin öncelikli işlevlerinin dinlenme ve sohbet ve beraberinde de haberleşme olduğu söylenebilir. Ayrıca bu özelliğini toplumun her döneminde sürdürebilmiştir. Gerek bilgilenmek amacıyla yapılan, gerekse havadan sudan olarak tanımlanan bu sohbetlerde kahvehaneler sosyal ilişkilerin devamlı ve düzenli bir biçimde sürdürülmesi yönünden oldukça etkilidirler. Toplumun daha geniş kesimleriyle sürdürülen özellikle de birincil ilişki denilen yüzyüze ilişkilerde de fonksiyonel bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Fakat genel değerlendirmede, geçmiş dönemdeki kahvehanelerde daha çok sanat, bilim ve edebiyat üzerine sohbetler olurken, günümüze yaklaştıkça bu sohbetin yerini günlük havadislerden oluşan politika, spor, kişisel ve ailevî sorunlar ve dinî sohbetler gibi konuların aldığı belirtilebilir. Kahvehaneler etkili bir şekilde sohbet etmeye olanak tanıdıkları ve fikir alışverişlerinin ve etkileşimin en yoğun olduğu mekânlar oldukları için, dönemin kamuoyu oluşturma merkezleri olmuşlardır. Tarihsel süreçte farklı toplumlarda ve farklı dönemlerde bazı özellikleri ve işlevleri itibarıyla şekil değiştirse de kahvehaneler mevcut yapı içerisindeki ilişki kalıplarının nispeten istikrarlı olduğunu göstermiştir. Genel anlamda her toplum için kahve içme ve sohbet etme mekânı olma özelliğini günümüze kadar sürdürerek sohbet etkinliğinin hayat bulduğu yegâne kurumlardan biri olmuştur.

Farklı kesimlerden insanların bir araya geldiği kahvehanelerin yanı sıra, çeşitli meslek sahiplerinin iş almak veya belirli günlerde meslekî problemleri üzerinde fikir yürütmek için toplandıkları kahvehaneler de bulunmaktadır. Bunların hepsinin belirli

bir semti vardır. Bugün az da olsa kentin çeşitli yerlerinde bulunan, içerisi özel olarak süslenmiş balıkçı ve sanatkâr kahvehaneleri bulunmaktadır. Özellikle balıkçı kahveleri eski günlerde deniz kenarlarında derme çatma kulübeler şeklinde, içerisindeki peyke ve bir kaç tahta masadan ibarettir. Kıyıda balık ağlarını onaran balıkçıları bu kahvehanelerin önünde görmek mümkündür. Göktaş bu tip kahvehanelerin, İstanbul'un Samatya, Kumkapı, Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı gibi semtlerinde bulunduğunu söylemektedir (Göktaş, 1988). Bu tür meslek gruplarına ait kahvehanelerin geçmiş dönemlerde aynı meslekten olan kişilerin buluşup haberleştiği bir lonca görevini de üstlendiği söylenebilir.

Toplumsal açıdan kültürel etkileşimin oluşması, toplumun haberleşme ihtiyacının karşılanması noktasında önemli bir yere sahip olan kahvehaneler, modernleşmenin getirdiği teknolojik yeniliklerden de etkilenmiştir. Özellikle makine ve elektriğin insan ve toplum yaşamına getirdiği hızlı ve derin dönüşüm ve değişimlerle gündelik yaşamda çok somut sonuçlar yaşanmaktadır. Modernleşmeyle birlikte, iletişim teknolojisinin bireyin günlük yaşamında yoğun biçimde yer alması ve toplumdaki hemen herkesin iletişim kapsamı içine girmesine olanak tanımıştır. Artık tek haber kaynağı olan kahvehaneler dışında günümüzde televizyon başta olmak üzere farklı kaynaklardan da söz edilebilmektedir. Başlangıçta yalnızca kahvehanelerde bulunan radyo ve televizyonlara zaman içerisinde bireylerin görece kişisel olarak da sahip olma şansı doğmuştur. Bu durum da çeşitli kitle iletişim araçlarına ulaşmak için insanların farklı arayışlara girmesini gerektiren durumları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Fakat söz konusu değişimlere rağmen kahvehaneler her sınıftan ya da tabakadan insanların iletişimine ve haberleşmesine olanak verme ve doğal sohbetin geliştiği bir mekân olma özelliğini daima korumaktadır. Özellikle de 16. yüzyılda yaygınlaşan kahve içeceğinin hazırlanıp satışı amacıyla kurulan kahvehaneler de, zaman içerisinde toplumsal iletişimin merkezini oluşturarak günümüze dek varlığını koruyabilmiş geleneksel Türk mekânlarından biri olmuştur (Faroqhi, 1997). Böylelikle sözlü iletişimin etkin şekilde işlediği ve kültür aktarımının gerçekleştiği bir yer olma özelliğini de devam ettirmektedir. Örneğin iş arayanların kahvehanelerde işleyen ahabap çavuş ilişkisiyle iş bulmaları, kızını evlendirmek isteyen bir bireyin “damat adayı”nın nasıl biri olduğunu öğrenmek için kahvehane müdavimlerinden fikir alması gibi... gündelik yaşamda bilgi alışverişinde halen etkin olarak kullanılmaktadır. Yarı yapılandırılmış toplumsal mekânlar olarak tanımlanabilecek kahvehaneler toplumsal ilişkilerin yoğun olarak

yaşandığı ve enformel bilgi alışverişinin ve kültürel yaşamın aktarımının sağlandığı mekânlardır. Kahvehaneler kısa zamanda sohbet merkezleri olmasının yanı sıra, sohbetin içeriğini de kendine özgü bir tarzda oluşturmuştur. Zaman ve mekâna bağlı olarak değişiklikler göstermesine karşın kahvehaneler, gündelik yaşamın genel durumuna ilişkin konuşmalarla toplumsal iletişime yön veren mekânlardır.

(Kurtuluş Savaşı Hazırlıkları'ndan Halkevlerine)
ŞEKİL 3: Siyasî Dönüşümler Açısından Kahvehanelerin Stratejik Önemi

4.3. Kahvehanelerin Eğitsel Yönü

Tarihsel süreçte bakıldığında kültür alanındaki gelişmelerin, süreli yayınlardaki artışların kahvehaneleri de etkilediği görülecektir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 19. yüzyıl başlarında halkın çıkan yayınları takip edememesi üzerine kahvehanelerin yeni yayınları müşterilerin okuması için masalarında sergilemeleriyle kahvehaneler bilim ve edebiyat alanında adlarını duyurmaya başlamıştır. Kahvehanelerin bir kısmı da tabelalarına “okuma evi” (Evren, 1996:201) ya da “okuma salonu” anlamına gelen “*kıraathane*” yazısını yazmışlardır. Aslında Tanzimat'tan önceki dönemlerde de bazı kahvehanelerde işletmeciler müşterileri için kitap bulundurduğundan, okumak, kahvehanelerde görülmeyen bir etkinlik değildir. Ancak söz konusu olan, yeni tür bir kahvehanedir ve buralarda esas olarak yapılan iş, “okumak” yani “kıraat”tır (Strauss'tan akt. Georgeon, 1999: 71). Bu yüzden bu mekânlar “kahvehane” olarak değil de, okuma salonu ya da okuma odası anlamına gelen yeni bir isimle yani “*kıraathane*” olarak anılmıştır.

Ansiklopedik tanımlamalara bakıldığında da *kıraathane* kavramı, içinde gazetelerin ya da dergilerin okunduğu büyük kahvehane olarak açıklanmaktadır (*Ansiklopedik Sözlük*, 1967) Hattâ -özellikle Cumhuriyet öncesinde- okuma yazma bilmeyen insanların çoğunlukta olduğu dönemlerde, gazete ve dergilerde yer alan yazıların gönüllü bir okuyucu tarafından sesli bir şekilde okunarak herkesin bilgilenmesinin sağlandığı kütüphane görünümüne bir mekân olarak görülmüştür. Öyle ki kahvehanelerin eğitsel yöndeki işlevselliği Sait Faik Abasıyanık tarafından *Kıraathaneler* adlı yapıtında söz konusu mekânların üniversiteye benzetilmesiyle vurgulanmıştır (Öztürk, 2006: 23). Kahvehanede yer alan yayınlar ve okuma toplantıları sayesinde halk, ‘memleket meselelerini’ daha yakından izleme ve yerel basın hakkında bilgi sahibi olma şansını yakalamıştır. İlk özel gazetenin çıkmasından dört yıl sonra açılan *kıraathaneler* ilk etapta İstanbul'un haysiyetli ve irfanlı kişilerinin yani edebiyatçıların ve seçkinlerin toplantılar düzenlediği günlük ‘toplantı yeri’ haline gelmiştir (Ünver'den akt. Öztürk, 2006: 74).

İstanbul'daki aydın ve bürokrat kişilerin toplanmasına uygun yerler olmadığı için söz konusu *kıraathaneler*de kitapların ve gazetelerin incelenmesinin ve toplantılar

düzenlenmesinin yanı sıra, gelip giden dostlar ile kaynaşma olmakta ve sohbet de yapılabilmektedir. Artık kıraathane denildiği zaman akla süreli yayınların, yeni çıkan kitapların sergilendiği ve bilimsel tartışmaların yapıldığı yerler gelmektedir. Kocabaşoğlu toplumumuzda ilk kütüphaneli kahvehanenin, yani kıraathanenin, 1864’de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Cemiyeti tarafından İstanbul’da Çiçek Pazarı’nda (Eminönü’nde Yeni Cami arkasındaki yerde) açıldığını belirtmektedir. Bir kütüphane işlevindeki bu kıraathane İstanbul’daki zengin kütüphanelerin özellikle bulundurdıkları gazeteleri halka sesli bir şekilde okuma yönündeki eksikliğinden doğmuştur (Kocabaşoğlu, 1984). Evren ise Kocabaşoğlu’nun verdiği bilgiye katılmanın yanı sıra farklı kaynaklardan ulaştığı bilgilerle ilk kıraathanenin aynı şekilde 19. yüzyılın ortalarında Abdülmecid Dönemi’nde yani, 1857’de Ermeni Sarafin Efendi tarafından İstanbul Beyazıt’ta açılan “Sarafin Kıraathanesi” ya da bir diğer adıyla “Uzunkahve”¹⁰ olduğunu söylemektedir (Evren, 1996:202). Hattâ bu kıraathanede kitap ve gazete satışı da gerçekleşmektedir. Kıraathanenin giriş katında depo ve matbaa, birinci katta da gazetelerin, kitapların, broşürlerin olduğu okuma salonu vardır ve burada müşteriler kahve de içebilmektedir. En üst katta ise, taşradan gelip de İstanbul’da hiç tanıdığı bulunmayan ve otelde kalmak isteyen kişiler için özel odalar bulunmaktadır. İstanbul’da faaliyet gösteren kıraathanelerden bazıları ise şunlardır: Arif Bey, Sami Bekir, Hacı Şemsi, Mustafa Ahmed, Salih Ahmed, Mahmut Paşa Cami kıraathaneleri... (Georgeon, 1999). Adı geçen bu kıraathaneler özellikle o dönem için ismini duyurmuş ve müşteri çeken kalabalık mekânlardır.

Kıraathanede sadece kitaplar değil; azınlıklar nedeniyle Türkçeden, Fransızcaya, İngilizceye, Rumcaya ve Ermeniceye kadar uzanan çok çeşitli dillerde gazeteler de yer almaktadır. Kıraathanede mevcut olan Türkçe gazeteler; günlük gazete olan Ceride-i Havadis, haftada üç kere yayınlanan Tercüman-ı Ahvâl, haftada iki kere yayınlanan Tasvir-i Efkâr, haftalık gazete olarak yayınlanan “Takvim-i Vakayi ve aylık gazete olan Mecmua-i Fünûn gibi gazetelerdir (Kocabaşoğlu, 1984: 379). Özellikle “Takvim-i Vakayi” Türkiye’de devlet politikalarını halka iletebilecek ilk yayın olmasıyla önem taşımaktadır.

¹⁰ Evren, kültür tarihimizdeki en bilindik adıyla “Sarafin Kıraathanesi” olarak belirttiği ilk kıraathaneyi, diğer deyişlerle de “Uzunkahve” ya da “Okçularbaşı Kahvehanesi” olarak da tanımlamaktadır (Evren, 1996: 202) .

Grégoire ise aynı şekilde Sarafin Efendi tarafından açıldığını savunduğu bu ilk kıraathaneyi, “Kıraathane-i Osmani” olarak tanımlamıştır (Desmet- Grégoire, 1999: 71).

II. Mahmud'un emriyle kurulan bu gazete 2 Kasım 1831 tarihinde yayına başlamıştır. Resmî gazete niteliğinde olmakla beraber, iç ve dış olayları, fen, sanat, ticaret ve ziraata ait haberleri bildiren geniş kapsamlı bir içeriğe sahiptir (Sertoğlu, 1986: 329).

Türkçe gazetelerin yanı sıra ülkede yer alan azınlıklar nedeniyle kıraathanelerde yer alan yabancı kaynaklı gazetelerden bazıları ise şöyledir: İngilizce; Galiniais Messenger, Morning Post, Dial, Levant Herald, Ateneum, Fransızca; Journal de Constantinople, Pays, Monde, Patrie... Ermenice; Mecmua-i Havadis, Varaka-i Havadis, Avedaper, Jamanak, Rumca; Rum Cemiyet-i Mecmuası, Bizanus, Anatoliken Aster vb. gazeteler de yer almıştır (Kocabaşoğlu, 1984: 379).

Okuma kültürünün gelişmesinde kıraathaneler kitle iletişim araçlarından biri olarak eğitime çok büyük katkılar sağlamıştır. Gazetelerin ve yeni çıkan dergilerin okuyucuların hizmetine ilk sunuldukları yerler bu kahvehaneler olmuştur. Bir kütüphanenin yaptığı işlevi yerine getiren bazı kahvehanelerimizde son çıkan yayınları da bulmak mümkündür. Bu yayınlardan isteyen herkes yararlanabilmektedir. Hâtta öyle ki Heise (2001: 150) bu yönüyle kıraathaneleri 'kahve içilebilen bir kütüphane' olarak tanımlamıştır.

“Kıraathanelerdeki gazete, dergi ve kitapları buradaki müşteriler elden ele devrederek okumaktadırlar. Genellikle emekliler, bu gazetelerin bütün tefrikalarını¹¹ kahvehanelerde kahvelerini yudumlayarak zevkle izlemektedirler. Bu tür kahvehanelere daha çok kalem sahipleri gelirdi. Hâtta eserlerini böyle kahvehanelerde yazan, ilhamlarını kâğıtlara aktaran nice romancılara ve şairlere rastlanmaktadır. Fıkra hazırlayan gazetecilerle, günlük haberleri derleyen muhabirler, yazılarını bu kahvehanelerde tezgâhlamaktadırlar” (Toros, 1998: 75).

Kıraathaneler ya da kahvehanelerin doğuşu, günün koşullarına bağlı olarak güncel haber veren iletişim araçlarının zorunlu olarak ortaya çıkışına uygun bir çözüm sağlama girişimi görünümündedir. Gazete, dergi ve kitap gibi yayınların hepsine birden ulaşmak birçok yönden mümkün olamamaktadır. Konunun ekonomik yönü ve bu basılı öğelerin

¹¹ **Tefrika:** Bir gazete ya da dergide, roman ve hikâye türü eserlerin bir önceki yazının devamı olan ve her gün yayınlanan bölümleri (Par, 1993: 471; Develioğlu, 2001: 1058).

sınırlı bir alanda yaygınlık kazanması, söz konusu kaynaklara ulaşamama konusunda yeterli gerekçeyi oluşturmaktadır. Kahvehaneye gelenler ise, az bir ücret karşılığında birçok gazete, dergi ve kitaptan haberdar olmaktadır (Yıldız, 1996). Hattâ kitap okuyan müşteriden, içtiği kahvenin parası alınmamaktadır. Anadolu'daki köy ve kasabalarda fazla sayıda kahvehane bulunmasına rağmen bu mekânların müşterisiz kalmadıkları, çoğunlukla yoğun olduklarını söylenebilir. Bu nedenle kahvehanelere gazete, kitap alınmasının, bir köşesinin okuma amaçlı olarak düzenlenmesinin –halkın bilgilenebilmesi ve bilinçlenmesi açısından- önemi büyüktür.

Kıraathaneler sadece okuma alışkanlığı yönünde değil, farklı yollarla da müşterilerini bilgilendirme girişimleri göstermiştir. Örneğin; özellikle Semai kahvehaneleri muamma çözmek, bugünkü adıyla “bilgi yarışmaları” düzenleyerek müşterilerini genel kültürel yönden bilgilendiriyordu (Evren, 1996).

Bu dönemlerde Kanunî de herkesin anlayacağı dilde edebi, sosyal konularda beyanatlar ve özellikle anonim nitelikte tarihler yazdırarak kahvehanelerde okutturmuştur. Halkı eğitmek istemenin yanı sıra, buradaki temel amaç maddî işleri ve kusurlarından dolayı işleri bozuk giden halkın hükümeti suçlayarak ve buna ilişkin dedikodular yaparak kendisine taraftar toplayıp ve yalnız kendisini ilgilendirecek hususlarda herkesi etkilemesidir (Ünver, 1963). Bunlara engel olmak üzere yani, halkın dedikodudan kurtulması ve böyle konularla meşgul edilmemeleri için bu şekilde okuma faaliyetleri düzenlemiştir.

Kıraathaneler sadece toplumumuzda değil, Avrupa'da da benzer şekilde etkili olmuştur. Hattâ kıraathane tarzındaki mekânların Türk toplumundan neredeyse 150 yıl kadar önce olduğu söylenebilir. Çünkü ilk basım teknolojisini yani matbaayı kullanma şansına sahip olan Avrupa'da özellikle 1700'lerin ilk on yirmi yılında basılarak dağıtılan yaprak broşürlerden oluşturulan gazetelerle, güncel basının üretilmesi ve tüketilmesinin yanı sıra, kitapçılık faaliyetleri de yürütülmektedir. Bunun bir sonucu olarak “büro”larını kahvehanelerde ya da kahvehanelerin hemen yanına açan yayınevleri de vardır. Bu sayede kitap dağıtım yeri ve kahvehane 17. ve 18. yüzyılda birbiriyle sıkı etkileşim içinde olan iki kurum haline gelmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak kahvehane günlük yayınların olduğu

ve dağıtıldığı bir yer olarak çok kısa sürede özel bir önem kazanmıştır. Kahvehanelerde çeşitli metinlerin okunup tartışılmasının yanı sıra, basılı ürünler de sistemli bir biçimde edinilip dağıtılıyordu. 18. Yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında özellikle de Hamburg, Leipzig ve Viyana kentleri kahvehanelerin bulundurdukları gazetelerin çokluğuyla ünlüydü. Büyük kahvehanelerde yüzlerce yerli, çok sayıda yabancı gazete ücretsiz olarak okunabiliyordu (Heise, 2001).

17. Yüzyılda gelindiğinde her alanda uzman bilginlerin dönemi sona erip, bilimlerde işbölümü başlaması, İngiliz ve Fransız bilim adamlarının büyük bir bölümünün kahvehanelere gidip gelmesi Londra’da kahvehanelerin –Türkiye’de benzer şekilde olduğu gibi- halk dilinde “peni üniversiteleri” olarak ün salmasını sağlamıştır (Heise, 2001: 143). Paris’te entelektüel faaliyetlerin merkezi haline gelen kahvehaneler, Londra’da daha farklı bir çevreye, yani yükselen burjuvaziye seslenen mekânlar olma özelliği kazanmışlardır (Işın 2001).

Her yaş ve meslekten bireylerin ailedeki ilişkiler yanında, birbiriyle sohbet ederek dertleştiği, kimi zaman sigara ve kahve içerek, nargile çekerek hoşça vakit geçirdiği, çeşitli beceri ve zekâ oyunlarının sergilendiği, çevre ve toplum hakkında bilgiye odaklanıldığı ya da edinilen bilginin dağıtıcısı olarak etkinlik gösterdiği ve dolayısıyla birçok toplumda, enformasyon merkezi işlevini üstlenmiş olan kahvehanelerin belirli aralıklarla, nüfusun yoğunlaştığı büyük kentlerden taşraya doğru yaygınlaştığı öne sürülebilir (Yıldız, 2002). Gerek Türk toplumu gerekse Avrupa açısından değerlendirildiğinde, kâraathaneler büyük kentlerin sosyal yaşamında, gelişmeler sağlayan bir uğrak yeri, bir yuva olmuştur. Hattâ bazı kahvehaneler “Mekteb-i İrfan” yani bir kültür okulu niteliğinde üne kavuşmuştur (Toros, 1998: 73).

Kıraathanelerin eğitsel yönden üstlendiği önemli bir diğer işlev ise Yeni Türk alfabesini halka ve aydınlara açıklayan Atatürk’ün alfabe öğretim mücadelesini okullar yanında kahvehaneleri de kullanarak yürütmesi olmuştur. Cumhuriyet Dönemi’nde özellikle 1928’de Harf Devrimi’nin yapılmasından sonra bazı kahvehaneler, Atatürk’ün o dönemde açmış olduğu Millet Mekteplerinin yanı sıra Yeni Türk alfabesini halka ve aydınlara öğretme mücadelesinin sürdürüldüğü mekânlar olarak üne kavuşmuştur.

Kahvehaneler kara tahta ve sehparlarla donatılarak ders odalarına dönüştürülmüş, buralarda kursa gönüllü yazılan kahvehane müdavimlerine ve halka ders verilmiştir (Lewis'ten akt. Öztürk, 2006: 185). Bu şekilde kıraathaneler yeni alfabenin halk arasında yayılmasına ve okuma işlemine doğrudan katkıda bulunmuştur. Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarının sıkıntıları içinde girilen “Eğitim Seferberliği”nin hızla ilerlemesi hâttâ “Halkevleri” ve “Köy Enstitüleri” gibi kuruluşların oluşmasında kahvehanelerin ya da kıraathanelerin bir geçiş aşaması oluşturduğu söylenebilir.

Eğitim seferberliği yönünde yapılması gereken tek şey, kahvehanelerdeki yoğunluk dağılmadan buraları “halk mektebi”ne, daha doğrusu Halkevlerine dönüştürmektir. Özellikle Cumhuriyet'ten sonra öne çıkan halka yönelme ve köylüyü kalkındırma politikalarının etkisiyle de kahvehanelerin asrileştirilmesi söz konusu olmuş ve bu mekânlar halkevlerinin birer yan kolu olarak kullanılmaya çalışılmıştır. İlk kez Ankara Halkevi'nde başlatılan bu uygulama özellikle kış aylarında köylere ulaşımın gereğince yapılamaması nedeniyle, köylünün toplantı mekânları olarak kullanılan kahvehanelerden sağlık, toplumsal ve ekonomik içerikli konferanslar vermek amacıyla yararlanılmaya başlanmıştır (Öztürk, 2004: 87). Haziran 1937'de 3238 Sayılı Köy Öğretmenleri Kanunu çıkarılarak, Öğretmen Kurslarının sayısı çoğaltılmış; 1948'e kadar bu kurslar değişik illerde yinelenmiştir. 7 Temmuz 1939 günü çıkarılan 3704 Sayılı Yasa'yla da, Öğretmen Kursları ile yeni kurulan ve kurulacak olan Köy Öğretmen Okulları 17 Nisan 1940'da “Köy Enstitülerine” dönüştürülmüştür. Gelişmeler hızla devam etmiş ve 1942 yılında Ankara Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nde, enstitülerine öğretmen, yönetici, denetmen; ülkeye köy araştırmacısı yetiştirmek üzere, Yüksek Köy Enstitüsü açılmıştır (Altunkaya, 2002). Yine bu yıllarda “Avcılar Kahvesi” ya da daha eski adıyla “Kanlı Kahve” olarak anılan mekân sonraları “Eyüp Halkevi” olmuştur (Birsell, 1983: 48). 1945'te de, Hasanoğlu'da, Akçadağ'da öğrencilerin çalıştırdığı basımevleri kurulmuş ve Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nce Köy Enstitüleri Dergisi çıkarılmaya başlanmıştır (Başaran, 2003: 58). Basın yoluyla da halka ulaşabilmenin etkileri olarak her enstitüde kendi koşullarına göre “serbest okuma saatleri”ne önem verilerek okuma yaşamı canlandırılmıştır. Enstitülerde okuma, yazma, konuşma günlük yaşamın vazgeçilmez zevki durumuna gelmiştir (Başaran, 2003: 36). Bir bakıma kültürel çevre diyebileceğimiz köy odaları, enstitüler, halkevleri an'anevi kültür yaratmada ve kültürümüzün nesiller arasındaki naklinde çok önemli bir fonksiyona sahiptir (Ekici, 1990: 744). Tabî ki sadece kültürel alanda değil, eğitim ve öğretim, kültür

ve sanat, sosyal ve ekonomik birçok alanda özellikle köy enstitülerinin etkisi olmuştur. Bazı “Halkevleri”nin köy kahvehanelerinin dönüştürülmesiyle oluşturulması da halkı aydınlatma ve eğitim amaçlı etkinliklerde bu mekânlardan daha etkin bir şekilde yararlanılmasını sağlamıştır.

Eski kahvehanelerin “Halk Eğitim Merkezi” gibi bir işlev üstlenmesi ve kırıathanelerin oluşmasıyla da Harf Devrimi ile ilgili etkinlikler dışında kahvehaneler farklı durumlarda da, okumaya engel değil, bizzat okumayı kolaylaştıran teşvik eden mekânlar olmuşlardır. Çünkü okuma alışkanlığının kazanılması için gerekli uğraş ve egzersizler arasında yer alan “konuşma, tartışma, mizah” gibi öğelerin asıl üretim merkezi kahvehanelerdir. Okunan kitaplar ve gazete haberleri üzerine yorumlar ve tartışmalar yapılması da bu etkinliğin entelektüel bir seviyede olmasını sağlamıştır. Bu anlamda kahvehaneler ve kırıathanelerin sözlü kültürün aktarılmasında ve tarih bilincinin geliştirilmesinde de etkili araçlar oldukları ifade edilebilir. Hattâ mekân olarak sayılarının çokluğuyla ve sürekli bir müşteri kitlesinin olmasıyla kahvehaneler bu okuma işlevini belirli bir dönem başarıyla gerçekleştirmişler denebilir. Kırıathanelerin sayılarının çokluğuna bağlı olarak Ünver’in yaptığı yorum da kırıathanelerin sayısı, her ne kadar tabelalarında kırıathane ismi yazılı pek çok kahvehane olsa da, sundukları hizmetleri ve nitelikleri göz önüne alındığında gerçekte az oldukları yönündedir (Ünver 1979). Georgeon da şöhret kazanmak ve seçkin bir müşteri tabakasını dükkânına çekmek isteyen kahvehane sahiplerinin kimi zaman bu durumu suiistimal ederek, tabelalarına kırıathane diye yazdıklarını belirterek Ünver’in görüşünü desteklemektedir (Georgeon, 1999).

Kahvehanelerin eğitsel yönde değerlendirilen bir başka özelliği kahvehanelerin bir “meslek loncası” ya da “meslek lokali” özelliğinde yerler olma işlevini de üstlenmesidir. Esnafın toplu olarak bulunduğu yerlerin civarında yer edinen loncalar için kahvehanelerden daha uygun bir yer olamazdı (Ölmez, 1985). Bu anlamda bağcılar kahvesi, kuşçular kahvesi, cambazlar kahvesi, inşaatçılar kahvesi gibi değişik meslek gruplarının ayrı ayrı mekânlarının bulunması bazı kahvehanelerin, özellikle de esnaf kahvehanelerinin meslek loncası üyelerinin toplanma yeri olduğunun göstergesidir.

Son olarak söylenebilecek özellik de Anadolu’da yer alan duvarlarında saz asılı âşık kahvehaneleri ya da çalgılı kahvelerin bir bakıma “konservatuar” olarak işlev gördüğü yönündedir. Burada ünlü saz ustalarının fasıllar yaptığı ve yeni yetişen gençlere gözle dersler verildiğinden bahsedilmektedir. İlgili tanımlama; öğrenmek isteyen, saz çalanlara dikkat kesilmesi ve özellikle parmak hareketlerini izlemesiyle musiki anlamında birtakım önemli bilgileri öğrenmesine fırsat tanınması anlamındadır. Bu sayede birçok yerli saz ustaları buralardan yetişmiş, halk musikisi ve oyunları bu kahvelerden yayılmıştır. Sazlı kahvehaneler, gezgin saz ozanlarının (âşıkların) da ‘birbirleriyle sınav olmak için’ toplandıkları yerlerdir (Ataman, 1997: 51).

Millî Kütüphane’sini en geç kurmuş ülkelerden biri olan Türkiye’de¹² kahvehanelerin kıraathane ismiyle okuma salonuna, sonrasında da bazılarının halkevlerine dönüştürülmesi ya da kahvehanelerin bir meslek loncası gibi işlev görmesi bu mekânların eğitsel yönünü daha etkin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu durumda da eğitimin sadece okul ya da medreselerde değil, kahvehane gibi başka mekânlarda da sağlanabileceğinin temel örneklerinden birini temsil etmektedir. Yazar, şair, edip, âşık, meddah pek çok sanat ve fikir erbabının ağırlandığı hâttâ Mekteb-i İrfan olarak tanımlanan (*Meydan Larousse*, 1971: 779) bu mekânlar Türk kültürüyle bütünleşmiş vazgeçilmez unsurlardan biri olmuştur.

4.4. Edebiyat Alanı Olarak Kahvehaneler

Kültürün bir parçası olarak kahvehane geçmişten bu yana toplumsal yapılar içinde yer alan ve toplumda sürekliliğini kaybetmeyen bir kurumdur. Öyle ki, tarihi günümüzden beş yüz yıl öncesine kadar uzanan kahvehanelerin, zaman geçtikçe sayıları artmış ve edebi alandaki art zamanlı ve eş zamanlı gelişmelerden etkilenecek çeşitli alanlarda kendini göstermiştir. Özellikle 1700’den bu yana edebiyatçılar ve diğer sanatçılar tarafından sanatsal üretim ve iletişim merkezi haline getirilen kahvehaneler, tüm ulusların edebiyat, sanat ve müzik tarihinde özel bir konum kazanmıştır.

¹² Türkiye, Millî Kütüphane’sini en geç kurmuş ülkelerden biridir. 16 Ağustos 1948’de kullanıcıya açılan Millî Kütüphane, 29 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren Millî Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun’la yasal kimlik kazanmıştır (Seçkin, 2002: 41).

Devrin aydınları gündemi meşgul eden konularla ilgili olarak konuşuyor, şairler yeni şiirlerini yayınlanmadan önce kahvehanedeki dost ve ahbablarına okuyor, onlardan şiirleri hakkındaki eleştiri ve düşüncelerini alıyorlar, hâttâ makale okuma yarışmaları yapıyorlar ve en güzel makaleyi kahvehanede okuyorlardı (Lewis, 1973). Ünlü tarihçi Ahmet Rasim ile gazeteci Mahmut Sadık'ın, makalelerinin çoğunu kahvehanelerde yazdıklarından söz edilmektedir. Adı geçen yazarların yanı sıra Sermet Muhtar Alus, Talat Mümtaz, Reşad Ekrem Koçu, Ziya Şakir, Mehmet Halit Bayrı gibi ünlü isimlerden de söz etmek mümkündür (Toros, 1998: 77).

Özellikle 1930'larda İstanbul Beyazıt'ta edebiyatçıların buluştuğu yer olarak ismini duyuran 'Küllük Kahvesi' de 'ilim ve irfan meraklılarının' toplantı merkezi olmuştur. Burası edebiyat çevrelerinden bilim adamlarına, şairlerden gazetecilere ve öğretmenlerden akademisyenlere dek pek çok kişinin tanıştığı, toplantılar düzenlediği ve müdavimi olduğu bir kahvehanedir. Özellikle 1940 kuşağı edebiyatçıları buranın müdavimidir. Yahya Kemal, Sait Faik, Abdülhak Şinasi, Tarık Buğra vb. isimler kahvehaneyle iç içe olmuş ve bu kültürü yansıtmış önemli şairlerimizdendir. Bunların yanı sıra "Küllük" adına birtakım şiirler yazan Sıtkı Akozan, Feyzi Halıcı, Beşir Ayvazoğlu, Oktay Akbal, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mina Urgan, Mehmet Kaplan, Şevket Rado, Rıfat Ilgaz gibi ünlü yazarlardan da söz etmek mümkündür. Denebilir ki edebiyatçıları, şairler, romancılar, gazeteciler tercih ettiği ve günümüzde varolmayan bu tür mekânlar geçmiş dönemlerin akademi kimliğindeki ünlü kahvehaneleridir (İşli, 2006). Bu mekânda bilimsel konular tartışılmış ve hâttâ pek çok derginin çıkış kararı alınmıştır. Aynı şekilde ismini edebiyatçı kahvehanesi olarak duyuran Çiçekçi Kahvesi'ne de Birsell birçok (Muallim Naci, Şeyh Vasfi, Tanburi Ahmed, Ressam Ali Rıza, Mehmed Akif, Arif Hikmet... gibi) edibin, şairin, ozanın geldiğinden ve burada toplantılar yaptığından söz etmektedir (Birsell, 1983: 70). Özellikle 20. yüzyılda çoğalarak adlarını duyurmaya başlayan önemli edebiyat kahvehanelerinden diğer bazıları: İkbal Kahvesi, Viyana Kahvesi, Tepebaşı Kahvesi, Lebon, Cennet Bahçesi gibi kahvehanelerdir (Birsell, 1983: 27). Bu mekânlardaki temel amaç, gönül eğlendirmek ya da eğlence olmayıp, bilgi paylaşımını sağlamak ve farklı konuları eleştiriye açmaktır.

Sadece Türk toplumunda değil, Avrupa'da da aynı şekilde bir edebiyat forumuna dönüşen kahvehanelerde şairler ve yazarlar en son yapıtlarını eleştirel bir dinleyici kitlesinin değerlendirmesine sunmuşlardır. Kahvehanenin baş köşelerinde bazen sanat,

bilim ve edebiyat üzerine ateşli tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin; Paris'in çeşitli semtlerinde ünlü kişilerin ağırlandığı, belirli bir saatte görüşmek isteyen arkadaşların randevulaşarak birbirleriyle buluşabildiği kahvehaneler açılmıştır. Bunların en büyüğü ise 1707 yılında, Fransız tiyatrosunun karşısında açılanıdır. Bu kahvehanenin, Danton, Voltaire, Robespierre, Molière, Madame de Sevigné ve Racine gibi tiyatro yazarları ile eleştircilerin ve artistlerin sohbet yeri olarak etkinlik gösterdiğinden söz edilmektedir (Toros, 1998: 60). 1900 Yıllarında ise benzer şekilde Viyana'da da toplam 600 kahvehaneden en az iki düzinesinin, sanat ve edebiyat dünyasının buluşma yeri olması bakımından önem taşıdığı belirtilmektedir (Heise, 2001: 178).

Gündelik yaşamın temel kültür ve eğlence kurumları arasında ön sıralarda yer alan çalgılı kahvehanelerinde ise dönemin modasına uygun olarak halk arasında oldukça üne kavuşmuş mani, semai, koşma, destan okuma ustaları yetişmiştir. Hattâ halk edebiyatı türünden ürünler sunulduğu için bu kahvehane 'Semai Kahvehanesi' olarak da isimlendirilmiştir (Düzgün, 2005: 65). 16. Yüzyılın sonlarında oluşan âşık kahvehaneleri ise bir bakıma semai kahvehanelerine benzetilmektedir. Bu kahvehanelerde ise türküler söylenmekte ya da saz şairleri ellerindeki sazlarıyla şiirler okumakta hattâ fasıllar yapılmaktadır. Bu fasılların içeriğinde ise; münferit manzum söyleyişler, hikâye anlatma, karşılaşmalar ve askı-muamma –şiir türündeki bilmece- uygulamaları yer almaktadır (Düzgün, 2005). Benzer dönemler ismini duyuran meddah kahvehanelerinde ise, daha çok aşk ve kahramanlık üzerine masal ve hikâyeler anlatılmakta ve bunlar daima mısralar, darbimeseller ve vecizelerle süslenmekteydi (D'ohsson, 197?). Ses tonunu alçaltıp, yükselterek ayarlamalar yapan ve öyküsünü yaşıyormuş gibi anlatan meddah, dinleyenler üzerinde gerilim dolu bir etki yaratırdı. Ayrıca Meddah kahvehanelerinde sinema ve televizyonun olmadığı dönemde meddahlar sundukları tek kişilik gösterilerle, seyircileri saatlerce eğlendirmenin yanı sıra, sergilenen oyunun başında ya da sonunda vermiş oldukları mesajlarla da onları bilgilendirirlerdi. Evren, meddahların kimi zaman hikâyenin eğitici yanını şu şekilde vurguladığını belirtmektedir (Evren, 1996: 101):

“Edeyim meclise bir kıssa beyan

Kıssadan hisse ala arif olan”...

Öyleyse, meddahların sadece anlatıcı rolünde olmakla kalmayıp, ayrıca insanları eğiten, klasik öyküler ve günlük olayları kahvehane müşterilerine yorumlayan kişiler olduğu söylenebilir. Bu sayede kahvehaneler ve özellikle de kıraathaneler geleneksel halk anlatısının üretimine ve sergilenmesine olanak sağlayan mekânlar olmuşlardır.

Özellikle ramazan aylarının vazgeçilmez eğlencesi haline gelen ve tiyatro sanatını tanıtmada önemli oldukça işlev üstlenen bir diğer etkinlik Karagöz ve Hacivat oyunlarıdır. Bu oyundaki başlıca karakterler; “halktan gelen basit, fakat zeki biri”ni canlandıran Karagöz ve “çalım satan tahsilli biri”ni canlandıran Hacivat’tır. Bunlardan başka birçok milleti ve mesleği karakterize eden tipler de canlandırılmıştır (Lewis, 1973: 129). Karagöz oyunlarının yanı sıra, hokkabaz, ortaoyunu gibi millî oyunların da ilk önce oynandığı yerler kahvehaneler olmuştur. Kahvehanelerin çoğalmasıyla eski geleneksel tiyatrolarımız olan Meddah ve Karagöz de diğer semtlerde de sergilenebilmiş İstanbul’da bazı semtler meddah oyunu ve oyuncularıyla öyle tanınmış ki bazı sokaklar gösterilen bu oyuncuların ismiyle anılmaya başlamıştır. Örneğin bugün bile izlerine rastladığımız; Canbaz Sokağı, Hikâyeci Sokağı, Hokkabazlar Sokağı, Karagözcü Sokağı, Meddah İsmet Sokağı, Oyuncu çıkmazı, Orta Oyuncu Sokağı... gibi (And, 1969: 7). Tiyatro ve meddah gösterimleri için en uygun mekânların başında gelen kahvehaneler bu etkinliklerle halkın sanatsal ihtiyaçlarını gidererek önemli bir boşluğu da doldurmuşlardır.

19. Yüzyıla doğru en tanınmış kıraathane olan ‘Fevziye Kıraathanesi’ de özellikle Ramazan ayında çok renkli olan Şehzadebaşı Direklerarası’nda kurulmuştur. Burada tiyatronun yanı sıra musiki ve kukla gösterileri de sergilenmiştir. Öyle ki 19. yüzyılın son yıllarında, İstanbul’da ilk sinema gösterisi de Fevziye Kıraathanesi’nde yapılmıştır. İstanbul’daki ilk sinema yani “Millî Sinema” bu kıraathanenin olduğu yere açılmıştır (Grégoire, 1999).

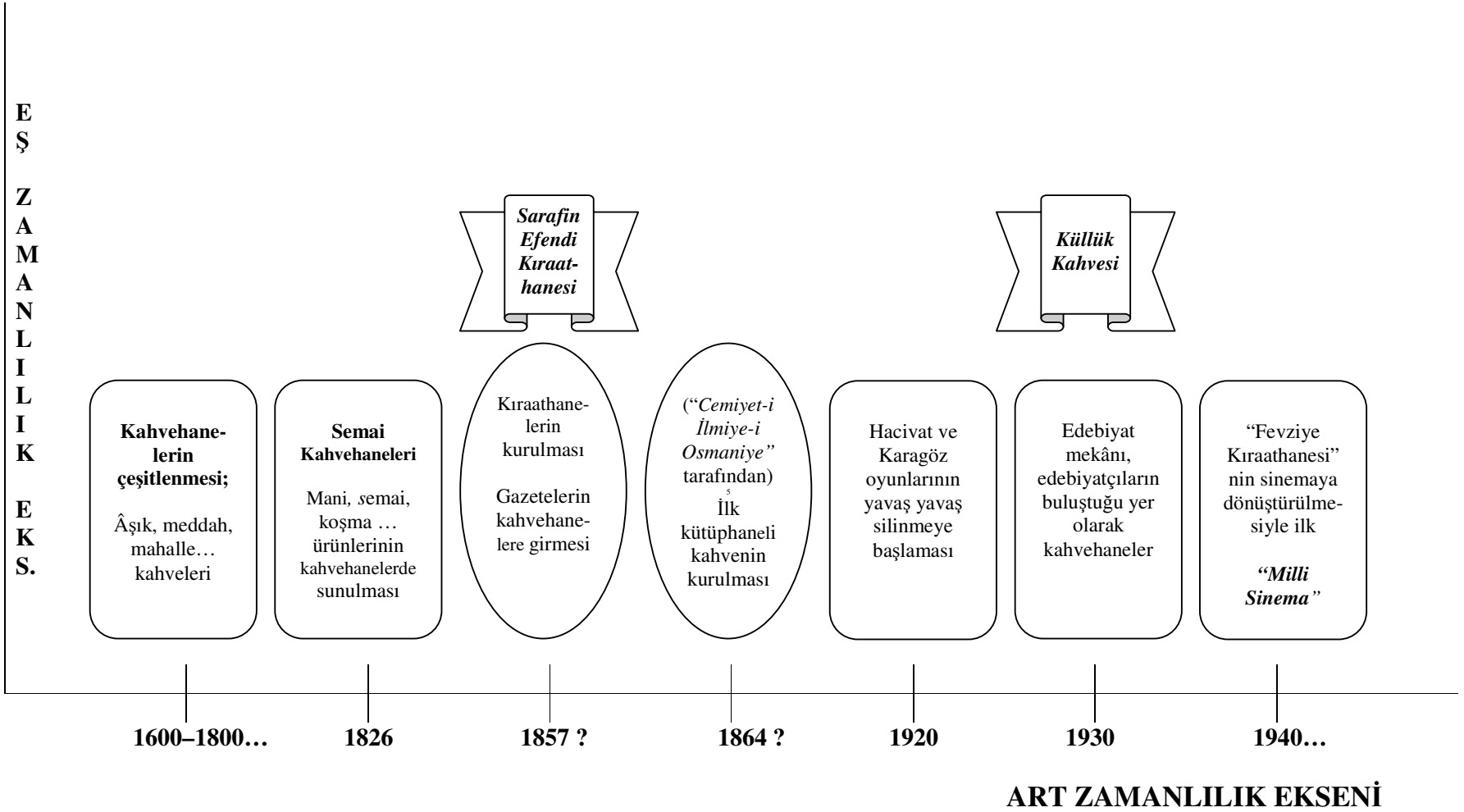
Dönem koşulları itibariyle gazete, dergi vb. basın yayın faaliyetlerini arttırmada etkin bir rol oynayan kıraathaneler de, sadece bürokrat ve aydın kişilerin değil tüm halkın ‘okuma’ ve ‘gündemi takip’ yeri haline gelmiştir. Ayrıca, kahvehanelerin bir kısmında da, yönetimin ‘tavsiye’leri ve hâttâ baskılarıyla kitap okunmasının

yaygınlaştığı ifade edilmektedir (Yıldız, 2002a). Okunan kitaplardan ya da klasik hikâyelerden¹³ bazıları; Şahname, Binbir Gece Masalları, Kan Kalesi, Hamzaname, Battal Gazi vb. biçiminde sıralanabilir. Kahveciler bu kitapları sahaflardan kiralararak müşterilerine sunarlardı (Birsell, 1983: 37). Böylece müşteriler de bir yandan kahvelerini içerken, bir yandan da çeşitli kaynakları okuyarak –kıraat ederek- bilgilenme fırsatı buluyorlardı.

Kahvehanelerin halk sanatının en önemli taşıyıcılarının (öykü anlatıcıları, meddahları, halk ozanları, Karagöz oynatıcıları) akınına uğraması bugün bile tam olarak aydınlığa kavuşturulamamış etkileşimler içinde gelişen bir süreçtir. Hikâye anlatma sanatı kuşaklar boyunca sürdürülmüş ve öykü anlatıcılığını meslek edinen kişiler (gezginler ve yerliler) İslâm dünyasının dört bir yanına yayılmıştır. Son derece saygın olan bu meslek, çoğu zaman babadan oğula, büyükbabadan toruna geçmiştir. Genç kuşakların atalarının bilgisini öğrenmeleri; anlatı mirası, tarihsel olaylar ve bağlantılar hakkındaki bilginin kolektif bellekte saklanması amacıyla önem taşımaktadır. Bu sayede sözlü kültür, aile içinde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Özellikle İran’da kahvehaneciler, ünlü anlatı ailelerinin üyelerini düzenli aralıklarla ağırlamak için çaba göstermişlerdir. Çünkü böylelikle kahvehanenin bir yandan itibarı, diğer yandan da müşterileri artmıştır (Heise, 2001: 27-28). Kahvehanelerde kuşaklar boyunca sürdürülen bu hikâye anlatma sanatı, geçtiğimiz yüzyılın başından bu yana tüm İslâm ülkelerinde geniş halk kitlelerinin okur-yazarlaştırılması ve her kahvehaneye bir televizyon konulmasıyla önemini yitirmiştir. Özellikle 1920’lerden sonra Hacivat ve Karagöz oyunları da yavaş yavaş silinmeye başlamıştır (Birsell, 1983).

¹³ “Bir milletin bütün varlığını; elemelerini, kederlerini, sevinç ve coşkunluklarını kısaca heyecanlarını hareketlendiren bütün duygu ve düşünce yapısını oluşturan zenginlik hazineleri” olarak tanımlanan destanlar, milletlerin geçmişlerindeki varlığının geleceğe aktarılmasında birinci derece önem taşıyan yazılı veya sözlü belgeleridir (Sepetçioğlu, 1998: 7). Destanlarda bir milleti millet yapan bütün unsurları bulmak, çağdaşlarından ayrılan özelliklerini görmek ve medeniyet çizgilerini kesin olarak ayırma imkânları olduğu gibi o çağın her zaman görülen kültür alışverişlerini de tesbit etmek mümkündür. Destanlar tarih gerçekleri ve olaylarından ziyade bu verileri süsleyip, genişletip, aktaran bir hayal gücü ürünüdür. Yazı diline geçirilinceye kadar kişiden kişiye anlatılırken, hâtâ yazı diline geçirildikten sonra bile, değişik zamanlarda ve değişik kimseler eliyle yazılıp basılırken süsleme olarak, üslup olarak ve hâtâ anlattıkların yer yer değişmesi, yeni ve güzel eklemelerle zenginleşmesini de sağlamaktadır. Yalnız bu noktada aşırıya kaçmamak, tarih kırıntıları aranırken destanı destan yapan, yani destanı basit bir olaylar dizisi olmaktan kurtarıp ona belli bir sanat ve edebiyat değeri veren estetik unsurları da kaybetmemek gerekir. Ortak duygu ve düşüncelerin yer alması sayesinde topluluğun öteki fertlerince de benimsenen ve sahip çıkılan destanlar milletlerin yapısını meydana getiren olayları ve inançlarını günümüze dek taşıyan tarih zenginliğini oluşturmaktadır (Sepetçioğlu, 1998: 32).

Günümüzde pek rastlanmasa da geçmiş dönemde özellikle edebiyatçıların uğrak yeri olarak sivrilen kahvehanelerde, edebi, sosyal ve kültürel konularda önemli tartışmaların olduğu bilinmektedir. Bu seçkin kişilerin müşterilerden çok sanatçı kimlikleriyle burada bulunması kahvehanelere ayrı bir nitelik kazandırmıştır. Buralar, hem kahve hem de toplantı merkezi olarak kullanılmıştır. Ayrıca yazılı kültürün yaygın olmadığı, modernleşme öncesi Osmanlı toplumundaki Semai Kahvehaneleri'nde sunulan Halk Edebiyatı ürünleri kahvehane müdavimlerini eğlendirmenin ötesinde, aktarılan kültürel birikimin günümüze taşınmasında etkili mekânlar olmuşlardır. Özellikle de geçmiş dönemlerde meddahların anlattığı hikâyelerle sözlü kültürümüzün oluşmasında ve devamında en önemli araçlarından biri olmuştur. Bunların yanı sıra kahvehanenin konu edildiği ya da simge olarak kullanıldığı şiir, hikâye ya da deneme türlerinin tüm dillerde yer aldığını belirtmek uygun olacaktır.

(1700'lerden 1900'lere)

ŞEKİL 4: Kahvehanelerin Kültür Mekânına Dönüşmesi

4.5. Kahvehane ve Boş Zaman

Boş zaman etkinliğinin niteliğini açıklayan Uluslararası Boş Zamanları İnceleme Grubu'na göre “boş zaman etkinliği, kişinin mesleki, ailesel ve toplumsal ödevlerini yerine getirdikten sonra özgür iradesiyle girişebileceği dinlenme, eğlenme, bilgi ya da becerilerini geliştirme, toplum yaşamına gönüllü olarak katılma gibi bir dizi uğraşılardır” (Parker'den akt. Tezcan, 1994: 9; 1974: 213). Dumazedier'e göre de boş zaman etkinlikleri benzer şekilde iş, aile ve diğer sorumluluklardan uzak kişinin rahatlayabileceği, eğlenebileceği, bireysel eğilimlerini gerçekleştirebileceği ve kendini geliştirebileceği serbest uğraşları olarak tanımlanmaktadır (Graefe ve Parker, 1987: 12). Giddens'a göre ise boş zaman kavramı genelde özgür zaman ve toplumsal yaşamdan arta kalan bir zaman olarak değerlendirilmektedir (Tezcan, 1994: 11). Bu bağlamda boş zaman aktivitesi, bütün zorunluluklardan ya da bağlantılardan kurtularak bireyin eğlenmesini ve dinlenmesini sağlayan, kişisel ve yaratıcı kapasitesini arttıran kendi isteğiyle seçeceği bir etkinlikle uğraşmasıdır (Graefe ve Parker, 1987: 12). Bireyin gönüllülük ilkesiyle katıldığı kesin olarak bağımsız ve özgür olduğu yani iş yaşamının dışındaki zamandır.

Boş zamanın bağımsız bir yaşam alanı olarak tanımlanmasının tarihi her ne kadar daha çok modern döneme dayansa da endüstri öncesi toplumlarda da -çalışma saatleri yasal haklarla düzenlenmemiş olsa da- serbest zamanın varlığından söz edilebilir. Özellikle Fransa örneğinde olduğu gibi 12 ve üzeri olan çalışma saatlerinde sadece 1-2 saatlik yemek araları vardır. Oluşan bu zamanda topluluk ve bireylerin bir araya gelme şansları zor olduğu için sadece ailelerin birlikte geçirebileceği bir zaman kavramı ortaya çıkmıştır. Fakat zamanla değişen mentalite ile birlikte işverenler ve ekonomistler, işçilerin serbest zamanlarını çalışmak için kullanmaları ve bu sayede üretimin artacağı görüşüne inanmışlardır (Graefe ve Parker, 1987: 25). Marksist açıdan değerlendirildiğinde de çalışmaya yönelik sorunların aşılması ve “artı-emek” yaratmak için emek-zamanı azaltmak ve dolayısıyla toplumun tüm üyelerinin boş zaman etkinliklerine yönelmesi gerekmektedir. Bu yönde yapılan araştırmalar da fazla çalışan -günlük ortalama 8 saat üzerinde- bir insanın veriminin yükselemeyeceği hâttâ tersine hızla düştüğü yönündedir (Mackenzie'den akt. Karaküçük, 1999: 26). Özellikle endüstrileşme ile geleneksel serbest zaman modellerinin birçok yönden değişmesi

toplumların çalışma saatlerinin de düzenli hale gelmesini sağlamıştır. 1830 ve 1840’larda Yenilikçilerin yasal olarak çalışma saatlerini 10–11 saate indirme girişimleri 1847–1850 yılları arasında başarıyla sonuçlanmıştır. 1890 Yılında da İngiltere’de çalışma saatleri 9–10 saate indirilmiştir. I. Dünya Savaşı Dönemi’nde de 8 saatlik mesai çalışmasına geçilmiştir. Aynı şekilde birçok ülkede Pazar tatilleri başlamıştır ama bu evrensel boyutta değildir. İki günlük hafta sonu tatili ise ilk kez 1930’da Fransa’da, 1960 yılında da İngiltere’de başlamıştır. Bunların yanı sıra yıllık izinler ve satın alınan tatiller de oluşmaya başlamış ve 1930’lardan II. Dünya Savaşı’na kadar bu olay daha geniş çevrelere yayılmıştır (Graefe ve Parker, 1987: 26–27). Bu düzenlemelerle birlikte tatiller yasal hak olmuş ve bu sayede de iş yaşamının beraberinde getirdiği yıpranma serbest zamanının önemini ortaya koymuştur.

Boş zamanı bir “özgürleşim alanı” olarak gören Andre Gorz ise; “çalışmak için mi yaşıyoruz, yaşamak için mi çalışıyoruz” konusunu sorgulayarak boş zamanın bireyin insani yönünü keşfetmesini ve sosyal açıdan rahatlamasına imkân vereceği düşüncesiyle çalışmanın en temel yaşam ereği olarak kabullenilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre; bireyin özgürleşmesi, sağlıklı sosyal tercihlerin oluşumunu sağlayabilecek, yerleşik düzenin dayatmaları karşısında düşünsel ve eylemsel tepkimede bulunma olanağını arttıracaktır (Gorz’dan akt. Aytaç, 2002: 248). Bu anlamda kişiye dinlenmek ve zevk aldığı uğraşları yapabileceği boş zaman olanakları sağlamak bireye doğrudan doyum sağlayacağı için üretim ve dolayısıyla da kazanç artacaktır. Günümüzde de bir anlamda çalışmaya yönelik bir anlayışın geliştiği düşünüldüğünde “boş zaman etkinliği”nin gerekliliği daha da iyi anlaşılmakta ve bu durum yasal haklarla da düzenlenmeye çalışılmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin 24. Maddesi’nde; “Herkesin dinlenmeye, boş zamana, özellikle iş saatlerinin makûl ölçüde sınırlandırılmasına ve belli dönemlerde ücretli tatillere hakkı vardır” denilmektedir (Kapani, 1991: 147). 1961 Anayasası Sosyal ve İktisadi Haklar Bölümü’nde 44. Maddede “Her çalışan, dinlenme hakkına sahiptir. Ücretli hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakkı kanunla düzenlenir” ibaresi yer almaktadır. T.C 1982 Anayasası’nın 50. Maddesi’nde ise, çalışma şartları ve dinlenme hakkını garanti altına almaktadır. Bu maddeye göre dinlenmek çalışanların hakkıdır ve devlet hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir demektir (Özer, 1996: 228). Hükümetler

çalışanların serbest zamanı oluşturma ve bunun en iyi biçimde değerlendirilme arzusuyla bu konuya programlarında ve kalkınma plânlarında yer vermektedir.

Çalışma ve çalışma dışı zaman ilişkisi tüm toplumları yakından ilgilendirmiştir. Her ne kadar boş zaman etkinlikleri yasalarla da düzenlenmeye çalışılsa da evrensel bir boş zaman değerlendirme anlayışının oluşması çok zordur. Çünkü toplumların ödüllendirilmesi olarak algılanan serbest zaman kavramının gelişmesinde insanların yaşadıkları çevrenin ve doğanın yani kültürün etkisi büyüktür. Özellikle Türkiye’de de serbest zaman kavramının gelişimi ve rekreasyonel yaşamın oluşumunda Batı kültürünün yanı sıra İslâmiyet ve devlet etkileri söz konusu olduğu için serbest zaman faaliyetlerinin dünyaya paralel olarak gelişmediği söylenebilir (Graefe, 1987). Türk toplumunda sıkça başvurulanan boş zaman değerlendirme eylemleri de; kahveye gitme, sohbet etme, televizyon seyretme, çay, toplantı, gün ve şans oyunları gibi yumuşak, yani pasif ya da edilgen etkinlikler olarak nitelendirilir (Abadan, 1961: 23; Köknel, 1981: 166). Bunlar arasında kahvehaneye gitme ise özellikle Türk erkeklerinin boş zamanlarında en çok yapmış olduğu eylemlerden birisi olarak sayılmaktadır. Ansiklopedik tanımlara göre de kahvehaneler, “dinlenmenin yanı sıra vakit geçirmek için açılan ve çay, kahve gibi alkolsüz içkilerin satıldığı yer” olarak tanımlanmaktadır (Meydan Larousse, 1990: 781).

İlk çıktığı andan itibaren kişilerin “boş zamanlarını geçirme”sine aracılık eden mekânlar olarak faaliyet gösteren kahvehaneler özellikle sosyo-ekonomik nedenlerden ötürü kulüp, dernek gibi sosyal yaşam alanlarının fazla gelişmediği ya da sadece belli bir zümreye hitap ettiği toplumumuzda oldukça yaygındır. Herkesin ulaşabildiği ve bireylere grup içinde yer alma imkânı verme özelliğiyle, adeta alternatifsiz birer boş zaman mekânı haline gelmişlerdir. Farklı açıdan bakıldığında insanların eğlence ve kültür ihtiyaçlarının da karşılandığı yerler kahvehanelerdir. Müşterinin kahvehanede eğlenme ve eğitilme olanaklarının tür ve biçimlerinin yelpazesi çok geniştir. Geleneksel zar, iskambil, bilardo ve masa oyunları ile müşterileri cezp ederken; bunların yanı sıra, müzikli eğlenceler de kahvehanelerce benimsenmiş ve korunmuştur (Hesie, 2001). Tiyatro oyunlarının ve meddah gösterilerinin merkezi olan kahvehaneler, bireyleri burada bulundukları zaman içerisinde sanatsal yönden de eğiten kurumlar haline gelmiştir. Özellikle ramazan gecelerinde yoğunlaşan bu kültürel faaliyetler, Osmanlı

dünyasındaki halkın sanatsal yönünü geliştirmesi ve kültürel çeşitliliğin sağlanması açısından önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Kahvehanelerin açılış amaçlarından biri de geçmiş dönemlerde “iki namaz arasında boş vakit geçirme yeri” olarak kullanılmasıdır. Hâtât klasik dönemde camilerin yanında açılan kahvehanelerde, mahalle halkının erken gelip namaz vaktini beklemesi ya da iki namaz arasında buralarda oturarak zaman geçirmesi üzerine kahvehaneler dinî yaşantının bir uzantısı olarak görülmüştür (Işın, 2003). Bundan dolayı ilk kahvehanelerin cami yanlarında hâtât cami avlularına inşa edildiğini belirtilmektedir. İbrahim Yasa’nın 1968 yılında yaptığı *25 Yıl Sonra Hasanoğlu Köyü* başlıklı köy araştırmasında erkeklerin –aile başkanlarının- boş zamanlarını değerlendirme biçimlerine ilişkin bazı saptamalarda bulunulmuştur. 200 kişilik grubun bu konuyla ilgili soruya verdikleri yanıtlar şu şekildedir: kişiler % 4.5 oranında dinsel işlevler, aynı şekilde uyuma-istirahat etme % 4.5, gezme-dolaşma % 5.0, kitap-gazete okuma % 5.5, hâtât % 7.0 oranında tarımsal etkinliklere zaman ayırırken; zamanın geçirilmesinde birinci sırada % 53.5’lik oranla kahvehanede oyun ve sohbet yer almaktadır. Geri kalan % 8.0’lik kesim ise boş zamanı olmadığını belirtirken, % 3.0’lük kesim de soruyu yanıtsız bırakmıştır (Yasa, 1969: 226). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İktisat ve İş İdaresi son sınıf öğrencileri üzerinde 1985- 1986 öğretim yılında yapılan bir başka araştırmada ise öğrencilerin boş zamanları olduğunda “sadece eğlence amacı güden” faaliyetlerle ilgili olarak erkeklerin kahveye gitme eğilimleri sorulduğunda % 70.9 oranında bir çoğunluğun kahvehaneye gittiği saptanmıştır (Demiray, 1987: 81).

Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki kahvehaneler bireylerin boş zaman süreci içerisinde oldukça etkin bir şekilde kullandıkları mekânlardan biridir. Özellikle de nüfus artışı ve işgücü arasındaki dengesizlik sonucu ortaya çıkan her meslekten işsiz insanların, az parayla oyun oynayarak ya da sohbet ederek saatlerce zaman geçirebildikleri ve bir gruba dâhil olabildikleri mekânların başında kahvehaneler gelmektedir. Yapılan incelemeler suçluluk ve işsizlik arasında bir bağlantı olduğu yönündedir. Suçluların meslekî gelişim çizgisi karşılaştırıldığında da, düzensiz çalıştıkları ve sıklıkla işlerini değiştirdikleri görülmüştür. Bu anlamda ‘değerlendirilemeyen’ boş zaman suçu mümkün kılan bir risk faktörü olarak görülmekte ya da en azından suç işlemede makul bir sebep sayılmaktadır. Yani suçlar, failin zamanı olduğu durumlarda; genellikle boş zamanda ortaya çıkmaktadır (Demirbaş, 2001).

Çünkü değerlendirilmeyen boş zaman ruh sağlığı açısından bireyde sıkıntı yaratmakta ve ona zarar vermektedir. Bu anlamda boş zaman bütün kötülükleri doğuran temel neden olarak kabul edilmiştir. Değerlendirilmeyen boş zamanın özellikle işsizler için ekonomik sebeplere de bağlı olarak suç faktörünü de ön plana çıkarmaktadır (Köknel, 1981: 174). Bu anlamda da kahvehanelere gün geçtikçe daha fazla ihtiyaç duyulduğu ya da daha etkin bir şekilde kullanıldığı gözlenmektedir. Özellikle nüfus artış hızının yüksek ve dolayısıyla fazla sayıda genç nüfus yapısına sahip ve DİE 2004 yılı istatistiklerine göre 2.498.000 (% 10,3 oranında) işsiz nüfusun olduğu Türkiye’de ya da işsizliğin olduğu diğer bölgelerde kahvehaneler oldukça etkin kullanılan mekânlardır. Boş zamanı fazla olan işsizler buralara uğrayarak çeşitli aktivitelerle boş zamanlarını değerlendirebilmektedir. Özellikle geçmiş dönemde kahvehanelerde bazı programlara yer verilmesi ya da bu mekânlarda okuma alışkanlığının ağır basması buradaki boş zamanın bireyin kişilik bütünlüğü açısından olumlu bir gelişmesini sağlamaktadır. Bu anlamda kahvehanelerin, suç oranlarında artış ve kavga gibi olumsuz durumları engelleyici bir işleve de sahip oldukları düşünülebilir. Fakat günümüzde geçmiş dönemdeki gibi bir program akışının olmaması tersine buraların bireyi ‘suça iten aylaklık mekânı’ olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.

Günümüzde ise kahvehaneler tiyatro, meddah gösterileri gibi kültürel birtakım niteliklerini yitirmeleri nedeniyle, olumsuz değerlendirmelere maruz kalmakta ve adeta “zaman öldürme merkezleri” olarak algılanmaktadırlar. Hâtâ Köknel değerlendirilmeyen boş zamanda özellikle gençlerin (alkol uyuşturucu madde kullanma, ruhsal bozukluklara, hastalıklara, türlü suçlara gibi) olumsuz alışkanlıklar edineceğini vurgularken, bu olumsuz alışkanlıklar için gösterdiği örneklerden biri de “kahvehaneye oyun salonlarına gidip kumar oynamak”tır (Köknel, 1981: 174). Abadan kahvehaneleri, kültürel faaliyetler gerçekleştirilmeyen, sadece sokağı seyretmeye, dedikodu yapmaya, tavla oynamaya yarayan mekânlar olarak gördüğünü, kahvehane müşterilerinin ise, hiçbir gaye gütmeksizin vakit öldürdüklerini belirterek, bu mekânları, boş zaman değerlendirme etkinliklerinin en kötü örneği ve hiçbir yapıcı karakteri bulunmayan parazit mekânlar olarak tanımlamıştır (Abadan, 1961: 78). Köknel’in yayımladığı “Kahvehaneler Ruhsal Gerilim Yaratıyor” başlıklı bir köşe yazısında ise kahvehaneler şu şekilde betimlenmektedir:

“Kahvehaneler, en olumsuz boş zaman geçirme yeri. Yüzde 10 -20 olumlu bir yanı varsa da yüzde 80 olumsuz. Belki bir parça, o mekânda insan insana, yüz yüze ilişkiden kaynaklanan bir rahatlık var. Yani insanlar sorunlarını, dertlerini, benzer sorunlar yaşayanlara o mekânda zorlanmadan iletiyorlar. Bu küçük de olsa bir rahatlık hissi veriyor insanlara. Ancak bunun dışında genel olarak boş zamanı geçirme yeri. Oysa her boş zaman insanı bedensel ve ruhsal olarak rahatlatacak şekilde geçirilmelidir. Kahvehanelerde ise bu ortam yok. Çeşitli oyunlar oynanıyor buralarda. Bu oyunlar da doğal olarak geriyor insanları. Dolayısıyla bu durum insanın ruhsal ve bedensel enerjisinin boşu boşuna akıp gitmesine yol açıyor” (<http://www.milliyet.com.tr/2000/04/26/yasam/yas01.html>).

Kahvehanede oynanan birtakım oyunların ve ortam açısından sigara dumanı gibi rahatsız koşulların insanı rahatlatmak yerine daha çok ruhsal açıdan gerdiğini savunanlar da olabilir. Bu durumda burada geçirilen zamanı etkin bir boş zaman olarak görmeyebilirler. Buradaki değerlendirme kahvehanelerde çizilen tablonun, görünürde bir geçim kaynağı olmayan ve sık sık kahvehaneye giderek, zamanını sigara içme, kahve yudumlama, çene çalma ve başka oyalayıcı işlerle geçiren düzenli bir müşteri kitlesinin ortaya çıktığı yönündedir. Kahvehaneler, özellikle ergenlik çağındaki gençlerin, birtakım sapma davranışları (kumar, sigara, alkol, uyuşturucu, okuldan alıkoyma, zamanı bilinçsizce harcama vs.) edinebilecekleri bir yer olarak algılanmaktadır ve “kahvehane” ya da “kıraathane” olarak adlandırılan bu mekânların, var olan olumsuz fonksiyonlarının, olumlu fonksiyonlarına baskın geldiği düşünülmektedir. Ahmet Emin, boş zamanların kahvehanelerde anlamsız ve amaçsız oyunlarla değerlendirilmesi veya basit, akli uyuşturacak ya da şehvi duyguları arttıracak olumsuz yayınları okumak gibi faaliyetlerde bulunmanın ise kişi ve toplum açısından birçok olumsuzlukları yaratabileceğini belirtirken (Karaküçük, 1999: 53); Tezcan ise kahvehanelerin oyunlar dışında bireye yeni ilgiler edinmeyi engellemesi ya da bazı bölgelerde (özellikle Karadeniz’de) erkekleri işten alıkoyarak tembellik yaratan mekânlar olduğunu vurgulanmaktadır (Tezcan, 1974: 216). Apak’ın yaptığı değerlendirmede de kahvehane müdavimliğini en büyük dert olarak tanımlamaktadır. Bunun kötü bir alışkanlık olduğunu ve iç bünyemizin zarar gördüğünü söyleyerek bu durumu şu şekilde sorgulamaktadır: *“Niçin böyleyiz? Niçin insan olmanın imtiyazlarını kötü alışkanlıklara kurban ediyoruz? Hayat sadece didinmekten ve boş vakit kalırsa kahvehanelerde pineklemekten, oyundan mı ibarettir?”* (Apak, 1944: 14). Mehmet Akif Ersoy da 1912 yılında –Trablusgarp Savaşı sırasında- yazdığı “Safahat” adlı kitabında,

kahvehanelerden yakınmalarını açıkça dile getirmiştir. Bu eserde yer alan, “Mahalle Kahvesi” adlı şiirinde, gürültü ve dumana boğulmuş pis olan bu yerleri, Osmanlı milletinin başına gelen bu felaketlerden sorumlu tutmaktadır. “Tembellik yuvası, yüz karası, batakhane, ahır...” gibi nitelemelerde bulunduğu kahvehanelere ateş püskürmektedir (Ersoy, 1997).

Sadece Türk toplumunda değil, kahvehane yapısının olduğu farklı toplumlarda da olumsuz değerlendirmelerle karşılaşan kahvehaneler; İngiltere’de de işsiz, güçsüz takımını barındırdığı, saygın tüccarları ve zanaatçıları işlerinden alıkoyduğu, majestelerine kara çalmak amacıyla çıkarılan asılsız, kötü niyetli sansasyonel dedikoduların buralarda üretildiği şeklinde değerlendirmelere maruz kalmıştır. Hattâ bu yüzden kapatılmanın eşiğine gelen kahvehaneler 1676 yılı Ocak ayının ilk günlerinde kahvehane sahiplerinin “*bundan sonra çok iyi olacaklarına ve kahvehanelerindeki kötü konuşmaları önlemeye özen göstereceklerine*” dair yazılı olarak söz verdikleri bir duyurunun yayımlanmasıyla böyle bir durum gerçekleşmemiştir (Heise, 2001: 138).

Kahvehanelere karşı olumsuz değerlendirmelerin günümüzde artması gibi evrensel bir insan hakkı sayılan boş zaman da geçtiğimiz yüzyılın başında insanlar için bir tembellik ve savurganlık olarak görülmüştür (Abadan ve Sağcan’dan akt. Karaküçük, 1999: 44). Fakat boş zaman faaliyetlerinin günümüzde bilimsel veriler tarafından psikolojik anlamda gereklilik olduğu sıkça vurgulanmaktadır. İnsanın zorunlu eylemlerinin dışında kalan zamanlarda gerçekleştirdiği boş zaman faaliyetleri, evrensel ve gerekli faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Çünkü insan yaşamının dinlenme, eğlenme ve zevk alma gibi günü birlik faaliyetleri kapsayan boş zaman, insanın hem fiziki hem de zihinsel dinlenme gereksinimini karşılamaktadır (Aydın’dan akt. Taşpek, 2004: 67). Boş zaman kavramına etik ve moral değerler açısından yaklaşan Russel de, “Aylaklığa Övgü” (In Praise of Idleness) adlı eserinde; çalışmanın insan üzerindeki tahakkümcü tavrına karşı koymaktadır. Makinavari çalışmanın insani olanı tahrip ve yıkıcılığına yönelik sonuçlarının azaltılması gerektiğini düşünerek, emek yoğun kapitalist düzene tepki göstermektedir. Aylaklığın hiç de olumsuzlayıcı bir değer içermediğini, aksine, yaşamdan ve insani olandan yana bir tavır olduğunu ve insani gelişime kapı araladığını vurgulamaktadır (Aytaç, 2005).

Bugün kahvehane özellikle kent ve kasabalarda toplumumuz ve insanımızın yaşamında dinlenme, eğlenme, buluşma, müzik-radyo dinleme, televizyon izleme, gazete okuma, siyasal, dinsel, ekonomik ve güncel olaylar tartışma yeri konumundadır (Demiray, 1987). Her yerdeki kahvehaneler, günün her saatinde uğrak yeri haline gelerek, buraların iş saatleri dışındaki müşterileri gün geçtikçe artmaktadır. Gerek çalışan gerekse çalışmayan kesim için adeta vazgeçilmez bir mekân ve ikinci uğrak yeri olmaktadır. Marmara Depremi'nden sonra da ilk açılan kamusal alanlardan birinin kahvehaneler olması kahvehane olgusunun Türk toplumu açısından önemini ortaya koymaktadır. Kadınların evlerde buluşarak konuşma eğilimine karşılık erkekler arasında da kahvehaneye gitme eğilimi söz konusudur. Her kesimden insanları bir araya getirerek bütünleşmeyi sağlama yollarından biri olan kahvehaneler bireyler için çeşitli boş zaman etkinlikleri yaratmıştır. Televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçlarının evlere girmesi ve yaygınlaşması sürecinde bile kahvehaneler başat olma niteliğini kaybetmemiştir.

4.6. Kahvehane ve Psikolojik Doyum

Bir mekân ve işyeri olarak Osmanlı toplumuna giren ve yaklaşık 500 yıllık geçmişiyile günümüzde de varlığını sürdüren kahvehaneler halka açık ilk mekânlardan biridir. İlk ortaya çıktıklarında, kahvenin tüketim mekânı gibi bir anlayış oluşturmuş ve bazı kişilerce “zaman öldürme mekânı” olarak tanımlanmıştır. Fakat ilk kez 1554 yılında kurulan ve tarihi günümüze kadar uzanan kahvehanelerin, zamanla sayıları artmış ve nitelikleri çeşitlenmiştir. Nitelik yönünden oldukça zengin olan kahvehaneler cami ve tekke arasında sıkışan insanlar için yeni bir paylaşım alanı olarak toplumsal yönden birçok gereksinimi karşılamıştır. Özellikle de günümüzde ekonomik anlamda ağırlaşan yaşam koşulları içinde psikolojik yöndeki işlevin öneminin belirginleştiği ifade edilebilir.

Osmanlı Dönemi Türk Kültürü'nün oluşmasında etkili olan medrese, saray, tekke ve asker ocağı gibi dinî kurumlar arasında, din dışı ve gayr-ı resmî bir anlayışla toplumsal yapıda doğal süreç içerisinde kendiliğinden oluşan bir kurum olduğu için ayrı bir önem taşımaktadır (Açıkgöz, 1999:6). Dinî kurumlar dışında özellikle erkekler için yeni bir sosyal mekân olan kahvehaneler geçmiş dönemlerde özellikle ramazan ayında teravîh namazını kılan ve Karagöz seyretmek için gecelik entarileri, sırtlarında hırkalarıyla geldikleri ve adeta evlerindeki ortamdaymış gibi rahat ettikleri mekânlardır

(Göktaş, 2002). Buralar kamusalla özel alan arasında sıkışmış erkeklerin sansürsüz konuşmasına olanak sağlayan “gizil alanları” gibidirler. Konuşma ya da karşılıklı iç dökme şeklindeki psikolojik rahatlamayı sağlayıcı özelliğiyle bireyin kendisini açmasına yani mahremi yapıbozumuna fırsat tanırırlar. Kişiler bu sohbet etkinliğiyle, iç dünyalarını birbirlerine açmanın yanı sıra, kendi pencerelerinden anlam üretme fırsatını da bulmaktadır. Bu sayede toplumdaki yoksunluklar, hoşnutsuzluklar ve gerilimlerin yanı sıra kişisel sürtüşmeler gibi yaşam içerisindeki olumsuz durumların da kişiler üzerinde kurduğu baskıyı hafifletebilirler. Bu mekânlarda yapılan (atıp-tutma, ahkâm kesme... gibi) rahat tavırlı konuşmalar, oynanılan oyunlardaki kaçışçı unutmalar sayesinde bir anlamda toplumsal gerilimin artmasını engelleyen bir alan olarak kahvehaneler Aytaç’ın deyişiyle ‘*sosyal supap*’ görevi görmektedirler (Aytaç, 2005). Çünkü kahvehaneler konuşmadaki sürükleyiciliğin yanı sıra bireylerin birbirleriyle dertleşmesine ve paylaşımına da olanak sağlamaktadır. Gerek iş, gerek aile, gerekse farklı alanlarda yaşadıkları sıkıntılarını dışa vurarak günlük yaşama ve mevcut yaşam koşullarının zorluklarına olan tepkilerini yansıtabilecekleri bir mekândır. Bu anlamda erkekler için özgürleştirici bir alan olan kahvehaneler, bireylerin deşarj olmasına yardımcı olan bir “terapi merkezi” olarak da değerlendirilebilir.

Tezcan’a göre de, anonim ve ikincil ilişkilerin yaşandığı modern dünyada, kahvehaneler insanların yüz yüze birincil ilişkiler yaşadığı ortamlar olarak birer paylaşım ve dayanışma mekânlarıdır (Tezcan, 1994, 1974). Birincil olarak nitelenen ilişkilerin kahvehanelere özgü bir diğer yanı gündelik yaşamda halk arasında “ahbap çavuş” ilişkisi olarak tanımlanan yakın ilişki türünün oldukça yaygın olmasıdır. Özellikle arkadaş (mahalle, iş, okul) çevresiyle buluşma, komşu ya da akrabalarla ilişkileri sürdürme, kahvehaneler sayesinde olanaklı hale gelmektedir. Birey, gruba katılarak yalnızlıktan kurtulabileceği gibi, grubun sağladığı birtakım değerler, davranış normları, dayanışma ve bağlılık duyguları da, güvenini arttırarak, iç sorunlarını çözmeye yardım eder. Bu nedenle birey genelde anlaşılabileceği ve ortak özelliklere sahip olduğu gruplara girer. Çünkü amaç grup içerisinde yer alarak, ortak faaliyette bulunmak ve onlarla birlikte yalnızlığını hafifletmektir (Tolan, 1996). Gruplara katılmak bir yere ait olmak veya başkalarından ilgi görmek, bir sosyal kimlik edinmek gibi önemli psikolojik ve sosyal gereksinimleri karşılamamıza da yardım etmektedir (Kağıtçıbaşı, 1999: 259). Kahvehanelerse bireylere bu ortamı oluşturma ve bir grup içinde yer alma açısından geniş bir fırsat sunmaktadır. Diğer

insanlarla yaşadığı paylaşım, gerek maddî gerekse manevî gerekçelerle çoğu insanın yaşadığı stresle başa çıkmada da önemli bir rol oynamaktadır. Sözü edilen bu insanlar bize farklı türden destek verebilecek ve bu konuda, kendilerine güvenebileceğimiz tüm insanlardır. Bu grubun içinde aile, yakın arkadaşlar, bireyin ilgilerini paylaşanlar, kendi beceri ve ustalıklarını bireye aktaranlar ve bireyi daha önemli amaçlara güdüleyen herkes vardır. Stres konusundaki son araştırmalar da, iyi gelişmiş destek sistemlerine sahip kişilerin, stres altındayken daha az ruhsal ve fiziksel rahatsızlık yaşadıklarını göstermiştir. İşte kahvehane ortamı ya da kahvehanede oluşturulan arkadaşlıklar da buranın müdavimi olan bireyler için değerli kaynaklardır ve sosyal destek sistemi olarak işlev görürler. Ortak ilgileri ve kaygıları paylaşan bu bireylere stres altındayken motivasyonunu korumakta yardımcı olmaktadır (Şahin, 1998). Thévenot da Osmanlı toplumunda oldukça etkili olan kahvehaneleri “karşılıklı dertleşmeyi sağlayan kaynaşma merkezleri” (Hattox, 1998: 84) olarak nitelerken; Bilbaşlar ise kahvehanelerin özellikle rahatlatıcı yöndeki psikolojik boyutunu şu şekilde vurgulamaktadır: “*Şu bizim kahvehaneler olmasa taşradaki insanlar ne yapar, nerede barınırlardı? İç sıkıntılarını nerede savurur, günlerinin boşluğunu ve hiçliğini yalancı umutlarla nerede doldururlardı?*” (Bilbaşlar, 1943: 1).

Geçmiş yıllardaki duruma bakıldığında da; işlerinden çıkarılarak yeniden görev almak için belli bir süre beklemek zorunda olan memur adayları, kadılar, müderrisler, işsiz ve güçsüz takımının eğlenecek ve gönül avutacak yerler olarak kahvehaneleri seçtiği, kahvehanelerin dolup taşmaya başladığı ve hâttâ oturulacak yer bulunmadığı vurgulanmaktadır (Alçın, 2002). Günümüzde de işsizlik, kahvehaneye devam etmede önemli faktörlerden birisi olarak ele alınabilir. Köyden-kente olan göç hareketinin temelde ekonomik nedenlerle ve zincirleme bir yapıda olması, buna karşılık sanayileşmenin kentleşmeye paralel olarak gerçekleşmemesi işsizliği temel problem olarak karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle de kentlerde tarımdan ziyade sanayi ve hizmetler sektöründe üretim yapılması nedeniyle, daha çok uzmanlaşmış bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Göçe katılan bireyler de meslekî donanıma sahip olmadığından dolayı, kentlerin niteliksiz işgücünü oluşturmaktadır. Bu durumda birey ya sosyal güvenceden yoksun, düzenli gelir getirmeyen marjinal sektöre yönelmekte ya da işsiz kalmaktadırlar (Kongar, 1982). Özellikle göç alan kentlerde, işsizlere yönelik birçok yeni kahvehanenin açılması, kahvehane sayısının artması ile işsizlik arasında bir paralellik olduğunun kanıtı olarak ele alınabilir (Yıldız, 2002a: 4).

H. Burak Taşpek'in Antalya il merkezinde 325 kahvehanede yaptığı araştırmada, kahvehaneye gidenlerin iş durumuna ilişkin saptamalara da yer verilmiştir. Raporda çalışma yaşamına bağlı olarak sunulan genel bilgiler şu şekildedir: Deneklerin yaklaşık % 50'lik kısmı 'çalışan' ya da 'emekli' başlığı altında yer almaktadır. İşsiz olanların oranı ise üst gelir bölgesinde % 6.6, orta gelir bölgesinde % 7.1, alt gelir bölgesinde ise daha da artarak % 19.7'lik bir kısmı kapsamaktadır (Taşpek, 2004). Bu da ekonomik seviyenin düştüğü gruplarda kahvehanelerin daha etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca alt gelir grupları için bu mekânlar sadece boş zamanlarda uğranılan yerler değil, insanların yaşamlarını –günün büyük bir kısmını- devam ettirdikleri yerler olarak karşımıza çıkarmaktadır. İşsizlerin en az maliyetle ve en uzun süre ağırlanabildiği mekânlar olma yönüyle de değerlendirildiği ifade edilebilir. Çok değişik kesimlerden insanları ağırlaması ve samimi ilişkilerin kurulabildiği bir ortam olarak paylaşım sürecini de daha etkin hala getirmektedir.

Gencer de kahvehanelerin çokluğunun işsizliğin, geçim sıkıntısının göstergesi olduğunu savunmaktadır. O'na göre; *“kahvehaneler kaybedenlerin kendilerini iyi hissettikleri mekânlardır. Çünkü insanlar buralarda kendileri gibi sıkıntılı insanları gördükçe rahatlıyor ve kendilerini orada eşit hissediyor. Orada uçurumlar yaşanmadığı için işsizlerin ortak mekânı oluyor”* (www.yeniasir.com.tr/02/16/index.php3?kat).

Kahvehane ve işsizlik kavramlarının, genellikle birlikte ele alındığı görülmekte ve insanların işsizlikten dolayı kahvehaneye devam ettiğine dair yaygın bir kanı bulunmaktadır. Ancak Elazığ kent merkezinde bir mahallede 1991 yılı Ocak ayında yapılan “Aile Başkanlarının Boş Zaman Etkinliklerinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi” başlıklı bir araştırmada da bulgular, işsizlerin (% 100) yanı sıra memur (% 84.8), işçi (% 89.9), esnaf (% 85.6)... gibi düzenli bir işi olanların da, kahvehaneye düzenli bir şekilde devam etme ve kalmalarının da yaygın olduğu yönündedir (Yıldız, 1996). Buradan hareketle kahvehanelerin her gruptan müdavimi ağırlayan bir 'erkek sığınma evi' gibi işlev gördüğü düşünülebilir. Farklı müşterileri bir araya getiren merkezî konumdaki bu kahvehanelerin de bir ölçüde büyük kentlerdeki mahalle bölünmelerini fiziksel, toplumsal ve bir anlamda da psikolojik bakımdan zayıflattığı da söylenmektedir (Hattox, 1998: 112). Özellikle metropollerde yaşamın akışı ve yoğunluğu, bireylerde yalnızlığa itilmiş ve tek başına kalmış hissi uyandırmaktadır. Bu ortamlardaki bireyler de kendilerini güvende

hissedecek bir sığınak arama ihtiyacını duymaktadırlar. Bu ihtiyaç da bir derneğe, kulübe, cemaate, siyasî partiye vb. gruplara katılmayı gerektirmektedir (Özkan, 2003: 24). Özellikle Avrupa'daki gibi çeşitli sosyal faaliyet alanlarının ya da kulüplerin yaygınlaşmadığı Türkiye'de dayanışma, birlik-beraberlik yardımlaşma vb. değerleri karşılamada kahvehaneler oldukça etkili mekânlardır.

2004 Yılı itibariyle de çeşitli verilere bakıldığında Türkiye'deki kahvehane sayısının 123 bin 659'a (www.yeniasir.com.tr/02/16/index.php3?kat) çıkması artan nüfusla birlikte kahvehanelerin sayısının da buna paralel olarak arttığı ve birçok erkek için kahvehanenin gerçekten vazgeçilmez bir mekân özelliği taşıdığını göstermektedir. Bu anlamda her kesimden gruplara hizmet veren ve birer “telkin vasıtası” olan kahvehaneleri sadece ticari bir eğlence mekânı olarak algılamak yanlış olabilir. Özellikle de grup oyunlarının oynandığı mekânlar olarak, insanlara bir arada olma, arkadaşlık kurma, toplumsal ilişkiler ve işbirliği yapmaya yönelik fırsatlar sağlamaktadır. Bu nedenle de başta alt gelir bölgesindeki kahvehanelerin, çeşitli sorunlar yaşayan insanların bir grup içerisinde yer alıp rahatladıkları, birer rehabilitasyon ve dayanışma merkezi oldukları söylenebilir. Hâtta öyle ki Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Başhekimisi Doç. Dr. Arif Verimli yaptığı açıklamada Türkiye'deki intihar olaylarının İskandinavya, ABD ve Yunanistan'a göre daha az olmasını, Türkiye'de yaygın olan kahvehane kültürüne bağlamaktadır. Verimli'ye göre,

“Sorunları olan kişiler, kahvehanelerde arkadaşlarıyla dertlerini paylaşarak yalnızlık hissinden kurtuluyor. Burada insanlar bir yandan okey, tavla ya da kâğıt oynayarak stres atarken, bir yandan da birbirlerinin dertlerine çözüm arıyorlar. Bir çözüm bulunamasa bile, intiharın eşiğine dek gelmiş olan insanlar, psikolojik olarak rahatlıyorlar” (<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/01/09/saglik/saglik1.html>).

Verimli'nin de vurguladığı gibi kahvehanelerde oynanan “iskambil, tavla, 51, bataak, okey... gibi” oyunlar sayesinde de birey bir yandan stres atarken, bir yandan da fazla enerjisini dışarıya atabilir ya da eğlenmek, -özellikle iş sonrasında- dinlenmek için kendisine fırsat yaratabilir. Bu fazla enerjinin atılmasıyla da bireydeki gerginlik azalır. Özellikle G.T Patrick'in ortaya koyduğu ‘dinlenme kuramına’ göre bireyin gündelik yaşam içerisinde oynadığı oyunların kendine ait doyumlarla sonuçlanacağı ve oyunun iş sonrasında dinlenmek için gerekli bir aktivite olduğu düşünülmektedir. Oyunun bireyin

baskı ve gerilimlerini dindireceğini savunan bu kuram, bastırılmış duyguların dışarı atılması anlamında etkili olduğunu vurgulayan boşalım kuramıyla yakından ilgilidir. Yine aynı şekilde Emler Mitchel ve Bernard Mason'un oluşturduğu "kendini ifade kuramı"na göre ise; oyunda boş zaman etkinliği ile birey, başarıya ulaşma isteklerinin doyumu, paylaşma, yaratma, onay görme ve kişiliğini ifade olanağını bulmaktadır (Tezcan, 1994). Kahvehanedeki sohbetin ya da oyunun akışına kendini kaptıran bireyler, bir anlamda gündelik yaşamın rasyonalitesinden uzaklaşmakta ve ilgili yerler kaçış mekânı olarak işlev görmektedir. Sosyo-ekonomik sorunların artmasıyla da kahvehaneler bireylerin en ucuz maliyetle en uzun süre kalarak kamusal alana katılıp rahatlayabileceği çekim merkezleri olmuştur.

Bireylerin psikolojik anlamda rahatlamasına olanak sağlayan kahvehanelerin mimari anlamda da bu rahatlamayı destekleyici özellikler taşıdığı ifade edilebilir. Öyle ki, özellikle önceki dönemlerde kurulan kent kenarlarında, parkların yanında ya da nehir kıyılarında yani "güzel manzaralı" yerlerde ya da bahçeli ve içinde masaları olan "açık-hava" kahvehaneleri bulunmaktadır. Bu kahvehanelerde oturan müdavimler, sokağı rahatça seyredebilmekte ve olan bitenleri rahatça görebilmektedirler (Kırlı, 2003). Bu sayede bireyler sokağa eklemleme arzusunun da gidermektedir. Kahvehanelerin bu özelliği, kişilerin dış çevreyle de bağlantı halinde olmasını olanaklı kılarak, mekânda bulundukları süre içerisinde de keyif almalarını sağlayacak tarzda geçirme amacı gözetilerek inşa edilmiştir. Böylece insanlar, sadece mekân içerisinde dört duvar arasında konuşulanlarla yetinmek durumunda kalmaz, ayrıca o anda olan olayları da gözlemleme ve yorumlama şansını da bulmaktadır. Günümüze baktığımızda da gerek bahçeli gerekse dış yapısı geniş camekânlar ya da pencerelerden oluşan kahvehanelerle bu özellik desteklenmektedir.

Farklı özellikleriyle toplumun sürekliliği içinde yer alan, gündelik yaşamı akışkan kılan, kişisel, toplumsal, hâttâ siyasal ve kültürel zenginleşmeye katkı sağlayan bir mekân olarak kahvehaneler toplumsal yapıyı meydana getiren sosyal kurumlardan biri olarak değerlendirilebilir. Luckman da belli toplumsal amaçları ve gereksinimleri karşılamak amacıyla ortaya çıkmış, çoğunluğun paylaştığı davranış örüntüleri olan kurumları, toplumsal yapıyı organize eden ve toplumsal yaşamın en önemli sorunlarının çözümü olarak görmektedir (Luckman'dan akt. Taşpek, 2004: 7). Çünkü kültürel kurumlar ve ilkeler toplum içerisinde uygulanmış ve başarısı denenmiş çözüm

yollarıdır. Psikoloji bilimi alışkanlıkların ancak doyum verici olduğu sürece devam ettiğini, doyumun olmadığı durumlarda ise kaybolduğunu vurgulamaktadır. Çünkü doyum, alışkanlıkları desteklemekte ve pekiştirmektedir. Öyleyse kültürel olarak onaylanmış kurumlar ya da öğeler, toplumsal gereksinimleri karşılayarak toplumun üyelerine bir doyum veya hizmet sağlayarak var olabilirler (Güvenç, 1996). O halde geçmişten devralınan ve yaşam şartlarına göre beliren, çağlara ve dönemlere göre farklı anlam ve görevler yüklenen değerler bireylerin ortama sağlıklı uyumlarında önemlidirler (Özkan, 2003). Kahvehaneler de gerek edebi, gerek siyasî, gerekse tarihsel olarak birçok özelliği bir arada taşıyarak boş zaman kültürünü yansıtan ve bu boş zaman etkinliğine katılarak da bireye psikolojik doyum sağlayan ve bunu başarıyla gerçekleştiren kurumlardan biridir.

Kahvehaneler özellikle insanların birtakım sorunlar yaşadıklarında ve ruhsal anlamda kötü bir gün geçirdiklerinde ‘başını dinleme’ yeri olarak algıladıkları az sayıdaki mekânlardan biridir denebilir. İnsanlar kahvehanelerde daha önce değinildiği gibi sorunlarını diğer insanlarla paylaşarak psikolojik anlamda rahatlayabilir. Bu sayede toplum içerisindeki birçok olumsuz durumun ya da toplumsal patlamaların önünü kesici bir denge unsuru olarak işlev görmektedir. Özellikle de son yıllarda kahvehanenin bu işlevine bakıldığında ekonomik ve sosyal sorunlar yaşayan Türkiye’de etkin bir kullanımı olduğu görülebilir.

4.7. Sosyalleşme Mekânı Olarak Kahvehaneler

Bireyin toplumun bir üyesi haline gelmesini sağlayan sosyalleşme, “kişinin sosyal değerleri ve normları öğrenip bunlara uyması”nı, sağlayan bir süreçtir. Bu anlamda sosyalleşmenin fonksiyonu kişinin muhtaç olduğu eğilim ve disiplini sağlamak, geliştirmek, toplumun arzularını, değerler sistemini, ideallerini ona geçirmek ve özellikle sosyal yaşamda oynayacağı rolleri kişiye öğretmektir (Dönmezer, 1978: 115). Fakat inceleme alanı çok geniş olan sosyallik kavramı yalnızca bireyin sosyal değer ve normları öğrenmesi, ahlâkî gelişim ve kişilik gelişimini sağlaması gibi alanlarla sınırlı tutulmamaktadır. Sosyalleşmeyle birlikte birey ailesinin, akraba ve komşuluk çevresinin, kent ve köyünün ve nihayet ulusunun bir parçası olduğunu öğrenmektedir (Kağıtçıbaşı, 1999: 325). Bu sosyal katılım da sosyal yaşamın vazgeçilmez ögesi olan sosyal gruplar sayesinde olmaktadır. Toplum içinde yaşayan

birey, en küçük grup olan aile biriminden başlayarak, değişik sosyal, ekonomik, dinsel ve mesleki gruplara üyedir (Cüceloğlu, 1997). Burada da sosyalleşme olarak özellikle üzerinde durulacak nokta kişilik oluşumundan çok bireyin yeni bir gruba katılarak, farklı sosyal alanlarla karşılaşarak yeni kimlikler kazanması yani bir anlamda yeniden sosyalleşmesi denilebilir.

Bir kalabalığın ‘grup’ olabilmesi için ortak amaçlar, ortak normlar, üyelerin kendilerini bir grup olarak hissetmeleri gibi koşullar öne sürülmüştür. Gruplar bu özellikleri göstermekle beraber, bir topluluğun grup olabilmesi için en gerekli koşul, ‘etkileşim’ dir. Buna göre grup, “etkileşim halinde olan birden fazla insan” anlamını taşımaktadır (Kağıtçıbaşı, 1999: 258). Bu etkileşim sırasında, bireyler toplumsal ve fiziksel gereksinimlerini karşıladığı gibi, etkileşime giren insan davranışları da toplumsal yapıdan etkilenerek grup içerisinde şekillenir. Bu anlamda birey, grup yoluyla topluma bağlanırken, toplum da grup aracılığıyla bireyi etkilemektedir. Bireyin topluma bağlanması anlamındaki toplumsallaşma grup içerisinde gerçekleşmektedir (Kongar, 1995). Bu sayede birey toplumsal çevrelerde yer alma imkânı bularak, kendini tanıma ve ifade etme olanağı bulur ve grup içerisinde kendine yeni bir kimlik kazanır. Bu nedenle, bir gruba katılmak ya da bir grup tarafından kabul edilmiş olmak bireyin sosyal yaşamı açısından son derece önemlidir.

Kültürel yapı içerisindeki toplumsal gruplar, insanları kendi çevresine uydurmakta ve onların ferdî ihtiyaçlarını giderme çabası içinde sosyal gruplara dâhil ettirmektedir. Şahıslar grubun gayesine uygun davranışları benimserken, gruba özgü davranışları kendi davranışları ile özdeşleştirirken, onları kendi davranışlarıymış gibi kazanır ve o grubun toplumsal yapı içerisinde şekillenerek edinmiş olduğu özellikleri öğrenirler. Çünkü özellikle birincil ilişkilerin yaşandığı bir örgüt, üyelerinin sahip olduğu değer, inanç ve normlarla, uzlaşma yaratarak, bu üyelerin davranışlarında benzerlik oluşturmaya çalışmaktadır. Tüm bunlar Şişman’a göre “grup içinde birlik duygusunun yaratılmasında, üyelerin örgüt amaçlarıyla bütünleşmelerinde, kendilerini takdir etme ve güven duygusu geliştirmelerini teşvik etmede, olumlu davranış ve tutumları ödüllendirmede vb. yasal düzenlemelerden çok daha yararlı” olabilmektedir (Şişman, 1994: 81). Bu durumda resmî bir ilişki gözetilmeyen kahvehanelerde de

değerler ve normlar, grup içi birlikteliği sağlayarak kahvehane müdavimleri arasındaki, sosyal bütünleşmeyi sağlamada oldukça işlevsel olmaktadır.

Değişik biçimlerde kodlanmış özel anlamlar olarak örgütsel semboller, bir kültürün üyeleri tarafından paylaşılan çeşitli kültürel öğelerin en kapsamlılarıdır. Bir örgütte, sembollerin birtakım işlevlerinden söz edilebilir. Örgüt içindeki bireyler gibi, örgüte yeni giren bireyler de örgütsel yaşamı ve bu yaşamda egemen olan değerleri, inançları, normları, büyük ölçüde örgütsel semboller yoluyla tanımakta ve öğrenmektedir. Kültürel özelliklere göre kültürlenene bireyler, kültürün gerektirdiği davranışlarda bulunarak kültürün istediği kişi olmaktadır. Bu yönüyle örgütsel semboller, örgüt üyeleri arasında kullanılan bir iletişim aracı olduğu kadar örgütsel sosyalleşme sürecinde de önemli bir öğrenme aracı olmaktadır (Şişman, 1994). Kahvehanelerde de bunun en tipik örneklerinden birisi “Selâmünaleyküm” diyerek kahvehaneye giren bir müdavimin selamının herkes tarafından alınması olarak gösterilebilir. “Selâmünaleyküm” sözü Allah’ın selâmı olarak kabul edildiği için, yaşlısı genci, tanısın tanımasın, hâtta aralarında küslük olsun olmasın ortamdaki herkes bu selâma karşılık vermektedir. Kahvehaneye girer girmez verilen bu selamla kahvehane müdavimi herhangi bir masaya oturarak sohbet etme aşamasına geçebilir. İkinci olarak ‘Merhaba’ sözcüğüyle selamlaşma tekrarlandığında ise özellikle aralarında küslük olan üyeler bu selâma karşılık vermezler. Bu da kültürün herhangi bir sosyal grubun üyelerinin, paylaştıkları anlam kodlarının (semboller) derecesine bağlı olarak dünyayı anlamlandırmada birbirlerine benzer davranışlar sergilediklerini ve kültürün insanı biçimlendirdiğini göstermektedir (Şişman, 1994: 7). Üyeler de grup tarafından kabul edilmiş olmayı istedikleri için, onay gören grup normlarına uymaya çalışır. Bu grupların da en karakteristik özelliği de “biz hissediyoruz”, “böyle duyuyoruz” gibi “biz” duygu ve düşüncesinin hâkim olmasıdır.

Aslanoğlu’na göre, bireyin kimlik inşası, çoğu kez karşılaştığı ötekilerle etkileşimi çerçevesinde gerçeklik kazanır. Bu etkileşim sonucunda birey kendilik algısına sahip olması ve yerini, rolünü, duruşunu ötekilerden ayırıştırarak algılamasıyla aslında bir kimlik inşa süreci yaşanmaktadır. Mekân da, bu etkileşimin yaşandığı, yersel göndergelerle yüklü kimlik öğeleri içeren ve müdavimlerinin taşıdığı kendisine ait farkındalığın belirgin hale gelmesini sağlayan yerdir (Aslanoğlu’ndan akt. Aytaç, 2005:

27). Sosyal kimlik kuramına göre de, insanların kendilerini ve başkalarını çeşitli gruplara ait olarak algılama eğiliminde oldukları savunulmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1999). Biz ve ötekiler birlikteliğinin en bilindik örneklerinden biri de sanayileşme ile birlikte geleneksel toplumun üretim tarzındaki değişiklikler sonucu köyden kente göçlerin artmasıyla edenlerin iş, konut bulabilmek, ekonomik, sosyal sorunlarını çözümlemek ve kültürel kimlikleri korumak için bir araya gelerek, dernek ya da vakıf benzeri örgütlerin çatısı altında hemşehri dayanışmasını oluşturmalarıdır.

Bir cemaate aidiyeti betimleyen hemşehri dernekleri, bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. “Biz” ve “ötekiler” ilişkisinde bizi ifade eden hemşehri birlikleri ötekilerle kurulan ilişkilerde hem bireysel hem de grupsal düzeyde güçlü olmayı amaçlamaktadır. Bu birlikler kırsal toplum üyelerinin kentsel toplumun yaşama biçimini değerler sistemi ve davranış kalıplarını anlama sürecinde de işlevsel bir yapıya sahiptir. Hemşehri birlikleri bir yandan kentsel yaşama etkin katılmayı ve bazı alanlarda söz sahibi olmayı, diğer yandan edinilmiş kültürel değerleri sürdürmeyi amaçlar (Bal, 2002). Kente göç eden bu gruplar kent kültüründeki değişmelere büyük oranda etkide bulunur ve belirli çevrelerde asgarî de olsa kentin kültür kodlarını kendi kültür kodları ile birleştirip yeni bir kültürel çevre oluşturmaktadırlar (Görmez, 1991: 29). Bu anlamda hemşehri birlikleri özellikle kent merkezlerinde yeni kentlinin kentle bütünleşme ve sosyalizasyon sürecini üstlenir. Bu noktada da kente göç edip farklı yerlerde yaşayan bu hemşehri birliklerine bir arada olma, ortak bir mekânda bir araya gelerek paylaşım olanağı sağlayan ve bir dernek gibi işlev gören temel mekân olarak kahvehaneler karşımıza çıkmaktadır. Georgeon da İstanbul’a Balkanlar’ın ya da Anadolu’nun herhangi bir kentinden gelen insanların oluşturduğu hemşehri kahvehanelerinin çokluğundan söz etmektedir. İstanbul’a yeni gelenlerin bu kahvehanelerde hemşehrilerini kesinlikle bulabileceklerini bildiğini ifade etmektedir (Georgeon 1999: 55). Atalay da, göç sonucu kentlerde kümelenen ve birbirlerini hemşehri olarak gören insanların “hemşehri kahvehaneleri”ne devam ettikleri görüşünü desteklemektedir (Görmez, 1991: 40). Bu kahvehaneler özellikle kente göç etmiş erkek nüfusun etkin olarak kullandığı, aralarındaki sınıfsal, meslekî farklılaşmanın eriyerek hemşehri ilişkilerinin devamlılığını sağlamak için iletişim kurdukları mekânlardır. Bu kurum kırsaldan gelip kent yaşamına uyum sağlamaya çalışan insanların, bu uyum sürecinde, daha kolay ve yumuşak bir geçiş yapmalarını sağlayabilmektedir. Bu anlamda ilgili sosyalleşme sürecini hızlandıran toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ya da M. Kıray’ın

kullandığı bir tampon kurum görevini üstlenen mekânların başında kahvehanelerin geldiği belirtilebilir.

Kahvehanelerin, kırsallıkla kent kültürünü harmanlayıp, halkın modernleşmesi konusunda temel bir çerçeve sağladığı savı ileri sürülebilir. Bu anlamda kahvehaneler İstanbul'da ilk kurulduğu tarihten başlayarak özellikle Türk toplumunun günlük deneyimlerini ve pratiklerini yansıtan en önemli toplumsallaşma mekânlarından biri olmuştur (Öztürk, 2006). Özellikle kahvehanelerde oynanan ve ortak heyecanlar yaşamayı sağlayan takım oyunları da grupsal nitelikte olmalarından dolayı insanların bir mekânda birlikte olma, arkadaşlık kurma, grup oluşturma, toplumsal ilişkiler ve işbirliği yapmaya yönelik gereksinimlerini karşılamaya olanak sağlamaktadır (Tezcan, 1994). Özellikle geleneksel dönemde kahvehaneler mahalle halkı ve dışarıdan gelen yabancıların birlikteliğini sağlamada önemli bir misyon üstlenmektedir. İstanbul'da 1554 -1555 yıllarından itibaren varolduğu kabul edilen kahvehaneler halkın gündelik yaşamına, insanların toplanıp doğrudan diyalog kurabilme imkânını getirerek yeni hareketlilik alanları oluşturmuştur (Meriç, 2000: 142). Bu anlamda kahvehaneler bireylerin bir araya gelmesini ve ortak bir paylaşım alanı yaratmasını sağlamaktadır. Ünver özellikle mahalle kahvehanelerini 'kulüp'e benzetmektedir. İngilizler arasında yaygın olan kulüplerin, Türk kültüründen alındığını ve buradan da bütün Avrupa'ya yayıldığını ifade eder (Ünver, 1996: 20). "Sosyal dayanışma ve yardımlaşma kulüpleri" konumunda olan kahvehaneler; müdavimlerden kimin çocuğu hasta, kimin eşi doğum yapacak, evi yenilenecek ya da onarılacak, yani durumu uygun olmayan kime para lazımsa; kendisine haber verilmeden gerekli masraflar tahmin edilip, verebilecek olanlar arasında bu para toplanıp, herkesin uygun gördüğü biri aracılığıyla para ihtiyaç sahibine verilirdi. Bu anlamda özellikle mahalle kahvesi denilen yerlerin, sosyal yardım derneklerine dönüşen ve daima sosyal yapıyı sağlamlaştırmaya hizmet eden, halk arasındaki bağları güçlendirme gibi çok önemli bir görevi üstlenen mekânlardır (Faroghi, 1997).

Kahvehanelerin bireyleri bir araya toplama ve toplumsal gruplar oluşturma yönünde işlevleri buraya gelen müşterilerin, aralarındaki hiyerarşik yapıyı bir kenara bırakarak ortaya atılan her konuyu aralarında rahatlıkla tartışabilmesinden de kaynaklanmaktaydı. Bu sayede toplumun üst ve alt tabakası burada birbirleriyle

rahatlıkla kaynaşabiliyordu. Bunun yanı sıra insanlar böylece söz konusu kahvehanelerde kendi duygularını, kişisel geçmişlerini ya da mevkilerini ele vermeksizin sosyalliklerini yaşamışlardır. Böylece Osmanlı kahvehaneleri, farklı toplumsal kesimleri bir mekânda buluşturmuş, ortak gösterge ve imajlar etrafında iletişim ağını oluşturmuş ve bu yönüyle de farklı çevrelerden tek tek bireylerden çok toplumsal bir yapıyı yansıtmıştır.

Toplumsal sınıf ayrımının ortadan kalktığı kahvehanelerin yanı sıra özellikle günümüzde farklı meslekî, sınıfsal, iktisadî, entelektüel ayrımlara göre çeşitlenen mekânlar da gözlenebilir. Örneğin; Fenerli’ler, emekliler, Rizeli’ler, Erzurumlu’lar, esnaf, işsizler, öğrenciler, marjinal kesimler, alt kültür grupları gibi değişik grupların müdavimi olduğu kahvehaneler de vardır. Birey o grup içinde tutunabilmek ya da toplumsal bir kimlik sağlamak üzere bir seçim yaparak bunlardan biriyle bütünleşme sağlayacağı bir kahvehane de seçebilir. Bu da kimlik olgusunu kişisel boyuttan, toplumsal boyuta taşıyarak; kişinin tanımlanmasında yaş, cinsiyet gibi kişisel özellikler değil, gruba ilişkin aidiyetlerin de etkili olduğunu yansıtmaktadır. Çünkü kişiler müdavimi ya da doğal üyesi oldukları kahvehanelerin hâkim havasına uygun tutum ve davranış kompozisyonu geliştirebilmekte, hâttâ bu durum belli kesimler için, sosyal statüyü yansıtırıcı bir etiket özelliği de taşımaktadır. Bu anlamda da bireyin mensup olduğu mekânlar bireye kimlik atfetmenin yanında başta da belirtildiği gibi “yeni sosyallikler”in oluşmasına da yardımcı olur.

Özellikle 16. yüzyılda kahvehanelerin yaygınlaşmasından önce, insanların gece dışarı çıkması için çok az neden varken alternatif bir mekân özelliğinde olan kahvehaneler ise, toplumsallaşma anlamındaki kısıtlılıkları aşma ve insanlara evin dışına çıkmada bir mazeret sağlama yönünde yardımcı olmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı insanı, yabancıları ve dostları özel alanın dışında ağırlamak için çoğu kez, kahvehane türü yerleri tercih etmiştir. Buralar, konuk ve ev sahibi arasındaki geleneksel etkileşime yeni ve farklı bir boyut kazandırmış ve bu yönleriyle, bir tür “kamusal ev” işlevi görmüşlerdir. Bu sayede, Osmanlı insanı, ev, cami, dergâh ya da resmî kurumlar dışında görece yeni bir sosyal alan keşfetmiş oluyordu (Heise, 2001: 23). Özellikle evlerinde misafirlerini ağırlamakta ekonomik açıdan zorlanan ya da misafir ağırlamaya mimarî açıdan uygun olmayan evlere sahip insanların misafirlerini kahvehanelerde kahve parasına ağırlama şansı olmuştur. Bu da kahvehanelerin her kesimden insanın sık

sık uğradığı ve en az maliyetle toplumsallaşmaya olanak verdiği mekânlar olmasını sağlamıştır (Öztürk, 2006). Ahbap toplantılarını yapmak için büyük paralar harcanarak ziyafetler çeken kişiler, artık bu masraftan kurtulup cüz'î bir kahve parası vermekle toplantı sofrasını düzmeye başlamıştır (Evren, 1997). Böylece bireyin dostlarıyla toplanıp bir araya gelme ve sohbet ederek bir şeyleri paylaşma ve kaynaşmasını sağlayan bir mekân olmuştur. Konuk ağırlamak da aynı şekilde evle eşanlamlı olmaktan çıkarak, insanın boş zamanlarının birlikte geçirdiği arkadaş çevresi de yakın çevrelerle sınırlı kalmaktan kurtulmuştur.

Kahvehanelerin yanı sıra itibarlı bir ikram maddesi olarak kahve, Sultan Mehmet zamanında, saray mutfaklarına girmiştir. Kahvenin Türkiye’de dört defa başından geçen yasaklamalar sonunda kavuştuğu hürriyet onu saraya gelenlere ikram olunan tatlılar, şerbetler kademesine çıkarmıştır. Bayramlarda, cüluslarda saraya gelenlere şerbet, tatlı meydanında özel törenlerle kahve ikram edilmeye başlanmıştır. Zamanla sarayda ve büyük konaklarda misafirlere kahve ikram etmek için “kahveci”ler ve “kahvecibaşı”lar tayin edilmeye başlanmıştır. Özellikle saray teşkilatında bu göreve becerikli kişiler atanmıştır. Hâtât kahvecibaşılıktan sadrazamlığa yükselenler olmuş ve saraydaki kahve teşkilâtına büyük önem verilmiştir (Toros, 1998). Osmanlı toplumunda saygın bir nüfuza sahip olan kahve ve dolayısıyla da mekân olarak kahvehaneler misafirliğin ayrılmaz bir işareti ve parçası olmuştur.

Alkollü içkiler gibi bir bitki olarak kahve de “sosyal içiciliği” teşvik eder: Hep birlikte yemek yemek gibi toplu halde bir şeyler içmek de insan kültürünün temel olgularındandır. Günün her saati kahve içmeye uygun olduğu için, kahve evrensel bir içecek olarak her yerde hem özel hem de kamusal yaşamda benimsenmiştir (Heise, 2001). Yapılacak sohbetin bir ön hazırlığını oluşturmaktadır. Schramm’a göre de toplumsallaşmada, kitle iletişimin yanında kahvehaneler, pazarlar, yerel toplantılar gibi geleneksel toplumsal iletişim mekânlarının önemi hâlâ devam etmektedir. Çünkü kitle iletişimin etkileri, bu mekânlardaki kişiler arası iletişim kanallarının aracılığıyla açılmaktadır (Schramm’dan akt. Taşpek, 2004: 63). Özellikle toplu mekânlarda daha geniş bir kitleye ulaşma arzusu daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Bir sohbet mekânı özelliğindeki kahvehanelerde de konuşulan konuların birinden diğerine

yayılma hızı oldukça fazladır. Dolayısıyla kahvehaneler iletişim anlamında oldukça etkin bir rol üstlenmiştir.

Bugün kahvehaneler, özellikle kent ve kasabalarda dinlenme, eğlence ve buluşma yeri konumundadır. İş saatleri dışında müşterileri artan kahveler yalnız çay ve kahve içmek için değil, tavla, domino, bılardo, kâğıt oyunları için de müşterilerini çekmektedir (Yeni Türk Ansk., 1985:1629). Sadece Türk toplumunda değil, kahve çayla birlikte Avrupa'daki yemek saatleri sistemine de girmiştir. Bu da burjuva ziyaret adetlerinde yeni biçimleri beraberinde getirmiş ve 18. yüzyılda özellikle de kültürel alanda etkili eğitilmiş tabakalarda öğle yemeği öncesi sabah kahvesi, bir süre sonra da öğleden sonraları için kahve ve çay davetleri ritüelleştirilmiştir (Heise, 2001).

Zamana karşı direnen ve vazgeçilmez bir mekân haline dönüşen kahvehaneler bir kurum özelliği taşımaktadır. Toplumsal kurumların da en büyük özellikleri, toplumsal süreçlerin etkisi altında, belli hedeflere yönelik olmaları ve kurumu oluşturan parçaların birbirleriyle etkileşim içinde olmalarıdır. Bu nedenle kurumlar her toplum içinde vardırırlar ve kültür ile bağlantısından dolayı değer yüklüdürler. Belli gereksinimleri karşılamak için ortaya çıkmış kurumların sürekli bir yapıları vardır ve süreklilik gösterirler (Aslantürk ve Amman, 2000). Kahvehanelere bakıldığında ilk çıktığı andan itibaren yaklaşık 500 yıllık uzun bir dönemdir varlıklarını sürdürmekte oldukları görülmektedir. Ucuz eğlence yeri olan ve ayırım gözetmeksizin hem zenginleri hem yoksulları bir arada ağırlama ve dolayısıyla sosyalleştirici olma gibi özellikleri hâlâ işlevini korumaktadır. Sosyalleşme süreciyle de bu kültür kuşaktan kuşağa aktarılmış ve kahvehaneler özellikle günümüzde insanların eğlence kültürü ya da boş zaman faaliyetlerinde önemli bir uğrak yeri haline gelmiştir.

Sadece Türk toplumunda değil, genel olarak baktığımızda kahvehanelerin, tüm toplumlarda birer toplumsallaşma aracı olduğunu söylenebilir. Buralar, yerleşik değerlerin dolaşım ünitesi, sosyal ilişki ve etkileşim üssü, grupsal aidiyet, topluma içkinlik taşıyan temsiliyetlerin merkezleri durumundadırlar (Aytaç, 2005: 33). Kahvehaneler, insanların birbirlerini tanıdığı, sohbet ettiği, dertleştiği, oyun oynadığı, dayanışmacı ilişkiler geliştirdiği, aidiyet kurduğu, eleştiriye açık ve özgür tartışma faaliyetlerinin cereyan ettiği sosyal mekânlardır. Özellikle ev ve iş ortamı dışında

görüşme ve konuşma ihtiyacını sağlayan “kahvehane arkadaşlığı” denilen bir ilişki biçimini ortaya çıkarmıştır. Kapıları tüm halka açık olan kahvehaneler ekonomik bir mekân olmalarından dolayı da gelişen kapitalizmle birlikte alt gelirli orta ve dar gelirli vatandaşların sosyalleşmek için tercih ettiği mekânlardır.

4.8. Kahvehane Kültürü ve Cinsiyet Kalıp Yargıları

Cinsiyet biyolojik olarak “dişi” ya da “erkek” olma haliyle bağlantılıyken; toplumsal cinsiyet, cinsiyetle ilişkili davranışların kökenine inerek rollerle bağlantı kurar (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 802). Bütün toplumlarda erkek ve kadın giyimden kuşamdan tutun da günlük âdetlerine kadar pek çok konuda birbirinden ayrıdır. Cinsiyete bağlı olarak her toplumda kadın ve erkeğin etkinlikleri ve davranışları, hak ve görevleri birbirinden farklılaşmaktadır. Eğitim tarzlarından gündelik yaşam alışkanlıklarına kadar birbirinden ayrılan nitelikleriyle toplumsal yapıda, erkekler (erkeklik, aileyi geçindirip koruma gibi) ve kadınlar (annelik, kadınlık, eşine ve çocuklarına hizmet gibi) farklı kavramlaştırmaların etkisinde kalarak en küçük yaştan itibaren farklılaşan sosyalleşme süreçleriyle değişik etkinliklerde bulunur ve farklı roller üstlenirler.

Tarihsel süreçte toplumlar kamusal ve özel alan ayrımını yaparken kadın ve erkek arasında biyolojik farklılıklardan doğan üremeye ilgili farklı rolleri, bu bölüştürmenin eksenini kullanarak kullanmışlardır. Bu değerlendirmede kadının çocuk doğurabilmesi ve emzirmesi toplumdaki konumunun belirlenmesinde stratejik bir etken olmaktadır. Bu düşünce kadının doğası gereği ev işlerine doğuştan yatkın olduğu görüşünü yüzyıllarca desteklemiştir (Ersöz, 1999: 9). Ampirik olarak kadının statüsünü tanımlayan göstergeler olarak sıralanan faktörlerde de bu statü kısmen ‘doğurganlık’ ile ölçülmektedir. Özellikle erkek egemen normların benimsendiği toplumlarda kadının toplumda var olma nedeninin doğurma kapasitelerine indirgendiğini ve birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ‘kadın’ ve ‘anne’ sözcüklerinin eş anlamda kullanılabildiği belirtilmektedir (Özbay, 1992). Doğurganlığın yanı sıra kadının statüsünü arttırmada çocuğun cinsiyeti de etkin bir şekilde önem taşımaktadır. Öyle ki erkek çocuk doğurmamış bir kadın, baba soyunun devamını sağlayamadığı gerekçesi ile saygınlığını yitirebilmektedir.

Kadınların toplum içerisinde ikinci planda kalmaları sonucu, kadınlar tarafından çeşitli sorunların çözümü için bir seçenek olarak II. Meşrutiyet'in ilânını izleyen yıllardan itibaren kadın örgütlerinin temeli atılmaya başlanmıştır. 1908 Yılında ise İstanbul'da ilk kadın örgütü kurulmuştur. Cumhuriyet yıllarında hızlanan bu örgütlenme hareketleri daha sonrasında feminist kuramlar için bir altyapı oluşturmuştur. 1960 Sonu ve 70'lerin başlarında ortaya çıkan radikal feminist kuram görüşünü ileri süren kuramcılar da kadınların toplum içerisinde genellikle ikinci konumda tanımlanmalarının, cinsiyetler arasında biyolojik olarak doğuştan getirilen farklara bağlı olarak erkeklerin kadın kültürünü baskı altında tutmasından kaynaklandığını düşünürler. Kadınları erkeklere hizmet etmeye ve bu hizmet rolünü kabul etmeye şartlandıran erkek egemen ideoloji olan ataerkil düzeni ve aileyi reddederler (Donovan, 2001). Örneğin, Eski Mezopotamya'da ortaya çıkan ataerkil sistemin toplumda "toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri" konusunda bazı önkabullerin yerleşmesine neden olduğundan sözedilmektedir. Bu önkabullerde erkeklerin *"doğal olarak daha güçlü ve akılcı olmaları, rasyonel zihinsel yetenekleriyle dünyayı yorumlamaları ve düzene sokmaları, kadınların ise akıl ve rasyonel yetenekler açısından daha zayıf olmaları, çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleri ile günlük yaşamın ve türün yeniden üretilmesi"* gibi karakteristikleri olduğuna ilişkin kanılar toplumda yaygınlaşmış ve meşrulaşmıştır. Buradaki önemli etkenlerden biri de dinî dogmaların bu önkabulleri entegre etmeleri ve bunlara tanrısal bir nitelik ve değişmezlik kazandırmaları olarak görülmektedir (Berktaş, 2000). Erkeğe atfedilen önemin -bazı noktalarda- özellikle tek tanrılı dinlerdeki kutsal metinler tarafından da desteklendiği belirtilebilir.

Cinsiyete dayalı açıklamaları sadece biyolojik faktörlere dayandırmak günümüz bilgi düzeyinde geçerli olmayacaktır. Çünkü cinsiyete dayalı farklılaşmanın sadece biyolojik temelli olmadığını gösteren birçok örnek mevcuttur. Mead'ın Yeni Gine Adası'nda Okyanus Negroları ırkından gelen ve farklı yaşam tarzları sürdüren kabileler üzerinde yaptığı araştırmasında cinsiyet farklılıklarını açıklamada kültürün yapılanma sürecinde önemli bir faktör olduğu oraya konulmuştur. Çalışmada Tchambuli kabilesinde kadın ve erkek evlerinin ayrıldığından söz edilmektedir. Batı toplumlarında erkeklere özgü olduğu düşünülen toplumsal cinsiyet rol ve beklentilerine uygun davranan kadınların "tarım ve balıkçılık" ile ilgilendikleri ve girişimci rahat ve güvenli bir kişilik yapısına sahip oldukları vurgulanmaktadır. Kuşkucu, alıngan, güvensiz, el sanatlarına düşkün olan erkekler ise aksine Batı normlarına göre kadınlara özgü olduğu

düşünülen rol beklentilerine uymaktadırlar. Bu durumun nedeni ise, kabiledede oğlan çocukları 8-10 yaşlarına geldiklerinde kadınlara ve diğer çocuklara tabu sayılan kutsal büyü işleri öğrenip, bunlarla ilgilendikleri “Tamburans Evi” olarak isimlendirilen erkek evlerine verilmesidir. Çünkü bu eve kabul edilen oğlan çocuklar gece dışında, kadın evlerine girmeleri yasaklandığı için, küçük yaşta anne ve diğer aile yakınlarının kollayıcı, açıklayıcı tutumlarından uzak kalmakta ve bu durum da onları ürkekleştirir (Özkan, 2007: 908). Söz edilen diğer örnekler ise Tasmanya yerlilerinde oldukça güç bir iş olan ayı balığı avcılığının kadınların işi olması ya da Arapesh kadınların genel olarak erkeklerden daha ağır yük taşımalarıdır. Bunun nedeni ise kabilenin inancına göre “*kadınlarının başlarının daha kalın ve kuvvetli oluşudur*” (Saran, 1993: 134). Bu anlamda cinslerarası toplumsal farklar biyolojik ve fizyolojik etmenlerde aranmakta ise de, yukarıdaki örneklerden de hareketle biyolojik ve fizyolojik farklılaşmanın muhtemelen bir başlangıç noktası olduğu ve sosyal ve kültürel kuralların kadınla erkek arası farklılaşmayı biyolojinin ve fizyolojinin yarattığı farklılaşmadan çok daha fazla öteye götürdüğü söylenebilir.

Biyolojik farklar bir yana, toplumların örf, âdet ve düşünce sistemi bakımından farklarının biçimlendirmesiyle bu cinsiyetlere yüklediği anlamlar toplumsal cinsiyet ayrımında önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki çocuklar doğdukları andan itibaren aileleri erkeklerle ve kızlara farklı davranarak, çocuklarının uygun cinsiyet rollerine uymalarını sağlarlar. Kız çocuklarının anneleri gibi ev işi yapan, erkek çocukların ise tam tersine evsel alandaki işlerden uzak duran konumda yetiştirilmeleri önemli bir faktördür. Aile, okul, geniş sosyal çevre ve kitle haberleşme araçları gibi birimler de mevcut toplumsal cinsiyet rollerini bireye aşılarmaktadır (Ersöz, 1999). Birincil sosyalleşme süreciyle birlikte de bireyler kültürlerinden, ailelerinden ve yaşantılarından kaynaklanan iki farklı rolü oluşturan kavramların neler olduğunu geliştirirler (Gander ve Gardiner, 2001). Ataerkil sistemin devamını sağlayan bu durum, edinilen bu toplumsal rollerle bağlantılı olarak kız çocuklarının kamusal alana yönelme düşüncesini daha oluşmadan bitirmektedir denebilir. Özellikle geleneksel toplumlar için cinsiyete dayalı ayrışmada kadının özel, erkeğin ise kamusal alana ait olduğu yargısı hâkimdir.

Liberal feministler de kadının toplumdaki ikincil konumunun nedenini; kadını engelleyen gelenek, görenek, yasal düzenlemeler ve siyasal eşitsizlikler olarak görmektedir. Liberallerin temel vurgusu -doğumda cinsiyetini belirleyemeyen- kadının

özel alanda kısıtlı kalırken, kamusal alanın hep erkeğe bırakılması ve anlamlı amaçlardan yoksun olarak evde kapalı kalan kadınların ilgi odaklarının evlerinde yoğunlaşması, onları evlerinin kölesi, mobilya ve ev eşyalarının hizmetçisi olmaya itmiş olmasıdır (Demir, 1997: 50). Tüm bunların nedeni de, çoğu zaman, erkek otoritesini sağlama alma anlayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü kadınların özel alandan çıkarak erkek egemenliğinin steril mekânlarına girme isteği tehdit edici bulunmaktadır (Aytaç, 2005: 30). Hattâ öyle ki 19. yüzyıl sonuna kadar kadınlara Osmanlı nüfus sayım istatistiklerinde bile yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra seçme ve seçilme hakkının da ancak Cumhuriyet Dönemi'nde verilmiş olması kadının uzun yıllar kamusal alan dışında kaldığının göstergelerinden biridir. Dünyanın gerek kapitalist gerekse sosyalist birçok ülkesinde de siyasal aygıtın üst basamaklarında kadınlarla erkeklerin eşit olarak temsil edilmesi sağlanamamıştır. Liberal feministlere göre de kamusal alana giden yol kadının ekonomik olarak erkekten bağımsızlaşmasına ve onunla eşit haklara sahip olarak tam olarak özgürlüğe kavuşmasına bağlıdır.

Cinsiyete dayalı farklılaşma konusunda ekonomik yapı ve iş gücü piyasası gibi faktörleri de değerlendirerek kadının statüsünü doğurganlıktan bağımsız olarak ele alan ilk yaklaşım 1940'larda "demografik geçiş teorisi" olarak adlandırılan savla ortaya çıkmıştır (Davis'ten akt. Özbay 1992: 163). Bu yaklaşım sanayileşme, kentleşme, eğitim ve ücretli iş olanaklarından kadının da yararlanması, toplumun gelişmişlik düzeyinin artması gibi yapısal değişmelerin doğurganlık düzeyinin düşmesi ve kadının erkekle eş bir statüye gelebilmesi için ön koşul olduğunu kabul eder (Özbay, 1992). Kadının çalışma yaşamına ilişkin verilecek kritik tarihi örnek 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan savaşlarla birçok erkeğin orduya katılarak cepheye gitmesi sonucu kadınların azalan işgücü boşluğunu doldurması olmuştur. Cumhuriyet sonrasında da hızlanan sanayileşme ve onun getirdiği kentleşme ve göç etkenlerinin yanı sıra Cumhuriyet'in getirmiş olduğu hukuk sisteminin kadına tanıdığı haklar kadınlar için yeni iş alanlarının açılmasını sağlamıştır (Ersöz, 1999). Fakat yine de Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları oldukça düşüktür ve bu katılımı yıllara göre sürekli bir azalma gözlenmektedir. 1955 Yılında çalışma yaşındaki kadın nüfusunun % 77'si işgücüne dâhilken bu oran 1990'da % 34.0'a, 1992'de %32.5'e düşmüş, 1995'te ise % 30.7'yi bulabilmiştir (Ersöz, 1999: 51).

Kadınların çalışma yaşamına girmesi sadece belirli ölçüde kadının toplumdaki statüsünü güçlendirebilmiştir. Kadınlar erkeklerle birlikte para kazanma rolünü paylaşsa bile ev içi sorumluluklarda bu paylaşım eşit şekilde gözlenememektedir ve birçok kadın işten sonra evde de çalışan ve ev işlerini yapan kişi konumundadır. Bu anlamda kadınlar özellikleri ne olursa olsun -çalışınlar ya da çalışmasınlar, geleneksel cinsiyet rollerini benimsesinler ya da benimsemesinler- ev işlerini yapan ve özel alanla sınırlandırılan kişilerdir (Dökmen, 2004).

Kadınların gerek ev içi gerekse ev dışı alanlardaki çalışmalarını değerlendiren Marksist feministlere de göre eşitsizliğin temeli ataerkil yapıdan çok kapitalist sistemdir. Marksist kuram çerçevesinde olmasına rağmen daha çok Engels tarafından geliştirilen bu boyutta Engels; kapitalist düzende kadınların özel alanda ev işleriyle sınırlı tutuldukları ve üretici çalışmadan dışlandıkları sürece toplumsal bağlamda erkeklerle eşit olmalarının mümkün olmadığını söylemektedir. (İmançer, 2002) Marksistlere göre özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte üretim araçları azınlıktaki erkeklerin eline geçmiştir. Dolayısıyla gücü elinde tutan kesim kadınlar değil, erkeklerdir. Özellikle de özel alanda ev işleriyle sınırlı tutulan ve üretici çalışmadan dışlanan kadının ev kadını olarak karşılığı ödenmeyen emeği onların sömürülme yoludur (Donovan, 2001). Toplumdaki ataerkil ilişkiler; kadına çocuk bakıcılığı ve ev işlerinin sorumluluğunu vererek kız çocuklarının da bu sorumluluklarını öğrenerek büyümelerini sağlayarak, toplum içerisinde açık bir cinsiyete dayalı işbölümü yaratmıştır. Bu sayede sadece ev içerisinde ve ailede değil, işgücü piyasasında da bir işbölümünün temeli oluşur.

Modern toplumu karakterize eden kamusal ve özel dünyalar arasındaki aşırı kopmayı yaratanın kapitalizmin yükselmesi olduğunu savunan Zaretsky, endüstrinin yükselmesi ile birlikte, kapitalizmin maddî üretimi, onun toplumsallaşmış biçimleri ile esas olarak evde kadınlarca yerine getirilen özel emek arasında parçalandığını ve sonuçta “iş ve hayat”ın birbirinden ayrıldığını savunmaktadır. (Donovan, 2001: 151) Benston da aynı şekilde kapitalist toplumda kadının ikincil statüde olmasının “ekonomik ya da maddî” temelli olduğunu kadınların ev içinde üretmiş oldukları ürün ve hizmetlerin asla pazara ulaşmadığı ve kullanım değerine sahip olan bu ürün ve hizmetlerin değişim değerlerinin olmadığını belirtmektedir (Vogel, 1990). Bu görüşe katılan bir diğer isim olarak da Dalla Costa da kadını “ücretli kölenin kölesi” olarak

tanımlamaktadır (Vogel, 1990: 42). Marksist feminizmdeki vurgu noktası toplumsal bağlamda kadınlarla erkeklerin eşit görülmemesini ‘maddî’ unsurlarla açıklamalarıdır. Temel sorun kadınların hane içinde karşılığı ödenmemiş (ev işi, çocuk bakımı gibi...) emek sorunudur. Önerilen çözüm ise ancak ilgili kesimin üretime geniş çapta katılması ve özel ev işlerini de kamusal bir sanayiye dönüştürme yönündedir.

Kadın erkek eşitliği konusunda 1860 – 1870 yıllarından itibaren, ilk feminist yazarların bir hedefinin de kahvehaneler olması da söz konusudur. Bu yıllarda aile kurumu için kaygı duyulmaya başlandığında, feministler ve edebiyatçıların aile bağlarını güçlendirmek konusunda kahvehaneleri eleştirdiği ve kahvehanelerin de tıpkı meyhaneler gibi bir tehdit olarak algılandığından söz edilmektedir. Buradaki amaç ise kadınların kahvehanelere girmesini sağlamak değil, kahvehanelerin aile kurumu için oluşturduğu tehlikeyi göstermektir (Georgeon, 1999).

Osmanlı toplumunda da kadının aşırı derecede baskı altında bulunduğu dair, ciddi bilgiler olmasa da, yaygın kanaat vardır. Bu anlamda gerek ahlâki gerekse ekonomik nedenlerle de, kadınların ev dışındaki davranışları ve bunun yanı sıra kıyafetleri konusunda, yüzyıllar boyunca çeşitli yasak fermanları çıkarılmıştır (Kılıç, 1994). Örneğin; III. Osman (1754 – 1757) Dönemi’nde kadınlara haftada 4 gün sokağa çıkma izni verilmiş, IV. Mustafa (1807–1808) Dönemi’nde ise kısa süre için geçerli olsa da kadınların evden çıkması yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra II. Abdülhamit Dönemi’nin sonuna kadar kayıklara erkeklerle birlikte binme, sokaklar aydınlatıldığı zaman gece sokağa çıkma, genel yerlerde ve işlek caddelerde görünmek ve ziyaretler yapma, Kapalıçarşı’ya girmek ve dükkânlara girip oturmak gibi giderek çeşitlenen yasaklar dönem boyunca devam etmiştir (Kılıç, 1994).

Kümbetoğlu’na (2001: 260) göre de özel alanda sınırlı kalan kadınların hareketlilikleri kentsel alan içinde dahi kısıtlıdır. Yazar bu durumu bir yönüyle kent, sokak ve mekânlarının onlar için yeterince güvenli olmamasıyla ilişkili görüp; aynı zamanda tablonun, çoğunluğun paylaştığı toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin beklentiler ve önkabuller nedeni ile de oluştuğunu belirtmektedir. Kadınlar ancak hanenin ihtiyaçlarını karşılamak için pazaryerlerinde, hastane ve okul civarında hareketliliklerini sürdürmekte, kendilerinden beklenen bakım hizmetleri doğrultusunda kentteki

konumları görünür bir biçim almaktadır. Kümbetoğlu, kadınların özellikle büyük işyerleri ve eğlence mekânlarının yararlanmaları hem fiziksel hem de kültürel bir engelle karşılaştığından buraları toplumsal cinsiyet ayrımının en fazla yaşandığı yerler olarak belirtmiştir. Bu anlamda cinsiyetçi ayrımlar, eğlence yaşamını da etkilemiş ve özel ile kamusal alan arasındaki ayrıma da kaynaklık etmiştir.

Bingül; Osmanlı toplumundaki klasik eğlencelerin içe dönük ve muhafazakâr bir karaktere sahip olmalarının yanı sıra iki cinsi bir araya getirmeyen “hemcinsiyetçi” bir yapıda olduklarını vurgulamaktadır. Bu eğlencelerde ender olarak yasağı ihlal edip meyhanelerde ve meclislerde yer alan çengiler dışında, eğlenen insanla eğlendiren insanın çoğunlukla hemcins olduğunu belirtmektedir (Bingül, 2004).

Eğlence anlayışının bir uzantısı ve kamusal bir alan olan kahvehaneler de, ortaya çıktıkları tarihten beri, hiç şüphesiz tek cinsiyete hitap etmesiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Grégoire’e göre, pek çok ülkede toplumsal cinsiyet ayrımına en fazla açıklık gösteren kurumların başında kahvehaneler gelmektedir. İster Doğu ister Batı söz konusu olsun, bu mekânların belirleyici özelliği buralara yalnızca toplumun erkek üyelerinin girebilmesidir (Grégoire, 1999). Kahvehaneler öncelikli olarak erkek nüfusunu çeken ve ‘erkek evi’ görünümünde olan yerlerdir. Erkek değer örgüsüne dayalı ilişki formlarına açıklık gösteren bu mekânlar cinsiyete dayalı kamusal alanın sınırlarını belirginleştirmekte ve cinsiyet ayrımcılığını mekânsal düzeyde yeniden üretmektedir. Cinsiyete dayalı ayrımcı kodların belirleyici olduğu ve bu kodların pekiştirildiği kahvehaneler temelde, erkek egemen değer oluşturan yapılar haline gelmiştir (Carlier, 1999: 99). Bunun en temel göstergelerinden biri de kahvehaneye girebilmenin, genç bir erkeğin "adam" olmasının toplumsal onayı anlamına gelmesi ve bazı çevrelerde “erkek sosyalleşme”lerinin önemli bir kısmının kahvehanelerde gerçekleşmesidir. Bu yönüyle toplumsal cinsiyetçi bir kurum olarak sadece erkeklere ait olan bu mekânlar tarihleri boyunca, sadece kadınları değil aynı zamanda henüz yetişkin olmamış erkekleri yani çocukları da dışlamıştır (Kırlı, 2003). Kömeçoğlu da çeşitli sosyal tabakalardan gelen tüm halka açık olan Osmanlı kahvehanelerinin iki sosyal grubun, yani kadınlar ve Müslüman olmayanların bu mekânlara girmesini kısıtladığından bahsetmektedir. Özellikle kamusal alanın bir parçası olarak görülen kahvehaneler, bir erkek mekânı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu aşamada da özel ile kamusal alan ve

dolayısıyla beraberinde de kadın ile erkek arası farklılaşmayı oluşturan mekânlardan biri haline gelmiştir (Kömeçoğlu, 2001).

Salon, kafe ve benzeri kamusal mekânlarda ortaya çıkan konuşma, tartışma ve iletişimi, modern siyasî kamunun oluşmasına önemli katkı olarak gören Habermas da kahvehaneleri, kamusal alanın minör kurumları olarak değerlendirmektedir. Fransız ve İngiliz toplumlarında da 17. yüzyılın ortalarında kahvehanelere yalnızca erkeklerin girebildiğini belirtmiştir (Aytaç, 2005: 21). Heise ise, Osmanlı kahvehanelerinin ve daha sonra da benzer şekilde Avrupa kahvehanelerinin, iç ve dış mekân ayrımının aşılması, farklı sosyal tabakalardan insanların buluşma yeri olması ve dolayısıyla zümre farklılıklarını ortadan kaldırması, okuma, tartışma, oyun oynama, sohbet etme, eğlence, bilgelik, sosyal yardım gibi bu mekânların, kamusal yaşama yönelik anlam üretimine imkân tanımlarıyla erkekler için özgürleştirici bir alan olduğuna dikkat çekmektedir (Heise, 2001). Her ne kadar erkeklerin kahvehaneye eğlenmek için gittikleri varsayılsa da, Heise’e göre; *‘birçok erkeğin kafasında eğlenme ile yakışsız davranma arasında sınır çok ince’*dir (Heise, 2001: 102). Mekânın esnekliğinden dolayı farklı uğraşların edinildiği kahvehaneler, resmî sınırlamalardan uzak küfürlü ya da sansürlü konuşmalara ev sahipliği yaptığı için; erkeklerin o güne kadar yaşamadıkları gayri resmî ilişkiler kurmalarına zemin hazırlamıştır. Psikolojik veriler de göstermektedir ki oturma, yürüme, giyinme gibi unsurları etkileyen cinsiyet rolleri, aynı şekilde tutum değer, düşünme ve konuşma biçimini de etkilemektedir (Gander ve Gardiner, 2001: 321). Erkeklerin ve kadınların temelde farklı olduklarını savunan radikal feministler de, kadın ve erkeğin farklı üsluplara ve kültürlere sahip olduğunu vurgulamaktadır (Donovan 2001: 269).

Dil ve cinsiyet konusunu aydınlatmak isteyen Jennifer Coates’e göre de temel ayrım noktasında “baskınlık” ve “kültür” yaklaşımlarına değinilmesi gerekmektedir. Savunduğu kültür yaklaşımında; kadınlar ve erkekleri iki farklı kültüre mensup ve kadınların erkekler karşısında bir “azınlık” oluşturdukları görüşünü yansıtır. Baskınlık yaklaşımına göre ise erkekler ve kadınlar arasındaki konuşma farklarının erkeklerin kadınlardan daha baskın olduğu ve bu yüzden de konuşma ortamlarında onların iletişimlerini yönlendiren (erkeklerin baskın, kadınların ise bastırılmış olduğu şeklinde) gizli bir anlaşma varmış gibi hareket edildiği kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda erkeğin doğuştan taşıdığı fiziki güç biraz daha öne çıkmakta ve bu yapılanmada güç,

cinsiyet ve dil kullanımı arasında kuvvetli bir ilişki olduğuna inanılmaktadır (Demirci, 2004).

Erkeğin fiziksel anlamdaki gücünün dil icraatlarında (edim-performance) ve dolayısıyla üsluplarında da kendini gösterdiği ve ‘patriarkal simgelerin’ sürekli olarak bu yapıya kalıplar halinde işlendiği söylenebilir. Bu da “dil”in kadın ve erkek cinsleri arasındaki eşitsizlik alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle kahvehane müdavimlerinin de bu mekânlarda kendilerine özgü bir dil kullanarak rahat bir iletişim ortamı kurdukları belirtilebilir. Bu anlamda kahvehaneler erkekler arası ilişkiler için gayri resmî bir çerçeve oluşturmaktadır. Özellikle geçmişteki kahvelerde (yani kafe özelliği değil de) sadece erkeklerin bulunması, onların hemcinsleri arasında daha özgür davranmasını sağlar. Böylece sınırlayıcı âhlak değerleri baskıya alınabilir.

Kadınlar ve erkekler arasında iletişimde hedef kitlenin özelliğine ilişkin 19. yüzyılda yapılan araştırmalarda kadınların kendine has doğasından çok toplumsal etkenlerle ilgili olarak telkine daha yatkın, daha kolay etkilenen ve ikna edilebilen bir yapıya sahip oldukları bulunmuştur. Erkeğin ise fikrinde direnmesi toplum tarafından daha olağan karşılanırken, kadınların erkeklerden daha yumuşak başlı daha az iddiacı olmasının beklendiğini göstermiştir. Fakat Kağıtçıbaşı bu farklılığın, araştırmacının erkek olmasından kaynaklandığı kanısındadır. Çünkü *“iletişimde hedef ögenin özelliklerini belirleme noktasındaki araştırmalarda seçilen konuların, iletişim, politika, spor, otomobiller gibi erkekleri ilgilendiren, onların daha iyi bildiği konular olduğu için kadın deneklere karşı bir yanlılık söz konusu”* olduğunu savunur (Kağıtçıbaşı, 1999: 206). Fakat özellikle “politika” gibi bir alanın erkekler tarafından daha iyi bilindiğini savunarak farklı bir yönü tekrar gözler önüne sermiştir. Çünkü bu noktada siyasî yani kamusal alanın erkeklere ait olduğunun önkabulü ortaya çıkmaktadır. Ancak söz konusu çalışmaların 19. yüzyılda yapıldıkları ve geçen yüzyılda kadınların özellikle çağcıl toplumlarda eğitim düzeyi, dünya görüşü boyutlarında önemli değişimler yaşamış olduklarının altı çizilmelidir.

Kadın ile erkek arasındaki kamusal alan ayrımı bir dönem toplumumuzda o kadar benimsenmiştir ki Grégoire, 19. yüzyılın sonunda Avrupa’ya giden Türk gezginlerin, büyük kentlerdeki kafelerde yan yana oturan erkek ve kadınları bir arada görünce şaşkına döndüklerini, hâtta sarsıldıklarını belirtmektedir (Grégoire, 1999: 60).

Bu durum da günden güne artan kahvehane müdavimlerinin yalnızca erkeklerden oluşan bir kitle olduğunu ve kadınların kahvehane sosyalliğinin dışladığı en önemli kesim olma geçerliliğini sürdürmektedir. Ünver, Türk kültürel yaşamında kadın ve erkeklerin ayrı ayrı mekânlarda toplanmalarıyla kahvehane kültürünün yerleşmesi arasında bir ilişki arar. Kadınların, komşulara gitmek suretiyle sohbet etme imkânı bulduğunu, erkeklerin ise daha çok kendi seviyesine uygun kahvehanelere gittiklerini ifade eder. Her mahallede bir ya da daha fazla kahvehane olması da, bu tutumun ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir (Ünver, 1996: 20). Erkeklerin kahvehanede yani dışsal bir mekânda sohbet ettiğini söyleyen Faroqhi de Ünver'in görüşünü destekleyerek, kadınların ise bu sohbeti örgü örerken yani daha çok evlerinde yaptıklarını vurgulamaktadır (Faroqhi, 1997). Kadınlar açısından bakıldığında dedikodu yapma ve eğlenme, zaman geçirme, tanışma, tartışma vb. ihtiyaçlarının karşılanması için müstakil kahvehaneler açılmamış, ancak özellikle geçmiş dönemlerde hamamlar, bu fonksiyonu yerine getirecek tarzda oluşmaya başlamıştır. Kadınların kahvehanelerden dışlanmasıyla bazı geleneksel kesimde kadınların boş zamanlarda daha çok hamama gittiklerini gözlemleyen Lady Montagu¹⁴, buralarda çay kahve içilip, her çeşit sohbetin ya da dedikodunun yapılabildiğini ve eğlendiğini belirtmektedir. Bundan dolayı Montagu hamamları “kadınlar kahvesi” olarak adlandırmaktadır (Pick'den akt. Işın, 2003: 271). Meriç de geleneksel dönem Türk kadınının hemen hemen ev dışındaki tek hareketlilik alanının hamamlar olduğunu belirtir. Dolayısıyla kadınlar için hamamın özel bir öneme sahiptir. Kadınlar için hamam bugünkü anlamda bir “kabul günü” ya da “parti” anlamına da geldiğinden bahsetmektedir (Meriç, 2000). Bu anlamda kahvehaneler erkeklerin toplumsal ilişkiler kurmasını sağlarken hamamlar da, kadınların toplandığı mekânlar olarak kısmen benzer bir fırsatı sağlamış olmaktadır.

Hamamların yanı sıra kadınların yaşamındaki başlıca eğlenceler; birbirlerine misafirlğe gitmek, toplanıp mesire yerlerine gitmek, Kâğıthane ve Boğaziçi'nde kayıkla gezmek, alışveriş yapmak, evlerde düğün doğum gibi nedenlerle eğlence yapmaktır (Kılıç, 1994: 362). Bunların yanı sıra Cumhuriyet Dönemi'nde pastanelere gittikleri ve önceleri

¹⁴ Lady Montagu, Ulu Hakan nezdindeki Britanya Büyükelçisi'nin eşidir. Eşinin Avusturya ile Osmanlılar arasında barışı sağlamakla görevlendirilmiş çetin arabuluculuk döneminden faydalanarak İstanbul'da ve özellikle Harem denen gizemli mekânlarda gözlemler yapmıştır. Tecrübelerini dostlarına ve ailesine yazdığı mektuplarla paylaşan Montagu bu mekânlar hakkında bilgilenmemizde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Goytisolo, 2002: 38).

İstanbul'un belirli semtlerinde görülen pastanelerin, bu dönemde önemlerinin arttığı görülmektedir. Çünkü kahvehanelere yalnızca erkeklerin gitmesine karşılık, pastane, tiyatro ve kafe gibi yerlere kadınlar ya da karışık gruplar da gidebilmektedir (Faroqhi, 1997: 22). Kadınların gidebildiği yeni mekânlar oluşurken; 'erkek mekânı' olarak görülen kahvehanelerin kapısı kadınlara hep kapalı kalmıştır. Hattâ bir gazete haberinde bu mekânların çevrelerinden de –en azından bazı çevrelerde- kadınların uzak durduğu alanlar olarak bahsedilmektedir:

“Kahvehane çevreleri kadınların rahatlıkla dolaşabildikleri yerler değil. Mini etekle, dar pantolonla önünden geçemezsiniz. Geçmek zorunda kaldığınızda içeri bakamazsınız, başınız önünüzde hızlı hızlı yürürsünüz. Her erkek mekânı gibi kahvehaneler de erkek kültürünün yeniden üretildiği bir yer. Rahatça küfür edilen, erkek muhabbeti yapılan... Ve ne adaletsizlik ki, kadınlara ait böyle mekânlar yok”
(<http://www.milliyet.com.tr/2000/04/26/yasam/yas01.html>).

Ülkemizde sanayileşme sürecine paralel olarak, çalışan kadınların sayısında artış gözlenmekte ve buna bağlı olarak da geleneksel kadın-erkek rollerinde birtakım değişiklikler yaşanmaktadır. Bu değişikliklere birlikte cinsiyet ayrımına dayalı toplumsal düzen, birçok yönden esnek olsa da, erkeğin para kazanma, kadının ise - kamusal alana dışsallaştırılarak- ev bakımcısı rolünde algılandığı düşüncesi halen yaygındır. Günümüzde de kahvehane müşterilerinin yalnızca erkeklerden oluşan bir kitle olma özelliği, bu durumun halen canlılığını koruduğunu ve hiçbir değişime uğramaksızın yeniden üretildiğini göstermektedir (Greogire, 1999). Bu durum da geleneksel değerlerdeki çözülme ve değişimin yavaş gerçekleştiğini göstermektedir.

Kahvenin en başından beri hem kadınlar hem erkekler tarafından tüketilmesinin ve her iki cinsiyet için de uzun muhabbetlerin aracı olmasına rağmen mekânlar tamamen farklılık göstermektedir. Kahve kadınlar için evde tüketilen bir içecekken, erkekler ise kendi mekânlarını, kahvehaneleri yaratmıştır. Toplumsal değişmeye bağlı olarak erkeklerden başka kadınların da yer aldığı ve bir ölçüde kahvehanede yerine getirilen etkinliklerin gerçekleştirilebildiği “kafe-terya” tarzı mekânların oluşumu modernleşmenin bir göstergesi olarak karşımıza çıksa da; kahvehaneler özellikle Türk

toplumunda ataerkilliğin simgelerinden biri haline gelmiş toplumsal cinsiyetçi bir kurumdur. Bu anlamda erkeklere özgü kamusal bir mekân olan kahvehanelerin, Osmanlı (Türk) toplum yapısındaki cinsiyet kalıplarını yansıtan unsurlardan biri olduğu ifade edilebilir. Her türlü ailesel ilişkinin ya da evlilik ilişkisinin dışlandığı erkeklere özgü kamusal bir mekân sunmaktadır.

4.9. Kahvehane ve Siyaset

İlk günlerinden başlayarak “sohbet”le özdeşleşen kahvehanelerin sosyal ilişkilerin devamlı ve düzenli bir biçimde sürdürülmesi yönünden etkili oldukları ve toplumun daha geniş kesimleriyle sürdürülen yüz yüze ilişkilerde fonksiyonel bir öneme sahip oldukları ifade edilebilir (Yıldız, 1996). Bir sohbet aracı olan kahvehaneler, toplumsal iletişimin kurucu ögesi olarak Osmanlı’nın gündelik yaşam pratiğiyle iç içe geçmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nda halkın bir araya gelmesini sağlayan salon, kulüp gibi oluşumlar ancak Tanzimat sonrasında olduğu için kahvehaneler toplumsal yaşamda hiyerarşiyi ortadan kaldırarak toplumsal sınıfların iç içe geçmesini sağlayan, temel bir yapıyı oluşturur. Buraların ilgi çekmiş olmalarının nedeninin ise; insanların toplu olarak bir araya gelmelerini sağlayan cami, tekke vb. yerlere alternatif bir konumda bulunmalarından dolayı olduğu ileri sürülebilir. Cami, tekke vb. yerlere kutsallık atfedildiğinden, bu mekânlarda davranış ve konuşmalar çoğu zaman belli sınırlar içinde olmaktadır. Kahvehanede ise böyle bir durum söz konusu değildir. Kişiler, hiçbir kutsal gücün etkisi altında kalmadan kahvehanelerinde oturmakta, konuşmakta ve eğlenebilmektedirler (Yıldız, 2002a). Grégoire “otoriter bir gücün denetimi altında olan camiler, medreseler, saraylar, kaleler, hamamlar, kervansaraylar ve çarşılarla kıyaslandığında, kahvehanelerin denetimden görece uzaklaşmanın bir yolu” olduğunu vurgulamaktadır (Grégoire, 1999: 22).

Kahvehanedeki “karşılıklı iletişimde” çeşitli konularda, herkesin konuşma, dinleme ve fikir ayrılıklarına karşın konu hakkında bir değerlendirme ya da yorum hakkının olması, “karşılıklı iletişim”in temel koşulları arasındadır (Bingöl, 2004). Kahvehanedeki sohbetin yanı sıra, 1864 yılında açılan kıraathanelerde yer alan yayınlar (ve okuma toplantıları) sayesinde de özellikle yerel basın hakkında bilgi sahibi olan halkın kahvehane sohbetinin temel konusu artık; “memleket nasıl kurtulur” sorusu yani “devlet” olmuş ve bu muhabbet her şekliyle tüm toplumsal sınıflarda aşındırılmıştır (Heise, 2001: 163). Farklı kaynaklara

göre de Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nde kahvehanelerin kıraathane (okuma evi) olarak faaliyet göstermesinin amacı aslında bu mekânlarda siyaset yapılmasının önlenmesi içindir. Bu dönemden sonra da kahvehanelerde zoraki bir şekilde de olsa edebî faaliyetlerin arttığı vurgulanmaktadır (Yıldız, 2002b). Fakat özellikle de kıraathanelerde çok çeşitli yayın ya da gazetelerin yer alması yapılan siyasî tartışmalar için bir altyapı niteliği taşımaktadır. Cüceloğlu'na göre de özellikle gazeteler TV ve radyoya kıyasla devletin daha az yönetici etkisi altında olan ve bu nedenle siyasal olayların oluşmasında TV ve radyodan çok daha önemli rol oynayan araçlardır. Yazar bu yönüyle de her gazetenin siyasal, ideolojik veya sosyo-ekonomik yönden belirli özelliklere sahip bir okuyucu kitlesi olduğunu savunmaktadır (Cüceloğlu, 1997). Bu anlamda kahvehanelerin ya da kıraathanelerin siyasî yöndeki işlevlerinin yine etkin bir şekilde devam ettiğini hâtta yön değiştiren siyasal olaylara bağlı olarak kahvehanelerdeki müşteri kitlesinin de yön değiştirdiği söylenebilir.

Halkın kahvehanelerde bir araya gelerek “devlet sohbeti” denilen iktidar karşıtı konuşmalar yapması, padişah-devlet yapılanmasına yönelik olarak devlet-toplum arasındaki düzeni bozabilecek bir ara form özelliğindeydi. Çünkü kahvehanelerde günlük siyasî olaylardan söz edilmesi, gösterişli bir hayat yaşayan devlet büyüklerinin ve siyasî otoritenin eleştirilmesi; devlet işleri, istifaları ve yeni atamaların tartışılması, bazı entrikalar çevrilmesi gibi nedenlerle yetkililer buralara müdahale etme gereğini duymuştur. Çünkü siyasî iktidarı elinde bulunduranların eleştirilmesi, Osmanlı'da toplumsal yaşama yön verme olanağı bulamayan halkın padişahın tekelinde olan siyasete katılması ve bu siyaset alanının aşındırılması anlamına gelmekteydi. Bu da halkın yönetimde söz sahibi olduğu bilincini geliştirmiş ve mevcut düzenin devamı için bir tehlike olarak algılanmıştır (Kırlı, 2000). Öyle ki ilk kurulduğu andan itibaren üzerinde denetim mücadelesinin sürdüğü kahvehane mekânını kullananlar, baskının en yoğun olduğu zamanda bile farklı mekânları kahvehaneleştirerek mevcut denetimden kaçınma stratejileri geliştirmişlerdir (Öztürk, 2006: 48). Bu yüzden kahvehaneler Osmanlı'da ilk kurulduğu tarihten itibaren devletin denetlemek ve dönem dönem kapatmak istediği mekânlar olmuştur. Hattox da, kahvenin haram bir içecek olması ve kahvehanelerde sık sık yangın çıkması gibi gerekçeleri siyasal iktidarın buraları kapatma bahanesi olarak görür. Bu görünür gerekçelerin ardındaki asıl nedenin ise bu mekânlarda siyasal iktidarın yönetebilme ilke ve anlayışına aykırı söylentilerin devletin yapılanmasına yönelik tehditkâr boyutlar içerdiğini belirtmektedir (Hattox, 1998).

Gittikçe sayıları artan kahvehanelerin hızla siyasî sohbetin merkezi haline gelmesi; bu sohbetlerin ve kahvehanelere girip çıkanın Osmanlı devlet memurlarınca pek kontrol edilememesi ve denetimin sağlanamaması bir yasaklama gerekçesi olarak göze çarpar (Faroghi, 1997). Osmanlı devlet adamları, kahvehanelerde “devlet sohbet”i yapılıp yapılmadığını tespit edebilmek için düzenli olarak bilgi toplamanın yollarını aramışlar ve bu mekânlara sayısız hafiyeler koymuşlardır. Kahvehanede, devlet sohbeti yapıldığı ihbarı alındığında da, kahvehane kapatılmış ya da duruma göre yakılmıştır. Devlet sohbeti konusunda en sıkı uygulama, II. Mahmut Dönemi’nde (1808–1839) Vezir Alemdar Mustafa Paşa tarafından olmuştur. Öyle ki, siyasetten söz edenler yakalatılıp dil suçlarının cezasına göre hapse atılmış hâtta birçok kişi bu dönemde idam edilmiştir (Yıldız, 2002a:30; Kahve III, 1985: 21). III. Selim Dönemi’nde 1798 yılına ait bir fermanla ise devlet dairelerinde vazifesi olmayan ve devlete söz söyleyen kişinin her kim olursa olsun, yanında bulunanlarla beraber yakalanıp, diğerlerine ibret için cezalandırılacağı yer almaktadır (Kırlı, 2000: 67) .

“Fesât ve şeytan ruhlu takımının icat edip yaydıkları yalan ve uydurmaları hayr ve şerrini bilmez ve yarar ve zararını farkeylemez ahmakân ve eblehân gürûhu dahi kahvehânelerde ve berber dükkânlarında birbirlerine rivâyet iderek had ve vazîfelerinden hâric ve Devlet-i Aliyye’ye dair kelimât söylemeye cesâret eyledikleri ihbâr olundığına binâen o türlü kelâm söylemeye cesâret olundığı tashîh olunan kahvehâne ve berber dükkânları kapatılıp yıkılarak, gerek dükkân sâhibleri ve gerek faydasız ve boş laf söylemeğe cüret idenler yakalanıp ve cezalandırılıp ve sürülmek lâzım gelüp, ancak bir defa eyicek tenbîh ile îkâz itdirilmek merhametle hükmedene uygun olmağla bu defa cümleye tenbîh ve îkâz için o türlü dükkânlardan en kötü şöhretli olanlar kapatılıp yıkılarak ve sâhibleri sürülüp ve her semtün hâkimler ve zâbitlerine başka başka fermân-ı âlî ile tenbîh olunmağla bundan sonra kahve ve berber dükkânlarında ve diğer dükkânlarda ve halkın toplandığı yerlerde ve ricâl-i Devlet-i Aliyye dâ’irelerinde ve hademe ve katipler arasında vazîfesi olmayan devlet işlerine dâir söz söylemeye cesâret ider her kim olur ise yanında bulunanlarla beraber yakalanıp ve diğerlerine ibret için cezalandırılıp ve hükm-i siyâset icrâ kılınmak için taraf taraf mahsûs tebdîller [hafiyeler] ve tebdîl olduğu bilinmeyecek âdemler ta’yîn [olunsun] (Cevdet-Zaptiye 302 - metin kısaltılmış ve dili sadeleştirilmiştir) (Zaptiye’den akt. Kırlı, 2000).

Toros ve Evren’e göre kahvehanelere yönelik yasaklama girişimlerinin amacı halkın kahvehanelerde toplanarak devlet işlerini eleştirmelerini engellemekti (Toros 1998:

30; Evren 1996: 303). Ünver'e göre ise en önemli neden "işsiz güçsüz halkın buralarda toplanarak hükümet ve cemiyet aleyhine dedikoduda bulunmalarıydı (Ünver'den akt. Öztürk, 2006: 65). Işın'a göre de kahve ve kahvehane yasaklarının ardında, toplumun tüm tabakalarını kuşatmış kontrol dışı gelişmeyi engellemeye çalışan siyasî otoritenin sert tutumu vardır (Işın, 2001: 27). Bu mekânlar bozulan düzenin tetikleyicisi olarak görülmüştür.

Belli dönemlerde kahvehanelerde yaygın hale gelen meddah ve Karagöz gösterileri de gizli veya açık politik eleştiriyi barındırmalarından dolayı devlet yasaklamalarından nasibini almıştır. Siyasal iktidar bu gösterileri sık sık askıya alarak, erteleyerek hâttâ bazı meddahları yıkıcı eleştiri yaptıkları için sürgüne göndererek kontrol altına almaya çalışmıştır (Kırlı, 2000). Hâttâ Karagöz'ün ortaya çıkışının da aynı şekilde siyasal niteliği olduğu savunulmaktadır. And'ın belirttiğine göre; memurların yolsuzluklarına üzülen bir meddah bu gerçeği Sultan'a dolaylı yoldan anlatabileceği yeni bir anlatım yolu olarak Karagöz karakterini bulmuştur. Anlatılanlara göre gösteriyi merak edip izleyen Sultan da vezirlerin ve valilerin yolsuzluklarını bu gösterim sırasında öğrenir, gösterimden sonra yolsuzluk yapan devlet görevlilerinin görevlerine son verir ve onları cezalandırır. Hâttâ 19. yy başlarında sultan Abdülaziz tarafından bu oyundaki siyasal taşlamalar yasaklanıncaya kadar bu işlevini sürdürdüğü bilinmektedir (And, 1969).

Habermas Avrupa'da 17. ve 18 yüzyılda oluşan toplumsallaşma merkezi olan salonları, kulüpleri ve aynı şekilde kahvehaneleri de, kamusal alanlar olarak görmektedir. Buraları da 18. yüzyılda bu mekânlarda burjuva sınıfının bir araya gelerek önce edebiyat tartışmalarıyla daha sonra siyasî sohbetlerle devlete karşı, devletten ve ekonomik çıkarlardan bağımsız alanlar yaratıldığını ifade etmektedir (Habermas 2000: 106). Bu mekânlar her ne kadar bağımsız bir siyasî alan yaratsa da bir gezginden aktarılan bilgilere göre Fransa Amerika ve İngiltere siyasal eleştiri bakımından Osmanlı'dan daha fazla sınırlandırılmış durumdaydı. Özellikle de günlük bir gazete gibi düşünülen Karagöz'ün "Bir Avrupa ülkesinde çalışan bir gazetecinin çalıştığı gazetede Karagöz oyunundaki sözlerin tek satırına bile yer verseydi tutuklanıp sürgüne gönderileceği"nden söz edilmektedir (Kömeçoğlu, 2001: 94).

Tüm baskılara rağmen kahvehaneler siyasî yöndeki işlevlerini özellikle savaş dönemlerinde de korumuşlardır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde yerli halkın geri çekildiği zamanlarda, haber ve söylentilerin etkisiyle özellikle Magrib Kahvehanesi siyasî ilişki ve haberleşme alanı olmuştur. Kahvehanenin yerleşip çoğaldığı iç bölgelerde ve Güney'de haberleri toplayan, aktaran ve kendine göre biçimlendiren kişi de çoğunlukla eski bir asker olan kahve sahibidir; bu kişi aynı zamanda haberci, gazeteci ve anlatıcıdır (Grégoire, 1999: 219).

Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi sosyal yaşamı açısından da, kahvehaneler, zaman zaman ideolojik bölünmeleri kızıştırmış, belli ideolojik grupların faaliyet üssü olarak kullanılmış, politik grup ve yapılaşmalara da ev sahipliği yapmıştır (Aytaç, 2005: 26). İbrahim Yasa da günümüzden yaklaşık 40 yıl önce yaptığı araştırmada gençler ve yaşlılar gibi genellikle ayrı partiden olanların da, aynı kahvelere gitmediklerini fakat yine de bu konunun biraz esnek olduğunu ve bazı zamanlar çeşitli parti ve yaştan olan kimselerin de bir arada olduğu görüldüğünü söylemektedir (Yasa, 1969: 224). Tarihte iktidara karşı muhalefet hareketlerinin geliştiği mekânlar olarak zemin bulan kahvehaneler özellikle de Türkiye'de Halk Partisi aleyhine çok partili hareketin başlamasında ve başarılı olmasında da önemli rol oynamıştır. Bu mekânlar çoğulcu siyasete ve demokratik topluma geçişte etkili olmuş ve Türk siyasî tarihi açısından önem kazanmıştır.

Günümüzde de siyasî yaşamda bir başka açıdan önem kazanan kahvehaneler seçim zamanlarında gerçekleştirilen toplu ziyaretler içerisinde partilerin hedef bölgeleri olmuştur. Politik cemaatlerin oluşumuna yatkınlık gösterdiklerinden, çoğu kez politikacıların seçmene seslenerek, yüz yüze ilişkinin sağlandığı ve politik kazançlar elde ettikleri yerler olmaktadır Düzgün (2005: 119) kahvehanelerin 'siyasî propaganda aracı' olarak kullanılmasını şu şekilde ifade etmektedir:

“Milletvekili genel seçimleri ile mahalli seçimlerin öncesinde ise siyasî partiler veya bağımsız adaylar, belli semt ve mahallelerde bazı kahvehaneleri seçim çalışmaları için tahsis ederler. Bu kahvehaneler çoğu kez “seçim karargâhı” diye anılırlar. Seçim gününe kadar kahvehanede ilgili partinin propagandası mahiyetinde konuşmalar yapılır, müzik yayınları çevreye duyurulur ve kahvehanenin her yeri söz konusu partinin afişleriyle donatılır”

Kahvehaneler, tüm zaman ve mekân farklılıklarına karşın, siyasî bir araç olma özelliğini daima korumuş ya da duruma göre bu özelliği hep yeni baştan ortaya çıkmıştır. Padişahların ilk dönemlerde buralara sık sık baskın düzenleyip kapattırmasına ve bütün baskılara rağmen Türk tarihindeki konumuna bakıldığında siyasî boyutta ‘toplum ve devlet’ arasında yer alan bir mekân olması açısından diğer mekânlardan farklılaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan toplum katmanları için toplumsal ve siyasî baskıyı esnetmeye yönelik bir işlev üstlenmiştir. Sayılarının her geçen gün daha fazla artması ve toplum tarafından da büyük rağbet görmesi sonucu siyasal iktidar “muhalefet merkezleri” olarak gördüğü bu mekânlar üzerinde tam bir denetim kurma gücünü elde edememiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAHVEHANELERİN GÜNÜMÜZ TOPLUMUNDAKİ YERİ:

AYDIN İL MERKEZİ ÖRNEĞİ

5.1. ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

5.1.1. Araştırmanın Amacı

Kahvenin keyif maddesi olarak içilmeye başlamasından itibaren ona özgü mekânların da açılmaya başlandığı bilinmektedir. Özellikle ilk kez açıldıkları 16. yüzyılda insanlara evin dışına çıkmada gerekçe sağlayan kahvehaneler, sosyal ilişkilerin devamlı ve düzenli bir biçimde sürdürülmesi yönünde etkili alanlar olmuşlardır. Geçmiş dönemlerde bazı yasaklamalarla kapatılmaları yoluna gidildiyse de kahvehanelerin hızlı bir şekilde yaygınlaşması ve sayılarının artması engellenememiştir. Hattâ çok farklı fonksiyonları yerine getirmelerinden dolayı farklı nitelikte kahvehaneler ortaya çıkmıştır.

Günümüzde geçmiş dönemlerdeki gibi -edebiyat, sanat ya da eğitimle karakterize edilen geleneksel kahvehanelere rastlanmasa da, bugünkü kahvehaneler modernleşen yaşam içerisinde şekil değiştirerek varlığını sürdürmektedir. Gerek kır, gerekse kent yaşamının bir parçası haline gelen kahvehaneler, insanların boş zamanlarında en çok uğradıkları yerler arasındadır. Buradan hareketle, bu çalışma temelde Türk toplumunda azımsanmayacak genişlikte bir kesimin etkin olarak kullandığı kahvehanelerin geçmişten bu yana toplumsal yapı içerisindeki belirleyici öğelerine dikkat çekmekle birlikte, bu yapı içerisindeki yeri ve önemini de gözden geçirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada toplumsal bir olgu olan kahvehanelerin art zamanlı gelişim çizgisi çerçevesinde ilgili yerlerdeki günlük yaşam incelenmiş ve bu çizgide ne tür işlevler üstlendikleri araştırılmıştır. İnsanların önemli bir bölümünün zamanlarını geçirdikleri, farklı sınıf ve anlayışta olan bireyleri bir araya getiren ve fikir alış-verişinde bulunulmasına olanak sağlayan kahvehanelerin gündelik yaşamla nasıl bütünleştikleri ve bireyler için taşıdığı önem ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5.1.2. Araştırmanın Önemi

Araştırma iki açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle boş zamanların değerlendirilmesi konusunda kütüphane, sinema, tiyatro gibi çeşitli seçeneklerle karşılaştırıldığında kahvehanenin nicelik yönünden açık bir farkının olması, kahvehanelerin çok önemli kamusal mekânlar ve ‘müdavimlik alanları’ olduğunu göstermektedir. İkinci önemli nokta, geleneksel ve sosyal bir mekân olan kahvehanelerin değişen toplumsal yapıyla birlikte değişimlerinin sosyolojik çerçevede gözden geçirilmesidir. Bunların yanı sıra, kahvehaneleri konu alan çalışmalar mimarlık, siyaset, sosyoloji, halkbilim ve tarih gibi pek çok alanda inceleme yapmayı gerektirmektedir. Bu zorluktan ötürü kahvehaneleri konu alan çalışmalar oldukça az sayıdadır (Ünüvar’dan akt. Öztürk, 2006: 27). Buradan hareketle bu çalışmanın literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5.1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma alanının Aydın il merkezi olarak belirlenmesinden itibaren, kahvehanelerin genel işlevlerini saptayabilmek üzere Aydın il merkezinde 25 farklı kahvehaneye ulaşılmıştır. Örneklemin ‘temsiliyet gücünü’ arttırabilmek amacıyla sosyo-ekonomik faktörler göz önünde bulundurularak Aydın il merkezinde farklı semtlerde yer alan kahvehanelerde uygulama yapılmış ve buradaki mekânların yapısal özellikleri gözlenmiştir. Köylerdeki kahvehanelerin değişimlerden daha az etkilenecek daha geleneksel bir yapı sürdürdüğü düşüncesi, aynı zamanda araştırmanın ekonomik ve zaman yönünden sınırlılıkları çerçevesinde il merkezindeki mevcut kahvehaneler gözlenmeye çalışılmıştır.

Bunun yanı sıra kahvehanedeki müşterilerin tamamının erkeklerden oluşması ve farklı cinsiyetten araştırmacının bu ortamın doğallığını etkileyebileceği düşüncesiyle, kaynaklanabilecek olası sorunları aşmak üzere erkek görüşmecilerden yardım alınmıştır. Fakat pilot çalışma sayesinde araştırmacının cinsiyetinin bir olumsuzluk yaratmadığı ve önemli noktanın, oluşturulan sohbet ortamında görüşülen kişilerin araştırmacı samimiyetine güvenmesi olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda, araştırmacının konuya ilişkin birikimi daha derin ve güvenilir bilgiye ulaşma konusunda bir avantaj sağlamıştır.

5.1.4. Araştırmanın Yöntemi

Verilerin toplanılmasında anket tekniği kullanılmıştır. Anket uygulamasında, evreni Aydın il merkezi oluşturmuştur. Anketlerden elde edilen verilerin değerlendirilmesi bilgisayarda SPSS istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Basit dağılım tablolarıyla bazı değişkenler arasındaki ilişki gözden geçirilmiştir. Bunların yanı sıra görüşmecilerin, anket formunda yer alan yanıtlar dışında, görüşmelerin derinleştiği noktalara ilişkin notlarından yararlanılmıştır. Kahvehane müdavimlerinin yanı sıra kahvehane sahipleriyle de kısa görüşmeler yapılarak genel bazı konulara ilişkin bilgi sağlanmıştır.

5.1.5. Aydın İlinin Tanıtımı

Ege Bölgesi'nin güneybatı kesiminde kıyı Ege bölümünde yer alan Aydın ili doğuda Denizli, batıda Ege Denizi, kuzeyde İzmir, kuzeybatıda Manisa, güneyde Muğla illeri ile çevrilidir. Yüzölçümü 8.00 km² olan Aydın ilinde Merkez ilçe dâhil 17 ilçe (Aydın merkez, Bozdoğan, Buharkent, Çine, Didim, Germencik, Incirlioğlu, Karacasu, Karpuzlu, Koçarlı, Köşk, Kuşadası, Kuyucak, Nazilli, Söke, Sultanhisar, Yenipazar), 54 belediye, 747 muhtarlık bulunmaktadır (Akdoğan, 2004: 13). 2000 Nüfusa Sayımına göre, toplamı 950.757 olan nüfusun % 51.87'i il ya da ilçe merkezinde, % 48.13 köyde yaşamaktadır (DİE 2000: 44). En önemli geçim kaynağı nüfusun % 55'nin çalıştığı tarımdır.

İlde yer alan Adnan Menderes Üniversitesi'nin, ilçe üzerindeki etkisi ilk bakışta fark edilebilmektedir. Pek çok öğrenciyi bünyesinde barındıran ilçe bu duruma uyum sağlamıştır. Hizmet sektörlerinde öğrencilere yönelik faaliyet gösteren pek çok işletme mevcuttur. Sanayi sitelerinin ve fabrikaların ilçe merkezine yakın olması, sosyal hareketliliği etkileyen diğer bir faktördür. Sonuç olarak üniversite, askeriye ve sanayinin bir arada bulunması ilçenin yüksek miktarda göç almasına neden olmaktadır.

5.1.6. Evren ve Örneklem

Genel izlenim ve kanıya koşturarak kahvehane sayısının fazla olarak değerlendirildiği Aydın il merkezinde bulunan 180 kahvehaneden, 25 tanesine gidilmiş

ve basit tesadüfî örneklem yoluyla her kahvehaneden 3 ile 6 arasında müşteriyle görüşülerek, toplamda 100 kişiye ulaşılmıştır. Grupların temsil gücünü arttırmak ve gerçekliği yansıtan bir profil çıkarabilmek için günün her saatinde alandan bilgi toplanmasına özellikle dikkat edilmiştir. Kahvehaneye gün içerisinde farklı niteliklerde kişilerin gelebileceği varsayımından hareket edilerek anket uygulamaları, hafta sonu ve hafta içi günün farklı saatlerinde yapılmıştır.

5.1.7. Soru Formu

Araştırmanın alan çalışması kısmında, temel bilgi toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket formu 15'i açık uçlu, 50'si kapalı uçlu olmak üzere toplam 65 sorudan oluşmaktadır. Sorular dört bölüm halinde düzenlenmiştir:

Birinci bölüm, sosyo-demografik özelliklerin yer aldığı kişisel bilgiler bölümüdür.

İkinci bölümde, bireyin kahvehane alışkanlığını ortaya koymaya yönelik sorular yer almaktadır.

Üçüncü bölümde evli bireylerin aile içi paylaşım ve eşler arası uyum süreci sorgulanmaktadır.

Son bölüm ise, kahvehanelerle ilgili bazı yargıların değerlendirilmesinin yer aldığı kısımdır.

5.1.8. Uygulama

Alan araştırma uygulaması 2007 yılının Mart-Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir. Uygulama öncesinde pilot çalışma yapılarak bu sayede soru formundaki bazı eksikliklerin tamamlanması yoluna gidilmiştir. Araştırmanın yürütülmesi konusunda, üniversite bünyesinde çalışan araştırma görevlisi ve alan deneyimi olan kişilerden yardım alınmıştır. Tüm soru formlarının uygulanması tamamlandıktan sonra ankette yer alan veriler kodlamalar şeklinde SPSS (Statistical Package of Social Science) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Açık uçlu sorular ya da çoktan seçmeli sorularda diğer seçeneklerindeki yanıtlar yoğunluğa göre gruplandırılarak değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen verilerden bir kısmı tablolar yardımıyla gösterilmiştir.

5.2. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.2.1. DEMOGRAFİK ve SOSYAL ÖZELLİKLER

5.2.1.1. Yaş

Tablo 1’de kahvehane müşterilerinin yaş dağılımlarına bakıldığında çoğunluğun (% 27) 18–30 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Bir sonraki sırada % 24 oranıyla 31–40 yaş aralığı, üçüncü sırada ise % 21 ile 41–50 yaş aralığı gelmektedir. 18 Yaşın altındaki bireylerin kahvehaneye gelmelerine ilişkin bazı kısıtlamalar olmasına hâttâ kahvehanelere girişte görünen bir yerde “18 yaşından küçükler giremez¹⁵” yazısı bulunmasına rağmen kahvehaneye gelen % 2 gibi bir azınlık “17 yaş ve altı” grubundaki bireylerden oluşmaktadır. Özellikle 17–18 yaş grubundaki bireylerin kahvehaneye gelme nedeni ise daha çok bu yaştaki gençlerin kahvehaneyi kendilerini kanıtlamak amacıyla yönelebilecekleri bir mekân olarak görmeleriyle bağlantılı olarak açıklanabilir. 60 Yaş üstü bireylerin % 6’lık bir kesimi oluşturmalarının temel nedeni ise özellikle emeklilik çağındaki bireylerin kahvehanelere sıklıkla gidebildiği ya da burada daha fazla zaman geçirebildiği genel bir veri olmakla birlikte çalışan kesimin aile yaşantısına ilişkin hipotez, araştırmacı ve diğer görüşmecileri daha çok orta yaş grubuna yöneltmiştir. Fakat yine de kahvehanelerin özellikle genç ve orta yaş nüfus açısından da bir uğrak yeri olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Kişilerin Yaş Grubuna Göre Dağılımları

Yaş Aralığı	Sayı / %
17 yaş altı	2
18 – 30 yaş aralığı	27
31 – 40 yaş aralığı	24
41 – 50 yaş aralığı	21
51 – 60 yaş aralığı	20
60 yaş üstü	6
Toplam	100

Benzer araştırmalara bakıldığında Yıldız’ın 2002 yılında Diyarbakır’da 800 kahvehanede yaptığı araştırmada bireylerin yaş dağılımları 17 yaş ve altı % 1.1, 18–30 yaş aralığı % 61.3, 31–40 yaş aralığı % 21.3, 41–50 yaş aralığı % 9.2, 51–60 yaş aralığı

¹⁵ 1934 Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu: bar, kafeşantan ve meyhanelere, yanlarında veli ve vasileri olsa bile, 18 yaşından aşağı küçüklerin girmesini polis meneder (-1934, sayı: 2751- Resmî Gazete’den akt. Öztürk, 2006: 137).

% 5.8, 61 yaş ve üstü % 1.3 oranında yer almaktadır. Taşpek'in 2004 yılında Antalya il merkezinde 325 kişi üzerinde yaptığı araştırmada ise %23.1 oranında 18–30, % 48 oranında 31–55 yaş aralığındaki bireylerin yer aldığı görülmektedir (Taşpek, 2004: 90). Bu anlamda özellikle genç ve orta yaş grubundan ve çalışma hayatı bakımından en aktif döneminde olan insanların da yoğun bir şekilde kahvehanelerde zaman geçirdiği söylenebilir.

5.2.1.2. Doğum Yeri

Kahvehanelere gelen müşterilerin doğum yerlerine bakıldığında % 54 ile çoğunluk kesimin Aydın'lı olduğu görülmektedir. Ardından % 22'lik orana sahip kesimin Ege Bölgesi'ndeki farklı illerden Aydın'a yerleştiği görülmektedir. Diğer bölgelere bakıldığında Aydın'a sırasıyla Doğu Anadolu'dan % 8, İç Anadolu'dan % 6, Karadeniz ve Güney Doğu Anadolu'dan % 5 oranında göç olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Kişilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımları

Doğum Yeri	Sayı / %
Aydın	54
Ege	22
Doğu Anadolu	8
İç Anadolu	6
Karadeniz	5
Güney Doğu Anadolu	5
Toplam	100

İstatistiklerde yer alan bilgiler doğrultusunda Türkiye 2000 Yılı Sayımları'na göre nüfusun % 61'i doğduğu il sınırları içinde yaşamına devam ederken % 29'u doğduğu il dışında ya da yabancı ülkede yaşamına devam etmektedir (DİE 2000: 65). Aydın ili için yapılan değerlendirmelerde ise 2000 Nüfus Sayımına göre Aydın'da doğanlar % 69.17, başka ilde ve yurt dışına doğanlar ise % 30.83 oranındadır (DİE 2000: 46). Nüfus sayımlarında özellikle Aydın ili için nüfusun % 69.17'sinin Aydınlı olmasının yanı sıra kahvehanelerde yer alan bireylerin bölgelere göre dağılımına bakıldığında ise özellikle farklı bölgelerden gelen bireylerce (% 45) kahvehanelere yoğun olarak gidildiği görülmektedir. Bu anlamda doğum yeri dağılımı yönünden çeşitlilik gösteren, yani farklı bölgelerden gelen kişilere ortak bir mekânda bir araya gelerek paylaşım olanağı sağlayan kahvehanelerin, özellikle kırsal kesimden gelip kent yaşamına uyum

sağlamaya çalışan bireyler için önemli mekânlar olduğu belirtilmelidir. Hattâ araştırma alanı içerisinde spesifik olarak yer almasa da özellikle sadece belli bir kesimden göçle gelen (Mardinliler, Erzurumlular, Karşılar... gibi) bireylerin tercih ettiği hemşehri kahvehanelerinin varlığı bu oranın daha da yüksek olduğunun göstergesidir. Bir dernek gibi işlev gören kahvehaneler, uyum sürecinde bireylerin daha kolay ve yumuşak bir geçiş yapmasını sağlamakta ve sosyalizasyon sürecini hızlandırmaktadır. Bu anlamda Ünver'in deyimiyle (1996: 20) bir 'kulüp' görevi üstlenerek toplumsal bütünleşmeyi sağlayan mekânların başında kahvehanelerin geldiği söylenebilir. Faroqhi'ye göre de özellikle "mahalle kahvesi" denilen yerler, sosyal yardım derneklerine dönüşen ve daima sosyal yapıyı sağlamlaştırmaya hizmet eden, halk arasındaki bağları güçlendirme gibi çok önemli bir görevi üstlenen mekânlardır (Faroqhi, 1997). Özellikle kırsal kesimden kente göç edenlerde kent kültüründeki değişmelere ayak uydurmayı sağlayan ve asgarî düzeyde de olsa kentin kültür kodlarını kendi kültür kodları ile birleştirip yeni bir kültürel çevre oluşturmayı sağlamaktadır.

5.2.1.3. Medenî Durum

Örneklem çerçevesindeki kişilerin medenî durumuna bakıldığında % 71 oranında evli, % 24 oranında bekâr, % 3 oranında dul, % 2 oranında boşanmış olanların yer aldığı görülmektedir. Türkiye'de özellikle il merkezlerinde yaşayan bireylerin % 60'nın evli olmasına karşın bu oranın araştırma çerçevesinde kahvehanelerde yer alan bireylerde % 71 olduğu görülmektedir (DİE 2000: 138).

Tablo 3: Medenî Duruma Göre Dağılım

Medenî Durum	Sayı / %
Evli	71
Bekâr	24
Dul	3
Boşanmış	2
Toplam	100

Bekâr bireylerin kurdukları aile içi durumunun ölçülemeyeceği gerekçesiyle anketin daha çok evli bireylere uygulanmasının araştırmamız açısından önem taşıması sayısal veriler çerçevesinde evli bireylerin oranlarında bir artışa neden olmuştur. Fakat gözlemler sonucu elde edilen bilgiler doğrultusunda evli bireylerin yoğunluğunun yine

de dikkat çekici olduğu ifade edilebilir. Bunun yanı sıra Diyarbakır’da kahvehaneler üzerine yapılan araştırmada (Yıldız, 2002a: 50) evli bireylerin oranının % 51, Antalya il merkezinde yapılan diğer bir araştırmada (Taşpek, 2004: 91) ise % 76 olarak saptanması evli bireylerin kahvehaneye sıklıkla geldiğine ilişkin veriyi desteklemektedir. Diğer bir açıdan değerlendirildiğinde önemli bir nokta da bireylerin “evli ya da bekâr” olmasından çok kahvehanelerin tüm erkekler tarafından yoğun bir şekilde talep görmesidir. İlk ortaya çıktığı andan itibaren tek cinsiyete hizmet veren, Grégoire (1999: 21) tarafından “erkeklerin evlerine gitmeden önce buluştukları bir yer” olarak görülen kahvehaneler bu yönüyle “erkekler evi” olarak da tanımlanmaktadır. Erkeklerle özgü kamusal bir mekân olma yönüyle de, “erkek sosyalleşme”lerinin önemli bir kısmının bu mekânlarda gerçekleştiği ifade edilebilir.

5.2.1.4. Eğitim Düzeyi

Toplumsal aktörlerin eğitim durumları gözden geçirildiğinde en büyük yoğunluğun % 24 ile ilkokul mezunu ve yine aynı oranda lise mezunu oldukları görülmektedir. Bununla birlikte okur-yazar olmayanlar % 2 oranıyla azınlıkta kalırken, % 13 oranında bir kesim ise üniversite mezunu bireylerden oluşmaktadır. İlkokul, lise ve üniversite mezunlarının hemen ardından % 10’luk bir oranla ortaokul terk, % 9 ortaokul mezunu, % 6 lise terk, % 5 ilkokul terk, % 3 okur-yazar ve yine % 3 oranında üniversite terk düzeyindeki bireyler gelmektedir.

Tablo 4: Eğitim Durumuna İlişkin Dağılım

Eğitim Düzeyi	Sayı / %
Okur – yazar değil	2
Okur – yazar	3
İlkokul terk	5
İlkokul mezunu	24
Ortaokul terk	10
Ortaokul mezunu	9
Lise terk	6
Lise mezunu	24
Üniversite terk	3
Üniversite mezunu	13
Toplam	100

Türkiye genelinde % 16 oranında lise mezunu ve % 10.2 oranında yükseköğrenim mezunu erkek nüfus bulunduğu düşünüldüğünde belli bir eğitim düzeyine ulaşmış olan

lise ya da yükseköğrenim mezunlarının da kahvehaneye oldukça etkin bir şekilde gittiği söylenebilir (DİE, 2000: 36). Zaman zaman kahvehanelere “işsiz güçsüz ya da alt sınıf insanların gittikleri yönünde” görüşler ortaya atılsa da kahvehanelere gelenlerin belli bir eğitim seviyesindeki bireylerden oluşmasından çok eğitim açısından heterojen bir yapı oluşturdukları söylenebilir.

5.2.1.5. Meslekî Durum

Görüşülen kişilerin meslek durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında % 31 ile en büyük çoğunluğun işçi kesiminden oluştuğu görülmektedir. İşçiler için özellikle iş çıkış saatlerinde ya da vardiyalı çalışılan durumlarda kahvehaneler etkin kullanım alanları olmaktadır. Ardından % 17 ile esnaflıkla uğraşanlar gelmektedir. Esnaflar diğer çalışan kesimler gibi kahvehaneye gelmek için sadece iş çıkış saatlerini beklemeleri gerekmeyp, iş saatleri içerisinde de uygun olan zamanlarda dükkânı çıraclarına ya da esnaf arkadaşlarına emanet ederek kahvehaneye gelebilmektedir. Emekli kesim ise boş zamanı oldukça fazla olduğu için kahvehaneyi en yoğun kullanan kesimi oluşturmaktadır. Örneğin Taşpek’in 2004 yılında Antalya il merkezindeki kahvehanelerde 325 kişiye ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede kahvehaneye gelen emeklilerin % 38,5 oranında olduğu gözlenmektedir (Taşpek, 2005: 94). Türkiye genel verilerine göre % 25 olan emekli oranı (DİE, 2000: 43) “emekli kenti” olarak tanımlanan Aydın’da % 37.7’ye (DİE 2000: 56) yükselmektedir. Hattâ Aydın’da kahvehanelerin sayısının fazla olma nedenlerinden biri olarak da emekli oranının fazla olması gösterilmektedir. Bu yönüyle emeklilerin kahvehaneyi etkin bir şekilde kullandıkları ya da kullanabildikleri yargısından hareketle araştırma çerçevesinde özellikle çalışan kesimin kahvehaneye gelme durumlarını daha net bir şekilde inceleyebilmek için anket uygulanacak kişilerin çalışan bireyler olmasına önem verilmiştir. Bu çerçevede araştırma özelliklerine bağlı olarak Tablo 5’e emeklilerin kahvehaneyi kullanım oranları % 10 olarak yansımıştır. Kahvehaneyi en az kullanan kesim ise % 2 ile serbest meslek sahipleridir. Genel tabloya bakıldığında ise kahvehane müdavimlerinin % 79’luk bir kesiminin çalışan, % 21’lik bir kesimin ise emekli, işsiz ya da öğrenci grubu içinde yer alarak çalışmadığı görülmektedir.

Tablo 5: Meslekî Duruma İlişkin Dağılım

Meslek	Sayı / %
İşçi	31
Esnaf	17
Emekli	10
Teknik eleman	9
Memur	8
Çiftçi	8
İşsiz	8
Yönetici	4
Öğrenci	3
Serbest meslek	2
Toplam	100

Belirtilen meslek gruplarının yanı sıra kahvehanede yer alan bireyler arasında % 8 oranında işsiz kesime de rastlanmaktadır. 2005 yılı işsizlik oranlarına bakıldığında % 49.2’lik işgücünün % 10.2’sinin işsiz olması (TİSK, 2006) kahvehanelerdeki yoğunluğun bir yandan da işsizlikle yorumlanmasına neden olmaktadır. Buna karşın durumu Güntekin, “*Birçok kimse çalışmıyor, çünkü kahveye gidiyor*” görüşünün aksine “*birçok kimse kahveye gidiyor, çünkü iş bulamıyor*” şeklinde yorumlamaktadır (Güntekin, 1986: 150). Çünkü kahvehaneler düzenli bir işi olmadığı için gün içerisinde fazlaca zamanı olan işsiz kesim için de en ekonomik maliyetle en uzun süre kalabilecekleri mekânların başında yer almaktadır. Hattâ öyle ki işçilerin yoğunlukta yer aldığı ve bu mekânda iş beklediği “işçi kahvehaneleri”nden bile söz edilmektedir.

5.2.1.6. Gelir Düzeyi

Ekonomik durum kişilerin boş zaman değerlendirmesinde etkili faktörlerden biridir. Bireylerin gelir düzeylerine göre dağılımına bakıldığında çoğunluk kesimin alt ya da alt-orta düzeyde bir gelire sahip olduğu fark edilecektir. Tablo 6’ya bakıldığında % 2’lik kesimin asgarî ücretin altında bir gelire sahip olduğu görülecektir. Mevcut tabloda en yüksek gelire sahip olanlar % 15 ile 1500 YTL ve üzeri geliri olanlardır. Bunların dışında % 13’le 401–600 YTL, % 24’le 601–800 YTL, % 28’le 801–1000 YTL, % 6 ile 1001–1201 YTL ve son olarak da % 12 ile 1201–1400 YTL aralığında gelire sahip olanlar gelmektedir.

Tablo 6: Gelir Düzeyine Göre Dağılım

Gelir (YTL)	Sayı / %
0–400 YTL	2
401–600 YTL	13
601–800 YTL	24
801–1000 YTL	28
1001–1200 YTL	6
1201–1400 YTL	12
1500 + YTL	15
Toplam	100

Anketin uygulanma tarihi olan Nisan 2007 itibariyle Türk-İş verilerine göre de 4 kişilik bir ailenin açlık sınırı ‘631, 24 YTL’, yoksulluk sınırı ise ‘2,056,15 YTL’ ve net asgarî ücret 409 YTL’dir (www.turkis.org.tr/source.cms.docs). Anket uygulanan bireylerin de % 6’sı 1 kişi, % 22’si 2 kişi, % 23’ü 3 kişi, % 38’si 4 kişi, % 10’u 5 kişi ve % 1’inin 9 kişilik bir aileye sahip olduğu ve % 27’lik bir kesimin kendine ait bir evi olmadığından ötürü kira ödediği düşünüldüğünde gelir durumuna ilişkin dağılımların oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Hattox 19. yüzyılın Kahire kahvehanelerini değerlendiren Lane’nin, buralara sık sık uğrayanların neredeyse yalnızca “alt tabakalar”dan gelme kişiler olduğu görüşünü aktarmaktadır (Hattox, 1998: 81). Özellikle ilk kurulduğu yıllarda ahbap toplantılarını yapmak için, cüz’î bir kahve parasıyla konuklarını ağırlamaya başladıkları mekân kahvehaneler olmuştur (Evren, 1997). Günümüzde de ekonomik bir eğlence yeri olan ve ayırım gözetmeksizin hem zenginleri hem yoksulları bir arada ağırlama ve dolayısıyla sosyalleştirici olma gibi özellikleri hâlâ işlevini korumaktadır (Grégoire, 1999: 35). Özellikle de ekonomik nedenlerden ötürü farklı mekân alternatiflerinin değerlendirilemediği bir durumda kahvehaneler en az parayla en çok zaman geçirilen ucuz mekânlardır. Bu anlamda boş zaman değerlendirme mekânı olarak görülen kahvehanelere, sosyo-ekonomik yönden özellikle alt kesimde yer alan bireylerin daha sık gitmesi beklenmektedir. Çünkü Tezcan’ın da vurguladığı gibi kişinin kendi isteği doğrultusunda gerçekleşen boş zaman etkinliklerine katılımda eğitim, meslekî statü, ırksal ve etnik kökenini yanı sıra ekonomik durum gibi farklılık yaratan bazı değişkenler söz konusudur (Tezcan, 1994: 19–21). Bu düşünceyi destekleyen bazı araştırma örnekleri de şu şekildedir:

Parker İngiltere’de yaptığı bir araştırmada yönetici, işveren gibi meslekî grupların boş zamanlarında daha çok golf gibi fiziksel boş zaman değerlendirme yollarına başvurduğunu ve çok az televizyon izlediklerini vurgulamaktadır. Benzer şekilde işyerlerinde çalışanlar ve endüstriyel kuruluşlardaki işçiler için yaptığı bir araştırmasında da orta sınıfın rağbet ettiği spor kulüpleri gibi kuruluşlara işçilerin üyeliklerinin daha az olduğu saptamıştır (Parker’den akt. Tezcan, 1994: 20). Parker’a göre meslek ve beraberinde sosyo-ekonomik düzey değişkenine bağlı olarak kişiler boş zamanlarında hem çeşitli etkinliklere başvurabilmekte, hem de aktif etkinliklerde daha fazla yer almaktadır (Parker’den akt. Tezcan, 1994: 18). Bu anlamda farklı etkenlerden söz edilse de özellikle ekonomik koşulların bireyin boş zaman faaliyetlerini etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede sinema, tiyatro, spor salonları gibi etkinliklerine katılımın maliyeti, ekonomik gerekçelerle her seviyeden insanın bu aktivitelere katılımını engellemektedir. Bu yüzden bireyler boş zaman değerlendirme tercihlerinde kendilerine en az maliyet getirebilecek alanlara yönelmektedir. Köknel’e göre bir uğraş ya da kuruluşun olmaması, arkadaşlarla birlikte olma güçlüğü, aile baskısı ve beraberinde ekonomik olanaksızlıklar özellikle gecekondu bölgelerindeki boş zamanın pasif, edilgen olduğunu belirtirken, “kahvehaneye gitme” eyleminin de bunlar arasında yer aldığını vurgulamaktadır (Köknel, 1981: 179). Benzer sonuçlar, Ayata-Ayata’nın araştırmalarında da ortaya çıkmıştır. Buna göre, gecekondu bölgelerinde kahvehaneye devam edenlerin oranı yarıya yakın olurken, orta sınıf semtlerde bu oran bazen %10’un altına düşebilmektedir (Ayata’dan akt. Yıldız, 2002a: 55).

Verilen örnekler gelir düzeyi, yani ekonomik durumun bireylerin yaşam standardını ve beraberinde boş zaman faaliyetlerini etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak gelir ve boş zaman değerlendirme alternatifleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için gelir düzeyine bağlı olarak bireylerin farklı mekânlara gidip gitmediği sorgulanmıştır. Fakat burada Tablo 6’da yer alan gelir dağılımına ilişkin verilerde en yüksek gelire sahip olanların % 15 ile 1500 YTL ve üzeri olduğu görülmektedir. Örneklemin bu özelliklerinden yola çıkılarak elde edilen bulgular doğrultusunda ortalama bir değer olarak 0–1000 YTL gelir aralığının alt, 1000 YTL ve üzeri gelir aralığının da üst gelir seviyesindeki bireyler olduğu ön kabulünden yola çıkarak mevcut bulgular şu şekilde değerlendirilmiştir:

Tablo 7’de gelir seviyelerine bakıldığında, kahvehane dışında sinema, tiyatro kafe gibi farklı mekânlara da gidebileceğini ya da kesinlikle gittiğini belirtenler; üst gelir seviyesinde % 82, alt gelir seviyesine sahip bireylerde ise % 40 oranındadır. Kahvehane dışında farklı mekânlara gitmediğini belirten toplam 36 kişi arasındaki değerlendirmede ise % 15’lik dilimi üst kesim oluştururken, % 46.2’lik kesim de alt gelir düzeyindeki bireylerdir. Anderson’a göre de kişi (gece klübü, opera, dans gibi...) farklı etkinliklere katılsa da, kişinin içinde bulunduğu koşul, bu etkinliklere sarf edilen paranın miktarını farklılaştıracaktır (Anderson’dan akt. Tezcan, 1994: 19).

Tablo 7: Gelir Seviyesi ve Farklı Mekân Alternatiflerini Tercih Etme Arasındaki İlişki

Gelir (YTL)	Farklı Mekânlara Gidilip Gidilmediği				
	Kesinlikle Gidiyor	Gidiyor	Kararsız	Gitmiyor	Kesinlikle Gitmiyor
0 – 400 YTL				2 % 7.7	
401 – 600 YTL	1 % 12.5	3 % 6.5	4 % 40	4 % 15.4	1 % 10
601 – 800 YTL		8 % 17.4	4 % 40	7 % 26.9	5 % 50
801 – 1000 YTL	4 % 50	11 % 23.9	1 % 10	8 % 30.8	4 % 40
1001 – 1200 YTL		4 % 8.7	1 % 10	1 % 3.9	
1200 – 1400 YTL	1 % 12.5	9 % 19.6		2 % 7.7	
1500+ YTL	2 % 25	11 % 23.9		2 % 7.7	
Toplam	8 % 100	46 % 100	10 % 100	26 % 100	10 % 100

Günümüzde farklı mekân alternatiflerinin de olmasıyla birçok kişi için kahvehanelerin tek toplumsallaşma mekânı olmadığı bilinse de özellikle alt gelir seviyesindeki bireyler için kahvehanelerin büyük bir öneme sahip olduğu belirtilebilir. Öyle ki araştırmaya katılan kişilere boş zaman deyince akıllarına ne geldiği, boş zamanlarında ne yapmak istedikleri sorulduğunda “gezmek, eğlenmek, dinlenmek...” gibi yanıtların yanı sıra, boş zaman deyince aklına ilk olarak “kahvehaneye gitme” fikri gelenler de olmuştur. Bu oran üst gelir seviyesine sahip bireylerde % 6 iken, alt gelir seviyesindeki grupta % 27’ye yükselmektedir. Bu noktadan hareketle kahvehaneye giden ve sosyo-ekonomik yönden özellikle alt kesimde yer alan bireylerin, maddî yükümlülük açısından kahvehane harcamalarına eşdeğer yük getirebilen tiyatro, sinema, spor gibi alanlarda seçenekler bulunması ya da bu seçeneklerin kendilerine ücretsiz

olarak sunulması durumunda dahi kahvehaneleri daha çok tercih edebilecekleri düşünülmektedir. Bu durum da bireyin bazı kültürel etkinliklere yöneliminde belli bir kültürel birikimin beraberinde, ekonomik koşulların etkisini göstermektedir.

Tablo 8: Gelir Seviyesi ve Ücretsiz Etkinlikleri Tercih Etme Düzeyi Arasındaki İlişki

Gelir (YTL)	Ücretsiz Etkinlikleri Tercih				
	Kesinlikle Tercih ediyor	Tercih ediyor	Kararsız	Tercih etmiyor	Kesinlikle Tercih etmiyor
0 – 400 YTL		1 % 2		1 % 3.7	
401 – 600 YTL		6 % 12.5	2 % 15.4	4 % 14.8	1 % 12.5
601 – 800 YTL		11 % 22.5	4 % 30.8	8 % 29.6	1 % 12.5
801 – 1000 YTL	1 % 33.3	12 % 24.5	3 % 23	8 % 29.6	4 % 50
1001 – 1200 YTL		4 % 8.2	1 % 7.7	1 % 3.7	
1200 – 1400 YTL	1 % 33.3	5 % 10.2	2 % 15.4	3 % 11.1	1 % 12.5
1500+ YTL	1 % 33.3	10 % 20.4	1 % 7.7	2 % 7.4	1 % 12.5
Toplam	3 % 100	49 % 100	13 % 100	27 % 100	8 % 100

Tablo 8’de gelir seviyeleriyle bağlantılı olarak bireylerin kahvehane dışında, ücretsiz seçenekler (sinema, tiyatro... gibi) sunulması durumundaki tercihlerinin ne yönde olacağına ilişkin açıklamalarına yer verilmiştir. Sinema, tiyatro gibi etkinliklerin ücretsiz olarak sunulması durumunda, bu etkinliklere katılım konusunda üst gelir grubundaki bireylerden % 13.4’ü, alt gelir grubunda ise % 12’si bu konuda kararsız olduğunu dile getirmiştir. Bu ücretsiz etkinliklere katılmak istemediğini belirtenler ise üst gelir grubu için % 24 iken, bu oran alt gelir grubunda % 40.3’e yükselmektedir. Belirtilen etkinliklere katılım konusunda, üst gelir grubunda % 64 oranındaki çoğunluk katılım göstereceği yönünde bilgi verirken alt gelir grubundaki bireyler ise % 46.3 oranında katılım göstereceği yönünde bilgi vermektedir. Bu anlamda bulgular sinema, tiyatro gibi kültürel etkinliklerin ücretsiz sunulması durumunda dahi özellikle de alt gelir grubundaki bireyler için kahvehane alışkanlığını bırakmanın pek kolay olamayacağı ve katılımın daha kısıtlı olacağı yönündedir. Bu durum da kahvehanelerin özellikle sosyo-ekonomik nedenlerden ötürü kulüp, dernek gibi sosyal yaşam alanlarının fazla gelişmediği Türk toplumunda çok eski dönemlerden beri oldukça yaygın olmasıyla ilişkilendirilebilir. Işın, kahvehaneleri “Türk toplumunun değişik

kültür katmanlarından gelen insanları yarattıkları demokratik bir ortam ve bu ortamın elverdiği ölçüde kahramanlarının serüvenlerini yansıtan bir tarih sahnesi” olarak tanımlamaktadır (Işın, 2003: 267). Bu anlamda her kesimden insanın kahvehanelere gidebilmesi ve bireylere grup içinde yer alma imkânı verme özelliği ile adeta alternatifsiz birer boş zaman mekânı haline gelmişlerdir. Özellikle alt gelir grubu tarafından çok daha sık gidilen mekânlar olan kahvehane alışkanlığının daha fazla olduğu gözlenmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu 2005 yılı verilerine göre Türkiye’de 1420 kütüphane, 40 tiyatro ya da 987 sinema olmasına karşın 2004 yılı itibarıyla Türkiye’deki kahvehane sayısının ise 123 bin 659’a (www.yeniasir.com.tr/02/16/index.php3?kat) ulaştığı bilinmektedir. Yani yaklaşık 48 bin kişiye 1 kütüphane, 70 bin kişiye bir sinema ya da 173 bin kişiye bir tiyatro düşmesine rağmen, 550 kişiye bir kahvehane düşmektedir. Benzer şekilde araştırmanın yürütüldüğü Aydın ilinde 1 tiyatro, 4 sinema, 23 kütüphane bulunmasına karşılık 1500 civarında kahvehane bulunmaktadır. Bu yoğunluk kahvehanelerin toplum yaşamında ne kadar büyük bir yer edindiğini göstermektedir. Öztürk, Ege Halk Gazetesi’nde Ç.Ş imzalı yaptığı bir alıntıda (28.2.1935) halkın kütüphanelerden çok bu mekânlara gittiği, konferans salonlarında son derece az dinleyiciye rastlanırken, kahvehanelerin “salgın bir hastalık gibi” herkesin mekânı haline geldiği belirtmiştir (Öztürk, 2006: 124). Benzer şekilde sinema, tiyatro seyircilerinin sayısına bakıldığında bu mekânlara yıl içerisinde 20 milyon 700 bin civarında yani yaklaşık % 31 oranında bir katılım olduğu görülmektedir (TÜİK Kültür İstatistikleri, 2005). Üstelik bu kültürel etkinliklere kadın-erkek, küçük-büyük herkesin katılımının olduğu düşünülürse oldukça düşük bir oran olduğunu söylenebilir.

Bu anlamda kahvehanelerde özellikle alt ve alt-orta kesimin yer aldığını ekonomik koşulları iyi olan bireylerin de rahatlık, alışkanlık ya da arkadaşlık gibi nedenlerle kahvehaneyi tercih ettikleri belirtilebilir. Katılım oranları değişse de her kesimden bireye ev sahipliği yapan kahvehanelerin en dikkat çekici özelliklerinden birisi “sosyalleştirici” bir özelliğinin olmasıdır. Bu mekânda bulunan kişilerin farklı sosyal kesimlere mensup olsalar da bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunma şansları vardır (Yıldız, 2002: 637). Kahvehane özellikle sosyo-ekonomik durumun arka plana alınarak tüm kesimden insanların bir arada olabildiği bir yer olması alt kesimdeki bireylerin ekonomik kaygıdan uzak olarak bu mekânlarda daha rahat olmasını

sağlamaktadır. Bu anlamda kahvehanelerin her kesim için her zaman alternatif bir mekân oluşturduğu ve diğer kültürel mekânlara göre çok daha fazla yoğunluğa sahip olduğu ifade edilebilir.

5.2.1.7. Çalışma Süresi

Tablo 9: Çalışma Sürelerine İlişkin Dağılım

Günlük çalışma saati	Sayı / %
8 saatten az	9
8 – 10 saat	49
11 – 13 saat	14
14 saatten fazla	5
Çalışmıyor	21
Toplam	100

Yukarıdaki tabloda, çalışanlar arasında günlük çalışma saatlerine bakıldığında % 9 oranında 8 saatten az, % 49 oranında 8–10 saat aralığında, % 14 oranında 11–13 saat aralığı, % 5 oranında ise en uzun çalışma süresiyle günlük 14 saat ve üzerinde çalışan kesim yer almaktadır. Çalışma süresinin uzaması kahvehaneye gitmeyi zorlaştırsa da bireylerin bu uzun çalışma saatlerine karşın zaman yaratarak yine de kahvehaneye geldiği görülmektedir.

5.2.2. AİLE YAPISI

5.2.2.1 Evlenme Şekli

İnsan toplumlarında en geleneksel sosyal kurum olan aile bireylerin çok yönlü gereksinmelerinin karşılanabildiği en uygun ortam olarak tanımlanmaktadır. Toplumun en küçük birimi olarak önemini sürdüren ailenin sağlığı ve mutluluğu toplumun tümünü etkilemektedir. Günümüz toplumlarında oluşan hızlı değişimin çeşitli baskılarından etkilenen aile bir takım yapısal ve fonksiyonel değişikliklere uğramakta ve geleneksel geniş aile yerini karı-koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aileye bırakmaktadır. Bu nedenle karı-koca arasındaki ilişkiler giderek önem kazanmaktadır (Korkmaz ve Şahinkaya, 1984: 73). Kıray da, Türkiye’de ailenin, hâlâ bireyin, kendisini, hızla değişen bir topluma uydurmasında yardımcı olan en önemli kurum niteliğini taşıdığını ve bu işlevini kentlerde de sürdürdüğünü belirtir (Kıraydan akt. Kongar, 2005: 599).

Birey ve toplum ilişkilerinde anahtar bir rol oynayan aile kurumunun önemini ortaya koymak amacıyla öncelikle araştırma çerçevesinde % 71 oranında ulaşılan evli bireylerin evlenme şekillerine bakıldığında % 33'ünün anlaşarak, % 21'inin geleneksel görücü usulüyle evlendiği, % 17'sinin ise öncelikle ailelerin tanışması sonrasında görüşerek evlendikleri saptanmıştır. Evlenme şekliyle ilgili olarak oluşturulan hipotez; “işsiz ve emekliler dışında kahvehaneye sık giden ve özellikle evli olan bireylerin evliliklerini görücü usulüyle yapmış, eşlerini evlilik öncesinde çok az tanıyan ve dolayısıyla aile içi paylaşımı etkin bir şekilde yaşayamayan kişiler olabileceği” yönündedir.

Kahvehane alışkanlığı olan bireylerin bu alışkanlıklarının özellikle evli bireylerde aile içindeki paylaşımı olumsuz yönde etkileyebileceği düşünceyle evli ya da daha önce evlilik yaşamış yani dul* olan bireylere (toplam % 76) anket formunda evlilik yapılarıyla ilgili bazı sorular sorulmuştur. Alınan yanıtlar çerçevesinde öncelikle evlenme şeklinin bireylerin kahvehaneye gelme sıklığı üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Tablo 10: Evlenme Şekli ve Kahvehaneye Gitme Sıklığı Arasındaki İlişki

Evlenme Şekli	Kahvehaneye Gitme Sıklığı								Toplam
	Her gün		Haftada 2-3		Haftada bir		Ayda bir		
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Anlaşarak	8	22.2	18	50.0	5	13.9	5	13.9	36
Görücü usulü	11	47.8	10	43.5	2	8.7	-	-	23
Tanıştırma	6	35.3	9	52.9	2	11.8	-	-	17

Kahvehaneye “her gün” yani en sık gelen bireyler arasındaki değerlendirmede anlaşarak evlenen grup için % 22.2, öncelikle tanıştırma beraberinde görüşme yoluyla evlenenler için % 35.3 iken, bu oran görücü usulü ile evlenenlerde % 47.8’e yükselmektedir. Anlaşarak evlenen grup içerisindeki kahvehane alışkanlığı daha çok haftada ya da ayda birkaç kez ile sınırlıdır. Tanıştırma yoluyla ya da görücü usulü evlenen bireylerde ise ayda bir kahvehaneye gelen bir kesimin olmaması dikkat çekmektedir. Bu bireyler haftada en az 1 kez kahvehaneye gelmektedir.

Kahvehaneye gitme sıklığının yanı sıra hafta sonu kahvehaneye gelme durumları sorgulandığında ise, hafta sonu kahvehaneye gelme oranları görücü usulü evlenenlerde % 86, tanıştırma yoluyla evlenenlerde % 100 iken bu oran anlaşarak evlenenlerde %

* Eşi vefat etmiş ya da eşinden ayrılmış olan dul bireylerin ilgili soruya daha önce yaşamış oldukları evlilik hayatını düşünerek cevap vermeleri istenmiştir.

74'e düşmektedir. Özellikle hafta sonu gibi tatil günlerinin de kahvehanede geçirilmesine yönelik tercih, aile içindeki paylaşım yönündeki eksikliği göstermektedir. Bireyin iş dışında kalan bu boş zamanda ailesiyle geçirebileceği alternatif bir zaman oluşmaktadır. Fakat bu zamanın evde ya da aileyle değil de kahvehane ortamında geçirilmesi, hâttâ hafta sonu iş gibi bir sorumluluklarının olmamasında ötürü bireylerin bu günlerde kahvehanede daha uzun süre kalabildiklerini belirtmeleri, aileyle paylaşım oranının daha da azaldığını özellikle görücü usulü evlenen gruplarda göstermektedir. Bunun yanı sıra “Kahvehaneye gitmeyip evde kaldığınız zaman ne yapardınız?” sorusuna % 5 gibi bir azınlıkta da olsa;

“Evde kalıp ne yapacağım ki, evde sıkılırım, yine kahvehaneye gelirim.”

....şeklindeki yanıtlar aile içi paylaşımın derecesi yönünde bilgi vermektedir. Eşler arasındaki evlilik doyumunu etkileyen konulardan bir tanesinin de eşlerin boş zaman etkinlikler olduğunu vurgulayan Orthner'e göre de, çiftlerin boş zamanlarını ayrı etkinliklerle ilgilenerek geçirmesi, eşler arasındaki etkileşim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Eşlerin boş zamanlarını nasıl geçirdikleri ile ilgili olarak 1975 yılında yaptığı araştırmasında Orthner, boş zamanları eşle birlikte geçirmenin eşler arasında olumlu bir ilişki olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Vaughn ve Baier (1999) ise, evlilik tatmini yüksek evliliklerde, eşlerin boş zaman etkinliklerini birlikte geçirmelerinin evlilik ilişkilerini güçlendirdiğini ifade ederek, evlilik doyumu düşük evliliklerde ise eşler arasındaki iletişimin bozulması nedeni ile eşlerin birbirlerinden uzaklaşmak için herhangi bir uğraş ile (hobi), çocukları ile ya da arkadaşları ile ilgilenmeyi tercih ettiğini vurgulamıştır (Çelik, 2006: 58–59). Bu anlamda aileden uzak bir boş zaman etkinliği gerçekleştirerek kahvehaneye gelen bireylerin, kahvehaneye gelme sıklıkları ve kahvehanede bulunma süreleri arttıkça aile içi paylaşımın da ters orantılı olarak azaldığı söylenebilir. Hâttâ öyle ki görüşülen bireylere, herhangi bir sorunu olması durumunda bunu kimlerle paylaştığı bilgisi istendiğinde, % 45 ile ilk sırada çocuklar gelirken, % 36 ile ikinci sırada arkadaşlar yer almaktadır. Akrabalar, aile büyükleri gibi farklı bireylerle sorunlarını paylaştıklarını belirtirken eşleriyle sorunlarını paylaşma oranının % 7 gibi azınlık bir grubu kapsamı paylaşım konusundaki eksiklikler noktasında dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra müdavimlerin eşinin kendisiyle sorunlarını paylaşımı konusunda ise “*Tabi ki benimle...*” şeklindeki cevaplarla bu

oranının % 55'e yükseldiği görülmektedir. Fakat bu durumun onayı açısından tabi ki müdavimlerin eşlerine de aynı sorunun sorulması büyük önem taşımaktadır.

Tablo 11 : Eşler Arası Paylaşım Konuları

Paylaşım Konuları	Sayı	%
Paylaşım genel	21	27.6
Çocuklar	18	23.8
Alış-veriş	10	13.2
Yatırım	5	6.6
Ev düzeni	3	3.9
Gezme	3	3.9
Politika	2	2.6
Kültür-aile yapısı	2	2.6
Paylaşım yok	12	15.8
Toplam	76	100

Aile içindeki paylaşımlara bakıldığında genel paylaşım alanının öncelikle (% 23.3) çocuklar olduğu ifade edilmektedir. Bunu beraberinde alışveriş (% 13.2), yatırım (% 6.6), ev düzeni (% 3.9) gibi paylaşımlar izlemektedir. Bunun yanı sıra % 27.6'lık bir grup da genel anlamda her konuda anlaştıklarını bildirirken bu noktada bireylerin “Peki özellikle hangi konuda daha iyi anlaşsınız?” sorusuna yanıt verecek bir konunun akıllarına gelmemesi ve aynı şekilde “her konuda anlaştıkları” yönünde yinelenen yanıtların bazı noktalarda çok samimi olmadığını ve bu yanıtın daha çok genel bir yargı olduğu için bu şekilde dile getirildiğini düşündürmektedir. Çünkü eşle paylaşımla bağlantılı olarak aile içi kararların alınması noktasında ailedeki bireylerin ne derece etkili olduğu sorgulandığında % 7'si eşinin etkili olduğunu ve % 17'si ortak kararların alındığı belirtirken, kararları kendinin aldığı söyleyen müdavimlerin oranı ise % 48'i bulmaktadır. Bu da çiftlerin ortak kararları almalarından çok birbirlerinden farklı görüş açılarına sahip oldukları ve yalnızca beşte bir oranında (% 17) bir kesimin aile içi konularda ortak kararlar aldıklarını göstermektedir. Ortak karar alma konusunda da anlaşarak evlenen bireylerde en yüksek orana (% 42) rastlanırken, ikinci sırada öncelikle tanışırma sonra anlaşma (% 36), son sırada ise görücü usulü (% 22) evlilik yapanlar gelmektedir. Mevcut oranlar da öncelikle anlaşarak evlenen bireylerde aile içi paylaşımın daha yüksek olduğu yönündedir. Bu anlamda geleneksel ataerkil toplum yapısının toplumun küçük bir minyatürü olan kahvehane müdavimleri üzerindeki etkisi de açıkça görülmekte ve özellikle aile içi rollerin paylaşımı ve aile içi karar sürecinde erkek egemen bakış açısı kendisini göstermektedir.

Özellikle kahvehanenin her zaman için sıklıkla gidilen bir yer olmasının aile içi ilişkilerde daha fazla sıkıntı yaratabileceği düşüncesiyle, Öztürk “erkeğin gece geç saatlere kadar kahvehanede oyun oynaması evde karısını ve çocuğunu ihmal etmesinin, ailenin sükûn ve rahatını bozduğunu” vurgulamaktadır (Öztürk, 2006: 115). Bu düşünceden hareketle aile içi paylaşımına bağlantılı olarak kahvehane alışkanlığının aile içerisinde herhangi bir huzursuzluk yaşanmasına neden olup olmadığı sorgulandığında ise bekârlarda kahvehane alışkanlığı aile içinde % 17 oran ölçüsünde bir huzursuzluğa neden olurken, bu oran evliler için % 49’a yükselmektedir. Bazı bireylerin ise;

“Ailem bir şey diyemez, dedirtmem.” yönündeki tavrı ya da

“Rahatsız olup olmadıklarını bilmiyorum, hiç sormadım.”

“Kahvehaneye gideceğim zaman eşim yine mi kahve, ne işin var kahvede, her gün kahvehaneye mi gidilir diyor.”

... şeklindeki yanıtları, aile içi ilişkilerin zayıflığını daha net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Evli ve emekli bireyler arasında ise aksine ailesinin kahvehane alışkanlığı desteklediği yönünde;

“Evde kalırsam eşime ayak bağı oluyorum.”

“Eşim kahvehaneye git, evde temizlik yapacağım diyor.”

“İlk zamanlar sorun oluyordu ama şimdi onlar da alıştı.”

... şeklinde yanıtlar gelmiştir. Fakat emekli bireylerin çalışan kesime göre çok daha fazla zamanının olması kahvehaneye gelme eylemini daha masum kılmaktadır. Bu bağlamda evlilik ve aileye karşı olan sorumlulukların artması durumunda bireyin aile içinde geçirebileceği zamanı kahvehanede harcaması sorun olmaktadır. Hattâ öyle ki bireylere kahvehane alışkanlığının aile yaşamına ne gibi etkileri olduğu sorulduğunda % 77 gibi bir çoğunluk (ailenin zamanından çalma, aile içi ilişkilerin bozulması, aile bütçesine ekonomik zarar gibi) olumsuz etkileri olabileceğini belirtmektedir. Fakat bu zararların belirtilmesi ya da huzursuzluk olmasına rağmen kahvehaneler evli bireyler tarafından yine de yoğun olarak tercih edilmektedir.

5.2.2.2. Çocuk Sayısı

Kahvehaneye gelen evli bireyler arasında çocuk sahibi olanların oranına bakıldığında, bekâr (% 24) ve henüz çocuk sahibi olmayan evlilerden (% 7) oluşan kesim dışında % 69'u en az 1 çocuk sahibidir.

Tablo 12: Kahvehaneye Gelenlerin Çocuk Sahibi Olmalarına İlişkin Dağılım

Çocuk Sayısı	Sayı / %
1 çocuk	13
2 çocuk	38
3 çocuk	14
4 çocuk ve üzeri	4
Çocuk sahibi değil	31
Toplam	100

Çocuğu olan bireyler arasındaki değerlendirmede ilk sırada % 38'le 2 çocuk sahibi olanlar gelmektedir. İkinci sırada % 14'le 3 çocuk sahibi olanlar, ardından % 13'le tek çocuk sahibi olanlar ve son sırada % 4 oranıyla 4 ve daha fazla çocuk sahibi olanlar gelmektedir.

5.2.3. KAHVEHANE ALIŞKANLIĞI

5.2.3.1. Kahvehaneye Tanışma

Kahvehane müdavimlerinin ilk olarak kahvehaneye ne zaman geldikleri sorgulandığında % 39 gibi bir çoğunluk 17 yaşın altında yani 13–16 yaş aralığında kahvehaneye tanıştığını belirtmiştir. Benzer bir oranla (% 35) 17–20 yaş aralığında kahvehaneye gelenler ve arkasından % 13 oranıyla 21–24 yaş aralığında, % 6 oranında da 25–28 yaş aralığında kahvehaneye gelenler yer almaktadır. % 7'lik bir kesim ise daha önce kahvehane alışkanlığının olmadığını bu alışkanlığın emeklilik sonrası başladığını belirtmiştir. Bu da emeklilikle birlikte bireylerin çok daha fazla boş vaktinin olmasıyla ilgili bir durumun sonucudur.

Tablo 13: İlk Kez Kahvehaneye Kaç Yaşlarında Gelindiğine İlişkin Dağılım

Kahveye Gelme Yaşı	Sayı / %
13 – 16 yaş	39
17 – 20 yaş	35
21 – 24 yaş	13
25 – 28 yaş	6
Emeklilik sonrası	7
Toplam	100

Bunun yanı sıra kahvehanelerin özellikle ilk dönemlerde emekliliğe alışma açısından psikolojik yardım sağlayan bir mekân görevinde olması da çok önemlidir. Çünkü bireyin daha önce alışıldığı gibi, günü yönlendirecek ve ona kim olduğunu hissettirecek bir işi olmadan yaşamak durumunda kalması ve bunun için hazırlıksız yakalanması emeklilikle birlikte mutluluğu azaltan olaylardan en önemlisi olarak görülmektedir. Hattâ öyle ki emeklilik stresinin ciddi hastalıklara ya da ölümlere bile yol açabildiği vurgulanmaktadır (Brody, 1998: 159–162). Bu yüzden de emeklilik sonrası spor ya da hobi gibi alanlara yönelmek ve evde oturmaktansa yeni sosyal ilişkiler başlatmak, arkadaşlıkları sürdürmek bireyin psikolojik ve sosyal tatmini açısından büyük önem taşımaktadır. Çeşitli sosyo-ekonomik durum ve farklı kişiliklere uygun bir faaliyet alanı olan kahvehaneler de bu yönüyle büyük önem taşımaktadır. Özellikle de kahvehanelerin sabahın erken saatlerinden gece geç saatlere kadar -tatil, bayram günleri dâhil- haftanın her günü açık olması ve sayılarının oldukça fazla olması bireylerin bu mekânlara ulaşabilirliği açısından pratiklik sağlamaktadır.

5.2.3.2. Kahvehaneye Kimlerle Gelindiği

Tablo 14: Kahvehaneye İlk Kez Kimlerle Gelindiğine İlişkin Dağılım

Kimlerle Birlikte Geldiği	Sayı / %
Mahalle arkadaşı	67
İş arkadaşı	7
Okul arkadaşı	7
Baba	5
Akraba	5
Tek başına	5
Ağabey-kardeş	4
Toplam	100

Kahvehaneye devam etmede önemli unsurlardan birisi, bireyin kahvehaneye ilk olarak kimler tarafından ve nasıl tanıştığıdır. Bireylerin ilk kez kahvehaneye gelme

deneyiminin % 67 gibi bir çoğunlukla mahalle arkadaşlarıyla birlikte yaşadığı görülmektedir. Ardından % 7 gibi bir oranla iş arkadaşları ve yine aynı oranda okul arkadaşları etkili olmaktadır. Bunu % 5 ile baba ve akrabalar, % 4 ile de ağabey ya da kardeşle birlikte gelme durumu izlemektedir. Buna göre, kişilerin boş zaman etkinliklerine sadece doğal gereksinimlerinden dolayı katılmadıkları, başkalarının yönlendirmeleri ile de katıldıkları ifade edilebilir. % 5’lik bir kesim ise ilk kahvehane deneyimini yalnız başına yaşadığını belirtse de birey daha çok birlikte olduğu arkadaş grubu ile kahvehaneye gelmeyi tercih etmektedir.

5.2.3.3. Kahvehaneye Gitme Sıklığı

Anket uygulanan kişilerin kahvehaneye gitme sıklığına bakıldığında % 33’lük bir kesim her gün giderek en sık gidenler bölümünü oluştururken, gün aşırı gidenler ise % 11 oranıyla ikinci sırada gelmektedir.

Tablo 15: Müdavimlerin Kahvehaneye Gelme Sıklığına İlişkin Dağılım

Kahvehaneye Gelme Sıklığı	Sayı / %
Her gün	33
Gün aşırı	11
Haftada bir	12
Haftada 2–3 kez	39
Ayda bir	5
Toplam	100

Kahvehaneye sık gelen ve bu mekânda uzun zaman geçiren bireyler bu mekândan ayrı kaldığı durumda, kendisini boşlukta hissedebilmektedir. Bu da bireylerin kahvehaneye bir bağımlılık gösterdiği şeklinde ifade edilebilir. Kahvehaneye daha seyrek aralıklarla giden grup içerisinde ise haftada bir kez gidenler % 12, haftada 2–3 kez gelenler en yüksek oranla % 39’luk bir dilimi, en seyrek aralıkla yani ortalama ayda bir kez gelenler ise % 5’lik bir dilimi oluşturmaktadır.

5.2.3.4. Kahvehanede Bulunma Süresi

Kahvehanede kalınan süreye bakıldığında, kahvehanede en uzun kalanlar 6 saat üzerinde bir zaman geçirdiklerini belirten % 7’lik kesimdir. Bir alt sırada günlük ortalama kahvehanede 5–6 saat geçirdiğini belirten % 16’lık kesim oluştururken, kahvehanede 3–4 saat arasında zaman geçirenler ise % 40’lık bir kesimi

oluşturmaktadır. Bireylerin, uyku ve yemek gibi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama ve günlük çalışma süresi dışında kalan süre düşünüldüğünde günün önemli bir kısmını kahvede geçirdikleri söylenebilir. En az süre yani 1–2 saat kalanlar ise % 37’lik bir kesimi oluşturmaktadır. Yıldız, Diyarbakır’da yaptığı araştırmasında, “1–2 saat”, “3–4 saat” gibi ifadelerin, ağız alışkanlığından dolayı sarf edildiğini, gerçekte ise daha fazla süre kahvehanede kalındığı ve oyun oynandığını vurgulamaktadır. Müşterilerden çok kahvehane sahipleriyle yapılan enformel görüşmelerin bu gerçekliği daha net bir şekilde ortaya koyduğunu açıklamaktadır (Yıldız, 1996). Özellikle oyun oynama durumlarında kahvehanede kalınan süre çok daha fazla uzayabilmektedir. Ayrıca, müşterilerin yemek gibi zaruri ihtiyaçlarının kahvehanede karşılanabilmesi de bu mekânda daha uzun süreli kalmayı sağlamaktadır.

Tablo 16: Müdavimlerin Kahvehanede Bulundukları Süreye İlişkin Dağılım

Kahvehanede Günlük Geçirilen Süre	Sayı (%)
1 – 2 saat	37
3 – 4 saat	40
5 – 6 saat	16
6 saatten fazla	7
Toplam	100

Günün hangi saatlerinde kahvehaneye gelindiğine bakıldığında ise özellikle çalışanlar, iş çıkışı saatlerinde akşamları (% 42) kahvehaneye uğramakta ve belli bir süre burada kalmaktadırlar. Gözlemlere göre, kahvehaneye öğleden sonra gelenler (% 25) ise, daha çok; işsiz, esnaf, yarı zamanlı çalışanlar vb. olmaktadır.

5.2.3.5. Kahvehaneye Gitme Nedenleri

Kahvehanelere % 3’lük bir dilim tarafından alışkanlığa bağlı olarak ya da işsizlik nedeniyle gidildiği belirtilirken; % 4’ü tarafından dinlenme, % 5’i tarafından gazete okuma, % 13’ü tarafından boş vakit geçirme, % 21’i tarafından oyun oynama, % 24’ü tarafından da sohbet amacıyla gidilmektedir.

Tablo 17: Kahvehaneye Gelme Nedenlerine İlişkin Dağılım

Kahvehaneye Gitme Nedenleri	1. Neden	2. Neden	3. Neden
	Sayı / %	Sayı / %	Sayı / %
Arkadaşlarla görüşme	27	19	14
Sohbet	24	9	3
Oyun	21	20	4
Boş vakit geçirme	13	12	7
Gazete okuma	5	3	4
Dinlenme	4	0	2
Alışkanlık	3	0	3
İşsizlik	3	2	4
Eğlence	0	4	1
Stres atma	0	4	4
Yanıtsız	0	22	52
Diğer	0	5	2
Toplam	100	100	100

Kahvehaneye gelmedeki birincil neden ise (% 27) “arkadaşlarla görüşmek”tir. Bu anlamda kahvehaneler özellikle arkadaşlarla görüşüp, sohbet etme yani birincil ilişki mekânı olarak görülmektedir. Özellikle kent ortamında büyük önem taşıyan kahvehaneler toplumsal dayanışma açısından etkin mekânlar olarak göze çarpmaktadır. % 76’lık bir çoğunluğun da sürekli aynı kahvehaneye gittiği saptaması bulgular arasındadır. % 55 gibi bir çoğunluğun arkadaş grubu ve alışkanlığa bağlı olarak aynı kahvehaneye gitmeyi tercih etmesi bu mekânda yaşanan arkadaşlık ilişkilerinin önemini göstermektedir. Bu durumda resmî bir ilişki gözetilmeyen kahvehaneler değerler, normlar ve grup içi birlikteliği sağlayarak kahvehane müdavimleri arasındaki, sosyal bütünleşmeyi sağlamada oldukça işlevsel olmaktadır.

5.2.3.6. Evdeki Uğraşlar

Kahvehane alışkanlığı olan bireylere kahvehaneye gitmedikleri zaman evlerinde zamanı nasıl geçirdikleri sorulduğunda % 21’inin evde istirahat ettiği, % 10’unun çocuklarıyla ilgilendiği, % 8’inin kitap okuduğu ve % 4’lük bir kesimin de ailesine tamirat ya da ev işleri konusunda yardımcı olduğu yönünde yanıtlar alınmıştır. Fakat özellikle evde boş zamanlarında kitap okuduğunu belirten % 8’lik grubun verdiği yanıtların tam anlamıyla bir gerçekliği yansıtan samimi yanıtlar olmadığı düşünülmektedir. Çünkü okuma oranın oldukça düşük olduğu ülkemizde kahvehaneye gelen kesimin de % 86 gibi bir çoğunluğunun ilk ya da en fazla orta öğretim mezunu olması, bireylerin bu soruya daha çok klasik yanıtlar verme yönünde bir eğilim

izlediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra görüşülen kişilere “*Kahvehanede bir kitaplık köşesi olsun ister miydiniz?*” şeklindeki soruya % 70 gibi bir çoğunluk ‘evet’ cevabını vermiş olsalar da, bu konuyla ilgili olarak;

“*Olsun ama olsa ne olacak ki bence, okuyan olmaz.*” ya da

“*Olsun, belki bir iki kişi bakar.*”

şeklindeki yorumlar konuyu güçlendirme noktasında açıklayıcı bir yön oluşturmaktadır. Bu anlamda kahvehanedeki bireylerin okuma alışkanlığının daha çok kahvehanedeki gazeteleri karıştırmakla sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 18: Kahvehaneye Gitmeyip Evde Kalındığında İlgilenilen Uğraşlar

Evdeki Uğraşlar	Sayı / %
T.V izleme	48
İstirahat	21
Çocuklarla İlgilenme	10
Kitap okuma	8
Diğer	8
Aileye Yardımcı Olma	5
Toplam	100

Söz edilen farklı uğraşların yanı sıra en büyük çoğunluğun (% 48) evdeyken televizyon izlediği saptanmıştır. Bu anlamda özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar en yaygın kültür formlarından biri olan televizyon, serbest zamanı değerlendirmede kullanılan en etkin araçlardan biri olmayı sürdürmektedir. “Diğer” grubu içinde kalan % 8’lik bir kesim de bilgisayar, bağ-bahçe işleri gibi uğraşlar edindiğini ya da evde duramadığını belirtmiştir.

5.2.3.7. Ailede Kahvehaneye Giden Bireyler

Kahvehane alışkanlığı olan bireylerin ailelerine bakıldığında % 76’lık bir kesimin ailesinde de bu alışkanlığın olduğu görülmektedir. % 76’lık bu grup içinde % 65 baba, % 7 amca ya da dayı, % 4 ile ağabey yer almaktadır.

Tablo 19: Ailede Kahvehaneye Giden Başka Bireyler Olup Olmadığına İlişkin Dağılım

Ailede Kahvehaneye Gidenler	Sayı (%)
Baba	65
Amca-dayı	7
Ağabey	4
Giden yok	24
Toplam	100

Özellikle babanın kahvehaneye gitme sıklığına bakıldığında ilk sırada % 46.2 ile kahvehaneye her gün gittikleri görülürken, haftada en az 1 kez kahvehaneye gidenler de % 84.6 oranında büyük bir dilimi kapsamaktadır. Ailedeki bir kişinin yani babanın sıklıkla kahvehaneye gitmesi ve kahvehanede oyun oynaması durumunda, kahvehaneye gitmek isteyen çocuğunu engellemesi ya da dediklerinin etkili olabilmesi pek mümkün olamayabilir. Bu düşünceyle, ailedeki diğer bireylerin özellikle babanın kahvehane alışkanlığının olması sonucu gelecek kuşakta bu alışkanlığın sürdürülmesi hâttâ artarak sürdürülebileceği yönündeki sava ilişkin veriler saptanmaya çalışılmıştır.

Tablo 20: Kahvehaneye Gitme Sıklığı

Kişinin Kahvehaneye Gitme Sıklığı	Babasının Kahvehaneye Gitme Sıklığı			
	Kendi		Baba	
	Sayı	%	Sayı	%
Her gün	33	33	30	46.2
Günaşırı	11	11	1	1.5
Haftada bir	12	12	4	6.2
Haftada 2 -3 kez	39	39	20	30.7
Ayda bir	5	5	8	12.3
Bilmiyor	0	0	2	3.1
Toplam	100	100	65	100

Mevcut hipotez doğrultusunda öncelikle araştırma grubu içindeki bireylerin ve babalarının kahvehaneye gitme sıklıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Kahvehaneye her gün gelme konusunda araştırma grubu içerisindeki bireyler % 33'lük bir dilimi kapsarken, babaların ise kahvehaneye daha sık geldiği ve % 46.2'lik dilimi kapsadığı görülmektedir. Fakat günaşırı, haftada bir ya da bir kaç kez kahvehaneye gitme durumlarında ise örneklem grubunun kahvehaneye babalarından daha fazla gittiği görülmektedir. Bu noktada genel anlamda araştırmaya katılan bireylerin kahvehane ortamına daha fazla katılım gösterdikleri söylenebilir. Bu durum da günümüzde işsizlik

oranlarının gittikçe artan bir tablo sergilemesi ve en azından kahvehanedeki işsiz bireylerin, bu mekâna yönelme oranlarının artması yönünde etkide bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Fakat özellikle müdavimlik oluşturacak derecede, yani kahvehaneye “her gün” gitme konusunda babaların % 13.2’lik farkla ön sırada yer alması ise bu kişilerin daha çok çiftçilikle uğraşması ve kendi tarlasını ekip biçmesi sonucu kahvehaneye gelme konusunda daha rahat davranabilmeleriyle ilgili bir durumdur. Özellikle Köknel’in de vurguladığı gibi, kırsal bölgelerde, köylerde, boş zamanla gizli işsizliğin iç içe geçmiş durumda olması ve işin gereğinden fazla kişi arasında bölünmesi, gevşek çalışmayı bir tür gizli işsizliği ortaya çıkarmaktadır. Yazar, DPT’den aktardığı bilgilere göre de, köyde erkeklerin yılın 200–250 gününü boş geçirdiğini belirtmektedir (Köknel, 1981: 177). Bu uzun boş zaman dilimi içerisinde de özellikle kırsal kesimde farklı alternatifler olmadığından dolayı ebeveynlerin kahvehanelere daha sık yönelmesi beklenen bir sonuçtur. Bunun yanı sıra günümüz itibarıyla yeni kuşağın daha farklı aktivitelere katılma şansının olma durumuyla açıklanabilir.

Tablo 21: Kahvehanede Kalınan Süre

Kahvehanede Kalınan Süre	Kendisi		Babası	
	Sayı	%	Sayı	%
1-2 saat	37	37	22	33
3-4 saat	40	40	14	21
5-6 saat	16	16	15	23
6 saat üzeri	7	7	13	20
Bilmiyor	0	0	2	3
Toplam	100	100	65	100

Kahvehaneye gitme sıklığının yanı sıra benzer şekilde kahvehanede kalınan süre açısından örneklem grubu ve ebeveynler arasında bir değerlendirme yapıldığında ise; kahvehanede 1–2 saat (kendi % 37, baba % 33) ve 3–4 saat aralığında (kendi % 40, baba % 21) kalma konusunda örneklem grubu, babalarına göre daha yüksek bir oranı kapsamaktadır. Kahvehanede kalınan sürenin uzamasıyla mevcut oranlara baktığımızda ise 5–6 saat aralığı ya da daha uzun süre kahvehanede kalma konusunda ise babaların daha yüksek bir oran sergilediği görülmektedir. Bu durum da bir önceki tabloda değinildiği gibi babaların meslek grubu olarak daha çok çiftçilikle uğraşması sonucu, belirli dönemlerde tarla işlerinin azalmasından dolayı daha fazla boş vaktin kalmasıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü günlük işlerin azalmasıyla birlikte bireylerin kahvehanede daha uzun süre geçirme şansları da olmaktadır.

Babaların kahvehanede daha uzun süreli bulunmasına ilişkin olarak değinilmesi gereken bir diğer nokta ise araştırma grubu içerisindeki bireylerin babalarının çoğunluğunun yaş itibarıyla şu anda emekli olduğu düşünülürse kahvehanede en azından son dönemlerde daha fazla bulunmaları mümkündür.

5.2.3.8. Çocuğun Kahvehaneye Gitmesine İlişkin Kanılar

Tablo 19’da ise kahvehaneye devam eden bireylere çocuklarının kahvehaneye gitmesi konusundaki kanılara yer verilmiştir Öyle ki kahvehaneye devam eden bireylerin babadan kalma kahvehane alışkanlığını % 65 oranında sürdürdüğü tablo 17’de belirtilmişti. Tablo 19’da da araştırmaya katılan bireylerin kendi çocuklarının kahvehaneye gitmesi konusundaki düşüncelerinin dağılımına bakıldığında, % 43’lük dilim çocuğunun kahvehaneye gitmemesinin daha iyi olduğunu belirtirken, % 17’lik bir dilim de gitmemesi konusunda daha sert bir tavır sergilemektedir. Yani toplamda % 60’lık bir dilim çocuğunun kahvehaneye gitmesini istememekte, % 11’lik kesim kahvehaneye gitme konusunda çocuğunun iradesini serbest bırakma yönünde görüş bildirmekte, % 16’sı da çocuğunun kahvehaneye gitmesinin daha iyi olacağı yönünde görüşünü ortaya koymaktadır.

Tablo 22: Çocuğun Kahvehaneye Gitmesine İlişkin Düşünceler

Çocuğun Kahvehaneye Gitmesi	Sayı %
Gidebilir	11
Gitmesi daha iyi	16
Fark etmez	13
Gitmemesi daha iyi	43
Gitmemeli	17
Toplam	100

Ebeveynlerin kahvehane alışkanlığının olması sonucu örneklem grubundaki bireylerin de bu alışkanlığı benzer şekilde hâttâ artarak sürdüreceği yönündeki hipotez çerçevesinde değerlendirildiğinde ise babaları kahvehaneye giden ve şu anda kendisi de bu alışkanlığı sürdüren bireylerin çocuklarının kahvehaneye gitmesi konusundaki görüşlere bakıldığında ise % 27.6’sı çocuğunun kahvehaneye gidebileceğini ya da gitmesi gerektiğini savunurken, % 57’si de gitmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu anlamda örneklem grubu içerisindeki bireylerin babalarının kahvehaneyle olan ilişkisi, bireylerin kendi çocuklarının kahvehaneye gidip gitmemesi konusundaki düşüncelerini

pek fazla etkilemiş görülmemektedir. Bu anlamda gelecek kuşaklarda kahvehane alışkanlığının sürdürülmesi yönündeki düşünce doğrulanırken, bu alışkanlığın artarak sürdürüldüğü konusunda belirgin bir farka ulaşılmamıştır. Bu anlamda bireyler her ne kadar kahvehaneye sıklıkla gelse de bu alışkanlığın kendi çocuklarında görülmesinden pek hoşnut olmamaktadırlar.

Burada altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise çocuğunun kahvehaneye gitmesini uygun bulan kişilerin olumlu olarak gördüğü şey; çocuklarının kahvehaneye giderek farklı kişiler tanınması ve farklı ortamlara girmiş olması, doğruyu-yanlışı görmesi ve “hayat tecrübesi” denilen bilgileri kazanmasıdır. İlgili kişiler, çocuklarının kahvehaneye gitmesini uygun görmekle birlikte kahvehanedeki kötü alışkanlık ya da kötü arkadaşlıklardan sakınılması gerektiğini de çoğu zaman dile vurgulamışlardır.

5.2.4. KAHVEHANE ORTAMINA İLİŞKİN ÖZELLİKLER

5.2.4.1. Kahvehanede İletişim

Tablo 23: Kahvehanede En Çok Kimlerle Sohbet Edildiği

Kahvehanedeki Sohbet Arkadaşları	Sayı %
Mahalle arkadaşı	63
İş arkadaşı	12
Baba	8
Akraba	5
Hemşehri	5
Kahvehane arkadaşı	4
Okul arkadaşı	2
Tek kalır	1
Toplam	100

Bireyin kahvehanede en çok iletişimde bulunduğu kişiler % 63 ile mahalle arkadaşlarıdır. Tablo 14’e bakıldığında ilk kahvehane deneyimini mahalle arkadaşlarıyla yaşayan bireylerin bu alışkanlığını halen aynı gruplarla devam ettirdiği görülmektedir. İkinci sırada ise % 12 ile iş arkadaşları, üçüncü sırada % 5 ile hemşehriler, sonrasında % 4 ile kahvehane arkadaşları, % 2 ile okul arkadaşları ve son olarak da % 1 ile tek kaldığını belirtilmiştir.

5.2.4.2. Kahvehanedeki Sohbet Konuları

Kahvehanede en yoğun sohbet konuları % 24 ile politika ve % 20 ile güncel sorunlar olarak belirtilmiştir. Günümüzde olduğu gibi geçmiş dönemlerde de politik söylemler kahvehanelerde oldukça etkin bir şekilde yer almıştır. Hattâ öyle ki kahvehanede politik söylemlere yer verilmesi, halkın kahvehanelerde bir araya gelerek “devlet sohbeti” denilen iktidar karşıtı konuşmalar yapması, padişah-devlet yapılanmasına yönelik eleştirilerde bulunması nedeniyle yetkililer buralara müdahale ederek zaman zaman yasaklama yoluna gitmiştir (Kırlı, 2000). Kahvehaneler etkili bir şekilde sohbet etmeye olanak tanıdıkları ve fikir alışverişlerinin ve etkileşimin yoğunlaştığı mekânlar oldukları için, günümüzde kamuoyu oluşturma merkezleri olmuş ve günümüzde de bir anlamda güncel politikanın değerlendirme merkezi olarak hizmet vermektedir.

Geçmiş dönemdeki kahvehanelerin bir diğer özelliği ise özellikle İstanbul’un haysiyetli ve irfanlı kişilerinin yani edebiyatçıların ve seçkinlerin ‘toplantı yeri’ olarak görülen kıraathanelerin ortaya çıkmasıyla birlikte kahvehanelerin de bir edebiyat mekânına dönüşmesidir (Ünver’den akt. Öztürk, 2006: 74). Özellikle 19. yüzyıl başlarında halkın çıkan yayınları “okuma evi” anlamına gelen bu kıraathanelerden takip edebilmeleriyle kahvehaneler bilim ve edebiyat alanında adlarını duyurmaya başlamıştır (Evren, 1996: 201). Bu anlamda geçmiş dönemdeki kahvehanelerde daha çok sanat, bilim ve edebiyat üzerine sohbetler olurken, günümüzde bu sohbetin yerini giderek günlük haberlerden oluşan politika, spor, kişisel ve ailevî sorunlar gibi konuların aldığı belirtilebilir.

Tablo 24: Kahvehanede En Çok Hangi Konularda Sohbet Edildiği

Kahvehanedeki Sohbet Konuları	Sayı %
Politika	24
Güncel sorun	20
İş hayatı	17
Ekonomi	14
Futbol	14
Dedikodu	3
Kişisel sorun	3
Diğer	5
Toplam	100

Politika ve güncel sorunlardan sonra kahvehanelerde en çok konuşulan konular arasında % 17 ile iş hayatı, % 14 ile ekonomi ve yine % 14 ile futbol, % 3 ile dedikodu ve yine % 3 ile kişisel sorunlar yer almaktadır. Kahvehane alışkanlığına bağlı olarak kahvehanede oldukça fazla zaman geçiren ve kahvehaneye stres atma, can sıkıntısını giderme gibi nedenlerle giden kişilerin kişisel sorunları konusunda birbirleriyle etkin bir paylaşım (% 3) gerçekleştirmediklerini ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin değerlerden ötürü, kadınlardan farklı olarak erkeklerin kişisel sorunlarını paylaştıklarını ifade etmelerinin uygun görülmemesi nedeniyle bu yönde bir açıklama yapma yoluna gittikleri şeklinde değerlendirilebilir. İlgili değerlendirmenin destekleyicisi olarak da araştırma formunun son kısmında yer alan “Kahvehanedeki arkadaşlarımla sorunlarımı paylaşıyorum” önermesine bireylerin katılım oranları ise % 47 olması gösterilebilir. Bunun yanı sıra “Herhangi bir ihtiyacım olduğunda kahvehanedeki arkadaşarımdan yardım isteyebilirim” önermesine de % 57’lik bir katılım gözlenmektedir. Burada bireylerin kahvehane arkadaşlarıyla paylaştığı sorunların çocuklar, iş yaşamı gibi konularla ilgili olabileceği düşünülürken, benzer şekilde kişisel sorunlara ilişkin bir paylaşım sürecinin de olduğu düşünülebilir.

5.2.4.3. Oyun Alışkanlığı

Zamanı geçirme ve alışkanlığa bağlı olarak kahvehanede gerçekleştirilen en önemli aktivitelerden birisi oyun oynamaktır. Oyun oynadığını belirtenlerden % 50’si bazen % 32’si ise sürekli oynamaktadır. Öyle ki bu kişilerdeki kahvehane bağımlılığını meydana getiren unsurların en önemlilerinin başında oyunun geldiği söylenebilir.

Tablo 25: Kahvehanede Oyun Oynama

Oyun Oynama	Sayı / %
Bazen oynar	50
Devamlı oynar	32
Hiç oynamaz	18
Toplam	100

Sürekli oynayanlardan bazıları kahvehanede bulunduğu süre boyunca bu aktiviteyi gerçekleştirdiği için bu bireylere anket uygulama sırasında oyunun başından onları kaldırabilmek biraz güç olmuştur. 100 kişilik grup içinde % 18’i ise oyunu sevmediği ya da kumar olarak değerlendirdiği için oyun oynamamaktadır. Oyun

oynayanların toplamda % 82 gibi bir çoğunluğu oluşturduğu bulgusundan yola çıkarak kahvehanelerin bir anlamda bir “oyun mekânı” gibi algılandığı söylenebilir. Ansiklopedik tanımlamalarda da günümüzde kahvehanelerde çay, kahve, meşrubat, bira, nargile satıldığına belirtilmesinin yanı sıra; tavla, domino, bilardo, kâğıt oyunları vb.’nin de oynandığı vurgulanmaktadır (*Meydan Larousse* 1990: 781). Hattâ öyle ki oyun oynanmayan kahvehaneler günümüzde daha çok “çay ocağı” biçiminde nitelendirilmektedir.

Oyunun yanı sıra kötü alışkanlıklar arasında sıralanan sigaranın kullanım oranına bakıldığında % 81 gibi bir çoğunluk sigara içtiğini belirtmiştir. % 19’luk grup ise ya hiç içmediğini ya da yakın bir zaman içinde bu alışkanlığını bıraktığını dile getirmiştir.

Tablo 26: Kahvehanenin Oyun Oynamaya Etkisi

Etki	Sayı / %
Tamamen etkili	48
Kısmen etkili	33
Etkisi yok	19
Toplam	100

Oyun oynama konusunda kahvehane ortamının etkisi sorgulandığında kahvehanelerin oyun oynamada oldukça etkili olduğunu gözlenmiştir. Verilen yanıtlar doğrultusunda kişilerin % 48’i bu ortamın oyun oynamada tamamen etkili ve % 33’ü ise kısmen etkili olduğunu düşünürken, % 19’u ise herhangi bir etkisi olmadığını düşünmektedir. Bu anlamda kahvehaneye başlamada olduğu gibi, kahvehanedeki oyun alışkanlığının başlamasında da dış çevre yani arkadaş grubu etkin bir rol oynamaktadır. Bu ortamda kişi arkadaş çevresinin etkisinde kalarak kendini oyun oynamaya zorunlu hissetmektedir. Oyun oynamayı kumardan çok sadece bir eğlence olarak gören müdavimler oyunu para üzerine değil çoğunlukla “çayına, kahvesine” oynadıklarını belirtmektedir. Buradaki amaç sadece birlikte zaman geçirerek eğlenmektir. Kahvehanede oynanan ve ortak heyecanlar yaşamayı sağlayan takım oyunları sayesinde grupsal nitelikte olmalarından dolayı insanların bir mekânda birlikte olma, arkadaşlık kurma, grup oluşturma, toplumsal ilişkiler ve işbirliği yapmaya yönelik gereksinimlerini karşılamaya olanak sağlamaktadır (Tezcan, 1994).

5.2.4.4. Kahvehanelerin Özellikleri

Tablo 27: Kahvehanelerin Olumlu Özellikleri

Kahvehanelerin Olumlu Özellikleri	1. seçenek	2. seçenek
	Sayı/ %	Sayı/ %
Arkadaşlarla buluşup sohbet etme	28	11
Zamanı değerlendirme mekânı	20	12
Olumlu yanı yok	19	19
Sosyal alana katılım/Yeni arkadaşlar	17	3
Yalnızlığı ve can sıkıntısını giderme	10	9
İş bulmaya yardımcı olma	2	4
Dertleşmeye olanak sağlama	1	3
Diğer	3	3
Bilmiyor/Yanıtsız	0	36
Toplam	100	100

Tabloda görüldüğü üzere, bireylerin kahvehaneye gelmedeki birincil amacını arkadaş çevresi oluşturmaktadır. Bu durumu % 28'i “arkadaşlarıyla buluşup sohbet etme” olarak değerlendirirken, % 17'si sosyal bir alana katılarak yeni arkadaş gruplarını tanıma olarak değerlendirmektedir. Benzer şekilde % 10'u da yalnızlığını ve can sıkıntısını giderme ya da doğrudan aktarımla “*stres atmak*” amacıyla kahvehaneye geldiğini belirtmiştir. % 20'lik bir grup da kahvehaneleri boş zamanını değerlendirebildiği bir mekân olarak görmektedir.

Tablo 28: Kahvehanelerin Olumsuz Özellikleri

Kahvehanelerin Olumsuz Özellikleri	1. seçenek	2. seçenek
	Sayı/ %	Sayı/ %
Kötü alışkanlıklar kazandırması	73	7
Zamanı boş geçirme	14	9
Sağlıklı iletişim ortamının olmaması	3	13
İşsiz insanları iş aramaktan alıkoyma	3	2
Ekonomik zarar	3	5
Tembelliğe itme	3	3
Bilmiyor/Yanıtsız	1	61
Toplam	100	100

Kahvehaneye devam eden kişilerin, günlerinin önemli bir bölümünü bu mekânda geçirmelerinden dolayı, diğer çevresel ilişkileri bu durumdan olumsuz etkilenebilir. Tablo 15 ve Tablo 16'da görülebileceği üzere, kahvehaneye gitme sıklığı ve kahvehanede kalınan süre, azımsanamayacak düzeyde olmaktadır. Dolayısıyla, kahvehanede bulunanların, kahvehane odaklı bir yaşamı benimsemesi, çevresel ilişkilerini etkilemektedir. Kahvehanelerin olumsuz görülen yönlerinden en önemlisi

kahvehaneye gelen % 73 gibi büyük bir çoğunluk tarafından sigara, kumar gibi kötü alışkanlıkların kazanıldığı bir ortam olarak değerlendirilmesidir. İkinci aşamada ise % 14'lük bir grup kahvehanede geçirilen süreyi boş yani verimsiz bir zaman olarak değerlendirmektedir. Bunun dışında sağlıklı iletişim ortamının olmaması, işsiz insanları iş aramaktan alıkoyması, kişinin bütçesine ekonomik zarar vermesi ve tembelliğe itmesi gibi nedenler de % 3 oranında bir kesim tarafından kahvehanelerin olumsuz olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Tansuğ günümüzde “tembelhane” olarak nitelenen kahvehanelerin eskiden bugün sanıldığığının aksine, birer “tembelhane” olmadığını ve “Halk Eğitim Merkezi” gibi roller üstlendiğini günümüzde ise bu özelliğin yitirildiğini vurgulamaktadır (Tansuğ, 1975: 46). Benzer şekilde Belkıs da (2002: 43) kahvehaneleri birer ‘halk akademisi’ne benzetirken, özellikle kıraathanelerin yaygın olduğu dönemlerde “okuma evi” şeklinde isimlendirmeler de yaygındır. Bulgulardan da anlaşılacağı üzere bireyler kahvehanelerin olumsuz özelliklerini kabul etmekte fakat yine de kahvehane alışkanlığından vazgeçmemektedir.

5.2.5. KAHVEHANELERİN GÜNLÜK YAŞAMA ETKİLERİ

5.2.5.1. Kahvehaneye Gelmenin Aile Yaşamına Etkileri

Kahvehane alışkanlığının aile yaşamı için olumlu etkileri olup olmadığı yönündeki görüşleri sorgulandığında % 63'lük bir çoğunluk, aile yaşamı için herhangi bir olumlu etki gözlemediğini belirtmektedir. Kahvehanenin olumlu etkilerinin olabileceğini düşünen toplam % 21'lik bir kesimin % 12'si kahvehanede stres attığını ve böylece evine rahat bir psikoloji ile gittiğini, % 9'luk bir kesim de kahvehanede farklı bireylerle konuşup sosyal bir alana katılım sağladığını ve bu durumun da bireye olumlu etkisi olduğunu düşünmektedir.

Tablo 29: Kahvehaneye Gelmenin Aile Yaşamına Olumlu Etkisi

Olumlu Etkiler	Sayı / %
Herhangi olumlu etkisi yok	63
Bilmiyor	14
Stres atma	12
Sosyal İlişki	9
Diğer	2
Toplam	100

Hattox (1996: 109–112), Müslüman bir toplumda, haram olan meyhaneye gitme dışında, evden çıkmanın en “masumane” yolunun kahveye gitmek olduğunu ve bu durumun toplum tarafından genel kabul gördüğünü ifade etmektedir. Erkeğin evde durmasının, kadınlarla kıyaslandığında genel olarak toplum tarafından hoş karşılanmamasının, erkekler için kahvehaneye devam etmenin yolunu açtığı ve aile tarafından pek istenmese de zaman içerisinde bu durumun kabullenilmesi sonucunu doğurduğu şeklinde ifade edilebilir. Hâtta bazı müdavimler, “erkeğin yeri”nin kahvehane olduğu biçimindeki anlayışı oldukça benimsemişlerdir.

Tablo 30: Kahvehaneye Gelmenin Aile Yaşamına Olumsuz Etkisi

Olumlu Etkiler	Sayı / %
Ailenin zamanından çalma	39
Aile içi ilişkilerin bozulması	13
Kötü alışkanlıklar edinilmesi	11
Ekonomik zarar	10
Bilmiyor	5
Toplam	100

Kahvehaneye gelmenin aile yaşamına olumsuz etkilerine bakıldığında ise bireylerin % 39'u “Kahvehanede geçirilen zaman aileyle birlikte olunan zamandan çalmaktadır” şeklinde görüş bildirmişlerdir. % 13'ü ailenin kahvehaneye gitme konusunda gösterdiği tepkilerden ötürü aile içi ilişkilerinin bozulduğunu, % 11'i sigara ya da oyun gibi edinilen kötü alışkanlıkların aile tarafından olumsuz değerlendirildiğini ve % 10'luk bir kesim de kahvehanedeki harcamaların ailenin bütçesine olumsuz etkileri olduğunu belirtmiştir. Anket uygulama sırasındaki görüşmelerde bazı kişiler kahvehanede bulunmaktan çok da memnun olmasa da başka çaresi olmadığından dolayı bu mekâna geldiğini belirtmektedir. Evde oturma, kişilere “pasif” bir davranış gibi gelmekte ve kişi kahvehaneye gelmekle adeta “sosyalleşmekte”dir.

Kahvehane alışkanlığının aile içindeki olumsuz etkilerini sorguladıktan sonra bu olumsuz etkilere bağlı olarak aile içinde herhangi olumsuz bir durum yaşanıp yaşanmadığı da sorgulanmıştır. % 53'ü aile içinde olumsuzluk yaşandığını eşlerin ya da ailedeki diğer bireylerin bu durumu zaman zaman eleştirdiğini dile getirmiştir. Eve geç gitme, kıyafetlerin kokması gibi nedenler kahvehane müdavimlerinin aileleri açısından en büyük problem olarak görülmektedir. Özellikle çalışan kişilerin hafta içi çalışması, hafta sonları da kahvehaneye gitmesi ailenin piknik, gezi, alışveriş gibi etkinlikleri

birlikte yapmasını olanaksızlaştırmaktadır. Fakat bunların aksine % 43'lük bir grup da herhangi bir olumsuzluk yaşamadığını belirtmiştir. Bu gruba dâhil olanlar arasında daha sert bir tavırla ailesinin herhangi bir şey diyemeyeceğini ya da böyle bir duruma izin vermeyeceğini savunanlar da olmuştur.

5.2.5.2. Kahvehaneye Gelmenin İş Yaşamına Etkileri

Aileden sonra kahvehane alışkanlığının iş hayatı açısından olumlu ya da olumsuz etkileri sorgulanmıştır. Yine büyük bir çoğunluk (% 62) iş yaşamı açısından herhangi bir olumlu etkisi olmayacağını belirtmiştir.

Tablo 31: Kahvehaneye Gelmenin İş Yaşamına Olumlu Etkisi

Olumlu Etkiler	Sayı / %
Herhangi olumlu etkisi yok	62
Bilmiyor	13
Stres atma	11
Sosyal İlişki	10
İş bulmaya yardımcı olma	4
Toplam	100

Kahvehaneye gelmenin olumlu etkisi olduğunu düşünenler arasında da % 11'i stres atma, % 10'u dış çevreyle sosyal bir ilişkiye katılma, % 4'ü de iş bulma konusunda yardımcı olacağı yönünde görüş bildirmiştir.

Tablo 32: Kahvehane Alışkanlığının İş Hayatına Olumsuz Etkisi

Olumsuz Etkiler	Sayı / %
Sorumluluğun aksaması	29
Zamanı boşa harcama	14
Kötü alışkanlık	8
Ekonomik zarar	8
Olumsuz etkisi yok	24
Bilmiyor	17
Toplam	100

Kahvehanelerin iş hayatı açısından olumsuz etkilerine bakıldığında ankete katılan bireylerin % 24'ü olumsuz bir etkisi olmayacağını belirtirken, % 17'si de olumsuz herhangi bir etki bilmediğini dile getirmiştir. Kahvehaneye gitmenin olumsuz etki yaratacağının düşünülmesinin nedenini ise bireylerin % 29'u kahvehane alışkanlığının iş yaşamındaki sorumlulukları aksatacağını, % 14'ü tarafındansa iş

yaşamına ayrılması gereken zamanın kahvehanede geçirilerek zamanın boşa harcadığının düşünülmesidir. % 8'i kahvehanede edinilen kötü alışkanlıkların ya da yapılan harcamaların ekonomik zararını vurgulamıştır.

5.2.5.3. Kişinin Yaşamı Etkileyen Birincil Sorunlar

Tablo 33: Kahvehane Gelenlerin Yaşamını En Çok Etkileyen Sorunlara İlişkin Açıklamaları

Sorunlar	Sayı / %
Ekonomik sorunlar	38
Gelecek kaygısı	27
İş hayatına ilişkin sorunlar	13
Sağlık sorunları	6
Ailevî sorunlar	6
Kişisel sorunlar	3
Herhangi bir sorunu yok	7
Toplam	100

Kahvehaneye gelenlerin “şu an yaşamlarında en etkili olarak gördükleri sorun”lara bakıldığında ilk sırada % 38 ile ekonomik sorunlar yer alırken, ardından % 27 ile gelecek kaygısı, % 13 ile iş yaşamına ilişkin sorunlar, % 6 ile ailevî sorunlar ve yine % 6 ile sağlık sorunları ve son olarak % 3 ile kişisel sorunlar gelmektedir. % 7'si ise yaşamında herhangi önemli bir sorun olmadığını belirtmiştir. Bireylerin mevcut sorunlarını neler olduğu tespit edildikten sonra “Psikolojik ve sosyo-ekonomik sorunları daha yoğun yaşayan bireylerin bu sorunlarını unutmak ya da bir süreliğine de olsa bu sorunlarından uzaklaşmak için, kahvehaneyi daha sık kullanabilecekleri” yönündeki savımızı güçlendirebilmek için kahvehaneye gelme ve günlük sıkıntıların hafiflemesi yönündeki görüşler sorgulanmıştır.

Bulgular, araştırma sınırlılığındaki bireylerin kahvehaneye geldiğinde günlük mevcut sorunlarının hafiflediği yönündedir. % 35'lik kesim kahvehaneye gelmenin ve bir grup içerisinde yer almanın bireyi rahatlattığını ve mevcut sorunlarını unutmaya yardımcı olduğunu belirtirken, % 36'sı da en azından kahvehanede bulunduğu süre içerisinde oradaki ortamla meşgul olarak kısmen rahatladığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra “*Herhangi bir ihtiyacım olduğunda kahvehanedeki arkadaşlarım yardım eder.*” yargısına ne derece katıldıkları sorgulandığında % 52'si bu yargıya katıldığını dile getirmektedir. Yıldız'a göre de kahvehanelerin özellikle önemli maçlarda (ulusal maç,

derbi maçları vb.), kişilerin bastırılmış duygularının ortaya çıkması ve deşarj olmasını sağlayan mekânlar olduğunu vurgulamaktadır. Futbol maçına gitmeyen ya da gidemeyen insanlar için, “küçük bir stat” fonksiyonu gören kahvehaneler buradaki büyük ekran televizyon sayesinde de, kişilere, adeta maçtaymış hissini vermekte ve maç sırasında yapılan küfürler, bağrışmalar, “yuh”lamalar, oturup-kalkmalar da gerçekleştirebilmektedir (Yıldız, 2002a: 116). Kişiler de, burada meydana gelen ortam sayesinde rahatlayabilmekte ve farklı duygular yaşayabilmektedirler.

Tablo 34: Kahvehaneye Geldiğinde Sorunların Hafiflemesi

Sorunların Hafiflemesi	Sayı / %
Kısmen	36
Evet	35
Hayır	29
Toplam	100

Köknel’e göre de ruh sağlığı açısından boşa akıp giden zaman bireye büyük zarar vermekte ve değerlendirilmeyen boş zaman bireyde sıkıntı yaratmaktadır. Öğrenim ve iş dışındaki zaman olarak tanımlanan bu sürede insanın yapmak ya da yapmamak istediklerini kolayca saptadığı alan olarak değerlendirilmektedir (Köknel, 1981: 174). Kahvehanede bulunulan süre içerisinde de sohbetin ya da oyunun akışına kendini kaptıran bireyler, bir anlamda gündelik yaşamın rasyonalitesinden uzaklaşabilmekte ve ilgili yerler bir kaçış mekânı olarak işlev görmektedir. Sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak da kahvehaneler bireylerin en ucuz maliyetle en uzun süre kalarak kamusal alana katılıp rahatlayabileceği bir alan olarak görülebilmektedir. Ulaşılabilirlik açısından sayılarının çok ve günün geniş saat aralıkları boyunca açık olması ve bireyin kahvehaneye gittiği zaman tanıdık birilerini görebilmesi ve burada yaşanan iletişim sürecinin birincil ilişki şeklinde olması bireyin bu mekanda kendini daha rahat ve daha güvende hissetmesini sağlayabilmektedir.

5.2.5.4. Kahvehanelerin Talep Nedenleri

Zaman zaman olumsuz değerlendirmelere maruz kalsa da müşteri sayısı açısından yoğunluk yaşayan kahvehanelerin yoğun talep görme gerekçeleri olarak % 44 işsizlik, % 12 ekonomik nedenler, % 10 stres atma, % 8 arkadaş çevresi, % 8 oyun oynama, % 7 kültürel alışkanlık, % 5 farklı alternatiflerin olmaması, % 4 emeklilerin çok olması ve son olarak % 2 eğitimsizlik olduğu gösterilmektedir. Bireylere stres atmak, arkadaşlarla

buluşmak için tiyatro, sinema, kafeterya, internet kafe gibi farklı seçeneklerin de olduğu hatırlatıldığında bu seçeneklerin kahvehaneler kadar ekonomik olmadığı vurgulanmaktadır. Öyle ki, bireylere kahvehane dışında farklı gidilecek mekânlar olup olmadığı sorulduğunda da üst gelir seviyesindeki bireyler % 12 oranında farklı alternatifler olmadığını belirtirken, alt gelir grubunda ise bu oran % 47'ye yükselmektedir. Çünkü özellikle alt gelir grubunda yer alan bireylerin ekonomik yetersizliklerden ötürü farklı mekân alternatif arayışından çok mevcut alışkanlıklarını sürdürmesi beklenebilir. Zaten farklı mekânlara gitmeme ya da gidememe konusunda vurgulanan bir diğer unsur da bu mekânlara özellikle gençlerin gittiği ve kendilerin gitmesinin hoş karşılanmayacağı noktası özellikle vurgulanmıştır. Bu durumun ise aynı şekilde bireylerin daha çok mevcut alışkanlıklarının sürdürülmesiyle ilgili bir durum görünümünde olduğu belirtilebilir.

Tablo 35: Kahvehanelerin Talep Görmesinin Nedenleri

Talep Nedenleri	1. neden	2. neden
	Sayı / %	Sayı / %
İşsizliğin çok olması	44	6
Ekonomik olması	12	6
Stres atma	10	6
Oyun oynama	8	4
Arkadaş çevresi	8	6
Kültürel alışkanlık	7	6
Farklı alternatiflerin olmaması	5	6
Emeklilerin çok olması	4	4
Eğitimsizlik	2	8
Yanıtsız	0	48
Toplam	100	100

Çağlayan'ın İzmir'de internet kafe ve kahvehanelerle yaptığı karşılaştırmalı çalışmasında da bireylerin yanıtlarını destekleyici bilgilere yer almaktadır. İzmir'de 300 kişi üzerinde yapılan bu çalışmada yaş açısından internet kafeye gelenlerin % 18.7'sinin 17 yaş ve alt, % 38'sinin 18–21 yaş aralığında, % 32'sinin ise 22-26 yaş aralığında ve son olarak da % 11.3'ünün 27 yaş ve üstü bireylerden oluştuğu görülmektedir. Benzer şekilde medeni durumlarına bakıldığında kahvehanelerin aksine evli ya da dul (% 6.7) bireylerin azınlıkta olmasının yanı sıra çok büyük bir çoğunluğun ise (% 93.3) bekâr bireylerden oluştuğu görülmektedir. Genel çerçevede de % 70.7 gibi bir çoğunluk tarafından da internet kafeye gelen bireyleri öğrencilerin oluşturduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Çağlayan, 2000).

Kahvehanelerin yoğun talep görmesi konusunda “işsizlik”ın temel nedenlerden biri olarak gösterilmesi konusunda Karaküçük özellikle kentsel yaşamda işsizlikten ve aynı şekilde emeklilikten doğan boş zamana sahip olan kesimin kendilerince kullanabilecekleri ilgi, istek ve tercihlerine göre değerlendirebilecekleri bir boş zamanlarının bulunmasını doğal olarak nitelemektedir. Karaküçük’ün ifadesiyle “boş zamanların etkin bir şekilde doldurulması, çeşitli etkinlik programlarının geliştirilmesi bu kişilerin psikolojik rahatlamları bakımından da büyük önem taşımaktadır” (Karaküçük, 1999: 36). Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da kahvehanelerin yoğunluk nedeni olarak “işsizlik” yanıtının verilmesinin yanı sıra bir işi olan yani düzenli çalışan bireylerin de eğlenmek, zaman geçirmek gibi nedenlerle kahvehaneye geldiği gözlenmektedir. Günümüzde, kahvehane dışında gidebilecek farklı mekânlar (alış-veriş merkezleri, dernekler, kulüpler, sinema ve tiyatro vb.) olsa da kahvehanelerin erkekler için, evden çıkmanın en ucuz yolu olması yani “en az parayla, en fazla zaman harcanan yer” olması da büyük önem taşımaktadır. Bireyin günün her saatinde bu mekânlara gidebilmesi, sayılarının çok olması sayesinde ulaşım olanaklarının kolay olması, burada uzun süre kalabilmesi ve sadece erkeklerin yer aldığı bir mekân olması bireye rahatlık sağlayabilmekte bu da kahvehanelere olan ilginin devamlılığını sağlamaktadır.

Tablo 36: Aydın’daki Kahvehane Sayısının Yeterlilik Durumuna İlişkin Düşünceler

Kahvehane Sayısı	Sayı / %
Yeterli	95
Yetersiz	3
Bilmiyor	2
Toplam	100

Yoğun ilgi gören kahvehanelerin nicelik olarak Aydın için yeterli olup olmadığı sorgulandığında % 95 gibi çok büyük bir çoğunluk;

“Her sokakta, her köşe başında bir kahvehane var”

“Her 10 metrede bir kahvehane var”

“Haddinden fazla kahvehane var”

....gibi yanıtlarla Aydın'daki kahvehane sayısının fazla olduğunu vurgularken, % 3 gibi bir azınlık da müşteri sayısının fazla olmasından dolayı kahvehane sayısının yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Kahvehane sayısının oldukça fazla olduğunun vurgulanmasının yanı sıra bireylere kahvehaneyle ilgili hangi yönde kısıtlama getirilmesi gerektiği yönünde sorulan soruya: sigara içen ve içmeyenlerinin yerinin ayrı olması (% 19), kumar şeklindeki oyunların kahvehanede oynanmaması (% 16), küçük yaştakilerin kahvehaneye girmemesi (% 2) ve kahvehaneleri sabaha kadar açık olması (% 2) yönünde yanıtlar verilmiştir.

5.2.6. KAHVEHANE VE KIRAATHANE ARASINDAKİ FARKLAR

Geçmiş dönemde “okuma evi” olarak tanımlanan ve halkı birçok yönden bilgilendiren kıraathaneler günümüzde bu özellikleri çok büyük ölçüde yitirmeleri araştırmaya katılan bireylerin bu iki mekân arasındaki farkı ortaya koyma noktasında önem taşımaktadır.

Tablo 37: Kıraathanelerin Kahvehanelerden Farklı Yönleri

Farklar	Sayı / %
Bilmiyor	39
Fark yok	34
Kıraathanelerde kitapların olması	11
Kıraathanelerde bazı etkinliklerin yapılması	7
Kıraathanelerin “oyun” mekânı olması	4
Kıraathanelerin daha lüks mekânlar olmaları	3
Kıraathanelerin daha temiz olması	2
Toplam	100

Kahvehane ve kıraathane arasındaki fark sorgulandığında sadece % 11’lik bir dilim kıraathaneleri “kitap okunan bir yer” olarak değerlendirmiş, % 7’lik bir kesim de “bazı etkinliklerin sergilendiği bir alan” olarak değerlendirmiştir. Geri kalan % 73 gibi büyük bir çoğunluk ise ya bu iki mekân arasındaki farkı bilmediğini (% 39) ya da aralarında bir fark olmadığını (% 34) belirtmiştir. İki mekân arasında bir ayırım gözetmeyen grubun verdiği cevaplardan bazıları ise şu şekildedir:

“Kahvehane eski ismi, kıraathane ise yeni kibar ismi.”

“Kahveyi açanın keyfine bağlı bir durum. İster kahve der, ister kıraathane.”

“Biri helva demiş, öteki halva, hiçbir fark yok.”

... şeklinde bazı ilginç cevaplar ortaya çıkmıştır. Kahvehane ve kıraathane arasındaki farkı ortaya koyma açısından görüşülen kişilere *“Geçmiş dönemlerdeki kahvehanelerin daha eğitici olduğunu düşünüyorum”* şeklindeki önermeye ne ölçüde katılıp katılmadıkları sorgulanmıştır. Benzer şekilde % 39'luk bir kesim bu görüşe katılmazken, % 38'i ise katıldığını ya da kesinlikle katıldığını belirtmiştir. Bu anlamda günümüzde kahvehanelerin geçmiş dönemdeki bazı işlevlerini yitirmelerinden dolayı daha çok bireyleri bir arada tutan sosyal bir mekân olarak işlev gördüğü söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

‘Kahve evi’ anlamına gelen kahvehane, içecek tüketilen bir yer olmaktan çok sosyal alanı temsil eden ve yüzyıllardır varlığını sürdüren geleneksel bir mekândır. Genelde sohbet ortamı olarak değerlendirilen kahvehanelerde, bireyler günlük olaylardan siyasî olaylara kadar her şeyi konuşma şansını elde edebilmektedir. Toplumsal dinamiklerin belirlediği ve özellikle ilk ortaya çıktığı dönemde cami, tekke gibi dinî kurumlar karşısında alternatif oluşturan kahvehaneler, başlangıçtan itibaren herkese açık olan ve bu özelliği ile kamusal bir alan yaratan mekânlardır. Günümüzde de hem kent yaşamının, hem de kırsal yaşamın belirleyici öğelerinden biri durumundaki kahvehane, farklı sosyo-ekonomik düzeydeki bireyler için önemini korumaktadır.

Araştırma çerçevesinde gözlemlendiği üzere kahvehaneye gelen müşterilerin yaş, eğitim, gelir düzeyi gibi özellikleri açısından heterojen bir yapı sergilediği söylenebilir. Bununla birlikte, konuyla ilgili diğerleri ve genel kanıyla koşut olarak bu çalışmada da alt gelir grubu için kahvehanelerin stratejik bir önem taşıdığı bulgusu saptamalardan biridir. Kapıları tüm halka açık olan kahvehaneler ekonomik bir mekân olmalarından dolayı da zorlaşan yaşam koşulları içerisinde özellikle alt gelirli vatandaşların sosyalleşmek için tercih ettiği mekânlar olmaktadır. Heise’in belirttiği görüş doğrultusunda da kahvehane, tüm mekân ve zaman farklılıklarına karşın, başlangıçtaki özelliğini –alt sınıflar ve tabakalar arasında bir buluşma yeri olmayı- daima korumakta ya da duruma göre bu özelliği hep yeni baştan ortaya çıkarmaktadır (Heise, 2001: 127). Öyle ki, alt gelir bölgesinde yer alan kahvehaneler boş zaman geçirme yeri ve işlevinin ötesinde bir yaşam alanı olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca çeşitli gruplardan ve değişik kültür seviyelerinden insanların buralarda toplanması, zaman içerisinde toplumun ihtiyaçlarına göre fonksiyonlarında birçok değişimin yaşanması kültürel bir mekâna dönüşen bu mekânların sosyal yönünü de ön plana çıkarmaktadır.

Günümüzde boş zaman değerlendirme açısından “sinema, opera, tiyatro, farklı spor etkinlikleri ve salonları...” gibi çok farklı kategorilerde seçeneklerin bulunduğu bir ortamda kahvehaneler özellikle ekonomik olma, fazla sayıda olmalarından ötürü kolay ulaşılabilirlik, arkadaş grubunun yer aldığı mekânlar olması ve sadece erkeklerden oluşan bir gruba hizmet vermesi gibi nedenlerle ‘rahat’ alanlar olarak algılanmakta ve

yoğun talep görmektedir. Özellikle emekli olup herhangi bir işle uğraşmayan yaşlılar ve orta yaş grubu, oldukça etkin biçimde buralardan yararlanmaktadır. Çalışan kesim içinse işten arta kalan zamanda yani, iş çıkış saatleri ya da iş durumuna göre tatil olması durumunda özellikle hafta sonları düzenli olarak gittikleri mekân olma özelliğini taşımaktadır. İş saatleri dışındaki aralıklarda bireyin zamanını evde ya da ailesiyle değil de kahvehanede geçirmesi ise aile içi etkileşimin ya da ailedeki görev paylaşımının etkin olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Böyle bir durumda da kahvehaneler bireylerin sadece boş zamanlarında değil, boş zaman dışında da her zaman gidilebilecekleri bir yer olarak görülmektedir. Kahvehaneye sıklıkla giden ya da burada uzun süre kalan birey, ailesine ayıracağı zamanı kahvehanede harcamış olarak değerlendirildiğinden bu durum aile içi huzursuzluğa sebep olabilmektedir.

Kahvehaneler, bireylerin farklı sosyal bir alana girerek, karşılıklı bir “sohbet” ortamının sağlandığı ve bireyin bir gruba aidiyet duygusunun oluştuğu mekânlar olarak algılanmaktadır. Bu durum da her kesimden bireyin yer aldığı kahvehane ortamında sosyo-ekonomik faktörleri bir kenara bırakarak, kendini herkesle eşit seviyede görmesine ve buradaki iletişimin daha akıcı bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Özellikle kahvehanede bulunulan süre içerisinde, bireylerin çoğunlukla tanışıklıklarının uzun bir geçmişe dayandığı mahalle arkadaşlarıyla birlikte olduklarını belirtmeleri, buralarda yaşanan birincil ilişkilerin bireyler arasındaki paylaşım açısından boyutunu ortaya koymaktadır. Hattâ bireyler büyük bir çoğunlukla bu arkadaş çevreleriyle birlikte olabilmek için sürekli aynı kahvehaneyi tercih ettiklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda yüz yüze iletişimin verdiği samimiyet ve güven duygusu, bunun yanı sıra mekân içerisinde oynanan oyunla yaşanan ortak heyecanlar bir süreliğine de olsa bireye, iş ve aile ortamındaki sorunlardan uzaklaşarak, bir kaçış ve rahatlama olanağı sağlamaktadır. Her ne kadar bu süreç, bireylerin sorunları açısından kesin bir çözüm sunmasa da, en azından sorunlarla aralarında bir süre için belli bir mesafe olmasını sağlayarak onları, bir ölçüde rahatlatmaktadır. Böylelikle daha sonraki aşamada mevcut sorunların çözümünde bireyin yenilenerek, sorunla uğraşabilmesi konusunda daha sağlıklı bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamış olmaktadır.

Kahvehane alışkanlığının başlamasında dış çevredeki bireyler oldukça etkilidir. ‘Kahvehane çevresi’ne ilk katılımını çoğunlukla bir arkadaş grubu ile yaşayan birey için kahvehaneye giden yakın sosyal çevre üyesi de örnek teşkil etmektedir. Özellikle

babanın kahvehane müdavimi olmasının, çocukta da benzer davranışın görülebilmesine neden olmasının yanı sıra, bu durumla tanışık olan aile bireylerinin de bu davranışı kanıksamaları açısından etkili olduğu söylenebilir. Geçmişten günümüze varlığını koruyan bu alışkanlığın gelecek kuşaklarda da sürdürülmesi konusu, buraların pek çok kişi tarafından, gençlerin farklı çevreleri ve ortamları tanıyarak, hayata bakış açıları konusunda tecrübe kazanmaları yönünden etkili mekânlar oldukları şeklinde yorumlanmaktadır. Buraları günümüzde, bazı dönemlerde belirgin olduğu üzere, “halk akademisi” ya da “halk eğitim merkezi” olarak tanımlanmalarını sağlayan işlevleriyle anılmasa da, bireylerin kötü alışkanlıklar ya da olumsuz davranışlar kazanmasına neden olabilecek kumarhane gibi yerler karşısında, boş zamanlarını en masum şekilde değerlendirmelerini sağlayacak bir alanlar görünümündedir.

İlk açıldığı zamanlar kahve içilen yer olmalarıyla bir tüketim mekânı olan kahvehaneler, her ne kadar gürültü ve sigara dumanının olmasından dolayı bazı olumsuz değerlendirmelere maruz kalsa da zaman içerisinde toplumsal gereksinimlerin karşılandığı yerler haline dönüşmüştür. Sohbet, eğlenme, dinlenme, haberleşme ve bilgilenme mekânı olarak birçok işleve aracılık ettiklerinden çok fazla talep görmekte ve sayıları her geçen gün daha da artmaktadır. Öyle ki Türk toplumunda, bir müdavimlik alanı oluşturabilecek kadar yaygınlaşmış olan kahvehanelerden daha yaygın bir biçimde varlığını ortaya koyan başka bir kamusal mekân bulunmadığı söylenebilir. 19. Yüzyılın sonlarında İstanbul’un sadece belirli semtlerinde görülmeye başlanan, pastane, kafe gibi yerlerin de oluşumuna kaynaklık eden kahvehaneler daha sonraki yıllarda giderek yaygınlaşmışlardır.

Günümüzde, geçmişte olduğu gibi toplumun çok çeşitli kesimlerinden bireylerin uğrak yer olduğu düşünülen kahvehaneler, özellikle seçim zamanlarda siyasetçilerin halka seslenme noktasında hedef noktası olmaktadır. Geçmişte olduğu gibi kamuoyu oluşturma mekânları olma özelliğini koruyan kahvehanelerin yalnızca erkeklere ait olma fikri devam etmektedir. Kahvehanelerin erkek egemen bir toplum yapısının kökleşmesini sağlama özelliği, geçmişteki kadar olmasa da hâlâ etkilidir. Bu durumda yapısalcı bir çerçevede ele alınan kahvehanelerin geçmişteki bazı belirleyici özelliklerinin günümüzde de varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu anlamda kültürün belirleyici sembolü olan ve gündelik hayatın insan ilişkileri, iktisadi etkinlikleri ve değerler sistemi bu atmosferin içinde manevî bir nitelik kazanmıştır.

Çok geniş bir kitleye hitap eden kahvehanelerin söz konusu işlevlerinde zaman içerisinde bazı değişimler gözlenirse de, hâlâ toplumun büyük bir kesimin yoğun gereksinim duydukları mekânlar olma özelliklerini korudukları ifade edilebilir. Buradan hareketle ilgili yerlerin işlevlerine çeşitlilikler ekleyerek, kahvehanedeki yoğun kitleye ulaşmaya çalışmanın yararlı toplumsal sonuçları olabileceği öngörülebilir. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi bir meddah ya da Karagöz-Hacivat gösterilerini canlandırmak günümüzde pek mümkün olmasa da, günümüz toplumun ihtiyaçları çerçevesinde yapılabilecek bazı düzenlemeler söz konusu olabilir. Örneğin; teknolojinin getirisi dev ekran televizyonlarda halkı eğitici yönde film gösterimlerinin gerçekleştirilmesi, bireyler için çok bu yönde filmleri izlemeyi çok daha çekici hale getirebilir. Bunun yanı sıra “Halk Eğitim Merkezleri” ya da “Belediyeler” tarafından gerçekleştirilen ve bireye “kişisel gelişim” sağlayacak bazı kursların bu mekânlarda da uygulamaya açılması bireylerin bu kurslara katılım oranlarında gözle görülür bir artış olmasını sağlayabilir. Bir diğer aşamada benzer şekilde toplumda varolan birtakım sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunma yönünde “aile içi etkin iletişim, iyi bir ebeveyn olma, kendi kişisel yetenek ve sınırlarını tanıma” yönünde bireylerin bilgilenmesini sağlayacak bazı konferansların kalabalık kitlelerin bulunduğu kahvehanelerde verilmesi buraların daha fazla işerlik kazanmasını ve çok daha nitelikli yerler olmasını sağlayacaktır. Bu tür faaliyetlerin kahvehanede gerçekleştirilmesi, çaba sarf etmeden aynı anda kalabalık gruplara ulaşabilme gibi bir avantajın yanı sıra, arkadaş gruplarıyla birlikte buralarda bulunan bireylerin etrafında tanıdık kişilerin varlığı da bireyin katılımının daha etkin şekilde olmasını sağlayabilir. Bu durum da boş değerlendirme mekânı olarak görülen kahvehanelerin çok daha aktif yerler olmasını sağlayacaktır.

Mekân içi etkinliklerin yanı sıra görüşmeler sırasında araştırma grubu içerisindeki bireylerin kahvehanelere ilişkin olarak farklılaşmasını istedikleri yönler konusunda alınan bilgiler doğrultusunda, özellikle sigara içen ve içmeyen kesim için farklı bölmelerin yapılması gibi mekânın fiziksel yapısına özgü bazı değişiklikler de birçok birey tarafından ilgili yerlerin daha rahat kullanılmasını sağlayacaktır.

Son olarak vurgulanması gereken nokta ise; ilk kurulduğu 1500’lü yıllardan günümüze kadar, zaman ve mekâna bağlı olarak toplumsal alanda birçok değişim yaşayan ve günümüzde geleneksellik ve modernlikle şekillenen kahvehanelerle ilgili olarak yapılan araştırmaların daha çok tarihsel çerçevede yer aldıkları görülmektedir.

Bu yöndeki eksikliği giderebilmek ve olgunun bütünlüğünün dikkate almak amacıyla da kolektif imgelemde deyim yerindeyse efsanevi bir yere sahip olan bu mekâna ilişkin araştırmaların sosyolojik boyutta değerlendirilmesi uygun olacaktır. Öyle ki günümüzde kafeterya benzeri birçok yeni mekân oluşmasına rağmen ilgili mekânlar varlığını etkin bir şekilde sürdürmektedir. Bu durum da müşterileri, görünümleri, sayılarında farklılıklar yaşanan ve toplumun kültürel yapısının bir parçası olan kahvehanelerin inceleme konusu olma noktasındaki zenginliğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ABADAN N. (1961) *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları: Ankara, Yayın no:135-117
- ABDÜLAZİZ B. (1995) *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil*, (Yayına Haz: K. Arısan, D. Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul
- AÇIKGÖZ N. (1999) *Kahvenâme* (Klasik Türk Edebiyatında Kahve), Akçağ Yayınları: Ankara
- AÇIKGÖZ N. (1991) “Kahve Etrafında Teşekkül Eden Kamuoyu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.5, s.1, ss. 1-27
- AKARSU B. (1984) *Wilhelm Von Humbolt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, Remzi Kitabevi: İstanbul
- AKDOĞAN H. (2004) *Aydın*, Kültür Kitabevi: Aydın
- AKSAN D. (1987) *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim 1)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara
- AKSEL M. (1964) “Kahve ve Kahvehaneler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, c.9, s.185, ss. 3589 – 3591
- ALÇIN S. (2002) *19. Yüzyıl Osmanlı Kahvehanelerinin Eğitim Açısından Fonksiyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara
- ALTUNKAYA N. (2002) *Köy Enstitüsü Sisteminin Düşünsel Temelleri (3. Baskı)*, Düzgün Yayıncılık: Ankara
- AMICIS E.D. (1986) *İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara
- Ana Britannica, 1988, Genel Kültür Ansiklopedisi, c.12.
- AND M. (1969) “Eski İstanbul'da Meddah Kahveleri”, *Folklor Dergisi*, s.3, ss.7-8
- Ansiklopedik Sözlük (1967) Milliyet Yayınları: İstanbul
- APAK R. (1944) “Tenbelhaneler”, *Bakırçay Edebi ve İktisadi Mecmuası*, c.1, s.2, ss.14
- APPLEBAUM H. (1997) *İş ve Boş Zaman*, *Cogito: Çalışmak Yorar*, s.12, ss.47-51
- ARENDONK C. V. (1993) “Kahve”, *İslâm Ansiklopedisi*, c.6, ss.95 -100, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul
- ARIKAN Z. (2002) *Tarih Günlüğü*, Arma Yayınları: İstanbul

- ARKONAÇ S. A. (1998) *Sosyal Psikoloji*, Alfa Yayınları: İstanbul
- ARMAĞAN İ. (1982) *Bilgi ve Toplum II* - Toplumsal Yapı Bilim ve Sanat, E.Ü Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları: İzmir
- ARSLAN, Ş. A. (2000) *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, T.C Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü: Ankara
- ASLANTÜRK Z. ve AMMAN T. (2000) *Sosyoloji*, Kaktüs Yayınları: İstanbul
- ATAMAN S. Y. (1997) *Türk İstanbul*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları: İstanbul
- AYTAÇ Ö. (2005) “Kimlik, Kamusal Alan ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kahvehaneler”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:6, s.24, ss.5–40
- BAL Hüseyin (2002) *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi: Isparta
- BALIKHANE NAZIRI A. R. (1973) *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık: İstanbul
- BARTHEZ R. (1996) *Çağdaş Söylenler* (Çev. T. Yücel), Metis Yayınları: İstanbul
- BAŞAK S. (2005) Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s.12, ss.33–62
- BAŞARAN M. (2003) *Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri*, Cumhuriyet Kitapları, Çağ Basın ve Yayın: İstanbul
- BAYRI H. (1950) “Semai Kahveleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl:1, s.11, ss.163–164
- BERKTAY F. (2000) Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın (*Eski Mezopotamya’dan Kaynaklanan Bir Sistem: Ataerkillik*), (2. Basım), Metis Kadın Araştırmaları: İstanbul
- BEKTAY F. (2000) *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları: İstanbul
- BİLBAŞAR K. (1943) “Kahve Arkadaşlarım”, *Yurt ve Dünya Dergisi*, c.4, s.26 -27, ss.91–97
- BİNGÜL İ. (2004) “Kahvehane ve Eğlence” *Toplumsal Tarih*, s.126, ss. 70–74
- BİNGÜL İ. (2005) Kahvehanedeki Göz, *Adam Sanat Dergisi*, s.228, ss. 22–45
- BİRİKİYE A. (1984) *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru*, Varlık Yayınları: İstanbul
- BİRSEL S. (1983) *Kahveler Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara
- BEST S., KELLNER D. (1998) *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar* (Çev. M. Küçük) Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- BOTTOMORE T, NİSPET R. (2002) “Yapısalcılık”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Çev. B. Toprak), Ayraç Yayınları: Ankara

- BOZKAN İhsan (2003) *Kahvehaneler İntiharı Önlüyor*
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/01/09/saglik/saglik1.html>
- CARLIER O. (1999) “Magrib Kahvehanesi: Erkek Sosyalliği ve Yurttaşlık Hareketleri”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler* (Çev. M. Atik, E. Özdoğan), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- CASSIER E. (1996) İnsan Üstüne Bir Deneme (İnsan Kültürü Felsefesine Bir Giriş) (Çev. N. Arat), *Cogito*, s.51
- CEVİZCİ A. (2001) Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları: İstanbul
- CEYLAN Ö. (1995) “Kahve Yemen’den Gelir”, *Türk Kültürü Dergisi*, s.387, ss. 415–419
- COHEN A. (2003) *Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar* (Çev. N. Elhüseyni), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul
- COHEN A. (2004) “Kahvenin Hatırı”, Osmanlı Kudüs’üne Kahvehanelerin Girişi: Edebe Aykırı Bir Yeniliği Muteber Hale Gelişi, *Toplumsal Tarih Dergisi*, s.126, ss.58–64
- COWARD R., ELLIS J. (1985) *Dil ve Maddecilik* (Çev. E. Tarım), İletişim Yayıncılık: İstanbul
- CÜCELOĞLU D. (1997) *İnsan ve Davranış* (7. Basım), Remzi Kitabevi: İstanbul
- ÇAĞLAYAN S. (2001) *Enformasyon Toplumu: İnternet Kafelerin ve Kahvehanelerin Karşılaştırmalı Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir
- ÇELİK M. (2006) *Evlilik Doyum Ölçeği Geliştirme Çalışması*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Adana
- ÇETİNKANAT E. (1997) *Türk Kahve Kültürü ve Kahve Takımları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü: İstanbul
- ÇEVİKBAŞ S. (2001) “Yapısalcılık Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.27, ss. 27–43
- DEMİR Z. (1997) *Modern ve Postmodern Feminizm*, İz Yayıncılık: İstanbul
- DEMİRAY U. (1987) *Açıköğretim Fakültesi Öğrencilerinin Boş Zamanlarının Değerlendirme Eğilimleri*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları: Eskişehir
- DEMİRBAŞ T. (2001) *Kriminoloji*, Seçkin Yayınları: Ankara
- DEMİRCİ K. (2004) “Dil ve Cinsiyet: Kim Kaba, Kim Kibar?”, *Folklor Edebiyat Dergisi*, s.37, ss. 65–72

- DEVELİOĞLU F. (1993) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (11. Baskı), Aydın Kitabevi Yayınları: Ankara
- DİE (Devlet İstatistik Entitüsü) (2000) *Genel Nüfus Sayımları*
- DONOVAN J. (2001) *Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri* (Çev. A. Bora, M. A. Gevrek, F. Sayılan), İletişim Yayınları: İstanbul
- D'OHSSON M. (197?) *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler* (Çev. Z. Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser 3, Kervan Kitapçılık: İstanbul
- DÖKMEN Z. (2004) *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Sistem Yayıncılık: İstanbul
- DÖNMEZER S. (1978) *Sosyoloji* (6. Baskı), İ.İ.T.İ.A Nihad Sayâr Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları: İstanbul
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (1994), c.4, ss.354–365, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı (ortak) Yayınları: İstanbul
- DÜZGÜN D. (2005) *Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği*, Aktif Yayınevi: İstanbul
- EKİCİ M. (1990) “Batı Anadolu Köy Odaları”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl:28, s.332, ss.744 – 751
- EMİROĞLU K., AYDIN S. (2003) *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara
- ERDOĞAN İ., KARTARI A. (1999) *Kültür İdeoloji ve Osmanlı Basını*, *Osmanlı Basın Yaşamı Sempozyumu*, 6-7 Aralık 1999, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, ss.69 -81
- ERDOĞRU A. (2002) *Türkler Ansiklopedisi*, “Osmanlı Kıbrısı'nda Kahve ve Kahvehaneler (1594- 1640)”, c.10, ss.640–643, Yeni Türkiye Yayınları
- ERKAL M. (1997) *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, Der Yayınları: İstanbul
- ERSOY M. A. (1997) *Safahat* (I. Kitap), (Haz. Y. Kanar) Morpa Kültür Yayınları: İstanbul
- ERSÖZ A. G. (1999) *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Kadınlar Örneği)* (I. Baskı), T.C Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri, Gümüşhan Matbaası: Ankara
- EVREN B. (1996) *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, Milliyet Yayınları: İstanbul
- EVREN B. (1997) *Osmanlı'da Esnaf Örgütleri* (Guilds in The Otoman Era), Ray Sigorta Kültür Hizmeti: İstanbul

- FAROQHÎ S. (1997) *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağ'dan 21. yüzyıla)* (Çev. E. Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul
- FROLOV I. (1997) *Felsefe Sözlüğü* (Çev. A. Çalışlar), (2. Basım), Cem Yayınları: İstanbul
- GARDINER H.W., GANDER M.J (2001) *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitabevi: Ankara
- GENCER O. (2004) *Pineklemek* (www.yeniasir.com.tr/02/16/index.php3?kat)
- GEORGEON F. (1999) “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, (Ed. H.D Grégoire– F. Georgeon) (Çev. M. Atik, E. Özdoğan) Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- GIDDENS A. (2005) *Sosyal Teorinin Temel Problemleri* (Çev. Ü. Tatlıcan), Paradigma Yayıncılık: İstanbul
- GIDDENS A. (1999) *Toplumsal Kuruluşu* (Çev. H. Özel), Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara
- GOTTDIENER M., (2005) *Postmodern Göstergeler*, İmge Kitabevi: Ankara
- GOYTISOLO J. (2002) “*Osmanlı’nın İstanbul’u* (Çev. N. Gül Işık) Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- GÖKTAŞ U. (2002) “Hayal Şehrin Hayal Oyunu”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, s.107, ss.64–67
- GÖKTAŞ U. (1988) “Kartpostallarda Kahvehaneler”, *İlgi Dergisi*, s.55, (www23.brinkster.com/kulturseyahati/kahve.html)
- GÖRMEZ K. (1991) *Şehir ve İnsan*, Araştırma-İnceleme Dizisi, M.E.B Yayınları: İstanbul
- GRAEFE A. ve PARKER S. (1987) *Recreation And Leisure: An Introductory Handbook*, 6. Venture Publishing Inc: Oxford.
- GRÉGOIRE H. D., GEORGEON F. (1999) *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler* (Çev. M. Atik, E. Özdoğan) Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- GÜMÜŞOĞLU F. (1998) “Cumhuriyet Döneminde Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini” (1928- 1998), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ss.101–128, (Türkiye İş Bankası Yayınları) Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul
- GÜNTEKİN R.N. (1986) *Anadolu Notları*, İnkılâp ve Aka Yayınları: İstanbul
- GÜVENÇ B. (2002) *Kültürün ABC’si*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- GÜVENÇ B. (1996) *İnsan ve Kültür* (7. Basım), Remzi Kitabevi: İstanbul

- HABERMAS J. (2000) *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* (Çev. T. Bora, M. Sancar), İletişim Yayınları: Ankara
- HATTOX R. (1998) *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri* (Çev. N. Elhüseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul
- HAVİLAND W. A. (2002), *Kültürel Antropoloji* (Çev. H. İnanc, S. Çiftçi) Kaknüs Yayınları: İstanbul
- HEİSE U. (2001) *Kahve ve Kahvehaneler* (Çev. M. Tüzel), Dost Kitabevi: Ankara
- HOLLINGER R. (2005) *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler: Tematik Bir Yaklaşım* (Çev. A. Cevizci), Paradigma Yayınları: İstanbul
- IŞIN E. (2003) *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri* (3. Baskı), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- IŞIN E. (2001) “Bir İçecekten Daha Fazla: Kahve ve Kahvehanelerin Toplumsal Tarihi”, *Tanede Saklı Keyif*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- İMANÇER D. (2002) Feminizm ve Yeni Yönelimler-I, *Doğu Batı Dergisi*, s. 19
- İŞOĞLU Tunç (2005), Kahve ve Kahvehaneler, www.kirpi.fisek.com.tr/index.php?metinno=tarih/2005013111.5219.txt
- İŞLİ E. N. (2006) “Edebiyatçıların Buluştuğu Yer: Küllük Kahvesi” , *Kitap-lık Dergisi*, s.90, ss. 79–83
- İŞLİ E. N. (2004) “Küllük Güldestesi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, s.126, ss.90–93
- JOHNSON C. R., (1995) *İstanbul 1920* (Çev. S. Taner), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul
- KAĞITÇIBAŞI Ç. (1999) *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınevi: İstanbul
- KAHVE, (1984) Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler, *Tarih ve Toplum*, s.12
- KAHVE- II (1985) Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler, *Tarih ve Toplum*, s.13
- KAHVE-III (1985) Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler, *Tarih ve Toplum*, s.14
- KAHVE-IV (1985) Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler, *Tarih ve Toplum*, s.15
- KAPANİ M. J. (1991) *İnsan Haklarının Ulusal Boyutları*, Bilgi Yayınları: Ankara

- KAPFERER J. N. (1992) *Dünyanın En Eski Medyası Dedikodu ve Söylenti* (Çev. İ. Gürbüz), İletişim Yayınları: İstanbul
- KARAKÜÇÜK S. (1999) *Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme*, Gazi Kitabevi: Ankara
- KEAT R., URRY J. (1994) *Bilim Olarak Sosyal Teori* (Çev. N. Çelebi), İmge Kitabevi: Ankara
- KILIÇ Z. (1994) *Kadın Yaşamı: Osmanlı Dönemi, Dünden Bugüne* İstanbul Ansiklopedisi, c.4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayın: İstanbul
- KILIÇOĞLU A. (2003) *Kadın ve Çocuk Hakları Açısından Yeni Türk Medeni Kanunu*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü: Ankara
- KIRAN Z. (2001) *Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)*, Seçkin Yayıncılık: Ankara
- KIRLI C. (2000) “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol” *Toplum ve Bilim Dergisi*, s.83, ss.58–79
- KIRLI C. (2003) “İstanbul Büyük Bir Kahvehane: 19. Yüzyılda Osmanlı Kahvehaneleri”, *İstanbul Dergisi*, s.47, ss.75–78
http://www.obarsiv.com/vct_2004_cengizkirli.html
- KIZILÇELİK S. (1994) *Sosyoloji Teorileri 2*, Emre Yayıncılık: Konya
- KIZILÇELİK S., ERJEM Y. (1992) *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, Göksu Matbaası: Konya
- KOCABAŞOĞLU U. (1984) “İlk Kırathanenin Açılışı”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, s. 5, ss.65–67
- KOLOĞLU O. (1986) “Kahvehaneyi Esas Alan Bir Yaşam Türünün Oluşması”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c.6, ss.44–47
- KONGAR E. (1995) *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi: İstanbul
- KONGAR E. (1982). “Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu”, Kentsel Bütünleşme, (Haz. T. Erder), Türk Sosyal Bilimler Derneği, Türkiye Geliştirme Araştırmaları Vakfı: Ankara
- KÖKNEL Ö. (2004) *Dumanaltı Tartışma*
<http://www.milliyet.com.tr/2000/04/26/yasam/yas01.html>
- KÖKNEL Ö. (1981) *Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları*, Cem Yayınevi: İstanbul

- KÖMEÇOĞLU U. (2001) *Historical and Sociological Approach to Public Space: The Case of Muslim/Islamic Coffehouses in Turkey*, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul
- KÜMBETOĞLU B. (2001) *Yerli Bir Feminizme Doğru*, (Haz. A. İlyasoğlu, N. Akgökçe), “Kentsel Alan ve Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet”, (1. Baskı), Sel Yayınları: İstanbul
- LANGANEY A., CLOTTES J., GUILAINE J., SIMONNET D. (2000) *İnsanın En Güzel Tarihi* (Çev. E. Çaykara) (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul
- LEWİS R (1973) *Osmanlı Türkiyesi’nde Gündelik Hayat (âdetler ve gelenekler)* (Çev. M. Poroy), Doğan Kardeş Yayınları: İstanbul
- MERİÇ N. (2000) *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi: Adab-ı Muaşeret 1894-1927*, Kaknüs Yayınları: İstanbul
- Meydan Larousse (1990) Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Yayımlayan: Safa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, c.8, Meydan Yayınevi: İstanbul
- Meydan Larousse, 1971, c.6, İstanbul Meydan Yayınları: İstanbul
- MORAN B. (2002) *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yayınları: İstanbul
- NUMAN İ. (1981) “Eski İstanbul Kahvehanelerinin İçtimai Hayattaki Yeri ve Mimarisi Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, No:10/2
- OSKAY Ü. (1973) *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş Seçilmiş Parçalar* (2. Baskı), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 281, s. 22, Sevinç Matbaası: Ankara
- Osmanlıca Türkçe Sözlük (2003) (6.Baskı), Bilgi Yayınevi: İstanbul
- ÖLMEZ E. R. (1985) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Esnaf*, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, Günlük Ticaret Gazetesi
- ÖZBAŞ H. (1969) “Kahve”, *Folklor Araştırmaları*, Yıl:1, s.10–12, ss.43–46
- ÖZBAY F. (1992) *Türkiye’de Kadın Olgusu: “Kadının Statüsü ve Doğurganlık”* (Yayına Haz. N. Arat), Say Yayınları: İstanbul
- ÖZER A. (1996) Gerekçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası (Son değişiklikleriyle), Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Lazer Ofset: Ankara
- ÖZKAN R. (Kış 2004) “Toplumsal Değerlerin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkisi”, *Bilge Dergisi*, s.39, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınevi
- ÖZKAN Ş. (2007) “Etnografi”, *Felsefe Ansiklopedisi* (Editör: A. Cevizci), c.5, ss. 903–914, Babil Yayınları: Ankara

- ÖZTÜRK S. (2006) *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Kahvehane ve İktidar (1930 – 1945)*, Kırmızı Yayınları: İstanbul
- ÖZTÜRK S. (2004) “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Asri Kahvehaneler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, s.126, ss.84 – 89
- PAR A. H. (1993) *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Serhat Yayınları, İstanbul
- PARLADIR H. S. (2002) *Eski Ahit'teki Mitolojik Ögelerin Yapısal Çözümlemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir
- PIAGET J. (1982) *Yapısalcılık* (Çev. A. Şirin, O. Yener), Doruk Yayınları: Ankara
- RITZER G. (2004) *Modern Sociological Theory* (Çev. metin: Ü. Tatlıcan) University of Maryland, Douglas J. Goodman, University of Puget Sound
- SAKAOĞLU N. (2002) ‘Taşrada ve İstanbul’da Eski Ramazanların Tadı’, *Toplumsal Tarih Dergisi*, c. 18, s.107, ss.56 – 59
- SARAÇGİL A. (1999) “Kahvenin İstanbul’a Girişi: 16. ve 17. Yüzyıllar”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler* (Çev. M. Atik, E. Özdoğan), ss. 27–41, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- SARAN N. (1993) *Antropoloji*, Sistem Yayıncılık: İstanbul
- *Su Dünyası Dergisi*, Nisan (2004) “Kahve: 40 Yıllık Hatırın Serüveni”, s.9, ss.56 -61
- SEÇKİN S., (2002) “Kültürümüzün Kapanmayan Yarası: Kütüphanelerimiz”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, s.97
- SEPETÇİOĞLU M. N. (1998) *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, Avcı Ofset: İstanbul
- SERTOĞLU M. (1986) *Osmanlı Tarih Lûgatı* (2. Baskı), Enderun Kitabevi: İstanbul
- SWINGWOOD A. (1998) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (Çev. O. Akınbaş) Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara
- ŞAHİN N. H. (1998) *Stresle Başa Çıkma: Olumlu Bir Yaklaşım*, Türk Psikologlar Derneği Yayınları: Ankara
- ŞİŞMAN M. (1994) *Örgüt Kültürü: (Eskişehir İl Merkezinde İlkokullarda Bir Araştırma)*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları: Eskişehir
- TAHİR K. (2003) *Yorgun Savaşçı*, Tekin Yayınevi: İstanbul
- TANSUĞ S. (1975) “Türk Kahvesi Gelenekleri”, *Sanat Dünyamız Dergisi*, s.4, ss. 45–49
- TAŞPEK H. B. (2004) *Kahvehanelerin Toplumsal İletişimdeki Yeri ve Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Antalya

- TEZCAN M. (1994) *Boş Zamanların Değerlendirilmesi Sosyolojisi*, Atilla Kitabevi: Ankara
- TEZCAN M. (1974) *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıpyargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Deneme*, A.Ü.E.F. Yayınları: Ankara
- TOLAN B. (1996) *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım Yayıncılık: Ankara
- TOROS T. (1998) *Kahvenin Öyküsü*, İletişim Yayınları: İstanbul
- TUTAR H., YILMAZ M. K. (2003) *Genel İletişim*, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2005) *Kültür İstatistikleri*, Ankara
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977) “Kahve”, c.5, ss.105–108, Dergâh Yayınları, İstanbul
- TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (2005) *Açlık ve Yoksulluk Sınırı*, www.turkiş.org.tr/source.cms.docs
- USLUATA A. (1994) *İletişim*, İletişim Yayınları: İstanbul
- ÜNVER A. S. (1996) “Ressam Ali Rıza Bey’e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası”, *İstanbul Risâleleri* 5, ss.13–56, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları: İstanbul
- ÜNVER, A. S. (1979) “Yayın Hayatımızda Önemli Bir Yeri Olan Sarafim Kırathanesi”, *Belleten Dergisi (Özel Sayı)*, c.43, s.170, ss. 481 -489
- ÜNVER S. (1963) “Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler”, *Türkiye Etnoğrafya Dergisi*, c.5, s.5, ss. 39 -84, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- VOGEL L. (1990) *Marksizm ve Feminizm: Mutsuz Evlilik, Deneme Ayrılığı ya da Başka Bir Şey* (Çev. E. Yılmaz) *Birikim Dergisi*, s.11, ss.38-47
- YASA İ. (1969) *25 Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü: Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara
- Yeni Türk Ansiklopedisi (1985) (Haz. Ö. Acar) Ötüken Yayınları: İstanbul
- YILDIZ C. (2002a) Kahvehanelerin Günümüz Toplumundaki Fonksiyonları, TUBİTAK, YÖK, TÜBA tarafından desteklenen proje kapsamında hazırlanan basılmamış doçentlik çalışması, Elazığ
- YILDIZ C. (2002b) “Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.10, ss. 635 – 639
- YILDIZ C. (1996) “Kahvehanelerin Sosyal Hayattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.8, s.2, ss.152–184
- ZILLIOĞLU M. (2003) *İletişim Nedir?*, Cem Yayınevi: İstanbul

EK-1: Anket Formu Örneği

KAHVEHANE MEKÂNI GÖRÜŞME FORMU

Bu anket, bireylerin “kahvehane mekânı” konusundaki görüşlerinin neler olduğunu araştırmak üzere hazırlanmıştır. Araştırma tamamen bilimsel amaçlarla yapılmaktadır. Hiçbir sorunun doğru veya yanlış cevabı yoktur. Önemli olan bizimle kişisel ve samimi düşüncelerinizi paylaşmanızdır. Lütfen her soru için size uygun seçeneği belirtiniz. Uygun seçenek olmadığında durumla ilgili açıklama yapmanız önemlidir. Yardımınız için şimdiden çok teşekkür ederiz.

Selin ŞAHBAZ
Adnan Menderes Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü

1) Kaç yaşındasınız?

- () 17 yaş ve altı: () 41 – 50 yaş arası :
() 18 – 30 yaş arası : () 50 – 60 yaş arası :
() 31 – 40 yaş arası : () 60 yaşından fazla:

2) Aydınlı mısınız? () Evet () Hayır

3) (Cevap HAYIR ise;) Ne kadar zamandır Aydın'da oturuyorsunuz? Doğum yeriniz neresi? :.....
.....

4) Medeni durumunuz nedir?

- () Evli () Bekâr () Dul () Boşanmış

5) Çocuğunuz var mı?

- () Evet () Hayır (ise 8. soruya geçiniz)

6) Çocukların yaşları ve eğitim durumları:

	Yaş	Cinsiyet	Eğitim durumu	Evli/Bekâr
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				

7) Eşiniz ve çocuklar dışında sizinle yaşayan büyükler ya da akrabalar var mı?:

.....
.....

8) Eğitim durumunuz nedir?

Eğitim düzeyi	Kendi
Okur-yazar değil	
Okur-yazar	
İlkokul mezunu /terk	
Ortaokul mezun/terk	
Lise mezunu/terk	
Üniversite mezunu/terk	
Diğer (Belirtiniz):	

9) Anne ve Babanızın eğitim düzeyi nedir?

Eğitim düzeyi	Anne	Baba
Okur-yazar değil		
Okur-yazar		
İlkokul mezunu /terk		
Ortaokul mezun/terk		
Lise mezunu/terk		
Üniversite mezunu/terk		
Diğer (Belirtiniz):		

10) Çalışıyor musunuz?

() Evet () Hayır

11) Ne iş yapıyorsunuz?:.....**12) Kaç yaşından beri çalışıyorsunuz?:****13) Günde kaç saat çalışıyorsunuz?:****14) Hafta sonları da çalışır mısınız?:****15) (Eş, çocuklar ya da aile üyeleriyle kalan akrabalar varsa) Evde başka çalışan var mı?****16) Aylık (toplam) geliriniz nedir? :..... YTL****17) Şu anda oturduğunuz ev :** () Kendimize ait

() Kendimize ait değil, fakat kira ödemiyoruz.

() Kira ise, kira bedeli : YTL

18) Kaç yaşından beri kahvehaneye gelirsiniz? :**19)Kahvehaneye ilk kez kimler vasıtasıyla tanıştınız?**

() Baba () Mahalle arkadaşı () Hemşehriler
 () Ağabey/kardeş () İş arkadaşı () Diğer (Belirtiniz.):.....
 () Akraba () Okul arkadaşı

20) Kahvehaneye gitme konusunda size uygun şıkkı söyler misiniz?

() Kahvehaneye gitmek için zaman ayırıyorum

() Kahvehaneye boş zamanlarımda gidiyorum

() Her ikisi

21) Boş zaman deyince aklınıza ne geliyor?

() Kahvehaneye gelmek () Uyku () İsteddiğini yapmak

() Dinlenmek () Sohbet () Can sıkıntısı

() Hiçbir iş yapmamak () Eğlence (türü).....

() Spor,hobi v.b etkinliklerle ilgilenme (tür):.....

() Diğer (Belirtiniz):.....

22) Boş zamanınızda ne yapmak istersiniz?.....

23) Her gün kahvehaneye gelir misiniz?

- ☐ Her gün ☐ Haftada bir ☐ Ayda bir
☐ Günaşırı ☐ Haftada iki-üç ☐ Diğer (Belirtiniz) :

24) Hafta sonları kahvehaneye gelir misiniz?

- ☐ Cumartesi ☐ Pazar ☐ Cumartesi ve Pazar ☐ Hayır gelmem

25) Genellikle günün hangi saatlerinde kahvehaneye gelirsiniz?

- ☐ Sabahları ☐ Öğleden önce ☐ Öğleden sonra
☐ Akşamları ☐ Fark etmez

26) Kahveye geldiğinizde günde ortalama kaç saat kalırsınız?

- ☐ 1 -2 saat ☐ 2 -4 saat ☐ 4 -6 saat ☐ 6 saatten fazla:

27) Genellikle bu kahvehaneye mi gelirsiniz? ☐ Evet ☐ Hayır

28) (Cevap EVET ise) Neden buraya gelmeyi tercih ediyorsunuz öğrenebilir miyim?

- ☐ Alışkanlık olduğu için ☐ Belli bir arkadaş grubu olduğu için
☐ Evime yakın olduğu için ☐ Mekânı sevdiğim için
☐ Hemşerilerin kahvehanesi olması ☐ Ortam yapıma uygun olduğu için
☐ Meslektaşlarla buluşma
☐ Diğer (Belirtiniz):.....

29) (Cevap HAYIR ise) Farklı kahvehanelere gitmeyi tercih etmenizin nedenini belirtir misiniz?

- ☐ Farklı oyun arkadaşlarının ve farklı türden oyunların olması
☐ Arkadaş grubuna bağlı olarak farklı kahvehanelere giderim.
☐ Bazen evimin bazen işyerinin yakınındaki kahvehaneye giderim.
☐ Hangi yer olduğu fark etmez herhangi bir kahvehanede vakit geçirebilirim.
☐ Sürekli aynı mekâna gitmenin sıkıcı olması
☐ Diğer (Belirtiniz):.....

30) Genellikle hangi nedenle kahvehaneye gelirsiniz? (Sizin için önemli nedenleri-önem derecesine göre- sıralayabilir misiniz?)

- ☐ Sohbet etmek için ☐ Bir şeyler içmek için
☐ Oyun oynamak için ☐ Alışkanlık nedeniyle
☐ Eğlenmek için ☐ Televizyon izlemek için
☐ Boş vakit geçirmek için ☐ İşsiz olduğum için
☐ Arkadaşlarla görüşmek için ☐ Yeni arkadaşlar edinmek için
☐ Gazete okumak için
☐ Ekonomik olarak uygun bir mekân olduğu için
☐ Evimden ve ailevi sorunlarımdan uzaklaşmak için.
☐ Güncel haberlerin ve mahalledeki haberlerin takibi
☐ Diğer (Belirtiniz) :.....

31) Kahvehaneye gitmeyip evde kaldığınız zaman ne yaparsınız?

- ☐ Evde istirahat ederim.
☐ Televizyon izlerim.
☐ Evdeki tamirat işleriyle uğraşırım.
☐ Çocuklarımla ilgilenirim.
☐ Evdeki işler konusunda aileme yardımcı oluyorum
☐ Diğer (Belirtiniz.):

32) Ailenizde sizden başka kahvehaneye giden var mı?

- ☐ Hayır
☐ Evet (ise kim/ler):

33) (Baba kahvehaneye gidiyorsa) Hangi sıklıkla kahvehaneye gider/di?

- ☐ Her gün ☐ Ayda bir
☐ Günaşırı ☐ Hafta sonları (*Cumartesi / Pazar*)
☐ Haftada bir ☐ Diğer (Belirtiniz) :.....
☐ Haftada iki-üç

34) (Babanız) Kahveye geldiğinde günde ortalama kaç saat geçirir/di?

- ☐ 1 -2 saat ☐ 2 -4 saat ☐ 4 -6 saat ☐ 6 saatten fazla:

35) Çocuğunuzun kahvehaneye gitmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?

- ☐ Gidebilir.
☐ Gitmesi daha iyi olur.
☐ Gitmesi ya da gitmemesi fark etmez.
☐ Gitmese daha iyi olur
☐ Gitmemeli

36) Kahvehanede daha çok kimlerle sohbet edersiniz?

- ☐ Baba ☐ Mahalle arkadaşı ☐ Hemşehriler
☐ Ağabey/kardeş ☐ İş arkadaşı ☐ Diğer (Belirtiniz.):.....
☐ Akraba ☐ Okul arkadaşı

37) Kahvehanede en çok hangi konular üzerine sohbet edersiniz? Önem derecesine göre numaralandırarak sıralayınız

- ☐ Politika ☐ Magazin ☐ Kişisel sorunlar
☐ Ekonomi ☐ Güncel sorunlar ☐ İş hayatı
☐ Futbol ☐ Dedikodu ☐ Diğer (Belirtiniz):.....

38) Kahvehanedekiler dışında (aile içinden ya da dışından) en çok sohbet ettiğiniz kişiler kimlerdir?

- ☐ Mahalle arkadaşları ☐ İş arkadaşları ☐ Hemşherilerim
☐ Çocukluk arkadaşları ☐ Aile büyükleri ☐ Eş
☐ Çocuklar ☐ Diğer (Belirtiniz):

39) Kahvehaneye gitmeseydiniz nereye gitmek ya da ne yapmak isterdiniz?

- ☐ Spor yapmak ☐ Çeşitli kültürel faaliyetlere katılmak
☐ Televizyon izlemek ☐ Herhangi bir klübe üye olmak
☐ Evde istirahat etmek ☐ Diğer (Belirtiniz) :
☐ Kitap okumak

40) Size göre kahvehaneye gitmenin olumlu yanları nelerdir?

- () Kahvehanenin boş zamanı değerlendirmede bir araç olması
 () İnsanın arkadaşlarıyla buluşup sohbet etmesini sağlama
 () Arkadaş çevresini genişletme /Bireyin sosyal bir alana katılmasını sağlama
 () İş bulmaya yardımcı olma
 () Yalnızlığı ve can sıkıntısını giderme
 () Dertleşmeye olanak sağlama
 () Diğer (Belirtiniz.):

41) Sizce kahvehaneye gitmenin olumsuz yanları var mıdır?

- () İnsanlara sigara, oyun gibi kötü alışkanlıklar kazandırması
 () Zamanımı boş geçirdiğimi düşünüyorum
 () Sağlıklı bir iletişim ortamının olmaması
 () İşsiz insanları iş aramaktan alıkoyma
 () Kahvehane dışında arkadaşlarımla ilişkim kesildi, onlarla görüşmeye zaman bulamıyorum
 () Diğer (Belirtiniz.):

42) Peki sizce kahvehane alışkanlığının aile ya da iş yaşamına olumlu etkileri olabilir mi? (Biraz açıkla mısınız?).....

.....

43) Kahvehane alışkanlığının aile ya da iş yaşamına olumsuz etkileri olabilir mi?

.....

44) Kahvehaneye gelmeniz konusunda aile içinde (eşiniz, çocuklar, büyüklerle aranızda) herhangi bir rahatsızlık yaşıyor mu?.....

.....

45) Aile içi kararların alınmasında ailenizdeki bireyler ne derece etkilidir?(Gerekliyse önem derecesine göre sıralayınız)

- () Kendim () Eşim () Oğlum () Diğer (belirtiniz):
 () Aile büyükleri () Hep birlikte () Kızım

46) Günümüzde evlilik ve aile kurumuna ilişkin görüşünüz aşağıdakilerden hangisidir?

- () Aile hala önem taşıyan bir kurum () Bunalım geçiriyor
 () Önemi daha da anlaşılıyor () Diğer (belirtiniz):
 () Önemi azalıyor

47) Eşinizle nasıl evlendiniz?

- () Severek evlenme
 () Görücü usulü ile
 () Öncelikle ailelerin tanıştırması daha sonra karşılıklı anlaşma
 () Diğer (Belirtiniz) :

48) Eşinizle hangi konularda anlaşabildiğinizi düşünüyorsunuz?.....

-
-
-

49) Eşinizin bir sorunu olduğunda sorununu kimlerle paylaşır?

() İş arkadaşları () Çocukluk arkadaşı () Okul arkadaşı
() Akrabalar () Komşular () Çocuklar
() Aile büyükleri () Eşinle () Kardeşler
() Diğer (Belirtiniz):

50) Herhangi bir sorununuz olduğunda bu sorununuzu kimlerle paylaşırsınız?

() Mahalle arkadaşı () İş arkadaşı () Çocukluk arkadaşı
() Okul arkadaşı () Akraba () Çocuklar
() Aile büyükleri () Eşimle () Kardeşler () Diğer:

51) Şu anda hayatınızı en çok etkileyen sorun ya da sorunlar nelerdir?

() Ekonomik sorunlar () Kişisel sorunlar
() İş hayatına ilişkin sorunlar () Topluma/arkadaşlarıma uyumla ilgili sorunlar
() Gelecek kaygısı () Diğer (Belirtiniz):
() Aile içi sorunlar

52) Kahvehaneye geldiğinizde günlük sıkıntılarınızın hafiflediğini düşünüyor musunuz?

.....

53) Sigara kullanıyor musunuz? () Kullanıyorum () Kullanmıyorum

54) Kahvehaneye geldiğinizde oyun oynuyor musunuz?

() Devamlı oynarım () Bazen oynarım () Hiç oynamam.

55) Sizce oyun oynamada kahvehanein etkisi var mı?

() Tamamen etkili () Kısmen etkili () Etkisi yok

56) Kahvehanede günlük ne kadar harcama yapıyorsunuz? :

57)Size göre kahvehanelerin bu kadar talep görmesinin nedeni nedir?.....

.....
.....

58) Kahvehaneye bir de kıraathane derlirmiş, neden olduğu konusunda fikriniz var mı?.....

.....
.....

59) Sizce kıraathanelerin günümüzde kahvehaneler kadar yaygın olmamasının nedeni nedir?:.....

.....
.....

60) Size göre kıraathanelerin kahvehanelerden farklı olumlu özellikleri var mıdır?:.....

61) Kahvehanede bir kitaplık köşesinin olmasını ister miydiniz? :.....

62) Diğer eğlence mekanları ya da araçları düşünüldüğünde kahvehanenin tercih edilme nedeni sizce nedir?:.....

63) Aydın'da kahvehane sayısı sizce yeterli mi yetersiz mi?.....

64)(Verilen CEVABA göre) Neden yeterli/yetersiz?.....

- Aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılıyorsunuz?	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsız	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Kahvehaneye geldiğimde kafamı dinliyorum					
Kahvehaneler çevreye katılmada etkili mekânlardır					
Kahvehane (sadece) boş zamanlarda gelinecek yerlerdir					
Kahvehaneler sadece erkeklere ait mekânlardır					
Kahvehanede argo konuşmalar daha fazla oluyor					
Kahvehanede farklı görüşlere sahip insanlarla tanışabilirim.					
Kahvehaneler iş bulmada yardımcı olabilir					
Kahvehaneye gelen zengin fakir herkes eşit seviyededir.					
Kahvehanede sadece belli bir arkadaş grubu ile sohbet ederim.					
Kahvehanedeki arkadaşlarımla sorunlarımı paylaşıyorum					
Herhangi bir ihtiyacım olduğunda kahvehanedeki Arkadaşlarım yardım eder					
Geçmiş dönemlerdeki kahvehanelerin daha eğitici olduğunu düşünüyorum					
Kahvehaneye gitmediğimde gidecek yer bulamıyorum					
Kahvehaneye geldiğimde işimi ya da ailemi ihmal edebiliyorum					
Kahvehane dışında sinema, spor salonu gibi yerlere de giderim					
Sinema, spor, tiyatro gibi ücretsiz etkinlikler olsa da bunlara gitmek yerine kahvehaneye gitmeyi tercih ederim					
Kahvehaneye gelmek can sıkıntımı gideriyor					
Güncel hayattan ve her türlü olaydan daha çok haberdar olurum.					
Günümüzde iyi ki kahvehaneler var.					

Son olarak eklemek istediğiniz ya da sormak istediğiniz herhangi bir soru/konu var mı?:.....

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Selin ŞAHBAZ
Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir, 20.12.1982

Eğitim Durumu

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü (2007)
Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü (2004)
Lise Öğrenimi : Bornova Suphi Koyuncuoğlu Anadolu Lisesi (2000)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilgisayar Bilgileri : Word, SPSS, Power-point, Excel, Akbim

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Devlet İstatistik Enstitüsü (2000) – Anketörlük
: İzmir Atlas Dershaneleri (2004-2007)
Rehber Öğretmen ve Felsefe Grubu Öğretmenliği

İletişim

e-posta adresi : selin_sahbaz2012mynet.com.tr